

MAŁA GRAMATYKA
JĘZYKA POLSKIEGO

PRZEZ

JÓZEFA MUCZKOWSKIEGO

Prof. i Bibl. Univ. Jagiell.

Cena exemplarza złotych polskich trzy.

W KRAKOWIE

W DRUKARNI UNIWERSYTECKIEJ

1849.

808.4-54/56

II 71328

71328

SPIS RZECZY.

Wstęp str. 1.

ŹRÓDEŁOSŁÓW.

Rozdział pierwszy.

O głoskach str. 3.

I. O spółgłoskach. Podział spółgłosek na twarde i miękkie. str. 4. Zmiana spółgłosek przez miękczenie. str. 5. Głoski syczące i ich zamiana. str. 7. Spółgłoski chwilowe i trwające. str. 8. Miękczenie twardych spółgłosek. str. 8. Spółgłoski słabe i mocne. str. 9. O spółgłosce **j**. str. 10.

II. O samogłoskach. str. 11. Zamiana samogłosek **a, o, ó**, między dwiema miękkimi spółgłoskami. str. 12. **ę** ściśnione i otwarte. str. 12. **o** ściśnione i otwarte. str. 13. Zamiana **ą** na **ę** i odwrotnie. str. 14.

Rozdział drugi.

Rzeczowniki. str. 15. Rodzaje rzeczowników. str. 16. Odmiana rzeczowników. str. 19. Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników. str. 20. Rzeczowniki pochodne. str. 22. Składowe części wyrazów odmien. str. 23. Rdzenne ek, ik, yk, ka, ko, jako cechy zdrobności i pieszczenia. str. 24. Rdzenne czek, czka, czko, jako cechy większej zdrobności lub pieszczenia. str. 25. Rzeczowniki złożone. str. 25. Pierwsze skłonienie. str. 27. Względne pierwszego skłonienia. str. 27. Uwagi nad pierwszym skłonieniem. str. 28. Odmiana imion niewzorowych. str. 30. Drugie skłonienie. str. 31. Względne drugiego skłonienia. str. 32. Wzór odmiany imion na **ni** lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych. str. 33. Niewzorowa niektórych imion odmiana. str. 33. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką samogłoską **a** zastonioną. str. 34. Uwagi nad tym wzorem. str. 34. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą samogłoską **a** zastonioną. str. 35. Uwagi nad tym wzorem. str. 35. Trzecie skłonienie. str. 36. Względne trzeciego skłonienia. str. 37. Wzór odmiany tego skłonienia. str. 37. Uwagi nad tem skłonieniem. str. 37. Niewzorowe imiona tego skłonienia. str. 38. Uwagi nad zakończeniami

narzędnika wszystkich trzech skłoneń. str. 39. Liczba podwójna wszystkich trzech skłoneń. str. 39. Rzeczowniki ułomne co do spadków. str. 40. Rzeczowniki ułomne co do liczb. str. 41. Rzeczowniki nieodmienne. str. 43.

Rozdział trzeci.

Przymiotniki, str. 43. Rodzajowe przymiotników zakończenia. str. 43. Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia. str. 44. Stopniowanie przymiotników. str. 44. Przymiotniki stopniować się nie mogące. str. 45. Względne stopniowanie przymiotników. str. 46. Niewzorowe stopniowanie przymiotników. str. 47. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników. str. 47. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów. str. 47. Skłanianie przymiotników. str. 48. Względne przymiotników. str. 48. Wzór odmiany przymiotników. str. 49. Uwagi nad skłanianiem przymiotników. str. 49. Imiona odmieniające się według skłoneń rzeczownych i przymiotnych. str. 50. Odmiana imion żeńskich na **owa** i **na** zakończonych. str. 51.

Rozdział czwarty.

Liczebniki. str. 51. Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liczebników przymiotnych. str. 53. Odmiana liczebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych. str. 55. Uwagi nad odmianą tych liczebników rzeczownych. str. 56. Odmiana setek i tysięcy. str. 57. Odmiana liczebników zbiorowych. str. 58.

Rozdział piąty.

Zaimki. str. 58. Zaimki rzeczowne oznaczone. str. 59. Uwagi nad temi zaimkami. str. 61. Zaimek zwracający *siebie*, *się*. str. 62. Zaimki rzeczowne nieoznaczone. str. 63. Zaimki przymiotne oznaczone. str. 64. Zaimki wskazujące. str. 64. Zaimki względne. str. 65. Zaimki dzierżawcze. str. 66. Użycie zaimków dzierżawczych. str. 68. Zaimki przymiotne nieoznaczone. str. 68. Przyrostki wiążące się z zaimkami. str. 69.

Rozdział szósty.

Słowo. str. 70. Podział słów ze względu na podmiot. str. 70. Przyimki w skład słów wchodzące. str. 72. Słowa pierwotne i pochodne. str. 72. Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania. str. 73. Odmiana słów przez osoby, liczby i rodzaje. str. 74. Odmiana słów przez czasy. str. 75. Odmiana słów przez sposoby czyli tryby. str. 77. Imięstowy. str. 79. Czasowanie słów i ich odmiany. str. 80. Czasy główne i z nich urabiane. str. 82. Czasowanie słów posiłkowych *Być* i *Mieć*. str. 85. Przekładnia w słowie *Być*. str. 86. Czasowanie słów czynnych i nijakich. Pierwsza odmiana. str. 88. Wzór odmiany. str. 89. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 90. Ułomne słowa tej odmiany. str. 90. Druga odmiana. str. 91. Słowa do pierwszej i drugiej odmiany należące. str. 92. Wzór odmiany. str. 93.

Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 93. Ułomne słowa tej odmiany. str. 94. Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszej i drugiej odmiany. str. 94. Trzecia odmiana. str. 95. Uwagi nad czasowaniem słów do tej odmiany należących. str. 95. Słowa na *ąc* zakończone. str. 96. Słowa na *nęć* zakończone. str. 96. Słowa na *c*, *dz*, *śc*, *źc* zakończone. str. 97. Wzór odmiany. str. 98. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 99. Ułomne słowa tej odmiany. str. 100. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 101. Czwarta odmiana. str. 102. Wzór odmiany. str. 104. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 105. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 105. Piąta odmiana. str. 106. Wzór odmiany. str. 107. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 108. Ułomne słowa tej odmiany. str. 108. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 109. Szósta odmiana. str. 110. Wzór odmiany. str. 110. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 111. Ułomne słowa tej odmiany. str. 111. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 112. Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian. str. 112. Czasowanie biernie. str. 114. Wzór odmiany bierniej. str. 115. Uwagi nad używaniem bierniej odmiany. str. 116. Czasowanie omowne. str. 117. Wzór czasowania omownego. str. 118. Słowa nieosobiste, trzeciosobowe i trzecioosobowe wyrażenia. str. 118. Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające. str. 121.

Rozdział siódmy.

Przymyki. str. 122.

Rozdział ósmy.

Przysłówki. str. 126. Podział przysłówek ze względu na ich znaczenie. str. 126. Podział przysłówek co do ich kształtu i pochodzenia. str. 128. Przysłówki rzeczownikowe. str. 128. Przysłówki przymiotnikowe. str. 128. Stopniowanie przysłówek przymiotnikowych. str. 129. Przysłówki liczebnikowe. str. 131. Przysłówki przymykowe. str. 131. Przyrostki tak z odmiennymi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące. str. 132.

Rozdział dziewiąty.

Spójniki. str. 133.

Rozdział dziesiąty.

O Wykrzyknikach. str. 138.

SKŁADNIA.

Rozdział pierwszy.

O zdaniach. str. 138. Jakie wyrazy mogą być podmiotem. str. 139. Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem. str. 139. Jakie wyrazy mogą tworzyć zdanie. str. 140. Zdania gołe i rozwinięte. str. 141. Zdania pojedyncze i ściągnięte. str. 143.

Rozdział drugi.

Składnia zgody. str. 144. Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem. str. 144. Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych. str. 145. Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych. str. 146. Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowymi i liczebnikami. str. 147. Zgoda zaimka względnego *który, która, które*, str. 148. Zaimek *on* wskazujący i osobisty. str. 148. Przydatnia. str. 149. Dodatek. Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach. str. 149.

Rozdział trzeci.

Składnia rządu. str. 150. Użycie mianownika. str. 150. Użycie dopełniacza. str. 151. Użycie celownika. str. 156. Użycie biernika. str. 157. Użycie wołacza. str. 159. Użycie narzędnika. str. 159. Użycie miejscownika. str. 160. Wyrazy niektórymi przyimkami rządzące. str. 161. Wyrazy rządzące przyimkiem *do*. str. 162. Wyrazy rządzące przyimkiem *od*. str. 162. Wyrazy rządzące przyimkiem *na*. str. 163. Wyrazy rządzące przyimkiem *nad*. str. 164. Wyrazy rządzące przyimkiem *w*. str. 164. Wyrazy rządzące przyimkiem *z*. str. 164. Słowa kilką przyimkami lub spadkami rządzące, oraz te, które ze zmianą rządu i znaczenie zmieniają. str. 166.

Rozdział czwarty.

Składnia słów. str. 166. Użycie czasów. str. 166. Użycie sposobów. str. 168. Sposób oznajmujący. str. 168. Sposób łączący. str. 169. Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku. str. 169. Użycie sposobu łączącego. str. 170. Sposób warunkowy. str. 170. Sposób życzący. str. 170. Sposób rozkazujący. str. 171. Sposób bezokoliczny. str. 172.

Rozdział piąty.

Zdania. str. 173. Zdania złożone. str. 174. Zdania spółrzędne. str. 174. Zdania związane. str. 175. Zdania zależne. str. 176. Zdania poboczne. str. 177. Skracanie zdań pobocznych. str. 180. Łączenie więcej, niż dwóch zdań. str. 182. Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych. str. 183. Okresy. str. 184.

Rozdział szósty.

Składnia szyku. str. 185.

WIERSZOWANIE.

Wierszowanie w ogólności. str. 187.

Wiersze zgłoskowe. str. 187. Liczba zgłosek. str. 187. Przykłady wierszy według liczby zgłosek. str. 188. Środek wiersza czyli średniówka. str. 188. Koniec wiersza czyli rym. str. 189. Wrotki. str. 192.

PISOWNIA.

Pisownia. str. 193. Podział pisowni. str. 194.

Rozdział pierwszy.

Pisanie głosek. str. 194. Samogłoski. str. 194. Spółgłoski twarde. str. 197. Spółgłoski miękkie. str. 199. Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego. str. 201. Podwajanie spółgłosek. str. 201.

Rozdział drugi.

Pisanie szczególnych wyrazów. str. 202. Pisanie imion własnych cudzoziemskich. str. 203. Zwyczaj powszechny. str. 203. Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiersza na drugi. str. 204. Skrócenia w piśmie najużywańsze. str. 205.

Rozdział trzeci.

Oznaczanie głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub uszanowania. str. 206. Głoski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli. str. 206. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszém znaczenia imion. str. 207. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania. str. 207.

Rozdział czwarty.

Znaki pisarskie. str. 208. Znaki związek zdań wskazujące. str. 209. Przecinek (,). str. 209. Średnik (;). str. 211. Dwukropek (:). str. 211. Znaki zdania zamykające. str. 212. Kropka czyli punkt (.). str. 212. Znak wykrzyknienia (!). str. 212. Znak pytania (?). str. 213. Znaki przerwanie mowy oznaczające. str. 213. Łącznik (- albo -). str. 213. Pauza (—). str. 214. Znak opuszczenia głosek lub wyrazów (. . . .). str. 214. Nawias () lub []). str. 214. Cudzysłów (*). str. 215. Znaki rozmowy (=, ||). str. 215. Apostrof ('). str. 216. Ustęp. str. 216.

W S T E P.

1. GRAMATYKA POLSKA jest nauka dobrego mówienia i pisania polskim językiem.

2. Do mówienia i pisania używamy wyrazów. Wyrazy składają się z pewnych brzmień czyli głosew, a znaki tych brzmień *głoskami* lub z łacińskiego *literami* nazywamy.

3. Język polski liczy 45 głosek, których zbiór od początkowych jego liter *abecedem* nazywamy. Głoski te są:

Aa, Aą, Bb, B'b, Cc, Cć, CZcz, Dd, DZdz, DŹdź, DŻdż, Ee, Eë, Eę, Ff, F'f', Gg, Hh, CHch, Ii, Jj(e), Kk, Ll, Łł, Mm, M'm, Nn, Nń, Oo, Óó, Pp, P'p, Rr, RZrz, Ss, Śś, SZsz, Tt, Uu, Ww, W'w, Yy, Zz, Źź, Żż.*

4. Głoski są dwojakie: *samogłoski* i *spółgłoski*.

a) *Samogłoskami* nazywają się te, które same, to jest bez pomocy innej głoski, wymówić można, np. *a, e, u, y*.

b) *Spółgłoskami* zowią się głoski tylko spółnie z jakąś samogłoską wymówić się dające, np. *b(e), (e)f, k(a)*; a te są *pojedyncze*, kiedy się jednym znakiem wyrażają, np. *c, d*, i *złożone* czyli *dwójki*, kiedy ich dwie tworzy jedno brzmienie. Dwójek siedm liczymy: *ch, cz, dz, dź, dż, rz, sz*.

5. Kilka głosek połączonych z jedną samogłoską lub samogłoska sama czyni *zgięskę* czyli *syłabę*, np. *koń, stół, iść, i, o, u*.

6) Jedna lub więcej zgłosek tworzy wyraz, który według liczby zgłosek *jednozgłoskowym* (*pan, chleb*), *dwuzgłoskowym* (*mat-ka, sto-łek*), *trójzgłoskowym* (*na-pi-sać, przy-wo-łać*) lub *wielozgłoskowym* (*roz-pa-mię-ty-wać*) nazywamy.

7. Wyrazy uważane pod względem ich postaci są: albo *niezmiennie*, a te toż samo zakończenie zawsze zachowują, np. *od ojca, od siostry, od miasta*; *blizko* siedzi, *blizko* stoi, *blizko* leży;

*) Głoskę *j* dla odróżnienia jej od *i* nie jota ale *je* nazywamy.

żeby przyjechał, żeby przyjechała, żeby dali; o ludzie! o ojcie! o cnoto!; albo według okoliczności ulegają różnej odmianie, np. *ojciec, ojca, ojcem, ojców, ojcami; matce, matkom; piszę, piszesz, pisze, piszą; kochałem, kochali, kochamy; twardy, twardszy, najtwardszy; słaby, słabego, słabszy, słabszym, słabszymi; mój, mojej, mojemu; was, wam, wami; nas, nam, nami.*

8. Wyrazy nie zmieniające swęj postaci *nieodmiennemi*, te zaś które ją rozmaicie zmieniają *odmiennemi* nazywamy.

9. Tak odmienne jak i nieodmienne wyrazy ze względu na ich znaczenie dzielą się na cztery różne części, które szczególni nazwiskami oznaczamy. Nazwiska odmiennych części mowy są: *Imię, Zaimek, Słowo, Imiesłów*; a nieodmiennych: *Przyimek, Przysłówek, Spójnik i Wykrzyknik*. Jest więc ośm części mowy: z tych cztery są odmienne, a cztery nieodmienne.

IMIĘ oznacza osobę, rzecz, liczbę lub przymiot, np. *Bóg, pan, ojciec; stół, ławka, krzesło; dwa, trzy, pięć, dwanaścioro; okrągły, czarna, wysokie*. Imię oznaczające osobę lub rzecz *reczownikiem*, oznaczające liczbę *liczebnikiem*, a to, które przymiot oznacza, *przymiotnikiem* nazywamy.

Imiona rzeczowne odpowiadają na pytanie *kto? co?* przymiotne na pytanie *jaki? jaka? jakie?* a liczbowe na pytanie *ile? który?* i t. d.

ZAIMEK kładzie się zamiast imienia czyli za imię, np. *ja* zamiast mojego imienia, *ty* zamiast twojego, *on* zamiast tego, o którym mówimy. Podobnie *my, wy, oni; ten, ta, to*, zamiast imienia osoby lub rzeczy, którą wskazujemy.

SŁOWO czyli **CZASOWNIK** oznacza byt, stan lub działanie osoby lub rzeczy w pewnym czasie, i dla tego czasownikiem je nazwano, np. *jestem, siedzę, siedziałem; czytał, czytała, przeczytasz*.

IMIESŁÓW jest wyraz ze słowa urobiony, podobnie jak i ono byt, stan lub działanie wyrażający, a przytęm jak imię odmieniający się, np. *będący, chodzący, chodząca, chodzącego, chodzącemu; zawołany, zawołani; zbity, zbici; osiwiaty, osiwiata, osiwiacie; ubiegły, ubiegła, ubiegłe; ugodzony, ugodzona, ugodzone*.

PRZYIMEK kładzie się przy imieniu dla oznaczenia jakiegoś względu, którego przez samę imienia odmianę wyrazić nie można, np. *na stole, w stole, przy stole; za książką, przed książką, nad książką, pod książką*.

PRZYSŁÓWEK kładzie się przy słowie dla oznaczenia okoliczności, których przez samą słowa odmianę wyrazić nie można, np. *pięknie* piszesz, *pięknie* mówi, *pięknie* gra, *pięknie* rysuje; *rano* wstaje, *rano* budzi, *rano* czytano.

SPÓJNIK jest wyraz łączący czyli spajający dwa lub więcej zdań. I tak dwa zdania: *Ojciec siedzi. Ojciec czyta*, za pomocą spójnika *i*, spoimy czyli złączymy mówiąc: *Ojciec siedzi i czyta. Brat leży. Brat nie spi.* Brat leży, *ale* nie spi.

WYKRZYKNIK od głośniejszego wymawiania tak nazwany, wyraża jakieś uczucie, np. *o! oho! héj! niestety!*

10. Wyrazy mogą być:

- 1) *Niezłożone*, to jest takie, które się z kilku wyrazów nie składają, np. *miasto, miód, płynąć, który*.
- 2) *Złożone*, które się z kilku wyrazów składają, np. *przedmieście, miodo-płynny, który-kolwiek; jąc, zjąc, rozjąc*.
- 3) *Pierwotne*, które od innych nie pochodzą, np. *ojciec, rola, wół*.
- 4) *Pochodne*, które od innych wyrazów pochodzą, np. *pan, pański; ojciec, ojczyzna; rola, rolnik; wół, wołowcy; zacząć, zaczynać*.
- 5) *Swojskie* czyli właściwie polskie, np. *król, świecznik, Bogdan, potwierdzić*.
- 6) *Cudzoziemskie*, to jest z cudzoziemskiego języka do polskiego przybrane, np. *monarcha* (z grec.), *lichtarz* (z niemieck.), *aprobować* (z łacińsk.).
- 6) *Przestarzałe* czyli takie, których niegdyś używano, ale je teraz całkiem zarzucono, np. *za się* (zaś), *lepak* (zaś), *ją-trew* (bratowa), *swak* (szwagier).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O GŁOSKACH.

11. Spółgłoski i samogłoski w odmianie wyrazów polskich szczególniejsz ulegają zmianie, bo się często jedne na drugie przekształcają. Ta atoli między nimi zachodzi różnica, że spółgłoski tylko się zmieniają, ale nigdy w wyrazie nie giną, np. *brat, bracie; pociecha, pociesze; dąć, dmę* (bo w głosce *ą* było *m* ukryte); samogłoski zaś często z niego ustępują, np. *leb, lba;*

bez, bzu. Aby więc dokładnie pojąć odmiany wyrazów polskich, trzeba wprzódy poznać zachodzący między głoskami związek i zmiany, jakim ulegają.

I. O SPÓŁGŁOSKACH.

Podział spółgłosek na twarde i miękkie.

12. W języku polskim odróżniamy dwojakie spółgłosek brzmienie, to jest twarde i miękkie. Czynimy to dla tego, iż taż sama spółgłoska bądź na początku, bądź na końcu wyrazu twardo lub miętko wymówiona zmienia jego znaczenie, np.

na początku: mara, mara, mały, mały, mech, mech, pęknie, pęknie, pasek, pasek.

na końcu: zapał, zapal; len, leń; dzwon, dzwoń; pas, paś; nos, noś; wóz, wóż.

13. Według tego dwojakiemu brzmieniu spółgłosek dzielimy je na *twarde* i *miękkie*. Miękkie, gdy stoją przed inną spółgłoską lub na końcu wyrazu, dla odróżnienia ich od twardych, oznaczamy kreską, którą *znakiem miękczenia* nazywamy, np. *pieśń, świat, śmierć, ćwierć, pań, wieś, karp, łoś, marchew, iść, leźć.*

14. Ze względu na twarde i miękkie spółgłoski odróżniamy w języku polskim brzmienie samogłosek *i, y, z* których pierwszą *cienką*, drugą zaś *grubą* nazywamy, np. *bił, był; sini, syny; wić, wyć.*

15. Ponieważ *i* jest cienką samogłoską, każda zatem spółgłoska miękka na nie spływająca traci swój znak miękczenia dla tego, iż łącząc się z cieniem *i*, koniecznie miętko wymawiać się musi; a więc niepotrzebny jest znak o jój miękczeniu ostrzegający, np.

wić, kadź, koń, pierś, maź,
wici, kadzi, koni, piersi, mazi.

16. Głoski *g, k*, lubo się tylko z cieniem *i* łączą, np. *ubogię, drogę, miatkę, niskę*, a na *y* spływać nie mogą, są jednak twarde. Nadto głoski te w języku polskim nigdy się nie łączą bezpośrednio z samogłoską *e*, ale je zawsze *ę* poprzedza, np. *ubogę, ogień, bagien, okien, włókien, wysokie.*

17. Ta własność samogłoski *i*, że na nią tylko miękkie spółgłoski spływają, była powodem, że jój użyto za znak mięk-

czenia głosek w środku wyrazu, ale tylko przed samogłoską, np. *kuźni^a*, *bieda*, *wiosna*, *piątek*, *kania*, *miara*; bo przed spółgłoską lub na końcu położona zmieniałaby jego znaczenie. I tak:

co innego znaczy: kiść, kość, rość

a co innego: kisić, kosić, rosić.

Podobniez co innego znaczy: garb, nic, nos, raz

garb, nie, noś, raż

garbi, nici, nosi, razi.

18. Ponieważ *i* stojące przed samogłoską w wyrazach jest tylko znakiem miękczenia poprzedzającej spółgłoski, nie ma zatem w języku polskim *dwugłosek*, to jest z połączenia dwóch samogłosek powstającego brzmienia; albowiem w polszczyźnie, prócz *i* stojącego przed samogłoskami jako znak miękczenia, nigdy dwie samogłoski nie zlewają się w jedno brzmienie; wyjąwszy wyraz *miauczy* i cudzoziemskie, np. *August*, *Europa*, i t. p.

19. Głoska *i* jest samogłoską gdy sama stoi lub z jaką spółgłoską przed nią lub po niej stojącą czyni zgłoskę, np. *i-ma*, *i-dę*, *in-ny*, *ni-gdy*, *mi-ty*, *pi-wo*.

20. Tak więc głoska *i* w pisowni polskiej dwojako się używa: jako znak miękczenia, a wtedy inna jakaś samogłoska po niej następuje, np. *miał*, *mierny*, *miód*, *między*, *kania*, *konie*, *nowiu*; jako samogłoska, a wtedy sama czyni zgłoskę (5) lub się łączy z jakąś spółgłoską, np. *ja i ty*, *ta-i*, *mi*, *mo-i*, *lin*, *dn*̄**, *id*̄**, *im*.

Zmiana spółgłosek przez miękczenie.

21. Tak twarde jak i miękkie spółgłoski, ze względu na narzędzia mowne, któremi je urabiamy, dzielą się na: *wargowe*, *językowe* i *podniebienne*.

22. Spółgłoski twarde, gdy się miękczą, zamieniają się na miękkie tegoż samego co i ony narzędzia mownego. Zamieniają się więc wargowe na wargowe, językowe na językowe, a podniebienne na podniebienne. Są zaś:

Wargowe: twarde: *b, f, m, p, w.*

miękkie: *b', f', m', p', w'.*

Językowe: twarde: *d, ł, n, r, s, t, z.*

miękkie: *d*̄*, ł, n*̄*, rz, s*̄*, c*̄*, z*̄*.*

Podniebienne: twarde: *g, k, ch, h.*

miękkie: *d*̄*, dz, ż, c, cz, sz, ź, ź, j(e).*

Głoski podniebienne miękkie nigdy się nie łączą z cieniem *i*, ale zawsze na *y* spływają, np. ubod^{dy}, bo^{ży} pracy, tłusz^{czy}, sus^{zy}.

23. Podniebienne twarde *g*, *k* i *h* mają po dwie, a *ch* trzy odpowiadające sobie głoski miękkie, na które się zamienia. Jakóż zamienia się:

dx: w odmianie imion, np. noga, nod^{dze}; droga, dro^{dze}; waga, wad^{dze}; w sposobie bezokolicznym słów, np. mó^{gł}, mó^{dz}; leg^ł, led^z; bieg^ł, bied^z.

g na

ż: w odmianie słów przed *e*, np. mog^ę, moż^{esz}, moż^ę; moż^{emy}; strzyż^{esz}, strzyż^ę; w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. noga, nóż^{ka}, waga, waż^{ka}; trwoga, trwoż^{ny}; ostroga, ostroż^{ny}; dług, dłuż^{ny}; w stopniowaniu przymiotników, np. ubogⁱ, uboż^{szy}; drogi, droż^{szy}; długⁱ, dłuż^{szy}.

k na

c: w odmianie rzeczowników i przymiotników, np. ręk^a, ręc^e; męk^a, męc^e; łask^a, łasc^e; nizki, niz^{cy}; prędki, pręc^{cy}; w sposobie bezokolicznym słów, np. tłuk^ł, tłuc^ę; piek^ł, piec^ę; siek^ł, siec^ę.

cz: w odmianie słów przed samogłoską *e* lub *o*, np. tłuk^ę, tłucz^{esz}, tłucz^e, tłucz^{ony}; piek^ę, piecz^{esz}, piecz^e, piecz^{ony}; siek^ę, siecz^{esz}, siecz^{ony}; w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. wiek^a, wiecz^{ny}; ręk^a, ręcz^{nik}, ręcz^{niczek}; mą^(ka), cz^{ka}.

sz: ilekroć się miękczy przed *e* lub jakąś spółgłoską, np. pociech^a, pociesz^e; much^a, musz^e, musz^{ka}; duch^a, dusz^{ny}; strach^a, strasz^{ny}.

ch na

ś: kiedy w odmianie wyrazu ma spłynąć na cieką samogłoskę *i* (11), a wtedy odstępkuje od ogólnej miękczenia zasady, bo, lubo jest podniebienne, jednakże nie na podniebienną mięką zamienia się, ale na językowe *ś* (22), np. stelmach^a, stelmasi (15); mnich^a, mnisi; płochy^a, płosi. Toż samo dzieje się z jej powinowatą miękką *sz*, bo i ta się przed *i* na *ś* zamienia, np. starszy^a, starsi; śmielszy^a, smielsi; kontusz^a, kontusik; kapelusz^a, kapelusik.

ź: w stopniowaniu przymiotników przed *szy*, np. lichy^a, liż^{szy}; suchy^a, suż^{szy}.

- h** na $\left\{ \begin{array}{l} \acute{z}: \text{ w odmianie rzeczowników przed } e, \text{ np. Sapi}e\mathbf{h}a, \text{ Sa-} \\ \text{pie}z\mathbf{e}; \text{ bra}h\mathbf{a} \text{ (wywar gorzałczany) bra}z\mathbf{e}, \text{ stąd pod-} \\ \text{bra}ż\mathbf{y}ć \text{ (t. j. podpić) sobie.} \\ \acute{z}: \text{ w odmianie przymiotników przed } i, \text{ np. bła}h\mathbf{y}, \text{ bła}z\mathbf{i}. \end{array} \right.$

Głoski syczące i ich zamiana.

24. *Syczącemi*, ze względu na ich brzmienie, nazywamy 13 następujących głosek: *c, ć, cz; dz, dź, dż; s, ś, sz, z, ź, ż, i rz* z *r* powstałe. Z tych kreską oznaczone tudzież *rz* są językowe miękkie (22), wszystkie zaś inne do podniebiennych miękkich należą.

25. Syczące głoski, ze względu na sposób ich wymawiania, tak są z sobą spowinowacane, że tylko językowe przed językowemi (np. *paść, wieść, leźć*), a podniebienne przed podniebiennemi (np. *plaszcz, niszczyć*) stać mogą. Dla tego też jeżeli z dwóch obok siebie stojących syczących głosek językowych, następująca w odmianie lub urabianiu słów na podniebienną przechodzi, to i poprzedzająca takiej zmianie uledez musi, np. *obwieścić, obwieszczę; gnieździć, gnieżdżę*. Żle zatem niektórzy piszą *nieszczęśliwy, szczyt* i t. p., bo tu *cz* jest podniebienną, a więc i językowe *s* na podniebienne *sz* zmienić się powinno; należy więc pisać *nieszczęśliwy, szczyt* i t. p.

26. 1) Syczące językowe miękkie *ć, dź, ś, ź*, w odmianie i urabianiu czasowników jednych z drugich przed *a, ą, e, o*, zamieniają się na podniebienne miękkie (22):

- ć* na *c* np. *tracić tracę, tracą, tracony.*
dź na *dz* np. *utwierdzić, dżę, dżą, dżony.*
ś na *sz* np. *zaprosić, szę, szą, szony.*
ź na *ż* np. *zagrozić, żę, żą, żony.*

I przeciwnie:

sz na *ś* $\left\{ \begin{array}{l} \text{ zamienia się w odmianie przymiotników i zaimków przymiotnych,} \\ \text{ } \end{array} \right.$
ż na *ź* $\left\{ \begin{array}{l} \text{ ilekroć ma spłynąć na cienie } i, y, \text{ np. starszy, starsi; nasz; nasi.} \end{array} \right.$

2) Podniebienne miękkie syczące *c, dz*, w urabianiu wyrazów zamieniają się na spowinowacane z niemi podniebienne miękkie (22). I tak zamienia się:

c na *cz*: np. *chłopca, chłopczyk; miesiąc, miesiącek, miesięczny; świeca, świeczka; pale(a), palczasty; koniec, kończyć; gońca, gończy.*

dz na **ź**: np. *ksiądz*, *księży*; *mosiądz*, *mosiężny*, *mosiężnik*; *pieniądz*, *pieniężek*.

27. Głoski *s*, *z*, w odmianie wyrazów stosują swe brzmienie do twardego lub miękkiego brzmienia spółgłosek *d*, *ł*, *n*, *t*, które po nich następują, np. *masto*, *maśle*; *krzesło*, *krzesłe*, *sosna*, *sosnie*, *tlusty*, *tluści*; *gniazdo*, *gniaździe* lub *gnieździe*; *zjazd*, *zjeździe*; *trząst*, *trzęśli*; *gryznę*, *gryźnie*; *radosny*, *radośniejszy*; *jasny*, *jaśniej*, *jaśni*; *miasto*, *mieście*; *wiózł*, *wieźli*; *prosty*, *prości*; *zły*, *źli*.

28. Głoska *rz* przed językowemi (22) i podniebienném *c* traci swe brzmienie syczące, np. *orzół*, *orła*; *karzeł*, *karta*; *kanclerz*, *kanclerski*; *korzec*, *korca*; *marzec*, *marca*.

Spółgłoski chwilowe i trwałe.

29. Ze względu na czas brzmienia spółgłosek dzielimy je na *chwilowe* czyli takie, których brzmienie długo trwać nie może, jakimi są *b*, *b'*, *c*, *cz*, *p*, *p'*, *t*, *g*, *k*, i *trwałe*, których brzmienie tak długo trwać może, jak długo powietrze z płuc pędzimy. Takimi są: *f*, *f'*, *h*, *ch*, *s*, *s'*, *w*, *w'*, *r*, *rz*, *sz*, *ź*.

30. Dwie spółgłoski chwilowe nie mogą się w języku naszym łączyć z poprzedzającą samogłoską. Aby więc każdą z nich wymówić można, głoskę *e* między nie wtrącamy, np. *babka*, *babek*, nie *babk*; *chustka*, *chustek*. I przeciwnie kilka spółgłosek trwających z pośrednią chwilową bez trudności na poprzedzającą samogłoskę spłynąć może dla tego, że trwająca głoska ułatwia wymawianie pośredniej chwilowej, np. *starostwo*, *starostw*; *łgarstwo*, *łgarstw*; *bogactwo*, *bogactw*.

Miękczenie twardych spółgłosek.

31. Twarde spółgłoski miękczą się:

1) Ilekroć w odmianie wyrazu przed *i* staną, np. *hardy*, *hardzi*; *bogaty*, *bogaci*; *otyły*, *otyli*; *bosy*, *bosi*; *ubogi*, *ubodzy*; *nizki*, *nizcy*.

2) Przed *e*, gdy je bądź samo, bądź z innymi głoskami, jakoto: *esz*, *emy*, *ecie*, złączone, jako końcową wyrazu odmianę przybieramy, także: przed *ej* gdy je w wyraz wtrącamy (48 b); np. *naród*, *narodzie*; *stół*, *stole*; *mąka*, *mące*; *noga*, *nodze*; *mu-*

cha, musze; moga, możesz, może; strzygę, strzyżesz; siekę, sieczesz, siecze, sieczemy; pracowity, pracowicie; piękny, piękniejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmielęj.

Ale do przymiotników bądź samo, bądź z innymi głoskami przydane *e*, jakoto: *ego, emu, em*, także w odmianie rzeczowników, gdy z *m* jest połączone; nadto zgłoski *em, eś*, z jakimikolwiek wyrazami lub słowami związane; nakoniec gdy *e* przed zakończeniami słów *śmy, ście* wtrącamy, nie miękczy poprzedzającej twardej spółgłoski, np. *dobrze, dobrego, dobremu; wesole, wesolego, wesolemu; panem, dworem, kołem, rodem, piętrzem, wiadrem, wesolem; byłem, byleś; stądem wziął; majątekeś stracił; lasesście przedali; teraześ zginął.*

3) Niekiedy przed témże *e*, gdy je dla złagodzenia zbiegu spółgłosek lub dla wskazania zmiany znaczenia wyrazu między spółgłoski wtrącamy, np. *studnia, studzien; trumna, trumien; płótno, płócien; sosna, sosien; brać, bierać; prać, pierać.*

4) W urabianiu wyrazów przed pewnymi zakończeniami, np. *juki, juczny; trwoga, trwożny; droga, drożyna; kozuch, kożuszek; łańcuch, łańcuszek; barki, barczysty.*

5) Spółgłoski językowe *t, n*, miękczą się przed syczącami, np. *trwały, trwalszy; ukochany, ukochańszy; pan, pański; goniec, gońca; wieniec, wieńca.*

32. Jeżeli z wyrazu usuwa się powód dla którego głoska miękczona została, natenczas głoska ta na twardą przechodzi, np. *cnota, cnocie, cnotą; rada, radzie, radą.*

Spółgłoski słabe i mocne.

33. Spółgłoski dzielimy jeszcze na słabe i mocne dla tego, że, lubo tak jedne jak i drugie tém samym narzędziem mowném urabiamy, słabe inaczej brzmią na końcu zgłoski lub wyrazu, bo tak, jak odpowiadające im mocne, a inaczej gdy spływają na następującą samogłoskę, np. *wódka, (wótką); lawka (lawka); drwa, drew (dref); łeb (łep), lba; ród (rót), rodu; wąż (wąsz), węża; miedź (mieć), miedzi; drag, (drąk), drąga.*

34. Następujące głoski twarde z odpowiadającymi im miękkimi są

słabe: *b, d, g, w, z, ź, rz, dz, dź, h.*

mocne: *p, t, k, f, s, sz, c, cz, ch.*

35 Głoski *l, ł, m, n, ń, r, rz*, tak ze słabymi, jak i mocnymi spółgłoskami łatwo łączyć się mogą, i dla tego je

płynnemi lub *niezmiennemi* nazywamy, np. *brat*, *prąd*, *grad*, *kret*, *gnój*, *knuj*, *brzeg*, *przed* i t. p.

36. Dwie spółgłoski obok siebie stojące albo obie są słabe, albo obie mocne. I tak:

Słabe są: wbić, dwa, dzwon, zgoda, wgnieść, dźwięk.

Mocne: ptak, staw, spód, cknii, dreszcz, ciskać.

37. Spółgłoska słaba obok mocnej stojąca zawsze się mocno wymawia, i dla tego też niekiedy w piśmie postać jej zmieniamy, np. *scierać* za *zcierać*.

Przykłady. Słabe przed mocnymi: *wpaść* (fpaść), *wskoczyć* (fskocz.), *z tobą* (stobą), *różdżka* (rószcżka), *wtrącić* (ftrącić), *spodku* (spotku), *odpisać* (otpisać).

Słabe po mocnych: *twój* (tfój), *kwiat* (kfiat), *chwata* (chfata), *swatać* (sfatać), *cwał* (cfal), *czworo* (czforo).

38. Przyimek z w wyrazach złożonych przed mocnymi spółgłoskami, oprócz *c*, *cz*, *s*, *s'*, *sz*, i w brzmieniu i w piśmie na *s*, a przed *ć* na *s'* zamieniamy, np. *skąd*, *stąd*, *skupić*, *spytać się*, *ściąć*, *ściągnąć*.

39. Przed mocnymi głoskami, *c*, *cz*, *s*, *s'*, *sz*, przyimek z wcale się niezmienia, np. *zcedzić* (zcedzić), *zczernieć* (szczernieć), *zsytać* (ssypać), *zsinieć* (ssinieć), *zszyć* (sszyć).

● spółgłosce j(e).

40. Spółgłoska *j(e)* ze wszystkich spółgłosek jest najmłodsza i najpełniejsza. Brzmienie jej spowinowacone jest z brzmieniem cienkiej samogłoski *i*, dla tego też częstokroć jedna zlewa się w drugą i pozornie znika.

41. Spółgłoska *j(e)* służy często:

a) Do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek, a wtedy, jeżeli na początku wyrazu zetknie się z cieniem *i*, to się w nią zlewa. I tak zamiast *kochaą* mówimy *kochają*; *leę*, *leję*; *bię*, *biję*; *szyę*, *szyję*; zamiast *póić*, *póić*; *zaiść*, *zajść*; *przyiść*, *przyjść*.

Ale kiedy na końcu wyrazu względne zgłoski za pomocą *j(e)* z nim wiążemy (74, 5), natenczas z samogłoską *i* stykające się *j(e)* opuszczamy, bo, zlewając w nie tę samogłoskę, zniszczylibyśmy cechę względu przez nią wyrażonego, np. *stoje*, *stoisz* nie *stojisz* lub *stojisz*, *stoi* nie *stofi* lub *stoj*, bo to inny względ oznacza; *stroję*, *stroisz*, *stroi*; *Anglija*, *Anglii* nie *Anglij* lub *Angliji*.

b) Do złagodzenia zbiegu kilku spółgłosek, a wtedy za pośrednictwem samogłoski *e* łączymy ją z poprzedzającą spółgłoską, np. *europski* za *europski*; *alpejski* za *alpski*; *piękny*, *piękniejszy* za *piękniszy*; *przezorny*, *przezorniejszy* za *przezorniszy*.

Podobnie czynimy w słowach z *isć* złożonych, bo i tu przybrane *j(e)*, w które samogłoska *i* spływała z przyimkami na spółgłoski zakończonemi za pomocą *e* wiążemy. Jakoż mówimy za *odiść*, *odejść*; *obiść*, *obejść*; *roziść*, *rozejść*; *wiść*, *wejść*.

c) Do oznaczenia niektórych odmian, np. *stale*, *stalęj*; *pięknie*, *piękniej*; *rwie*, *rwiej*; *kocha*, *kochaj*.

42. Ostatnią spółgłoskę we wszystkich wyrazach odmiennych, bądź na końcu stojącą czyli odkrytą, bądź jaką samogłoską zastaloną, *przybierającą* nazywamy dla tego, iż ona w przetwarzaniu ich lub odmianie przybiera nowe zgłoski, i, według ich własności, albo w wyrazie pozostaje, albo się na inną zamienia.

P r z y k ł a d y.

pan,	wóz,	trud,	mydło,	dobry,	nauczyć.
pana,	wozu,	trudu,	mydła,	dobrego,	nauczę.
panicz,	wozowy,	trudny,	mydlany,	dobroć,	nauczyciel.
pański,	wozić,	trudność,	mydlarz,	dobrotliwy,	nauczycielka.
panować,	wożenie,	trudnić,	mydliny,	dobrotliwość,	nauczycielski.

II. O SAMOGŁOSKACH.

43. Samogłoski służą do połączenia spółgłosek, dla utworzenia z nich wyrazu; są więc one tylko częstką pomocną: dla tego w wyrazach często je opuszczamy lub przybieramy; w niezłożonych nigdy dwóch obok siebie nie kładziemy, ale je spółgłoską *j* przedzielamy; nie wiele wyrazów od nich zaczynamy; i nakoniec często jedno na drugie w piśmie, a najczęściej w mowie zamieniamy, np. *pies*, *psa*; *lew*, *lwa*; *ludźmi*, *kołmi*; *matki*, *matek*; *panny*, *panien*; *gry*, *gier*; *tkać*, *utykać*; *urwać*, *urywać*; *wić*, *wije*; *zyć*, *zyję*; *kochać*, *kochają*; *chmura*, *chmara*, *każdy*, *kuźdy*, *tlumacz*, *tlomacz* i t. p.

44. Samogłoski *a*, *ą*, *ę*, *o* i *ó* ściśnione tak w odmianie jak i urabianiu wyrazów często jedno na drugie zamieniają się; *e* otwarte w jednych wyrazach wyrzucamy, w drugich przybieramy, ściśnione zaś *é* i *ó* na otwarte zamieniamy.

Zamiana samogłosek A, O, Ó między dwiema miękkimi spółgłoskami.

45. Jeżeli samogłoski a, o, ó, przez odmianę wyrazu staną między dwiema miękkimi spółgłoskami, lub od następującej miękkiej spółgłoską chwilową (20) są przedzielone, natenczas zamieniają się na e; wracają się zaś, skoro przyczyna miękczona usunięta została, np. *biały, bieli*; *las, lesie, lasem*; *miasto, mieście*; *sąsiad, sąsiedzie*; *kwiat, kwiecie*; *wiara, wierze, ciało, ciele*; *zjazd, zjeżdżie*, (22 i 27); *niewiasta, niewieście* (22 i 27); *miał, mieli*; *widział, widzieli*; *śmiało, śmieje*; *godzony, godzeni*; *uczony, uczeni*; *proszony, proszeni*; *kościół, kościele*; *popiół, popiele*; *wiózł, wieźli* (27); *niósł, nieśli* (27); *jadł, jedli* (29); *wiódł, wiedli*; *włókł, wlekli* (29); *gnióttł, gnieltli* (29).

46. To prawidło, lubo dosyć powszechne, nie jest jednak ogólne: bo nie tylko teraz w wielu wyrazach głosek a, o, dla uniknięcia dwuznaczności, na e nie zamieniamy, chociaż je dawniej zmieniano, kiedy pisano i mówiono na *sienie (sianie)*, *ścienie (ścianie)*, *biesiedzie (biesiadzie)*, *rozbiernie (rozbiornie)*, *w miedzie (miodzie)*, *żenie (żonie)* i t. p., ale nawet statecznie głoskę a zatrzymujemy: 1) W narzędniku l. m. up. *uczniemi, ziemiami, polami*. 2) W rzeczownikach na *ana, ano*, i słownych na *anie*, np. *pianie, sianie, pobielanie*. 3) W liczbie mnogiej przymiotników i imiesłów z końcówką *i*, np. *rumiani, maślani, rozlani, rozsiani*. 4) W osobie trzeciej l. m. czasu przeszłego słów pierwszej odmiany, tudzież w l. mn. jednozgłoskowych na *ać* do odmiany czwartej należących, np. *rozprawiali, zaganiiali, lali, piali, sialiśmy*.

E ściśnione i otwarte.

47. Samogłoska e pochyla się i ma ściśnione brzmienie:

1) Kiedy stojące po niej spółgłoski b, dź, g, j, r, rz, bądź same; bądź z następującymi po sobie spółgłoskami, na niej się opierają, np. *chleb, pogrzeb, ślédź, miedź, brzég, śnieg, olej, klój, zawiej, kolój, lepiój, lżej, ser, skwier, ster, żer, bohater, paciérz, kolniérz, więciérz, zmiérzch, wiérzsz*.

Mają e otwarte: *leb, bieg, ber* (gatunek prosa podłego), *koper, wicher, kierz, Zgierz* (miasto nad Bzurą) i cudzoziemskie na *er* np. *spacer, kawaler*: oprócz *imbier, papier*, które je pochylają.

2) Następujące lubo się kończą na inne głoski mają e ściśnione: *Brzesc, biés, chléw, chmiél, gniéw, grzéch, jéz, mlécz, Nieswież, papież, powiév, sieć, śmiech, spiev, świércz, trzmiél, wyziév*.

Wpływ samogłoski E na stojące przed nią spółgłoski.

48. Samogłoska *e* szczególnież zasługuje na uwagę w odmianie rzeczowników polskich, bo: albo ją z nich wyrzucamy, albo przed przybierającą spółgłoską (42) w wyrazy wtrącamy, albo na końcu z nią wiążemy. — Dla tego téż głoska ta trojako wpływa na zmianę wyrazów. Kiedy ją bowiem z nich wyrzucamy natenczas stojąca przed nią spółgłoska miękka na twardą się zamienia, np. *dzień, dnia; mędrzec, mędrca; kupiec, kupca; karzeł, karta; kociel, kolla; koziel, kozła; kwiecień, kwietnia; stopień, stopnia*; wtrącając zaś *e* przed przybierającą spółgłoską lub je z nią wiążąc, jedne spółgłoski przed niemiem miękczymy, drugie niezmienione zostawiamy, np. *studnia, studzien, krosna, krosien; panna, panien; wanna, wanien; palka, palek; matka, matek; ławka, ławek; wół, wole; brat, bracie; dom, domem; byl(em), byl(es)*.

Ale w przymiotnikach przed *szy* wtrącone *e(j)*, tudzież w końcu przysłówków przydane (41, b, c), zawsze miękczy poprzedzającą spółgłoskę, np. *światły, światlejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmieliej; hardo, hardziej; ostro, ostrzej*.

O ściśnione i otwarte.

49. Samogłoska *o* ma zwykle brzmienie ściśnione i kreskuje się:

a) Gdy stojąca po niej spółgłoska słaba (34), płynna *l, ł, r*, (35) lub najmiejsze *j(e)* kończąc wyraz na nią spływa, np. *bób, glód, wód; glóg, nóg; rów, parów, krów; wóz, kóz; nóż, stróż; mórz; módz; strój, bój, rój, stój*.

b) Gdy ma po sobie spółgłoskę słabą z płynną *r*, np. *bóbr, dóbr*.

c) Gdy ma po sobie jakąbądź spółgłoskę z płynną *ł*, np. *mógl, wiódt, niósl, wiózl, mókl, gniótl, plótl*.

Od powyższych prawideł odstępują i mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochyłające: *dob, dzieciol, gruczol, kwiczol, mozol, pachol, sokol, żywiol, gąsior, jawor, jezior, kaczor, por, sikor, sobol, pi-skorz, węgorz*, i obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor*.

50. Jeżeli spółgłoska pochyłająca poprzednie *o* odłącza się od niego przez spłynienie na następującą po niej samogłoskę przybraną, natenczas *o* odzyskuje brzmienie otwarte, np. *nóż, noża; stół, stołu*.

Tylko w imionach *chór, chróst, drót, Jakób, król, mól, mózg, ogół, podróz, róż, stróz, szrót, szczegół, tchórz, wójt, żółc, żółw*, głoska *o* ma zawsze brzmienie ściśnione.

Zamiana *Ą* na *Ę* i odwrotnie.

51. Samogłoska *ą* zamienia się na *ę*:

1) W ostatniej zgłosce rzeczowników, kiedy urabiając z nich imiona przymiotne dodajemy *ny* lub *y*, przed którym podniebienne twarde na miękkie, a syczące podniebienne miękkie *c, dz* (22), na spowinowaczone z niemi podniebienne miękkie *cz, ż*, zamieniamy, np. *ksiądz, księży; mosiądz, mosiężny; miesiąc, miesięczny; zaciąg, zaciężny; łąg, łężny* (leśny); *zajac, zajęczy*. Ale *tysiąc* ma *tysięczny*.

2) W przymiotnikach dwuzgłoskowych przed zgłoską *szy*, np. *skąpy, skępszy; mądry, mędrszy; wążki, węższy; rączy, rętszy*; także *gorący, gorętszy*.

3) W odmianie lub urabianiu wyrazów, kiedy spółgłoska opierająca się na *ą*, spływa na przybraną samogłoskę, np. *rząd, rzędu; gołąb, gołębia; gołębnik; głąb, głębi; gałąź, gałęzi; ząb, zębaty; urząd, urzędowy, urzędować; względ, uwzględnić; trąd, trędowaty; dąb, dębu, dębowy; błąd, błędu; swąd, swędu; okrąg, okręgu; ksiądz, księdza; żołądz, żołędzi; gałąź, gałęzi; wąż, węża*.

Zatrzymują *ą*: *głąb, ląd, prąd, przegląd, przesąd, rząd* (władza), *śąd, trąd, wielbłąd; ciąg* ze złożonemi, *drąg, dziwolać, posąg, pstrąg, siąg, szeląg, wasąg, zimolać, mosiądz, pieniądz, wiąz, Grudziąż* (miasto), *Odrawąz* (herb). Także *mąka, mąki*, i t. d. *pąk* (na drzewie) *pąkiem* dla odróżnienia od *męki, pękiem*.

52. Samogłoska *ę* zamienia się na *ą*:

1) Kiedy przez odmianę wyrazu jedna lub kilka spółgłosek na niej się wesprze, np. *gęba, gąb; otręby, otrąb; kurczęta, kurcząt; cieleta, cieląt; mięso, mięs; będzie, bądź; siedzie, siądź; zaprzęże, zaprząź; tędy, stąd; ręka rąk*.

Następujące rzeczowniki nie zmieniają głoski *ę*, bo się mówi: *klęsk, męk, nędz, pęt, pięt, ponęt, potęg, tęg* (tęsknot), *tęcz, zięb*.

2) Gdy urabiając z rzeczowników inne imiona przez dodanie zakończenia *ka*, głoski miękkie *ć, ś* przed *k* na twarde zamieniamy, np. *pieczęć, pieczętka; pięć, piątka; gęś, gąska*.

ROZDZIAŁ DRUGI.

RZECZOWNIKI.

53. RZECZOWNIKAMI nazywamy imiona oznaczające osoby, zwierzęta lub rzeczy, np. *ojciec, matka, dziecię; koń, kaczką, kielb, dom, łaska, pióro.*

Rzeczowniki ze względu na ich znaczenie mają rozmaite nazwiska. I tak:

1) *Żywotne* znaczą rzeczy żyjące. Z tych oznaczające osoby, np. *pan, uczeń, matka, osobowemi*, gdy zaś zwierzęta oznaczają, np. *koń, ptak, karp, pająk, zwierzęcemi* nazywamy.

2) *Nieżywotne* wyrażają rzeczy nie żyjące, np. *stół, ława, krzesło, pole.*

Pytając się o osoby, używamy pytania *kto?* a o zwierzęta i rzeczy *co?* np. *Kto idzie? Ojciec, siostra, dziecko. Co tam stoi? Koń, owca, cielę; stół, ławka, krzesło.*

3) *Zmysłowe* oznaczają rzeczy pod zmysły podpadające, np. *pan, dom, koń, pióro.*

4) *Umysłowe* przedstawiają rzeczy, których zmysłami ogarnąć nie możemy, ale je tylko umysłem pojmujemy, np. *Bóg, dusza, pojęcie, czas.*

5) *Własne* czyli *szczególne*, a te jedną rzecz szczególną oznaczają, np. *Kochanowski, Poznań, Polska, Wisła, Gopło.*

6) *Pospolite* czyli *ogólne* wskazują wiele rzeczy jednego gatunku, np. *człowiek, miasto, kraj, rzeka, jezioro.*

7) *Zbiorowe* przedstawiają zbiór wielu rzeczy pojedynczych jednego gatunku, np. *naród* (zbiór wielu ludzi jednej mowy), *pulk, gromada, trzoda* (zbiór bydła), *stado; żyto, pszenica, żelazo, miedź, olów.*

8) *Przymiotowemi* nazywamy imiona rzeczowne z przymiotników urobione, np. z *mężny, mężtwo; niedbały, niedbalstwo; tęskny, tęsknota; cny, cnota; cierpliwy, cierpliwość; stary, starość.*

9) *Liczbowe* znaczą ilość rzeczy i odpowiadają na pytanie *ile?* a gdy samą liczbę wyrażają na pytanie *co?* np. *Ile jest? Pięć, sześć, dziesięć, trzydzieści; dwoje, troje, czworo, pięcioro. Co to jest? dwójka, trójka, dziesiątka.*

10) *Słowne* są te, które urobiono z imiesłów (9) na *any, ony, ty*, zakończonych, np. *pisany, pisanie; ugodzony ugodzenie; wzięty, wzięcie*.

11) *Zdrobniałe* lub *pieszczotliwe* oznaczają małość rzeczy lub pieszczenie, np. *synek, kopik, książeczka, chłopczyzna, dziewczyna, dzieciątko*.

12) *Zgrubiałe*, których używamy mówiąc o rzeczy z litością lub odrazą, np. *chłopczyško, babsko, konisko*.

Rodzaje rzeczowników.

54. Dwojaka płeć istot żyjących, szczególnie osób i zwierząt domowych, jest powodem, że ją w mowie albo przez różne imiona (np. *mąż, żona; ojciec, matka; brat, siostra; koń, klacz; pies, suka; wół, krowa*, albo też przez odmienne tych samych imion zakończenia (np. *pan, pani; stryj, stryjanka; stróż, stróżka; lis, liszka; kot, kotka; paw, pawica; wilk, wilczyca*, odróżniamy, i znaczące mężczyzn lub samców rzeczownikami *męzkimi*, znaczące zaś niewiasty lub samice *żeńskimi* nazywamy.

55. I nieżywotne imiona (53, 2), lubo rzeczy przez nie oznaczone żadnej płci nie mają, jako też i żywotne zwierząt, w których jej ściśle nie odróżniamy, ze względu na podobieństwo ich zakończeń z żywotnemi do męzkiego lub żeńskiego odnosimy rodzaju, np. *pan, bocian, stan; wół, kwiczoł, stół; krowa, sowa, sprawa; pawica; synogarlica, piwnica; kotka, myszka, lawka; lew, cietrzew, śpiew; chłopiec, gluszec, palec*.

56. O imionach oznaczających istoty żyjące, w których dla ich niedojrzałości żadnego względu na płeć nie mamy, np. *dziecię, jagnię, szczenię, gąsię, kurczę; dzieciątko, jagniątkę, szczeniátko, kurczątko*, mówimy, iż są *nijakiego* to jest ni męzkiego, ni żeńskiego rodzaju.

I rzeczowniki nieżywotne z podobnemi zakończeniami do rodzaju *nijakiego* odnosimy, np. *strzeżę, ciemię; piórko, biodro, wiadro*.

57. Z powyższych uwag wynika, że:

1) Przez *rodzaj* imion rozumiemy w osobowych i niektórych zwierzęcych *wzgląd* na płeć istot, które oznaczają; we wszystkich zaś innych *wzgląd* na ich zakończenie.

2) Rodzajów trzy tylko być może: *męzki, żeński i nijaki*, np. *ojciec, matka, dziecię; wół, krowa, cielę; zając, liszka, kurczę; nóż, brzytwa, pióro*.

3) Rodzaj imion poznaje się z ich *znaczenia* lub *zakończenia*; z *wyjątku* zaś wtedy, kiedy nie odpowiada ich znaczeniu lub zakończeniu.

UWAGA. W oznaczeniu rodzaju imion żywotnych zbiorowych (53, 7) nie mamy względu na płeć rzeczy w zbiór wchodzących, ale na zakoń-

czenie rzeczownika. I tak: *gmina, gromada, straż, trzoda, wojsko, rycerstwo, pospólstwo, stado*, są rodzaju, jaki wskazuje ich zakończenie.

58) Rodzaju męskiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona oznaczające mężczyzn i wszelkie istoty pod postacią męską uważane, także nazwiska miesięcy, np. *Bóg, Jehowa, Jowisz, Stefan, ojciec, teść, sędzia, sługa, podstoli, podczaszy, Jagiello, styczeń, luty* i t. d.

2) Z zakończenia: a) Imiona kończące się na spółgłoski twarde, np. *dąb, ogród, traf, róg, znak* i t. p.

Jednogłoskowe na *um*, np. *sum, kum, rum, um* i złożone z niego *rozum*, są rodzaju męskiego; wielogłoskowe zaś pochodzą z łacińskiego języka i są rodzaju nijakiego, np. to *gimnazyjum, kolegijum*.

b) Zakończone na *rz* i syczące podniebienne miękkie, prócz *ż* (22), np. *kolnierz, kierz, deżdż, pieniądz, koc, płacz, grosz*.

Następujące są rodzaju żeńskiego:

na *e*: *noc, moc* i złożone *północ, pomoc, niemoc*.

rz: *twarz, potwarz*.

cz: *ciecz, dzicz, gorycz, kicz* (wiązka witek), *klacz, krocz* (człap), *obręcz, odmiecz* (odwilż), *odsiecz, poręcz, posmycz* (szybkie posuwanie się), *rozpacz, rzecz, słodycz, smycz, tarcz, tęcz, tucz* (tusza), *tycz, ubocz, wrotycz* (rodzaj rośliny), *zdobycz*.

sz: *kokosz, mysz, rozkosz, wesz*.

b) Zakończone na spółgłoski miękkie *ć, j, l, ń, ó, ś, ź*, np. *kielb, kraj, ból, Radoń, Oświecim, koń, karp, rys*.

Wyjmują się i są rodzaju żeńskiego:

na *ć*: *głąb* (głębia), *zób* (posypka dla ptaków).

j: *kolój, kuczбай*.

ł: *butel, grązel* (pierścień żelazny u włoka czyli niewodu), *kądział, kąpiel, kobiel* (kobiątka), *miel* (mielizna), *pościel, pogorzel, sól, stal, topiel, topól* i wszystkie, które przed *ł* mają spółgłoskę, np. *myśl, porósł, latorósł*,

ń: *karm*.

ń: *czerwień, goleń, kieszeń, jesień, pieczeń, przestrzeń, sień*; także *dłoń, broń, jabłoń, płoń* (dziura w lodzie na rzece), *pogoń, skroń, toń, ustroń, woń*, i te, które przed *ń* mają samogłoskę *a* lub jaką spółgłoskę, np. *grań* (węgiel), *dań, krtań, czern, darń, pieśń, bojaźń*, i t. p., oprócz imion miast na *ń*, które są rodzaju męskiego, np. *Humień, Poznań*.

ś: *człap* (spory krok koński), *konop* (konopie).

ś: *geś, oś, pierś, cieś* (ciosane drzewo, belka), *paczes*, (wyczoski), *przycies, wieś, Kies* (miasto w Kurlandyi), *Rus, spaś* (spasienie w zbożu).

Z wyjątku: Zob. pod rodzajem żeńskim.

59. Rodzaju żeńskiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona niewiast i wszystkich istot, które pod postacią niewiast uważamy, np. *Józia, Aniela, Stasia, Maryja, Juno, Wenus, pani, gospodyni, wojewodzina*.

Z zakończenia: a) Kończące się na samogłoskę *a*, np. *głowa, torba, owca*.

Męzkiego są imiona mężczyzn i ich urzędów na *a* zakończone, np. *Numa, Zawisza, starosta, wojewoda, zdrajca, dozorca*; ale zbiorowe są rodzaju żeńskiego, np. *szlachta, gromada, gmina, tluszcza*.

b) Zakończone na miękkie *ć, dź, w, ź, ż*, np. *nać, nić, wić, miłość, chęć, Pakość* (miasto); *kadź, krew, rzeź, straż*.

Wyjmują się i są rodzaju męzkiego:

na *ć*: *dziegieć, gość, kłykieć, kopeć, liść, łokieć, papeć, nokieć i nogiec* (nikczemnik), *paznokiec, paznogieć, pierść* (szczypta), *pierwoć, poleć, pypec, splacheć* (płat), *wiecheć, Brześć, Zamość*.

dź: *gwóźdź, łabędź, niedźwiedź, śledź*.

w: *paw, szczaw, cietrzeł, modrzew*.

ź: *fontaż, paż*.

ż: *anyż, czyż, ekwipaż, jeż, jarmuż, krąż*, (krąg), *kruż*, (dzbanek), *kuraż* (odwaga), *maiż, negliż, nóż, oręż, ostrzyż* (roślina), *paraliż, śliż* (rybka mała), *spiż, trzebież* (grunt oczyszczony), *wąż, wojaż*, i imiona miast, np. *Nieświęż, Paryż, Raciąż, Międzybóż*.

Z wyjątku: Zob. pod rodzajem męzkim.

60. Są też imiona męzkiego lub żeńskiego rodzaju: z tych jedno według różnicy rodzaju zmieniają skłonienie; drugie, a te są niemal wszystkie osobowe, w obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia.

a) Zmieniają skłonienie według rodzaju: *biel* (*lu, li*); *cierń*, (*nia, i*); *darn*, (*nia, ni*); *expens*, (*su, sy*); *gardziel*, (*la, li*); *gleń*, (*nia, ni*); *krtan*, (*nia, ni*); *magiel*, (*gla, gli*); *obów*, (*ia, i*); *plec*, (*cu, cy*); *paiz*, (*ża, ży*) tarcza krótka u konnych; *plesz*, (*u, y*), korona duchowna na głowie, wierzchołek owocu; *pobocz*, (*u, y*) lejc, którym konie z boku przywiązujemy; *przywieź*, (*ziu, zi*) postronek do przywiązania; *zuzel*, (*zla, zli*).

b) W obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia: *bdzura, gaduła, gamuła, gawęda, gdyra, kaleka, niecnota, niedołęga, niemowa, papla, parepa* (lichy mały koń), *sierota, sknera, sługa, szkapa, zrzęda*. Chcąc w tych imionach pleć oznaczyć, zgadzamy dany przymiotnik z domyślnym rzeczownikiem pleć wyrażającym, np. *wierny* (mąż) *sługa, wierna* (niewiasta) *sługa*.

Także z greckiego pochodzące *kometa*, *planeta*, są męskiego i żeńskiego rodzaju.

61. Rodzaju nijakiego są:

1) Kończące się na *e*, *ę*, *o*, np. *słońce*, *cięż*, *imię*, *słowo*, oraz pogardliwe lub litościwe na *sko*, *isko*, *ysko*, rzeczowników jakiego bądź rodz. urobione, np. *chłopisko*, *babsko*, *dziewczysko*, *ściernisko*.

2) Imiona głosek, wszystkie wyrazy i zdania wzięte w znaczeniu rzeczowników, są rodzaju nijakiego, dla domyślnych wyrazów, *brzmienie*, *słowo*, *zdanie*, *wyrażenie*, np. *e* ściśnione, *i* cienkie; *twoje oddam*; *moje widzi mi się*.

3) Liczebniki główne zaczawszy od *pięciu*, jakoto: *pięć*, *sześć*, *dziesięć*, *sto*, *tysiąc* i t. d. a *pięciu*, *sześciu*, *siedmiu* i t. d. z osobowemi męzkimi; nieoznaczone: *ile*, *tylę*, *kilka*, *sila*, *wiele*, a z osobowemi męzkimi: *ilu*, *tylu*, *kilku*, *wielu*; zbiorowe oznaczone: *dwoje*, *troje*, *czworo*, *pięcioro* i t. d. i nieoznaczone *kilkoro*, np. było *pięć* złotych; przyjechało *siedmiu* panów; *siedm* koni; *ile* było? umarło *dwoje* ludzi.

• Odmiana rzeczowników.

62. Rzeczowniki polskie odmieniają się według *liczb*, *spadków* i *skłonien*.

I. LICZBĄ nazywamy w gramatyce końcową imion odmianę dla oznaczenia jednej lub wielu rzeczy, np. *ojciec*, *ojcowie*; *książka*, *książki*; *pióro*, *pióra*.

Liczb jest dwie: *pojedyncza*, gdy o jednej, i *mnoga*, gdy o wielu rzeczach mówimy, np. *koń*, *konie*; *stół*, *stoły*.

Dawniej używano też liczby *podwójnej*, gdy o dwóch rzeczach mówiono, np. *obydwie żyły*. *Crescent* str. 540. 6. *te dwie skrzydle*. *Alex.* a *Jesu Gniazdo* i t. d. str. 38.

II. SPADKAMI nazywamy końcową imion odmianę w obu liczbach, dla wyrażenia przez nią różnych względów rzeczy jednych do drugich, np. *koń*, *konia*, *koniowi*, *koniem*, *piórem*, *w domu*.

Język polski ma w obu liczbach po siedm spadków, którym, od względów jakie oznaczają, szczególne dano nazwiska. Spadki te odpowiadają na pytania:

1. Mianownik *Kto?* o imiona osób. *Co?* o imiona zwierząt i rzeczy.
2. Dopełniacz *Kogo?* *) *Czego?* *Czyj?* *ja?* *je?*

*) Aby uczyć się nie mieszały dopełniacza z biernikiem, wprawiać ich należy, żeby przy słowach dopełniaczem rządzących pytania *kogo?* *czego?*

3. Celownik	<i>Komu?</i> o imiona osób.	<i>Czemu?</i> o imiona zwierząt i rzeczy.
4. Biernik	<i>Kogo?</i>	<i>Co?</i>
5. Wołacz	<i>O!</i>	<i>O!</i>
6. Narzędnik	<i>Kim?</i>	<i>Czym? czém?</i>
7. Miejscownik	<i>W kim?</i>	<i>W czym? w czém?</i>

Pytania dopełniacza *kogo? czego? czyj? czyja? czyje?* t \acute{e} m si \acute{e} od siebie r $\acute{o$ znią, że dwoma pierwszymi wzgl \acute{e} d działania czyli s \acute{l} owa do osoby lub rzeczy, ostatni \acute{e} m za \acute{s} wzgl \acute{e} d rzeczy do rzeczy wskazujemy. Że za \acute{s} imiona rzeczy mog \acute{a} by \acute{c} trojakiego rodzaju, za \acute{t} em i to pytanie na ka \acute{z} dy rodzaj inne ma zako \acute{n} czenie, np. *czyj ko \acute{n} ? czyja laska? czyje pi $\acute{o$ ro?*

Mianownik i *wołacz* nazywaj \acute{a} si \acute{e} spadkami *bezwzgl \acute{e} dnymi*, bo si \acute{e} kład \acute{a} bez wzgl \acute{e} du na inne wyrazy; pozostałe za \acute{s} pi \acute{e} c, to jest: *dopełniacz*, *celownik*, *biernik* i *miejscownik* zowi \acute{a} si \acute{e} *wzgl \acute{e} dnymi*, bo si \acute{e} kład \acute{a} wzgl \acute{e} dnie na inne wyrazy, od których zawisły.

III. SKŁONIENIEM czyli SPADKOWANIEM imion nazywamy jedno-stajno \acute{s} c spadkowania w wielki \acute{e} j liczbie rzeczowników.

1) W j \acute{e} zyku polskim ze wzgl \acute{e} du na trzy rodzaje rzeczowników jest skłonie \acute{n} trzy: pierwsze dla imion m \acute{e} zkiego, drugie dla że \acute{n} skiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju.

2) Rzeczowniki wedł \acute{u} g tych skłonie \acute{n} spadkuj \acute{a} c si \acute{e} *wzorowemi*, odst \acute{e} puj \acute{a} c za \acute{s} od nich *niewzorowemi*, a te, którym kilku spadk \acute{o} w lub jedne \acute{j} liczby braknie, *ułomnymi* nazywamy.

Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników.

63. W rzeczownikach szczeg $\acute{o$ lniej zasługuje na uwag \acute{e} dopełniacz liczby pojedyncz \acute{e} j. Zmiany bowiem, jakim imiona w nim uległy, pozostaj \acute{a} we wzgl \acute{e} dnym spadkach obu liczb, wyjąwszy te, które s \acute{a} podobne do mianownika liczby pojedyncz \acute{e} j, np. *ojciec, ojca, ojcu, ojcem, ojcowie* i t. d.; *starzec, starca, starc \acute{o} w, krew \acute{o} , krwi, krwi \acute{a} ; okr \acute{e} g, okr \acute{e} gu, okr \acute{e} gi* i t. d.

64. W skłanianiu rzeczowników uwa \acute{z} ac trzeba na spółgłoski przybieraj \acute{a} c (42), bo si \acute{e} te, podobnie jak i stoj \acute{a} c przed nimi samogłoski *a, e, ó* i *ę* ści \acute{s} nione, w wielu imionach zamieniaj \acute{a} , i nakoniec na *e* otwarte, które w jednych rzeczownikach wyrzucamy, w drugich za \acute{s} przybieramy. I tak:

a przy s \acute{l} owach r \acute{z} adz \acute{a} cych biernikiem pytania *kogo? co?* powtarzali. Tym bowiem sposobem drugie pytanie *czego? co?* ostrzeg \acute{a} c ich b \acute{e} dzie o r $\acute{o$ znic \acute{y} spadk \acute{o} w, np. *kogo, czego szukasz? kogo, co widzisz?*

1) Przybierająca spółgłoska miękka we wszystkich spadkach nie zmienia się, twarda zaś przed przybranem *e* (31, 2) na miękka przechodzi, np. *koń*, *konia* (17), *koniem*; *karp*, *karpiowi*, *karpiami*; *leń*, *lenia*, *leniu*; *wół*, *wole* (22); *brat*, *bracie*; *strzecha*, *strzesze*; *sér*, *serze*; *noga*, *nodze*; *ręka*, *ręce*.

2) Nosowe *a* zamienia się na *e*, kiedy opierająca się na niém słaba spółgłoska przybierająca (34) w odmianie rzeczownika spłynie na przybraną zgłoskę względną (74, 5), np. *mąż*, *meża*; *záb*, *zéba*; *żołądz*, *żołędzi*. (Porównaj § 51).

3) Nosowe *ę* zamienia się na *a*, jeżeli na nie spływa jaka-bądź spółgłoska słaba lub mocna, oprócz *p* (34), bo przed niém prawie powszechnie nie zmienione zostaje, np. *ręka*, *rak*, *pręga*, *prag*; *stępa*, *step*. (Porównaj § 52).

4) Ściśnione *ó* zamienia się na otwarte, kiedy opierająca się na niém przybierająca spółgłoska słaba (34) spływa na przybraną samogłoskę, np. *róg*, *rogu*, *ród*, *rodu* (zob. 48 i 49).

5) Imiona męzkie i żeńskie mające *e* przed przybierającą, jedno je w odmianie zatrzymują, drugie zaś je wyrzucają.

A. Pozostaje *e*:

a) Jeżeli w mianowniku było ściśnione, bo to w dalszych spadkach na otwarte zamieniamy, np. *chleb*, *chleba*; *klej*, *kleju*; *międz*, *miedzi*; *śniędz*, *śniedzi*; *śpiw*, *śpiwu*; *chmiel*, *chmielu*.

b) W osobowych (53, 1) na *el*, np. *obywatel*, *nauczyciel*, *tudzież*, *chmiel*, *chróściel*, *chrzciciel*, *daniel*, *dzięgiel*, *fortel*, *gardziel*, *karmel*, *kisiel* (potrawa z mąki rzadka), *mędel*, *model*, *ortel* (wyrok), *szmermel*, *wiertel* i *nakoniec ogier*.

c) Jeżeli przed niém stało kilka spółgłosek, np. *teść*, *świekr*.

d) Cudzoziemskie na *r* i *s*, np. *oficer*, *spacer*, *adres*, *proces*.
Wyjmują się: *cukier*, *kufer*, *kwakier*, *szyper*, *Niger*, *Tygier*, *Tyber*.

e) W rzeczownikach, których bez *e* wymówićby nie można, np. *bek*, *brzeg*, *cień*, *Czech*, *człek*, *człowiek*, *glen* (kawał chleba), *kamień*, *kmieć*, *kres*, *korzeń*, *krzemień*, *Lech*, *lemiesz*, *leń*, *lep*, *meczet*, *miech*; *miecz*, *modrzew*, *oddech*, *ściek*, *Sieciech*, *siew*, *skielet*, *sklep*, *stek*, *Świętopelk*, *wiek*, *Wojciech*, *zbieg*.

f) Litewskie nazwiska osób, podobne do imion naczyń lub zwierząt, zatrzymują *e* dla odróżnienia ich od tych imion, i dla tego téż w mianowniku podwajają spółgłoskę przybierającą, np. *Kociell*, *Kociella*, *Koziella*.

B. Wyrzuca się *e*.

a) W rzeczownikach męzkich, jeżeli w mianowniku jest otwarte, a zbieg spółgłosek nie utrudza ich wymawiania, np. *teb, tba; mech, mchu; len, lnu; przychodziń, przychodnia* (54); *ocet, octu; poseł, posta; deżdż, dżdżu*.

b) Z żeńskich tylko *butel, grązel* (pierścieni żelazny u włoka), *też* (kłamstwo), *magiel, pleć, reż* (żyto), *wieś, wesz*, oraz na *ew* zakończone głoskę *e* wyrzucają, np. *butli, grązli* (27), *rzy, krwi, marchwi* i t. d.

Wyrzucają *e* z poprzedzającą lub następującą spółgłoską: *czyścić, czyśca; garnek, garka; garniec, garca; gościec* (koltun), *gośca; ojciec, ojca; chrzest, chrztu; cześć, czci*.

6) Jeżeli w odmianie wyrazu przybieramy *e*, co się tylko zdarza w dopełniaczu l. m. niektórych rzeczowników żeńskich i nijakich, np. *panna, panien; matka, matek; bagno, bagien; okno, okien; wiosło, wiosel; natenczas* tylko głoski *m, n, w*, przed niemi się miękczą np. *trumna, trumien; gumno, gumien; wanna, wanian; drewno, drewien*; także *d* i *t*, w rzeczownikach *studnia, studzien; płótno, płócien*; we wszystkich zaś innych wyrazach, tak te, jak i inne głoski, przed przybraniem *e* bynajmniej się nie zmieniają, i wtedy tylko są miękkie, kiedy przed przybraniem głoski *e* miękkie były, np. *wisnia, wisien. Krosna* ma też *krosien*.

7) Przybierają *e*:

a) Rzeczowniki jednozgłoskowe, np. *ćma, ciem; tza, tez; gra, gier; pchła, pcheł; cto, cel; dno, den; drwa, drew*.

b) Zakończone na przybierającą spółgłoskę chwilową (29) *k*, i płynne (35) *l, ł, n, r*, gdy przed niemi stoi spółgłoska, np. *ciotek, fajek, panienek, denek, czółko, czótek, grobel, miotel, zgrzebel, wiosel; płótno, płócien; trumien, panien, drewien, gumien*. Ale *laska* ma *task*, a kiedy znaczy zwierzę *lasek*.

Rzeczowniki pochodne.

65. POCHODNEMI nazywamy rzeczowniki, które się urabiają z innych wyrazów przez dodanie im jakiegoś zakończenia.

73. Rzeczowniki pochodne urabiają się:

a) Z innych rzeczowników, np. *Kraków, krakowianin; owca, owieczka, owczarnia*.

b) Z przymiotników i liczebników np. *dobry, dobroć; siwy, siwizna; cny, cnota; malarcki, malarstwo; gorący, gorączka; trój, trojak, trójka; piątka, dziesiątka; pięcioro, dziesięcioro.*

c) Ze słów np. *poganiać, poganiacz; zbawić, zbawiciel; począć, początek; młócić, młocka; przyczynić, przyczynek.*

d) Z imiesłówów, np. *kochany, kochanek; bywały, bywalec; oblubiony, oblubieniec; potępiony, potępieniec; uszyty, uszycie.*

e) Z przymków i przysłówków, np. *śród, środek; rano, ranek.*

Składowe części wyrazów odmiennych.

66. W rzeczownikach, podobnie jak i w innych wyrazach odmiennych, ze względu na ich tworzenie się i postać, pięć części uważamy: 1) *Rdzeń* czyli treść wyrazu. 2) *Zgłoski*, które dla utworzenia wyrazu ze rdzeniem łączymy. 3) *Zgłoski*, które przyczepiamy do połączonych ze rdzeniem zgłosek, dla oznaczenia przez imię nowych rzeczy. 4) *Zgłoski*, które w składaniu wyrazu przed rdzeniem kładziemy. 5) *Zgłoski*, które bądź ze rdzeniem, bądź z przydanemi doń zgłoskami wiążemy, aby przez nie rozmaite oznaczyć względy.

1) *Rdzeniem* nazywamy tę jedno lub kilka-zgłoskową część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu zgłosek dla urobienia go bądź na początku położonych, bądź na końcu przydanych. I tak w wyrazach:

od	}	<i>pis</i>	ać	}	<i>gospod</i>	a
prze			mo			ny
do			any			yni
wy			anie			arz
nad			arz			ar(ski
pod			ar(ka			ar(stwo
		ar(ski	ar(ować			

rdzeniami są zgłoski *pis, gospod*.

2) *Rdzenne* są zgłoski, które łączymy z przybierającą rdzenia spółgłoską (49) dla utworzenia jakiegoś wyrazu. W powyższych przykładach rdzennemi są: *ać, mo, any, arz, a, ny, i t. d.*

3) *Pordzennemi* zowią się zgłoski, które przyczepione do rdzenniej, całej lub skróconej, nowe wyrazowi nadają znaczenie. Takimi w powyższych przykładach są zgłoski *ka, ski, stwo*.

b) Z przymiotników i liczebników np. *dobry, dobroć; siwy, siwizna; cny, cnota; malarski, malarstwo; gorący, gorączka; trój, trojak, trójka; piątka, dziesiątka; pięcioro, dziesięcioro.*

c) Ze słów np. *poganiać, poganiacz; zbawić, zbawiciel; począć, początek; młócić, młocka; przyczynić, przyczynek.*

d) Z imiesłowów, np. *kochany, kochanek; bywały, bywalec; oblubiony, oblubienciec; potępiony, potępieniec; uszyty, uszycie.*

e) Z przyimków i przysłówków, np. *śród, środek; rano, ranek.*

Składowe części wyrazów odmiennych.

66. W rzeczownikach, podobnie jak i w innych wyrazach odmiennych, ze względu na ich tworzenie się i postać, pięć części uważamy: 1) *Rdzeń* czyli treść wyrazu. 2) *Zgłoski*, które dla utworzenia wyrazu ze rdzeniem łączymy. 3) *Zgłoski*, które przyczepiamy do połączonych ze rdzeniem zgłosek, dla oznaczenia przez imię nowych rzeczy. 4) *Zgłoski*, które w składaniu wyrazu przed rdzeniem kładziemy. 5) *Zgłoski*, które bądź ze rdzeniem, bądź z przydanemi doń zgłoskami wiążemy, aby przez nie rozmaite oznaczyć względy.

1) *Rdzeniem* nazywamy tę jedno lub kilku-zgłoskową część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu zgłosek dla urobienia go bądź na początku położonych, bądź na końcu przydanych. I tak w wyrazach:

od	}	<i>pis</i>	{	ać	}	<i>gospod</i>	{	a
prze			mo	ny				
do			any	yni				
wy			anie	arz				
nad			arz	ar(ski				
pod			ar(ka	ar(stwo				
			ar(ski	ar(stwo	ar(ować			

rdzeniami są zgłoski *pis, gospod.*

2) *Rdzenne* są zgłoski, które łączymy z przybierającą rdzenia spółgłoską (49) dla utworzenia jakiegoś wyrazu. W powyższych przykładach rdzennemi są: *ać, mo, any, arz, a, ny, i t. d.*

3) *Pordzennemi* zowią się zgłoski, które przyczepione do rdzenniej, całej lub skróconej, nowe wyrazowi nadają znaczenie. Takimi w powyższych przykładach są zgłoski *ka, ski, stwo.*

4) *Przedrdzennemi* są zgłoski w wyrazach złożonych przed rdzeniem stojące, jak np. *od(pisać), prze(pisać), do(pisać)* i t. d.

5) *Względnemi* nazywamy zgłoski tak ze rdzeniem, jak i z połączoną z nim rdzenną lub pordzenną w odmianie wyrazów wiążące się, i względy przypadków, liczb, osób, czasów i sposobów lub innych okoliczności oznaczające, np. *koch-am, koch-asz, koch-amy, koch-alem, i t. d., ojc-iec, ojc-a, ojc-em, ojc-owie, ojc-ow-ski, ojc-ow-skiego, ojc-ow-skiemu; twardy, twardego; tward-szy, twadsz-ego, niż, niz-ki, nisk-iego.*

Rdzenne *ek, ik, yk, ka, ko*, jako cechy zdrobniałości i pieszczonia.

67. Aby oznaczyć zdrobniałość rzeczy lub pieszczonia ich, łączymy zgłoskę *ek* z mianownikiem imion męzkich na przybierającą twardą (22) zakończonych, a z przybierającą miękką zgłoskę *ik* lub *yk* wiążemy *); żeńskim zaś *ka* a nijakim *ko* w dopełniaczu liczb. mn. przydajemy, np. *dom(ek), staw(ek), koń(ik), pal(ik), gwoźdź(ik), miecz(yk), noż(yk), żab(ka), ryb(ka), ław(ka), bród(ka), trumien(ka), krzesel(ko), piór(ko), mydło(ko), płócienn(ko), cieląt(ko), kurcząt(ko), ziarn(ko), miqs(ko).*

68. Nie wszystkie rzeczowniki przybierają te zdrobniałości cechy. Jakoż osobowe męzkie na *anin, arz, ca, ciel*, żeńskie na *owa*, rzeczowniki słowne na *anie, enie, cie*, także *yna, yzna, two, ista, ysta*, i wiele na *nia*, nie używają się z temi zakończeniami.

69. Rzeczowniki jakiegobądź rodzaju z przybierającą *g, k, ch*, zawsze miękką te gloski przed *e i k* w końcówkach pieszczonia znajdującymi się, np. *róg, rozek, rozczek; rok, roczek; miech, mieszek, mieszczek; noga, nóżka, nóżeczka; mucha, muszka, muszeczka; ucho, uszko, uszczko* (24).

*) Zakończenia imion osobowych na *czek, czyk*, także u ludu wiejskiego z nazwiskami osób łączone *szczyk, szczak*, nie są cechami pieszczonia dla tego, iż rzeczowniki z temi zakończeniami inne osoby, a nie te, co ich pierwotniki, oznaczają. Są one cechą pochodzenie, zależność, lub podwładność wyrażającą, która się do niektórych imion osobowych powołanie lub nazwisko oznaczających dodaje, i synów, czeladników lub uczniów osób przez pierwotnik wyrażonych wskazuje, np. *ogrodniczek, cukierniczek, powoźniczek; kupczyk, szewczyk, krawczyk, stolarczyk, siodlarczyk, włodarczyk, zamorczyk, Żółkiewszczyk lub Żółkiewszczak, Kurlandczyk, Poznańczyk, Wileńczyk.*

70. Są imiona rodzaju męskiego z przybierającą twardą, które w pierwszym zdrobieniu na *ik*, a przybierającą miękką, które na *ek*, i takoniec takie, które na *ik* i *ek* kończymy, np. *dukat*, *dukac(ik)*; *ceber*, *cebrz(yk)*; *kram(ik)*; *gołąb*; *bek*; *pas(ek-ik)*.

Rdzenne czek, czka, czko, jako cechy większej zdrobności lub pieszczenia.

71. Jeżeli zdrobniałym rzeczownikom męskim zgłoskę *ek* w mianowniku l. p., żeńskim zaś *ka*, a nijakim *ko* w dopełniaczu l. mn. przydamy, natenczas powiększymy w nich zdrobności lub pieszczenia znaczenie. Że zaś wszystkie imiona zdrobniałe w rzeczonych spadkach kończą się na *k*, które w urabianiu wyrazów na *cz* zmieniamy (23), wynika zatem, iż zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, są cechą zwiększającą w imionach zdrobności znaczenie, np. *dom*, *domek*, *domeczek*; *koń*, *konik*, *koniczek*; *kosz*, *koszyk*, *koszyczek*; *ławek*, *ławeczka*; *rybek*, *rybeczka*; *krzesel*, *krzeselczko*; *piórek*, *pióreczko*.

72. Rzeczowniki z przybierającą *cz*, także *c* i *k*, tylko większego pieszczenia zakończenie mieć mogą dla tego, iż się te zgłoski przed *ek* i t. d. na *cz* (23 i 31) zamieniają, np. *miecz(yk)*, *plaszcz(yk)*, *ocz(ko)*, *zając*, *zajączek*; *miesiąc*, *miesiączek*; *tyśiąc*, *tyśiączek*; *fortec*, *forteczka*; *świec*, *świeczka*; *ulic*, *uliczka*; *rak*, *raczek*; *łłomok*; *łłomoczek*; *bok*, *boczek*; *rąk*, *rączka*; *mąk*, *mączka*; *lasek*, *laseczka*; *książek*, *książeczka*; *wiek*, *wieczko*; *tyk*, *tyczko*; *łózek*, *łózeczek*.

Rzeczowniki złożone.

73. ZŁOŻONEMI nazywają się rzeczowniki, z którymi przedrdzenne (66, 4) łączymy. Przedrdzennymi mogą być rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki, słowa, przymyki i przysłówki. Tak więc rzeczowniki złożone urabiają się łącząc:

1) Rzeczownik z rzeczownikiem, a w takich imionach pierwsze z nich na *o* zakończymy, np. *bogomodlca*, *cudotworca*, *dziejopis*, *dziwoląg*, *prawodawca*, *wodociąg*.

2) Przymiotnik z rzeczownikiem, np. *Białystok*, *Krasnystaw*, *wielkanoc*, *Czarnolas* (wieś).

3) Liczebnik z rzeczownikiem, np. *dwukropek, trójkąt, czworokąt, sześcian, stulecie*.

4) Zaimek z rzeczownikiem, np. *Jegomość, Jójmość, Waszmość* z *Jego (Jój, Wasza) miłość*; *swawola*; *tydzień* za *ten* (dawniej *ty*) *dzień*, *tygodnia* za *tegodnia*, jak też dawniej pisano: bo po upływie siedmiu dni wraca *ten dzień*, od którego czas oznaczono, np. *przyjdę* za *tydzień*, to jest kiedy nadejdzie ten dzień, co jest dzisiaj.

Rzeczownik *nicpoń, nicponia*, powstał ze skróconego zaimka *nim* związanego z przyimkiem *po* to jest *poń* i drugiego zaimka *nic*, i znaczy człowieka złego zachowania się, a zatem do niego użyć się nie dającego.

5) Słowo z rzeczownikiem; a takie imiona, których wiele liczymy, zawsze oznaczają osoby złych skłonności. W tak złożonych rzeczownikach pierwszą częścią jest słowo, które tu na *i* lub *y* zakończamy, np. *wydmikusel, lizyobrazek, pasibrzuch, wylżygrosz, obieżyświat, włóczyki, rzezimieszek, wiercipięta*. Do tych przydać należy imiona z *sława* i *wój* (t.j. *bój*) złożone, ale te nie mają złego znaczenia i pospolicie używają się jako imiona osób, np. *Stanisław, Wodzisław, Mścisław, Grzymisław, Bolesław* za *Bolisław*, to jest który boli czyli cierpi dla sławy, *Borzywój, Sędziwój*. Także *Chwalibóg* i t. p.

6) Przyimek z rzeczownikiem, np. *bezszenność, odgłos, przeciąg, przydatek, nadmiar, wykaz, rozbój, zabieg*.

7) Przysłówek z rzeczownikiem, np. *darmojad, łatwowiećność, lekkomyślność, nieczułość, niedbalstwo*.

74. Na szczególniejszą uwagę zasługują:

1) Rzeczowniki z *pół* złożone, oznaczające osoby lub sprzęty o połowę mniej znaczące lub wynoszące od tych, które pierwotnik wskazuje. Rzeczowniki te albo się wcale nie zmieniają, np. *półrolnik, półsukno*; albo, bez względu na rodzaj pierwotnika, kończą się na *ek*, jako cechę zdrobniałości (67); boć połowa mniejsza czyli drobniejsza jest niż całość, np. *półpanek, półgówek, półbozek, półkadek, półkopek, półtrkawek, półkoszulek, półkwaterek, półmisek, półsetek* (od sto); albo też zakończenie *e* przybierają, a takie środek miejsca lub czasu przez pierwotnik oznaczonego określają, np. *półodwieczere, południe* za *południe, półpoście, półobozie, półmile, półwiersze*.

2) Rzeczowniki z przyimków złożone, gdyż te, jeżeli miejsce lub czas oznaczają, zawsze się kończą na *e*, przed którym się twarde głoski mięk-

czą, np. *bezdroże, dozywocie, naproże, nadwiśle, odwieczerze, powietrze, pojutrze, podworze, popiersie, podwale, podzamcze, podniebie, narzeczce.*

75. Co się tyczy skłaniania rzeczowników złożonych, uważać należy, że wtedy tylko spadkują się oba wyrazy według właściwych sobie skłonień (62, III, 1), kiedy stoją w mianowniku; w przeciwnym bowiem razie ten się tylko odmienia, który w mianowniku jest użyty, np. *Białacerkiew, Białejcerkwi; Białystok, Białegostoku; wielkanoc, wielkiénocy i wielkanocy; hreczkosiej(a), ostrosłup(a), sztukmistrz(a), trójkąt(a), darmojad(a), sztukamięsa, sztukimięsa.*

PIERWSZE SKŁONIENIE.

76. Do pierwszego skłonicnia należą rzeczowniki rodzaju męzkiego na jakąbądź spółgłoskę zakończone, tudzież zdrobniałe osobowe swojskie na *o*, np. *dąb, koniec, rys, łokieć, Staszyc, Witold, Tadzio, Stefcio, ojczunio.*

Imiona tego skłonicnia według trojakięj natury głosek przybierających, to jest wargowych i językowych twardych lub miękkich oraz wszystkich podniebiennych (22), trojakięj ulegają odmianie, tak, iż ich względne w wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczëj, tudzież w mianowniku, bierniku i wołaczu liczby mnogiej, różne mają zakończenia.

Miękkie wargowe i językowe głoski przybierające tylko za pośrednictwem miękczącego *i* ze względniemi łączymy (66, 5),

Względne pierwszego skłonicnia.

77.	I.	II.	III.
	z przybierającą twardą wargową lub językową.	z miękkimi wargowemi lub językowemi, prócz <i>l</i> .	ze wszystkiemi podniebiennymi oraz z językowem <i>l</i> .

L. p. M.	k o ŋ c z y s i ę n a s p ó ł g ł o s k i		
D.	a, u	ia, iu	a, u
C.	owi	iowi	owi
B.	żywotnych niezbirowych jak dopełniacz, żywotn. zbiorowych i niezwywotnych jak mianownik.		
W.	ie (e w zak. na ł, r)	iu	u
N.	em	iem	em
M.	ie (e w zak. na ł, r)	iu	u

L. m.	M. y	ie e, i (po g, k), y (po ch, h)
D.	ów	iów ów
C.	om	iom om
B.	osobow. jak dopełn., zwierzęc. i niezzyw. jak mianow.	
W.	y	ie e, i, y
N.	ami	iami ami
M.	ach	iach ach

78.

Wzory odmiany.

L. p.	M. Jan	Wuj	Słoń	Sąd	Piec
D.	Jana	Wuja	Słonia	Sądu	Pieca
C.	Janowi	Wujowi	Słoniowi	Sądowi	Piecowi
B.	Jana	Wuja	Słonia	Sąd	Piec
W.	Janie	Wuju	Słoniu	Sądzie	Piecu
N.	Janem	Wujem	Słoniem	Sądem	Piecem
M.	Janie	Wuju	Słoniu	Sądzie	Piecu
L. m.	M. Janowie	Wujowie	Słonie	Sądy	Piece
D.	Janów	Wujów	Słoniów	Sądów	Pieców
C.	Janom	Wujom	Słoniom	Sądom	Piecom
B.	Janów	Wujów	Słonie	Sądy	Piece
W.	Janowie	Wujowie	Słonie	Sądy	Piece
N.	Janami	Wujami	Słoniami	Sądami	Piecami
M.	Janach	Wujach	Słoniach	Sądach	Piecach

Uwagi nad pierwszym skłonieniem.

79. Imiona tego skłonienia jedne ze względu na ich znaczenie, drugie ze zwyczaju, w dopełniaczu liczby pojed. na *a* lub *u* zakończamy, np. *pana, wielbłąda, kija, rogu, wotu, stołu*.

80. Niektóre imiona ze zmianą znaczenia zmieniają dopełniacza zakończenie:

<i>bal(a)</i> deska gruba	<i>bal(u)</i> zabawa
<i>bat(a)</i> do bicia	<i>bat(u)</i> statek do pływania
<i>dąb (dęba)</i> spinanie się konia	<i>dąb (dębu)</i> drzewo
<i>duch(a)</i> co nas ożywia	<i>duch(u)</i> powietrze, oddech, i inne.

81. Celownik na *owi* zakończony z przyinkiem *ku* w niektórych na *u* skracamy, np. *ku końcu* zamiast *ku końcowi*, *ku Krakowu*, *ku Paryżu*.

Skracanie na *u* w niektórych imionach tak weszło w zwyczaj, że ich na *owi* nigdy nie kończymy. Takimi są: *Bogu*, *bratu*, *chłopu*, *chłopc*, *czart*, *człeku*, *diabłu*, *kat*, *księdzu*, *kwiatu*, *ojcu*, *panu*, *światu* i wszystkie jednozgłoskowe, które *e* wyrzucają, np. *l*wu, *p*su, *ł*bu, *t*chu, *chr*ztu. Ale raz uderzenie ma *razowi*, *dzień*, *dniowi*.

82. Biernik mają jak mianownik: żywotne zbiorowe, imiona świętych, gdy niemi dzień oznaczamy, i wszystkie nieżywotne, np. *naród*, *pólk*, *senat*, *rząd*, na święty *Jan*, *Paweł*, *Wojciech*, *stół*, *nóż*, *plot*. Źle więc piszą: upraszam *Rządu* edukacyjnego, *Senatu* Rządzącego i t. p.

W żywotnych niezbiorowych biernik dopełniaczowi jest podobny, np. *syna*, *brata*, *konia*, *wołu*.

Na tej zasadzie *trupa*, jako wyobrażenie istoty żyjącej, ma *trupa*.

83. Wołacz i Miejscownik w imionach z przybierającą twardą na *e*, a z przybierającą miękką lub jakąbądź podniebienną na *u* zakończamy, np. *dziobie*, *czasie*, *stole*; *koniu*, *kmieciu*, *pa-wiu*, *tchórz*, *królu*, *kraju*, *Wojciechu*, *strachu*, *rogu*, *potoku*, *wodzu*, *nożu*, *zającu*.

Następujące z przybierającą twardą są niewzorowe:

M. dziad	W. dziadu	Miejsc. dziadzie
<i>lud</i>	<i>ludu</i>	<i>ludzie</i>
<i>pan</i>	<i>panie</i>	<i>panu</i>
<i>syn</i>	<i>synu</i> (daw. <i>synie</i>)	<i>synu</i> (daw. <i>synie</i>)
<i>dom</i>	<i>domie</i>	<i>domie</i> (mówiąc o budowlu), <i>w domu</i> , u siebie, co dawniej przez <i>doma</i> wyrażano.

Osobowe na *ec* w wołaczu na *cze*, a w miejscowniku na *cu* zakończamy, np. *ojcze*, *ojcu*; *starcze*, *starcu*.

84. W mianowniku, bierniku i wołaczu l. mn. nieosobowe z przybierającą miękką na *e*, z twardą na *y*, a z przybierającą *g*, *k* na *i* kończymy, dla tego, iż te głoski z grubym *y* nigdy się nie łączą (16), np. *kielb*, *kielbie*; *karp*, *karpie*; *paw*, *pa-wie*; *piec(e)*, *tchórz(e)*, *pałasz(e)*; *grab(y)*, *lud(y)*, *dom(y)*, *pas(y)*; *plot(y)*, *row(y)*; *wrog(i)*, *stog(i)*; *luk(i)*; *bok(i)*. Źle więc mówią i piszą: *okręt(a)*, *urząd(a)*, *korpus(a)*, *pulk(a)*, *akt(a)* przedmiot(a).

85. W osobowych imionach tego skłoniczenia w mianowniku i wołaczu l. m. odróżniamy dwojakie zakończenie: *slabe* i *mo-cne*. Slabe jest, gdy je na wzór nieosobowych skłaniamy, np. *pan(y)*, *sąsiad(y)*, *biskup(y)*, *doktor(y)*, *anioł(y)*; *król(e)*, *wodz(e)*,

ucznie; mocném zaś będzie, gdy je bez względu na to, czy przybierająca jest miękka lub twarda na *owie* zakończamy, np. *panowie, królowie, uczniowie, doktorowie, aniołowie*, lub kiedy mające przybierającą twardą ze względną *i* (66, 5) wiążemy, np. *biskup(i), soltys(i), ułan(i), oszust, oszuści (22), kartuz(i)*.

Zakończone na *anin*, po odrzuceniu *in*, także następujące: *dominikan, franciszkan, Hiszpan, młodzian*, przypadki te kończą na *e*: *Amerykanie (31, 2), Hiszpanie, młodzianie*.

86. 1) Dopełniacz l. m. kończy się na *ów*, np. *panów, butów, sadów, uczniów, wodzów, koszów, palców, owoców, krzyżów, królów*. Ale się mówi *święto Trzechkróli*.

2) Imiona na *anin* mają go na *anów*, częściej na *an*, np. *Amerykanów, Amerykan; Indyjan, chrześcijan, pogan*.

3) Niektóre imiona z przybierającą miękka, szczególniej *l*, rz, spadek ten dwojako tojest na *ów* lub *i, y*, zakończają, np. *nauczycielów, nauczycieli; pisarzów, pisarzy; gospodarzów, gospodarzy*.

4) Następujące tylko na *i* lub *y* kończymy: *dni, gości, jeleni, kamieni, kmięci, koni, liści, ludzi, lokci, miesiący, rubli, śledzi, wiertelci, garcy, korcy; pieniędzy, tysięcy, groszy*.

87. Biernik l. m. w nieżywotnych, zwierzęcych i osobowych ze słabém zakończeniem do mianownika, z mocném zaś do dopełniacza jest podobny, np. *konie, psy, stoły; widziałem dobre pany i dobrych panów*.

Odmiana imion niewzorowych.

88. Niewzorowo skłaniają się:

1) *Bóg* D. i B. *Boga*, C. *Bogu*, W. *Boże*, N. *Bogiem*, M. *Bogu*.

2) *Brat* ma celownik l. p. *bratu*, w l. m. M. i W. *bracia*, D. i B. *braci*, C. *braciom*, N. *braćmi*, M. *braciach*.

3) *Człowiek, człek*, tylko w l. p. używane, mają W. *człowieku* i *człowiecze*; *człeku, czlecze*. W liczbie mnogiej zastępuje je rzeczownik ułomny M. i W. *ludzie*, D. i B. *ludzi*, C. *ludziom*, N. *ludźmi*, M. *ludziach*.

4) *Dech* ma w następnych spadkach *tchu* i t. d. (37).

5) *Dzień* w l. pojed. miejscownik ma *dniu* jako rzeczownik, *we dnie* w znaczeniu przysłówka. W l. m. ma M. B. i W. *dnie* i *dni*, D. *dni*, dalej wzorowo. *Tydzień* złożony z nieużywanego

teraz zaimka *ty* (ten), ma *tygodnia* (dawniej *tydnia*) w l. m. *tygodnie* (*tydnie*), *tygodni* i t. d.

6) *Jezus Chrystus* w wołaczu ma *Jezu Chryste*.

7) *Jęczmień* D. *nia*, kiedy się bierze za imię gatunkowe, ma w l. m. M. *jęczmienie* lub *jęczmiona*, D. *jęczmieni* lub *jęczmion*.

8) *Ksiądz* W. *Księżę!* Miejsc. *Księdzu*. L. m. M. i W. *Księża*. D. i B. *Księży*, C. *Księżom*, N. *Księżmi*, M. *Księżach*.

9) *Miesiąc*, *tysiąc* i *zając* tylko w dopełniaczu l. mn., *pieniądz* zaś tak w tym spadku jak i w narzędniku, *q* na *ę* zamieniają: mówi się bowiem *miesiący*, *tysięcy*, *zajęcy*, *pieniędzy*, *pieniędzmi*. Ale z zakończeniem *ów*, mówimy: *miesiąców*, *tysiąców*, *zajęców*.

10) *Przyjaciel*, *nieprzyjaciel* ma w l. m. *przyjaciele*, *ciół*, *ciolom*, *ciół*, *ciele*, *ciolmi* (*cielami*), *ciolach* (*cielach*).

11) *Raz* gdy znaczy powtórzenie, ma narzędnika l. p. *razem* lub *razą*; w liczbie mnogiej dopełniacz *razy*, np. *pięć razy*, *kilka razy*; gdy znaczy uderzenie ma *razów*, np. *pięć razów*, *kilka razów*.

12) *Rok*, gdy znaczy czas dwunastomiesięczny, z liczebnikiem *dwa* ma w l. m. *roki*, za który powszechniej rzeczownika *lata*, od *lato*, używamy, np. *dwa*, *trzy lata*; jeżeli zaś rok znaczy termin prawny, natenczas w l. m. wzorowo się odmienia.

13) Do niewzorowych imion tego skłonięcia należą też rzeczowniki z obcych języków przybrane na *men* (D. *minu* lub *menu*), *nt*, *ns*, *s*, *ma* lub *mat* zakończone, bo te w mianowniku, bierniku i wołaczu l. mn., podobnie jak w językach, z których są przybrane, ze względną *a* (66, 5) wiążemy, np. *examen* (*minu*), *ina*; *fenomen(a)*, *experymment(a)*, *dokument(a)*, *expens(a)*, *exces(a)*, *proces(a)*, *poemat(a)*, także *grunt(a)*. Lepiej atoli byłoby kończyć je na *y*, np. *akt(y)*, *fundament(y)*, *sakrament(y)*, *grunt(y)*, *koszt(y)*: bo tak je dawniej najlepsi pisarze nasi skłaniali dla tego, iż wszystkie swojskie z przybierającą twardą na *y* kończymy.

DRUGIE SKŁONIENIE.

89) Do drugiego skłonięcia należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na *a*, *i*, spółgłoskę miękką, także *y*, *iny*,

yny, które się tylko w l. mn. używają, np. *kania, burza, praca, maska, ryba, pani, gospodyni, rzecz, myśl, wieś, Instanty, imieniny, oblóczyny, nożyczki*.

90. Jak rzeczowniki męskie, ze względu na naturę przybierających głosek, do trzech odnoszą się odmian, tak i żeńskie dla téj saméj przyczyny mają trzy różne skłaniania wzory. Z tych pierwszy służy dla nielicznych imion na *ni* lub na odkrytą przybierającą miękką zakończonych, np. *ochmistrzyni, gęś, myśl, pieczeń, piędź*; według drugiego odmieniają się imiona z przybierającą miękką głoską *a* lub *e* zasłonioną, np. *bania, tęcza, wieża, placa, nożyce, burza*; a do trzeciego należą rzeczowniki z przybierającą twardą przed *a* stojącą, także na *y, iny, yny, gi, ki*, zakończone, np. *żaba, broda, szkoła, krowa, obcegi, sanki*.

Względne drugiego skłonicnia.

	I.	II.	III.
91.	Imion na <i>ni</i> na odkr. spółg. mięk. warg i jcz. podnieb.	Imion na <i>a</i> z przybierającą miękką warg i jcz. podnieb.	Imion na <i>a</i> z przybierającą twardą

Liczba pojedyncza.

M.	<i>ni</i>	spółgłoska miękką	<i>ia</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
D.	<i>ni</i>	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>i</i>	<i>y</i> , <i>i</i> (po <i>g, k</i> , (16).
C.	<i>ni</i>	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>i</i>	<i>y</i> , <i>ie</i> , <i>e</i> (po <i>g, k</i> , (16).
B.	<i>nią</i>	spółgłoska miękką	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
W.	<i>ni</i>	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>io</i>	<i>o</i>
N.	<i>nią</i>	<i>ia</i>	<i>a</i>	<i>ia</i>	<i>a</i>
M.	<i>ni</i>	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>i</i>	<i>y</i> , <i>ie</i> , <i>e</i> (po <i>g, k</i> , (16).

Liczba mnoga.

M.	<i>nie</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>y, i</i> (po <i>g, k</i>).
D.	<i>ń</i>	<i>i</i>	<i>y</i>	spółgł. miękką.	spółgłoska twardą	
C.	<i>niom</i>	<i>iom</i>	<i>om</i>	<i>iom</i>	<i>om</i>	<i>om</i> .
B.	<i>nie</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>y, i</i> (po <i>g, k</i>).
W.	<i>nie</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>y, i</i> (po <i>g, k</i>).
N.	<i>niami</i>	<i>iami</i>	<i>ami</i>	<i>iami</i>	<i>ami</i>	<i>ami</i> .
M.	<i>niach</i>	<i>iach</i>	<i>ach</i>	<i>iach</i>	<i>ach</i>	<i>ach</i> .

UWAGI. 1) Imiona z przybierającą *j(e)*, głoskę tę przed względną *i* opuszczają (41 *a*) np. *kuczbaj, kuczbai; kolój, kolei; szyja, szyi; żmija, żmii; stancyja, stancyi; Anglija, Anglii*.

2) W imionach na *ni* lub z przybierającą miękką, podobnie jak i w pierwszém skłonicniu, mianownik, biernik i wołącz l. mn. na *e*, a z przybierającą twardą, według natury głoski (22), na *i* lub *y* zakończamy, np. *panie, dłonie, kanie, straze, miedze, nogi, bulki, ryby, sprawy*.

I. Wzór odmiany imion na *ni* lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych.

92. 1) Rzeczowniki z odkrytą spółgłoską miękką przybierającą w pięciu spadkach, to jest: w dopełniaczu obu liczb, w celowniku, wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczej, według natury spółgłoski przybierającej, ze względu *i* lub *y* wiążemy.

2) Kończące się na *ni* w tém tylko odstępują od ogólnej tego wzoru odmiany, że je w bierniku liczby pojedynczej zawsze na *a*, np. *gospodynią*, a w dopełniaczu l. mn. na odkrytą spółgłoskę zakończamy, np. *gospodyń*.

L i c z b a p o j e d y n c z a .

M. Pani	Dłoń	Twarz	Straż
D. C. W. M. Pani	Dłoni	Twarzy	Straży
B. Pania	Dłoń	Twarz	Straż
N. Pania	Dłonia	Twarza	Straża

L i c z b a m n o g a .

M. B. W. Panie	Dłonie	Twarze	Straże
D. Pań	Dłoni	Twarzy	Straży
C. Paniom	Dłoniom	Twarzom	Strażom
N. Paniami	Dłoniami	Twarzami	Strażami
M. Paniach	Dłoniach	Twarzach	Strażach

Niewzorowa niektórych imion odmiana.

93. 1) Rzeczowniki *butel*, *cześć*, *grązel*, *leż* (kłam), *pleć*, *reż* (żyto), *wesz*, *wieś*, oraz na *ew* zakończone, tylko w mianowniku i bierniku liczb. pojed. głoskę *e* zatrzymują (64, B. b.) np. *butel*, *butli*; *cześć*, *czci*; *Narew*, *Narwi*, *Żółkiew*, *Żółkwi*.

2) Nie na *e* lecz na *i* lub *y*, według natury głoski przybierającej, kończą się w M. B. i W. liczby mnogiej rzeczowniki z przybierającą *ć*, np. *nici*, *kości*, tudzież następujące: *brwi*, *gęsi*, *myśli*, *odpowiedzi*, *paczesi*, *piersi*, *pieśni*, *przyciesi*, *nocy*, *mocy* ze złożonemi *pomocy*, *myszy*, *rzeczy*, *wszy*.

Imość, *Jejmość*, skrócone z *Jej miłość*, ma *Imoście*, *Jejmoście*; *wieś*, *wsie* i *wsi*. Dopełn. *wsi*.

II. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką samogłoską *a* zastaloną.

94. Liczba pojedyncza.

M.	Kania	Żmija	Tęcza	Lwica
D.C. M.	Kani	Żmii (91. Uw. 1)	Tęczy	Lwicy
B.	Kanie	Żmije	Tęczę	Lwicę
W.	Kanio	Żmijo	Tęczo	Lwico
N.	Kania	Żmija	Tęczą	Lwicą

Liczba mnoga.

M.B.W.	Kanie	Żmije	Tęcze	Lwice
D.	Kań	Żmij	Tęcz	Lwic
C.	Kaniom	Żmijom	Tęczom	Lwicom
N.	Kaniami	Żmijami	Tęczami	Lwicami
M.	Kaniach	Żmijach	Tęczach	Lwicach

Uwagi nad tym wzorem.

95. 1) Rzeczowniki osobowe męskie zakończone na *a* z przybierającą miękką, w liczbie pojed. według tego, w mnogiej zaś liczbie według pierwszego odmieniają się skłonienia, np. *cieśla, cieśli, cieśle, cieśłów*; *basza, baszy*; *zbawca, zbawcy*; *kaznodzieja, kaznodziei* (41, a).

2) Biernik l. p. kończą na *a* następujące rzeczowniki:

a) Cudzoziemskie na *ja*, np. *familiją, linią, Turcyją, Francyją, Grecyją*.

b) Swojskie na *la, nia*, z poprzedzającą spółgłoską, np. *groblą, przereblą, szlą, budowlą, studnią, pralnią, kłótnią, stajnią, wozownią* oraz rzeczowniki: *dolą, głębią, mszą, odmią* (odętość), *pieczą, rękojmią, rolą* (pole), *wolą, niewolą, wonią, zobią* (posypka dla ptaków).

Rola udawanie osoby ma *rolę*.

3) Imiona osobowe zdrobniałe z przybierającą miękką w wołaczu l. p. kończą się na *u*, np. *Józiu, Anielciu, Stasiu, Marysiu, ciociu*. Z tych więcej niż dwuzgłoskowe na *sia* zakończone, w potocznej mowie w przypadku tym *u* niekiedy odzrucają, np. *Hanuś, Jaguś*.

4) W imionach żywotnych można też użyć mianownika za wołacza, np. *Maryja, Aniela*.

5) Rzeczowniki na *lnia*, *rnia* lub z przybierającą samogłoską przed *nia*, dopełniacz l. mn. mają na *ń*, np. *pralnia*, *pralni*; *sypialnia*, *sypialni*; *drukarnia*, *drukarni*; *młockarnia*, *młockarni*; *świnia*, *świń*; *bania*, *bań*; *dynia*, *dyń*.

Dopełniacz l. mn. kończą na *i* imiona mające przed *nia* jakąbądź spółgłoskę, oprócz *l*, *r*, tudzież na *la* z poprzedzającą spółgłoską zakończone, np. *kuźni*, *wyrzutni*, *grobli*, *kropli*, *budowli*. Z tych niektóre kończą go też na stwardzoną odkrytą spółgłoskę, przed którą *e* przybierają, np. *trzęśni* i *trzesien*; *więśni* i *wisien*; *studni* i *studzien*; *głowni* i *głowien*. Szabla ma tylko *szabel*; *stajnia*, *stajen*.

Msza w dopeł. l. mn. ma *mszy*; *ziemia* *ziem*, nie *ziem*.

III. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą samogłoską *a* zasłonioną.

Liczba pojedyncza.

96. M. Cnota	Strzecha	Noga	Mąka
D. Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
C. M. Cnocie (31, 2)	Strzesze (31, 2)	Nodze (31, 2)	Mące (31, 2)
B. Cnote	Strzechę	Nogę	Mąkę
W. Cnoto	Strzecho	Nogo	Mąko
N. Cnotą	Strzechą	Nogą	Mąką
	L i c z b a m n o g a .		
M. B. W. Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
D. Cnot *)	Strzech	Nóg	Mąk
C. Cnotom	Strzechom	Nogom	Mąkom
N. Cnotami	Strzechami	Nogami	Mąkami
M. Cnotach	Strzechach	Nogach	Mąkach.

Uwagi nad tym wzorem.

97) Podług tego wzoru odmieniają się też:

1) Rzeczowniki na *y*, *iny*, *yny*, *gi* i *ki* zakończone, i tylko w liczbie mnogiej używane, np. *Włochy*, *imieniny*, *grochowiny*, *zareczyny*, *postrzyżyny*, *kręgi*, *nożyczki*, *obciążki*.

*) Spółgłoska słaba (34), opierając się na *o* pochyla je (49, a.), ale mocna nie wpływa na jego zmianę; dla tego też kreskować go nie należy, np. *kop*, *wrot*, *kos* i t. p.; bo przed spółgłoską mocną, gdy się ta na *o* opiera, zawsze je otwarcie wymawiamy, np. *skop*, *plot*, *nos*, *szop*, *zwłok*, *pończoch*.

2) Osobowe męskie na *a* z przybierającą twardą, np. *starosta, wojewoda*, ale tylko w liczbie pojedynczej, bo w mnogiej spadkują się według skłonicnia rzeczowników męskich, np. *starosta, starosty, starostowie, starostów*.

Mężczyzna i w l. mn. skłania się według tego wzoru, *M. mężczyźni*, *D. i B. mężczyzn* i t. d. *Śluga* ma w l. mn. *ślugi* (kobiety), *śludzy* (mężczyźni).

3) Nazwiska polskie i litewskie na *o* zakończone, które dawniej według męskiego skłonicnia odmieniano, np. *Jagiello, ła, łowi*, teraz *Jagielly, gielle*; *Sanguszko, ka, kowi*, mówi o *Sanguszk*, teraz *Sanguszki, ce*, i t. d.; ale w l. mn. i teraz je według pierwszego skłonicnia spadkujemy, np. *Jagiellowie, Sanguszkowie, Tartłowie*.

4) Imiona mające spółgłoskę przed przybierającą twardą, jedno ją w dopełniaczu l. mn. wtrąconą samogłoską *e* przedzielają, ale spółgłoski twardej nie miękczą (31, 3), drugie wcale *e* nie przybierają. I tak:

a) Przybierają *e* w dopełniaczu l. mn.: 1) Wszystkie jednozgłoskowe, np. *łez, gier* (16), *mgieł, pcheł* (źle mówią *plech*). 2) Rzeczowniki: *wojna, wiosna, cyfra, cytra, febra, klamra, koldra, libra, bitwa, brzytwa, dratwa, tratwa, krokwa, listwa, pochwa, poszwa, przyszwa, tykwa*, oraz wszystkie z przybierającą *ł, k*, przed którą stoi jaka spółgłoska, np. *igieł, jodeł, pereł, mioteł*; *rybek, mączek, nożyczek, rynek*. 3) Rzeczowniki: *grzywna, owca, panna, rynna, sosna, trumna, wanna*, a w tych miękczą się stojące przed *e* spółgłoski.

b) Nie przybierają *e*: *barka, walka, palma, taśma, siostra, pigwa, gonitwa, kłęska, łaska, troska, trzaska*.

5) Odmianę rzeczownika *ręka* zobacz w § 105.

TRZECIE SKŁONIENIE.

98. 1) Według trzeciego skłonicnia spadkują się rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na *o* z przybierającą twardą (prócz *pluco, gorąco*) np. *dno, słowo, clo*; na *e* z przybierającą miękką, np. *staje, pole, serce, morze*, i na *ę*, np. *strzemię, wilczę*.

2) Z zakończonych na *ę*, nieżywotne w spadkach względnych rozkładają tę samogłoskę na *eń*, np. *brzemię, brzemienia*; żywotne zaś dla odróżnienia ich od słownych na *enie* (53, 10), np. *kurczenie, kurczenia*, zatrzymują *ę*, i w tych spadkach gło-

skę *ć* po niēm przybierają, np. *kurczę*, *kurczęcia*; *szczenie*, *szczeniecia*.

3) Tak spojone z nieżywotnemi *ń*, a z żywotnemi *ć*, są głoskami przybierającemi (42). Imiona te w przypadkach względnych (62, II) o jedną zgłoskę powiększają się, np. *i-mię*, *i-mie-nia*; *cie-lę*, *cie-lę-cia*.

Względne trzeciego skłonicnia.

99.	L. p. M.	o, e	ę	L. m. a	ona (nieżywot.)	ęta
					(żywotne)	
	D.	a	nia nieżywotnych, cia			spółgłoska odkryta
			żywotnych			
	C.	u	u		om	
	B.		jak mianownik			jak mianownik
	W.		jak mianownik			jak mianownik
	N.	em	em		ami	
	M.	e u	u		ach	

Wzór odmiany tego skłonicnia.

100.		L i c z b a p o j e d y n c z a.			
M. B. W.	Cło	Pole	Brzemie	Ciele	
D.	Cła	Pola	Brzemienia	Cielecia	
C.	Cłu	Polu	Brzemieniu	Cieleclu	
N.	Cłem	Polem	Brzemieniem	Cieleciem	
M.	Cle	Polu	Brzemieniu	Cieleclu	
		L i c z b a m n o g a.			
M. B. W.	Cła	Pola	Brzemiona	Cieleta	
D.	Ceł(64, 7)	Pól(49, a)	Brzemion	Cieląt(64, 3)	
C.	Cłom	Polom	Brzemionom	Cielętom	
N.	Cłami	Polami	Brzemionami	Cielętami	
M.	Cłach	Polach	Brzemionach	Cielętach	

Uwagi nad tém skłonicniem.

101. 1) Imiona tego skłonicnia w obu liczbach trzy spadki, tojest: mianownika, biernika i wołacza mają podobne.

2) Celownik liczby pojedynczej we wszystkich kończy się na *u*; tylko *imię* ma go na *u* i na *owi*, np. błogosław *imieniu*-*wi* jego, JAN KOCH. *Psalm* 151. czyni się dosyć *imieniowi* bractwa. Bractwo Compass. str. 142.

3) Miejscownik liczby pojedynczej jedne mają na *e* drugie na *u*, np. *mydle*, *bydłęciu*.

a) Na *e* mają go, zakończone na *o* z przybierającą twardą, np. *słowie* (31, 2), *sicie*, *piętrze*, *masle*.

b) Na *u* kończy się w imionach z przybierającą miękką, *ch* lub *k*, np. *staju*, *weselu*, *sercu*, *łożu*, *kurczęciu*, *strzemieniu*, *uchu*, *wieku*, *gorącu*.

4) Mianownik liczby mn. kończy się na *a*, *ona*, *ęta*. Urabia on się z dopełniacza l. p. w ten sposób, że nie powiększające się w nim rzeczowniki, mianownik l. mn. kończą na *a*, np. *słońca*, *słowa*; te zaś, które się w nim powiększają, w mianowniku l. mn. *enia* na *ona*, a *ęcia* na *ęta* zamieniają, i tak stwardzone przybierające przed wszystkimi względniemi (66, 5) téj liczby zachowują, np. *imienia*, *imiona*, *imion*, *imionami* i t. d. *kurczęta*, *kurcząt* (64, 3), *kurczętom* i t. d.

5) Dopełniacz l. mn. urabia się z mianownika téjże liczby i kończy się na odkrytą spółgłoskę, np. *pola*, *pól*; *serca*, *serc*; *wina*, *win*; *pióra*, *piór*; *imiona*, *imion*; *cieleta*, *cieląt* (52, 1); *panięta*, *paniąt*.

W rzeczownikach z przybierającą *k*, ale nie *sk*, tudzież *ł* i *r*, stojące przed niemi spółgłoski w dopełniaczu licz. mn. oddzielamy wtrąconém *e*, przed którym się twarda głoska wcale nie miękczy (64, 6), np. *dzielk(a)*, *dzielk*; *okienk(a)*, *okienek*; *wiosł(a)*, *wiosel*; *ci(a)*, *cel*; *jądr(a)*, *jąder*; *wiadr(a)*, *wiader*.

I w następujących, wtrącamy *e*: *bagien*, *den*, *drewien*, *gumien*, *krosien*, *okien*, *plócien*, *sukien*, *włókien*.

Wszystkie inne przybierające, także *sk*, mimo zbiegu kilku spółgłosek nie przedzielają się głoską *e*, np. *piętn*, *pism*, *zarn*, *ziarn*, *miast*, *widowisk*, *księstwo*, *przekupstw*, *rzemiosł*, *widm*, *województw* (30), *Pobiedzisk*, *Monasterzysk*.

Zgrubiałe żywotne (53, 12) od rzeczowników męzkich pochodzące, przypadek ten kończą na *ów*, np. *chłopisków*, *wilczyisków*.

Niewzorowe imiona tego skłonięcia.

102. 1) *Książę* dawniej nijakiego a teraz męzkiego rodzaju, odmienia się jak następuje: M. *Książę*, D. i B. *książęcia* lub *księcia*. C. *książęciu* lub *księciu*. W. *Książę*. N. *książęciem* lub *księciem*. M. *książęciu* lub *księciu*. Liczba mnoga *książęta* i t. d.

2) *Narzędzie*, M. liczby mn. *narzędzia*, D. *narzędzi*.

3) *Nasienie* dawniej *nasiono* i dla tego w l. mn. ma M. B. i W. *nasiona*, jak *wrzeciona*, D. *nasion* i t. d.

4) *Niebo* skłania się wzorowo i ma w l. mn. *nieba* i t. d. *niebioso* zaś pochodzi od nieużywanego teraz *niebioso*.

5) *Nozdrze* l. mn. M. *nozdrza*, D. *nozdrzy* i t. d.

6) *Oko*, *ucho* zob. § 105.

7) *Ziele* nie ma liczby mnogiej, w której je zastępuje nieużywane teraz *ziolo*, skąd pozostało zdrobniałe *ziółko*, np. *ziola*, *ziół*, *ziółom* i t. d.

8) Imiona na *um*, z łacińskiego języka przybrane, w liczbie pojedynczej są nieodmienne, a w liczbie mnogiej spadkują się według tego skłonienia i *um* na *a* zamieniają, np. *gimnazyjum*, liczba mnoga *gimnazyja*, *gimnazyj*, *gimnazyjom* i t. d.

Uwagi nad zakończeniami narzędnika wszystkich trzech skłonień.

103. 1) Narzędnik liczby mnogiej pospolicie na *ami* we wszystkich trzech skłonieniach zakończony, dwojako się skraca:

a) Wyrzucając przed *mi* samogłoskę *a*, jeżeli nie miała przed sobą kilku spółgłosek, np. *wołami* częściej *wołmi*; *paniami* *pańmi*; *kołami*, *kołmi*.

Imiona: *braćmi*, *dziećmi*, *księżmi*, *liśćmi*, *ludźmi*, *końmi*, *pieniędzmi*, *dłońmi*, *gałęźmi*, jedynie z wyrzutnią używają się w tym spadku.

b) Zamieniając *ami* na *y*, a przed *g*, *k*, na *i* (16), np. *panami*, *pany*; *nagrodami*, *nagrody*, *słowami*, *słowy*; *uwagami*, *uwagi*; *wilkami*, *wilki*; *laskami*, *laski*; przed trzema *laty*; wymownemi *usty*; zbrojnemi *szyki*; imiony *swemi*.

2) Powszechne dawniej zakończenie miejscownika liczby mnogiej na *ech* pozostało dotąd w następujących imionach: *w niebieszech*, *w Inflanczech*, *Niemczech*, *Prusiech*, *Węgrzech*, *Włoszech*, *Woloszech*, bo *w Niemcach*, *Węgrach* i t. p. znaczy osoby. Niekiedy i inne imiona rodzaju nijakiego przypadek ten kończą na *ech*, np. *w usciech*, za *w ustach*, *w leciech* za *w latach*.

Liczba podwójna wszystkich trzech skłonień.

104. Nieużywana teraz liczba podwójna, przy której najpospoliej wyrazy *dwa*, *dwie*, kładziono, następujące spadki miała podobne:

SKŁONIENIE I.

II i III.

M. B. W.	a	e
D. Miejsc.	u	u
C. N.	oma	oma, ema, yma.

PRZYKŁADY: Dwa *króla*, dwa *grosza*, dwa *kamienia*, dwa *konia*, ujął mu dwa *palca*; dwu *bratu*; ze dwiema *bracioma*, z dwoma *synoma*, dwoma *konioma*, dwiema *rogoma*, dwiema *tysięcoma*; po dwu *kamieniu*; dwie *koronie*, dwie *zenie*, dwie *siostrze*, dwie *ostrodze*, obiedwie *stronie*; dwie *blonie*; na obie *nodze*, dał dwiema *córoma*; obiema *nogoma*; z brudnymi *rękoma*; dwie *drewnie*; mądrzej głowie dość dwie *słowie*; na obie *kolenie*; *sto*, *ście*, stąd liczba podwójna *dwiescie*.

Dawniej w wielu rzeczownikach używano liczby podwójnej.

105. Te zakończenia utrzymały się dotąd w imieniu *ręka*, tudzież *oko*, *ucho*, gdy oznaczają części ciała. Imiona te w liczb. mn. niewzorowemi zdają się być dla tego, iż jedne ich spadki z podwójnej, drugie z mnogiej liczb. są używane. Jakoż mówimy:

M. B. W. *Ręce*. I. pod. D. *rąk*. C. *rękom*. N. *rękoma* i *rękami*. M. *ręku*, *rękach*. M. B. W. *Oczy* liczba podwójna, dawniej też *oce*. D. *ocz*. C. *oczom*.

N. *ocz*, *oczami*, *oczy* (103. I. b) np. *za oczy*. M. *oczach*.

M. B. W. *Uszy* I. pod. D. *uszu*. C. *uszom*. N. *usz*, *uszami*. M. *uszach*.

RZECZOWNIKI UŁOMNE.

A. Rzeczowniki ułomne co do spadków.

106. Znajdują się w polskim języku imiona, które bądź same, bądź z przyimkami w niektórych tylko używają się spadkach, i przysłówków mają znaczenie. I tak używają się z przyimkami, z którymi jedne z nich łącznie, drugie zaś rozłącznie piszemy:

Na: *na bakier* czapkę nosi; mam *na doręczu*; drzwi otwarte *na oścież*; napisał *na przedce*, uczyniliście *na przekor*.

Na, w: obrócił *na wspanak* i *wspanak*; leży *na wznak* i *wznak*.

Po: *po ciemku* chodzi, było wojsko *po bliżu*.

po, na: trzeba być *pogotowiu*, *na pogotowiu*.

w: *wciąż* płacze; wszystko *w niwecz* obrócił; *wręcz* (bez ogródki) odpowiedział; *wciąż* pisał.

z: *oburącz* do siebie garnie; *z oburącz* siekli; *z kretesem* (do szczytu) rozwaliał.

107. W niektórych przypadkach same lub z przyimkami używają się i, przysłówków mają znaczenie: *brodźcem* lub *brożcem* na bakier, o czapce lub odzieniu na bok przez ramię powieszoném, *całkiem*, *dorywką*, *hurtem*, *na klęczkach*, *milczkiem*, *nurkiem*, *oblawem* i *oblawą* kupą, *oblazem* hurtem, *raptem*, *ryczaltem* hurtem, *śluzem* na ukos, *ukradkiem*, *ukradką*. b) *Na storc* lub *na storcz*, *storcem*; *omacku*, *po omacku*, *omackiem*, *w omacku*, *omacką*; *włóz* i *łózem* wolno, bez przeszkody; *wskok*, *skokiem*; *z nienacka*, *nienackiem*, *z cichacza*, *cichaczem* i inne.

B. Rzeczowniki ułomne co do liczb.

108. Imiona ułomne co do liczb jedno się tylko w pojedynczej drugie zaś w mnogiej liczbie używają.

1. Tylko pojedynczą liczbę mają:

1) Rzeczowniki *człowiek*, *dziecię*, *ambit*, *byt* ze złożonemi *odbyt*, *pobył*, *odjazd*, *wyjazd*, *przepych*, *sen*, w znaczeniu spania, *śmierć*, *szlachcic*, *życie*, *ziele*.

2) Imiona, przez które znaczone rzeczy jedno tylko są w naturze lub w myśli naszej. Nie mają zatem liczb mnogiej: imiona własne bóstw, osób szczególnych, części świata, krajów, prowincyj, miast, wsi, gór, rzek, miesiący, nauk, umiejętności i zatrudnień ludzkich, cnót, chorób, występków, zbóż, warzyw i kruszców, np. *Jehowa*, *Jowisz*, *Wenus*, *Mars*, *Lech*, *Azja*, *Turcja*, *Wołyń*, *Warszawa*, *Etna*, *Wiśła*, *luty*, *fizyka*, *garbarstwo*, *cholera*, *kradzież*, *żyto*, *chrzan*, *złoto*.

3) Rzeczowniki zbiorowe (53, 7) np. *działwa*, *gmin*, *stado*, *szlachta*, *trzoda*, i przymiotowe (53, 8) np. *ospalstwo*, *lenistwo*, *cierpliwość*, *ślepotą*, *tęsknota*, oraz osobowe na *stwo*, razem męża i żonę znaczące, np. *państwo*, *starostwo*, *księztwo*, *gospodarstwo*, *sęstwo*.

4) Rzeczowniki słowne, np. *czytanie*, *pisanie*, *wołanie*, *kazanie*.

5) Imiona rodzaj cały lub gatunek znaczące, np. *drzewo*, *jazda*, *piechota*, *sukno*, *plótno*, *dębina*, *leszczyna*, *jęczmień*, *owies*, *srebro*, *złoto*, *wojsko*.

Ale kiedy imię szczególne daje się wielu osobom lub rzeczom, np. imię własne *Cycero* na oznaczenie mowców; kiedy przez imiona zbiorowe różne rodzaje, gatunki lub zbiory wy-

rażamy, np. *oleje, owsy, stada, plony, wina*; kiedy przez imiona kruszców rzeczy z nich zrobione oznaczamy, np. *bronzy, mosiędze, srebra*; kiedy nakoniec przez rzeczowniki słowne oddzielne i osobne czynności przedstawiamy: natenczas jako myśl nasza jest o wielu oddzielnych rzeczach, tak i nazwiska tych rzeczy w liczbie mnogiej kłaść można, np. ma Polska swoich *Skargów*, zakupił *srebra* (naczynia), piękne *żyta, prosa, grochy* (o urodzajach); wszystkie *kazania, wojska* (rozmaite) i t. d.

II. Tylko w liczbie mnogiej używają się wraz ze swemi zdrobniałemi, i według rodzaju kończą się w dopełniaczu na *ów, i, y*, lub odkrytą spółgłoskę:

1) Następujące na *a* rodzaju nijakiego: *bliźnięta, drwa*, dop. *drew, dziąsła, gusta, jasta, jelca* (rękojeść u korda), *krosna, niebiosa, płuca, usta, wrota, żarna, ziola* tudzież imiona własne, miejsc na *ska*, np. *Pobiedziska, Owińska, Mościska*.

2) Na *e*: a) Męskie: *ambaje* (urojenia), *asamble, bryze* (gors, mankiety), *buksztele* (obląki z tarcic), *ceregiele, dzieje, finanse, fryje* (zaloty), *kapcie, kleszcze, kulsze* (biodrowa kość), *kurpie i łapcie* (obuwie z kory), *lejce* lub *lice*, *lubie* (sajdak), *nosze* (nosidło), *obceje* (sznury masztowe), *skrzypce, stolce*, (nogi długie drewniane do chodzenia), *szczypcy, turnieje* (gonitwa), *widelce, wodze* (cugle), a te dopełniacz l. mn. kończą na *ów*. Ale *ludzie* ma *ludzi*. b) Z żeńskich według Igo wzoru (92) skłaniają się: *drabie, drożdże* (22), *grabie, hołoble, konopie, lakocie, spodnie*, i dla tego dopełniacz mają na *i*, np. *drabi, drożdży*: według IIgo zaś (94) odmieniają się: *skrzzele, sanie* i zakończone na *ice, yce, yje*, np. *nożyce, pomyje, sznice*. Dopełniacz. *nożyc* i t. d.

3) Na *i*: żeńskie *drzwi, odrzwi, piersi, rupieci, śmieci, wici* i nijakie *dzieci*. Dopełniacz l. mn. mają na *i*.

4) Nieżywotne własne i pospolite na *y, gi, ki, ice, yce, yje, iny, yny*, np. *Węgry, Czechy, Alpy, Tatry, gody, okulary, łowy, szory, imieniny, grochowiny; miği, obcegi, biesagi, juki, dudki. obcząki; Troki, Zaleszczyki, Suwałki, Krzeszowice, Zawieprzyce, Pabjanice, Wadowice*.

5) Imiona futer, np. *lisy, wilki, niedźwiedzie, sobole, szopy*.

109. Do imion ułomnych co do liczb policzyć można rzeczowniki, które w l. mn. zmieniają swe znaczenie. Takimi są:

akt (czynność urzędowa), *akta* (papiery urzędowe); *bloto*, *blota*; *brud*, *brudy*; *kontrakt* (umowa), *kontrakty* (czas układów); *ciasto*, *ciasta*; *cukier*, *cukry*; *dobro*, *dobra*; *format* (kształt książki), *formaty* (świadcstwo otrzymanego na kapłaństwo święcenia); *okop*, *okopy*; *piers'*, *piersi*; *srebro*, *srebra*.

RZECZOWNIKI NIEODMIENNE.

110. NIEODMIENNE rzeczowniki (8) są: *ażyjo* (agio) naddatek przy zmianie pieniędzy, *amen*, *kakao*, *kroc'* (raz), *konklawe*, *lele* słabiuchny niewieściuch, *mizerere*, *szose* lepiej je lud zmienił na *szosa*, bo z tē m zakończeniem można je skłaniać, np. *szosy*, *sie* i t. d.

Nie odmieniają się tēz słowa i inne części mowy rzeczownie wzięte (61, 1), np. *twoje oddam*, *twego oddam*, *twojē m oddam*; *znam twoje niezawodnie*, *nie wierzę twemu niezawodnie*.

ROZDZIAŁ TRZECI.

PRZYMIOTNIKI.

111. PRZYMIOTNIKI wyrażają przymiot rzeczy, ich materiją lub zależność, a dla zgody z ich imionami, odmieniają się przez rodzaje, liczby, przypadki i odpowiadają na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. *dobry ojciec*, *dobra matka*, *dobre jabłko*; *słomiany kapelusz*, *słomiana beczka*, *słomiane krzesło*; *ojcowski dom*, *ojcowska miłość*, *ojcowskie pismo*.

Przymiotniki podobnie jak i rzeczowniki są *niezłożone*, np. *władny*, i *złożone*, np. *wielowładny*.

Rodzajowe przymiotników zakończenia.

112. 1) Przymiotniki, ze względu na trojaki rodzaj rzeczowników, do których się odnoszą, trojaki mają zakończenie: *i* lub *y* na rodzaj męzki, *a* na żeński, *e* na nijaki, np. *ubogi*, *uboga*, *ubogie*; *tani*, *tania*, *tanie*; *mały*, *mała*, *małe*; *suchy*, *sucha*, *suche*.

2) Niektóre mogą się kończyć na *y* lub odkrytą spółgłoskę, przed którą, jeżeli tego potrzeba, wtrąca się *e*, które miękczy poprzedzającą spółgłoskę (31, 2), oprócz *ł*: np. *godny*, *godzien*; *mocny*, *mocen*; *pełny*, *pełen*; *pewny*, *pewien*; *syty*, *syt*;

wolny, wolen; rodzaje atoli i przypadki urabiają się tylko z zakończenia na *y*, np. *godny, godna, godne, godnego* i t. d.

Na wzór tych przymiotników, wielu zaimki *który* i *każdy* niewłaściwie kończy na przybraną spółgłoskę *n*, np. *któren, kaźden*.

3) Przymiotniki *jeden, kontent, rad, wart*, w rodzaju męzkim zawsze na odkrytą spółgłoskę, a w nijakim na *o* zakończone: *jedno, kontento, rado, warto*.

Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia.

113. Nie wiele jest w języku polskim przymiotników pierwotnych, to jest takich, któreby same z siebie czyli w swój pierwotnej postaci były przymiotnikami, np. *dobry, zły, mały, wielki, lekki* i t. p.; najwięcej zaś jest takich, które z rzeczowników, przymiotników, zaimków, słów lub przysłówków, przez przybranie pewnych właściwe im znaczenie nadających zakończeń, urabiamy.

114. Czterdzieści dwa jest rozmaitych zakończeń czyli *rdzennych* i *porzennych* przymiotników, które im rozmaite nadają znaczenie, lubo wiele z nich, mimo odmiennego zakończenia, jedno i tożsamo oznacza. Takimi zakończeniami są: **ny**, np. *ładny*; **in**, np. *cocin*; **lny**, np. *jadalny*; **awy**, np. *dziurawy*; **any**, np. *drewniany*; **owy**, np. *krajowy*; **iwy**, **ywy**, np. *chodziwy, fałszywy*; **eki**, **ski**, **dzki**, np. *kupiecki, pański, gromadzki*; **owity**, np. *chorowity*; **asty**, np. *gliniasty*; **owaty**, np. *dziurkowaty* i inne. Najwięcej atoli jest przymiotników na **ny**, **owy**, i **ski** zakończonych.

STOPNIOWANIE PRZYMIOTNIKÓW.

115. Przymiotniki malujące przymiot powiększać lub zmniejszać się mogący, dla oznaczenia jego różnicy w rzeczach porównywanych, ulegają właściwej sobie odmianie, którą odmianą przez stopnie czyli *stopniowaniem* nazywamy. Że zaś o to tylko idzie, czyli ilość przymiotu równa jest we wszystkich rzeczach porównywanych, lub większa w jednej aniżeli w drugich, albo nakoniec największa w jednej ze wszystkimi porównanej; zatem trzy tylko mogą być stopnie, to jest: *równy, wyższy* i *najwyższy*.

Stopień równy wyraża równą ilość przymiotu w rzeczach porównywanych, np. miód jest *słodki* jak cukier.

Przymiotnik stojący przy rzeczowniku bez porównania położonym żadnego nie wyraża stopnia, np. człowiek *uczony*.

Stopień wyższy wyraża ilość przymiotu w jednej rzeczy większą aniżeli w drugiej lub wielu innych z nią porównanych, np. miód jest *słodszy* od mleka, brat jest *pilniejszy* aniżeli siostry.

Stopień najwyższy wyraża największą ilość przymiotu w rzeczy jakiej ze wszystkiemi porównanej, np. miód jest *najsłodszy* z napojów.

Jeżeli przymiotnik w stopniu najwyższym będący odnosi się do rzeczownika bez porównania położonego, natenczas wyraża tylko, iż rzecz posiada wielką ilość przymiotu przezeń oznaczonego, np. *najpocziwszy, najlepszy* człowiek, znaczy człowiek *bardzo pocziwy, bardzo dobry*.

116. Stopniowanie przymiotników jest dwojakie: *względne* i *bezwzględne*. *Względném* nazywamy je wtedy, kiedy przymioty dwóch lub więcej rzeczy porównujemy, a zatém w kilku rzeczach wzgląd na nie mamy. Takie stopniowanie przymiotników wyrażamy za pomocą trzech stopni, np. *wysoki* jak brat, *wyższy* od brata, *najwyższy* z uczniów. *Bezwzględném* zaś jest stopniowanie, kiedy w jakiej rzeczy, bez względu na inne, większą ilość przymiotu za pomocą pewnych zakończeń lub przydanych wyrazów wskazujemy, np. *mały* ptaszek, *małuczki* ptaszek, *bardzo mały* ptaszek.

Przymiotniki stopniować się nie mogące.

117. Nie wszystkie przymiotniki ulegają odmianie przez stopnie. Jakoż ze względu na ich znaczenie nie stopniują się:

1) Przymiotniki dzierżawcze czyli należenie do kogoś lub do czegoś oznaczające, np. *ojcowski, synowski, narodowy, dzienny, godzinny, miesięczny, jutrzejszy, skrajny, spodni, środkowy*.

2) Wskazujące materiją, z której coś jest zrobione, np. *grabowy, jesionowy, marmurowy, ceglany, słomiany, złoty*.

3) Wyrażające ułomności i wady, np. *niemy, głuchy, kulawy*.

4) Malujące przeznaczenie rzeczy, np. *sypialny, jadalny, pożegnalny*.

5) Znaczące zbliżenie przymiotu, np. *białawy, żółtawy, czarniawy*.

6) Imiesłowy, które nie przybrały znaczenia przymiotników, np. *kochający, proszący, uszyty, zgodzony, proszony, zwity*,

umyty, wywiędty, skamieniały, zbutwiały. Ale stopniują się te, którym nadano przymiotników znaczenie, np. *uczony, uczeńszy, najuczeńszy; ukochańszy, najukochańszy.*

Przymiotniki nie mogące się stopniować różny stopień przymiotu oznaczają za pomocą pewnych wyrazów, jak to niżej zobaczymy.

Względne stopniowanie przymiotników.

118. 1) Przymiotniki w stopniu równym stojące rozmaite mają zakończenia, jak to wyżej widzieliśmy (114), np. *biały, tani, czarniawy, mściwy, promienisty.*

2) *Stopień wyższy* dwójako się kończy: jedne bowiem mają go na *ejszy*, np. *bieglejszy*, drugie na *szy*, np. *tańszy.*

UWAGA. Przymiotniki dwuzgłoskowe w stopniu wyższym kończące się na *szy*, samogłoskę *a* w przedostatniej zgłosce będącą na *ę* zamieniają (51, 2), np. *skąpy, skepszy; mądry, mędrszy.*

I. Na *ejszy* zamieniają końcową samogłoskę przymiotniki, w których przybierające *ł, n, k, r, w*, poprzedza jakaś spółgłoska, np. *ściśly, ściślejszy; dostatni, dostatniejszy; ostry, ostrzejszy; łatwy, łatwiejszy.*

II. Na *szy* kończą go:

a) Mające przed *i* lub *y* jedną spółgłoskę. Te bowiem końcowe samogłoski zamieniają na *szy*, przed którym się gło-ski *g, ł, n* (22) miękczą, np. *tańszy, głupi* ma *glupszy, słabszy, skepszy, droższy* (23), *stalszy* (31, 5).

b) Zakończony na *ki, eki, oki*, gło-ski te, jako nie należące do rdzenia (66, 1), odrzucają, a potem przybierają *szy*, np. *ładki, ładniejszy; wązki, węższy* (25 i 51, 2); *nizki, niższy; miałki, miel-szy* (45). Podobnie stopniują się: *ciénki, cieńszy; daleki, dalszy; głęboki, głębszy.* *Wysoki i płaski* zamieniają *s* na *ż*: *wyższy, plaższy.*

Ale przymiotniki *chybki, cierpki, gibki, grzązki, lipki, miękki*, albo zamieniają *i* na *ejszy*, np. *cierpczejszy* (23), *gibczejszy*, albo według prawidła *ki* na *szy* przechodzi, np. *cierpszy.* *Dziki* ma *dzikszy.*

III. I przymiotniki: *bystry, chytry, częsty, czysty, gesty, hardy, mądry, miły, prosty, tłusty, twardy, żółty*, w stopniu wyższym przybierają *szy* lub *ejszy*, np. *bystrszy* lub *bystrzejszy.*

3) *Stopień najwyższy* urabia się ze stopnia wyższego, dodając na początku zgłoskę *naj*, po staropolsku *na*, np. *najbiel-szy, nauczeńszy, najmiłszy.*

Niewzorowe stopniowanie przymiotników.

119. Niewzorowo stopniują się:

czerwony, czerwieńszy.

dobry, lepszy.

gorący, gorętszy.

grubijański, grubijańszy.

lekki, lepszy, lekczejszy, pospolicie lżejszy.

mały, mniejszy.

mięszczy, mięszczy (gruby). Stopień równy zaginął, był on podobno *miążki* od *miąż* lub *mięż* grubość.

pierwszy za *przedniejszy*, nie ma stopnia równego.

rączy, rączszy i rętszy.

wesoły, weselszy, zamienia *o* na *e* bez przyczyny.

wielki, większy.

wspaniały, wspanialszy, zatrzymuje *a*, które się zwykle na *e* zamienia między dwiema miękkimi (45).

Zły, gorszy i niezły, niezgorszy, nienajgorszy. Tu trzeba uważać na różnicę znaczenia wyrazu *niezły* i rozłącznie piszącego się *nie zły, nie gorszy.*

A. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników.

120. Bezwzględnie stopniujemy przymiotniki końcową ich samogłoskę lub zgłoskę *ki* zamieniając

w stop. równym na *utki*, np. *drobniutki, miłutki.*

uchny, np. *drobniuchny, miłuchny.*

w stop. wyższym na *uteńki*, np. *drobniuteńki, miłuteńki.*

usienki, np. *drobniusienki, miłusienki.*

w stop. najwyż. na *uteczki, utenieczki*, np. *drobniuteczki, drobniutenieczki.*

usieneczki, np. *drobniusieneczki.*

B. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów.

121. Tak w przymiotnikach względnemu stopniowaniu ulegających (115), jak i w tych, które się wcale nie stopniują (117), podnosimy przymiot za pomocą pewnych wyrazów, które przy wszystkich trzech stopniach przymiotników zwykle kładziemy. Takiemi są:

1) *Arcy, bardzo, i jak, nader, nadto, nadzwyczaj, nazbyt,*

niewiele, niesłychanie, niezmiernie, osobliwie, prze, przy, wcale, wielce, za, zanadto, zbyt, zupełnie, zewszystkiem, i zajmki co—to, które się zwykle kładą przed przymiotnikami bez stopnia stojącymi, a przy zawsze się z niemi wiąże, np. arcy dobry, bardzo dobry, i jak dobry, precudny; co dobry, to dobry; przyostrzy, przyskapy.

2) *Daleko, wcale, jeszcze, mało co, nieco, trochę, nierównie, przy, które przed stopniem wyższym kładziemy, np. daleko lepszy, wcale lepszy, mało co lepszy, przycieńszy, przygrubszy.*

3) *Co, jak, prze, a te łączą się ze stopniem najwyższym, z którym się prze spaja, np. co najlepsi, jak najdłuższy, jak najlepszy, przenajświętszy, przenajwielebniejszy.*

4) *Jak powyżej wyszczególnione wyrazy zwiększają przymiotników znaczenie, tak przysłowki dosyć, nie dosyć, mniej, trochę, położone przed przymiotnikiem bez stopnia stojącym, a nie z najwyższym stopniem połączone, zmniejszają je, np. dosyć pilny, nie dosyć pilny, nienajpilniejszy, nienajlepszy.*

5) *W niestopniujących się przymiotnikach większą lub mniejszą ilość przymiotu wskazujemy za pomocą przysłówków: bardzo, bardziej, najbardziej; wiele, więcej, najwięcej; mało, mniej, najmniej i t. p. np. kulawy, tysy, bardziej kulawy, tysy i t. d.*

SKŁANIANIE PRZYMIOTNIKÓW.

122. Przymiotniki, ze względu na ich trojakię według rodzajów zakończenia, mają trzy oddzielne skłonicnia, z których pierwsze służy dla przymiotników męzkiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju, np. *ubogi, uboga, ubogie; dobry, dobra, dobre.*

Względne przymiotników.

	I. męz.	II. ż.	III. n.
124. L. p. M.	i y	a	e
D.	ego	éj	ego
C.	emu	éj	emu
B. { z żywotnemi	ego	a	e
{ z nieżywotnemi	i y	a	e
W.	i y	a	e
N.	im ym	a	ém (daw. ym)
M.	im ym	éj	ém (daw. ym)

L. m. osobow. męz. z moc. zak.		wszystkich trzech rodzajów.
M.	i y	e
D.		ich ych
C.		im ym
B.	ich ych	e
W.	i y	e
N.	imi ymi	emi (daw. imi ymi)
M.		ich ych

Wzór odmiany przymiotników.

I męz. II ż. III n. I męz. II ż. III n.

Liczba pojedycza.

125. M. letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe
D. letniego	letniej	letniego	słabego	słabęj	słabego
C. letniemu	letniej	letniemu	słabemu	słabęj	słabemu
B. letniego żyw.	letnią	letnie	słabego	słabą	słabe
	letni nieżyw.	letnią	letnie	słabą	słabe
W. letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe
N. letnim	letnią	letniem	słabym	słabą	słabem
M. letnim	letniej	letniem	słabym	słabęj	słabem

Liczba mnoga.

M. letni mocne zak.	letnie na wszystkie rodz.	słabi moc. zak.	słabe na wszyst. rod.
D.	letnich		słabych
C.	letnim		słabym
B. letnich moc. zak.	letnie	słabych moc. zak.	słabe
W. letni mocn. zak.	letnie	słabi mocne zak.	słabe
N. letnimi moc. zak.	letniemi	słabymi moc. zak.	słabemi
M.	letnich		słabych

Uwagi nad skłanianiem przymiotników.

126. 1) Przymiotniki kończące się na *i*, przybierającą głoskę, prócz *g*, *k*, miękczą we wszystkich spadkach i rodzajach obu liczb.

2) Przymiotniki męskie w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej na *im* lub *ym*, nijakie zaś na *ém*, w narzędniku liczby mnogiej przy rzeczownikach męskich z mocnym zakończeniem na *imi*, *yimi*, a przy wszystkich innych na *emi* zakończamy, np. *w dobrym ojcu, pięknym koniem, spólnym groszem, dobrymi panami, młodemi dziećmi*.

3) Mianownik, biernik i wołacz l. mn. w przymiotnikach wszystkich trzech rodzajów kończy się na *e*, np. *dobre pany, wozy, dobre sanki, dobre pióra*. Ale przy osobowych męskich mocne zakończenie mających (85) mianownik i wołacz, według

natury przybierającej głoski, kończymy na *i* lub *y*, przed któremi twarde głoski miękczymy.

a) Na *y* mają go przymiotniki z przybierającą *g*, *k*, *r*, *c*, *cz*, np. *ubodzy* (22), *wysocy* (22), *starzy*, *obcy*, *ochoczy*.

b) Wszystkie inne w tych spadkach ua *i* kończymy, np. *prości*, *skąpi*, *pobożni*, *mali*, *glusi*, *blaży*, *blaży* (23); *gorszy*, *gorsi* (24); *hoży*, *hoży*; *duży*, *duży*. Ale zakończeń l. mn. na *si*, *zi*, zwykle unikamy przez nadanie mowie innego zwrotu. Jednakże w stopniu wyższym i najwyższym spadki te zawsze na *si* kończymy, lubo je dawniej ze względną *szy* powszechnie kładziono, np. (naj)*starsi* (dawniej *starszy*) (naj)*stabsi*, (naj)*ładniejsi*, (naj)*ubożsi*.

4) Z przymiotników i imiesłowów męzkich w mianowniku i wołaczu lic. mn. mocne zakończenie na *i* mających, jedno w przedostatniej zgłosce między dwiema miękkimi stojące *a*, *o*, na *e* zamieniają, np. *biały*, *bieli*; *śmiały*, *śmieli*; *proszony*, *proszeni*; *ugodzony*, *ugodzeni*; a nawet *wesoły* ma *weseli*; drugie je zatrzymują, np. *wspaniały*, *wspaniali*; *czarniawy*, *czarniawi*; *chuderlawi* pociągłej chudej twarzy, *kędzierzawi*.

5) *Kontent*, *rad*, *wart*, mają tylko mian. w obu lic. jakoto:

L. p.	<i>kontent</i> , <i>ta</i> , <i>to</i> .	L. m.	<i>kotenci</i> , <i>kontente</i> .
	<i>rad</i> , <i>rada</i> , <i>rado</i> .		<i>radzi</i> , <i>rade</i> .
	<i>wart</i> , <i>ta</i> , <i>to</i> .		<i>warci</i> , <i>warte</i> .

6) I przymiotniki skłaniano dawniej w liczbie podwójnej na wzór rzeczowników (104), np. *twyma* uszyma; *twoju* rękę; *swoima* plecoma; między dwiema *swawolnyma* niewiastoma. Bośwa na to *powinna* społu pomnieć *oba*.

Imiona odmieniające się według skłonien rzeczownych i przymiotnych.

127. Według skłonien rzecz. i przymiotnych odmieniają się:

1) Imiona: *burgrabia*, *hrabia*, *margrabia*, *murgrabia* i *sędzia*.

L. p.	M.	Sędzia	L. m.	Sędziowie
	D.	Sędziogo		Sędziów
	C.	Sędziemiu		Sędziom
	B.	Sędziogo		Sędziów
	W.	Sędzio		Sędziowie
	N.	Sędzią		Sędziami
	M.	Sędzim		Sędziach

W tych imionach w l. p. M. W. i N. tudzież cała liczba mnoga kończą się jak w innych rzeczownikach, tylko D. C. B. i Miejsc. l. p. mają na wzór przymiotników.

2) Osobowe chrzesne, własne i urzędowe na *e*, *i*, *y*, także nazwiska na *cki*, *dzki*, *ski*, *zki* zakończone, np. *Bandkie*, *Linde*, *Antoni*, *Zanoni*, *podstoli*, *Jerzy*, *Motty*, *woźny*, *krajczy*, *chorąży*, *Potocki*, *Zawadzki*, *Jasiński*. Wszystkie te imiona odmieniają się jak przymiotniki, tylko że zakończone na *e*, *i*, *y*, ale nie *ny*, mianownik i wołacz licz. mn. kończą na *owie*, np. *Bandtkowie*, *Zanoniowie*, *podstolowie*, *Mottowie*, *chorążowie*. Kończące się na *ny*, przypadki te mają na *i*, np. *woźni*, *nadlesni*.

Nazwiska żeńskie na *cka*, *dzka*, *ska*, np. *Potocka*, *Zawadzka*, *Jasińska*, w obu liczbach skłaniają się jak przymiotniki żeńskie, np. *Potockiej* i t. d.

Odmiana imion żeńskich na *owa* i *na* zakończonych.

128. Imiona osobowe żeńskie z męskich chrzesnych, rodowych, urzędowych lub tytułów urobione, i na *owa* lub *na* zakończone w licz. mn. spadkują się jak przymiotniki żeńskie, w pojedynczej zaś odmieniają się jak następuje:

M.	Królowa	Sędzina	wieluńska
D.	Królowy	Sędziny	wieluńskiej
C.	Królowy	Sędziny	wieluńskiej
B.	Królowa	Sędzina	wieluńską
W.	Królowa	Sędzina	wieluńska
N.	Królowa	Sędzina	wieluńską
M.	Królowy	Sędziny	wieluńskiej

Podobnie odmieniamy: *Stanisławowa*, *marszałkowa*, *strażnikowa*, *starościna*, *podkomorzyna*, *hrabina*, *księżna* i t. d.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

LICZEBNIKI.

129. 1) LICZEBNIKI wyrażają ilość rzeczy lub ich porządek, i są: *oznaczone*, kiedy szczególną liczbę oznaczają, np. *dwa*, *trzy*, *pięć*, *troje*, *czworo* i t. d. lub *nieoznaczone*, kiedy tylko w ogóle zbiór jakiś wskazują, np. *wielu*, *wiele*, *kilka* dawniej *kila*, *kilkoro*.

2) Nieoznaczone liczebniki są albo *całkiem nieoznaczone*, albo *niezupełnie oznaczone*. Całkiem nieoznaczone wskazują ilość w ogólności, np. *wielu, wiele, ilokraki, a, e, wieloraki, a, e*; a niezupełnie oznaczone przybliżoną liczbę wyrażają. Takimi są: *kilka, kilkoro, kilkoraki*, wszystkie między 2 a 9; *kilkanaście, kilkanaścioro* między 10 a 19; *kilkadziesiąt* między 20 a 90; *kilka set, kilka tysięcy, kilkadziesiąt tysięcy*.

130. Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki ze względu na ich znaczenie są:

1) *Zbiorowe*, a te znaczą zbiór rzeczy jednego gatunku ale różnego rodzaju, oraz używają się przy imionach liczby mnogiej, np. *dwoje, troje, czworo, pięcioro, kilkoro, kilkanaścioro* dzieci, sanek. W liczbach z dziesiątków złożonych tylko ostatnie kończymy na *oro*, np. *dwadzieścia i jedno, dwoje, troje, czworo, pięcioro*.

2) *Gatunkowe* czyli *ilorakie* wskazują liczbę gatunków, np. *jednaki, dwojaki i dwój, trojaki i trój, czworaki, pięcioraki, iloraki, wieloraki, kilkoraki*.

3) *Wielokrotne* powtarzanie rzeczy oznaczają, np. *jednokrotny, dwukrotny, trzykrotny, czterokrotny, siedmiokrotny, stokrotny, wielokrotny, ilokrotny, kilkakrotny*.

4) *Podziałowe*, które równy podział rzeczy wyrażają, np. *po jednym, po jednej; po dwa, po dwie, po dwoje; po trzy, po troje; po pięć, po pięciu, po pięcioro; po sześć, po kilka, po kilkanaście, po kilkoro*.

131. Nadto liczebniki oznaczone dzielą się jeszcze na:

1) *Pierwotne* czyli *główne*, dla tego tak nazwane, iż się z nich inne urabiają. Takimi są: *jeden, dwa, trzy, cztery, pięć* i t. d.

2) *Porządkowe*, a te wskazują porządek rzeczy po sobie następujących, np. *pierwszy, drugi* lub *wtóry, trzeci, czwarty, piąty, pięćdziesiąty*. Od *sto setny* i t. d. a od *tysiąc, tysięczny* a w złożonych *tysięczny*, np. *dwutysięczny, pięciotysięczny*.

3) *Mnożne* znaczą ilość rzeczy jednego gatunku do całości innej rzeczy należących czyli w niej powtórzonych. Takimi są: *pojedynczy, podwójny* lub *dwoisty, potrójny* i *troisty, poczwórny*.

132. Co do formy liczebniki są:

1) *Rzeczownikami* rodzaju nijakiego, które właściwym sobie sposobem, a jako zbiorowe (108. I. 3) tylko w liczbie po-

jedynczej skłaniają się, i dla tego téż odnoszące się do nich słowo w liczbie pojedynczej, a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim kładziemy. Takimi rzeczownikami są liczebniki główne *dwóch, trzech, czterech*, tudzież wszystkie inne zaczawszy od *pięciu* wraz ze zbiorowemi (165, 1) od nich pochodzącemi, jakoto: *pięcioro, szescioro* i t. d. oraz nieoznaczone, *wielu, wiele, kilku, kilka* i z niego złożone *kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset* i t. d.; nakoniec zbiorowe nieoznaczone *kilkoro* i *kilkanaścioro*.

Liczebniki od *pięciu* do *czterystu*, także nieoznaczone *wiele, kilka* i z niego złożone *kilkanaście, kilkadziesiąt* i t. p. przed imionami osobowemi męzkimi niezbirowemi w mianowniku na *u* kończymy, przed zbiorowemi zaś oraz innemi męzkimi i nijakimi w mianowniku niezmiennione zachowujemy, np. *pięciu (wielu, kilku) synów* umarło; *czterdziestu (kilku, kilkunastu) panów* przyszło; *stu uczniów* przyjechało; *dziesięć (wiele, kilka, kilkanaście) narodów* zginęło; *dwadzieścia półków* wystąpiło; *dwudziestu żołnierzy* poległo; *sześć (wiele, kilka) ciał* zdechło.

2) *Przymiotnikami*, a te odmieniają się przez rodzaje, np. *jednaki, dwojaki* i *dwój*, *trojaki* i *trój*; *czworaki* i *czwór*, *pięcioraki, kilkoraki, wieloraki, iloraki, drugi, trzeci, czwarty, podwójny, potrójny*.

3) *Przysłówkami*: 1) *Gatunkowemi*, np. *dwojako, trojako, czworako, pięciorako, ilorako, wielorako, kilkorako* i t. d. 2) *Wielokrotnemi*, np. *dwakroć, dwukrotnie; trzykroć, trzykrotnie; stokroć, stokrotnie; wielekroć, wielokrotnie; kilkakroć, kilkakrotnie; ilekroć, ilekrotnie*.

Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liczebników przymiotnych.

133. Liczebniki *jeden, jedna, jedno; dwa, dwie, dwa, trzy, cztery, dwaj, trzej, czterej*, są przymiotnikami, ale w użyciu różnią się tém, że *dwaj, trzej, czterej*, przy imionach osobowych męzkich niezbirowych, a *dwa, trzy, cztery*, przy wszystkich innych rzeczownikach rodzaju męskiego i nijakiego, *dwie* zaś przy żeńskich zwykle kładziemy, np. *dwaj, trzej, czterej* panowie, synowie, żołnierze, przyszli; *dwa* narody, półki; *dwa* stoły, *dwa* słowa, *dwie* nogi.

UWAGA. Liczebniki *dwie* (żeń.), *dwa* (nij.), także *trzy, cztery* tylko w mianowniku biorą się za rzeczowniki rodzaju nijakiego: a) Jeżeli je, gdy stoją przed osobowemi żeńskimi, poprzedza zaimek osobisty, np.

Było *was* dwie córek. Było *nas* trzy siostr. Było *ich* cztery wnuczek.
 b) Kiedy się kładą po dopełniaczu rzeczowników jakiegobądź rodzaju, np. Było *koni* dwa, *wiosek* dwie, *wołów* trzy, *krzesel* cztery. Zginęło *tyłek* dwie, *książek* cztery.

134. Liczebniki główne skłaniają się jak następuje:

1) *Jeden, jedna, jedno*, w obu liczbach odmienia się na wzór przymiotników, ale w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego kończy się na *ę*: *jednę*.

W liczbie mnogiej używa się tylko z rzeczownikami liczby mnogiej, np. Mam tylko *jedne* okulary; lub kiedy się bierze w znaczeniu *tylko* lub *niektórzy*, np. Wy *jedni* nie opuszczacie go. *Jedni* siedzą, *drudzy* chodzą. Oni *jedni* są rozumni i oświeceni.

2) M. *Dwaj* panowie. *Dwie* córki. *Dwa* lwy, *piece*, *pióra*
 D. *Dwóch* panów. *Dwóch* córek. *Dwóch* lwów, *pieców*, *piór*
 C. *Dwom* panom. *Dwom* córkom. *Dwom* lwom, *piecom*, *piórom*
 B. *Dwóch* panów. *Dwie* córki. *Dwa* lwy, *piece*, *pióra*
 W. *Dwaj* panowie. *Dwie* córki. *Dwa* lwy, *piece* *pióra*
 N. *Dwoma* panami. *Dwiema* córkami. *Dwoma* lwami, *piecami*, *piórami*
 M. *Dwóch* panach. *Dwóch* córkach. *Dwóch* lwach, *piecach*, *piórach*

Podług *dwaj, dwa, dwie*, odmieniają się: *obaj, oba, obie*; *obadwaj, obadwa, obiedwie* i *obydwaj, obydwu, obydwie*. Ale *obaj, oba*, w dopełniaczu i bierniku częściej na *u* zakończamy, np. *Obu* panów szukał. *Obu* przyjaciół zaprosił. *Obiema* rękoma pisze (104).

3)

M.	{ Trzej synowie	Czterej uczniowie
	{ Trzy narody, siostry, wiosła.	Cztery ciotki, bułki, słowa
D.	Trzech synów, narodów, siostr, wiosel.	Czterech uczniów i t. d.
C.	Trzem synom, narodom i t. d.	Czterem uczniom i t. d.
B.	{ Trzech synów	Czterej uczniowie
	{ Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
W.	Trzej synowie	Czterej uczniowie
	Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
N.	Trzema synami, siostrami i t. d.	Czterema uczniami, ciotkami
M.	Trzech synach, narodach, siostrach.	Czterech uczniach, ciotkach.

4) Liczebniki przymiotne oznaczone i nieoznaczone kończące się na *i* lub *y*, odmieniają się według skłonien przymiotników, np. *jednaki, jednaka, jednacie, jednakiego* i t. d. *dwojaki, dwojaka, dwojacie; trojaki, trojaka, trojacie; trzeci, trzecia, trzecie; czwarty, czwarta, czwarte*.

Odmiana liczebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych.

135. 1) Liczebniki główne rzeczowne od pięć do czterdzięci są skłaniające, kiedy je z nieosobowymi męskimi lub z rzeczownikami innych rodzajów wiążemy, a inaczej, kiedy je do imion osobowych męzkich odnosimy.

a) Odmiana liczebników głównych z męskimi zbiorowymi, nieosobowymi, tudzież z rzeczownikami innych rodzajów.

M.	Pięć, jedenaste, dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści, pięćdziesiąt	narodów, koni, stołów, krów,	krów, stołów
D.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	narodów, koni, stołów, krów,	krów, stołów
C.	Pięciu, jedenastu, dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści, pięćdziesiąt	narodom, koniom, stołom, krów,	krówom, słowom
B.	Pięć, jedenaste, dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści, pięćdziesiąt	narodów, koni, stołów, krów,	krów, stołów
W.	Pięć, jedenaste, dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści, pięćdziesiąt	narodami, koniami, stołami, krówami,	krówami, słowami
N.	Pięć, jedenastą, dwadzieściami, trzydziestiami, czterdziestiami, pięćdziesiątami	narodach, koniach, stołach, krówach,	krówach, słowach
M.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
M.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
D.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
C.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
B.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, uczniów, synami, żołnierzami	uczniów, synami, żołnierzami
W.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniach, uczniach, synach, żołnierzach	uczniach, uczniach, synach, żołnierzach
N.	Pięć, jedenastą, dwadzieściami, trzydziestiami, czterdziestiami, pięćdziesiątami	uczniami, uczniami, synami, żołnierzami	uczniami, synami, żołnierzami
M.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniach, uczniach, synach, żołnierzach	uczniach, uczniach, synach, żołnierzach

b) Odmiana liczebników głównych z osobowymi męskimi niezbiorowymi.

M.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
D.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
C.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniom, synom, żołnierzom	uczniom, synom, żołnierzom
B.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
W.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniów, synów, żołnierzy	uczniów, synów, żołnierzy
N.	Pięć, jedenastą, dwadzieściami, trzydziestiami, czterdziestiami, pięćdziesiątami	uczniami, synami, żołnierzami	uczniami, synami, żołnierzami
M.	Pięciu, jedenastu, dwudziestu, trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu	uczniach, uczniach, synach, żołnierzach	uczniach, uczniach, synach, żołnierzach

2) Podobnie skłaniają się liczebniki rzeczowne nieoznaczone:

ile, tyle, wiele, kilka.

Uwagi: 1) Ze wszystkimi przypadkami niezupełnie oznaczonego liczebnika *kilka* łączymy niezmienną się *króć, dzie-*

siąt i set, np. *kilkakroć, kilkukroć, kilkadziesiąt, kilkudziesiąt, kilkaset, kilkuset, kilkąset*. *Kilkanaście* skłania obie części, bo się mówi *kilkunastu* i t. d.

2) *Wiele* po słowie *być* i innych jako orzeczenie, nie jest rzeczownikiem ale przysłówkiem rządzącym dopełniaczem, dla tego też i przed osobowemi mężczyznami na *e* zwykle się kończy, np. *W ogrodzie było wiele mężczyzn a mało kobiet. Miałem wiele gości; wiele jest możnych*; SKARGA Kaz. przyg. str. 286.

Uwagi nad odmianą tych liczebników rzeczownych.

136. 1) Liczebniki od *pięciu* włącznie do *dziesięciu*, po przybraniu *u*, nie zmieniają spółgłoski przybierającej; dalsze zaś na *a, e, i* zakończone, głoski te na *u* zamieniają, przed którym miękkie *ć* na *t*, a stojące przed niemi *ś* na *s* przechodzi, np. *jedenaste, jedenastu; dwadzieścia, dwudziestu; trzydzieści, trzydziestu*. W liczebnikach od *piędziesiąt* do *dziewiędziesiąt*, po przybraniu *u*, przybierającą *t* miękczymy, oraz *a* na *e* zamieniamy, np. *piędziesiąt, piędziesięciu, osiemdziesiąt, osiemdziesięciu*.

2) Liczebniki z *pięć, sześć, dziewięć* złożone dwojako wyrażamy, bo albo w nich *ć* zatrzymujemy, albo je też opuszczamy, np. *pięćdziesiąt i piędziesiąt; sześćdziesiąt i szesdziesiąt; dziewięćdziesiąt i dziewiędziesiąt*. Liczebniki te w pierwszej części składowej wtedy tylko skłaniać się mogą, kiedy głoski *ć* nie wyrzuciły, np. *pięciudziesiąt, pięciądziesiąt, sześciudziesiąt, sześciądziesiąt*. Taka odmiana dawniej powszechna, teraz wychodzi z użycia.

3) Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki rzeczowne w celowniku kończą się na *om*, jeżeli przy nich nie ma rzeczy liczonej; bo zakończenie na *u*, kilku spadkom wspólne, względ ten wątpliwymby czyniło. Jeżeli zaś imię przydajemy, natenczas spadek ten kończy się na *u*, gdyż zakończenie rzeczownika różnicę względu wskazuje, np. *Dał pięciom, sześciom, dziesięciom*. Szkoda *wielom*, pożytek *kilkom*. *Wielom* się jeden trudno oprze. *Pięciu, sześciu, kilku, wielu* ludziom. To lekarstwo *kilkorgom* pomogło.

4) Przy liczebnikach w celowniku, miejscowniku i narzędniku stojących należący do nich rzeczownik liczony nie w do-

pełniaczu, ale dla odróżnienia względów, w tych spadkach przez przydatnią kładziemy, np. *pięciu, wielu panom; pięciu, wielu panach; z wielą panami; z kilką złotemi.*

5) Toż samo czynimy i przy liczebnikach zbiorowych, gdy stoją w celowniku i miejscowniku, np. *dwojgu dzieciom (nie dzieci), w dwojgu dzieciach.*

Odmiana setek i tysięcy.

137.

L. p. M. B. W. *Stu*(o.m.)*sto*(wsz.in.)D. *sta, stu.* C. *stu.* N. *stem.* M. *stu.*
L.m.M. B. W. *Sta* D. *set* C. *stom* N. *stami.* M. *stach.*

Dopełniacz licz. pojed. *sta* używa się mówiąc bezwzględnie o liczbach, np. *pięć od sta, półtora sta;* ale z rzeczą liczoną używa się *stu*, np. *I stu* nie było. A do *stu* katów. Dla *stu* żołnierzy; *stu* ludziom, w *stu* ludziach.

138. Liczebniki *dwieście* (104), *trzysta, czterysta* odmieniają się jak następuje:

a) *Z męzkimi zbiorowemi, nicosobowemi, tudzież z rzeczownikami innych rodzajów.*

M. B. W. *Dwieście, trzysta, czterysta* ludzi, pułków, koni, gęsi, cielat.
D *Dwustu* lub *dwóchset, trzystu* lub *trzechset, czterystu* lub *czterechset* ludzi i t. d.
C. *Dmomset* l. *dwóchset, trzemset* l. *trzechset, czteremset* l. *czterechset* ludziom i t. d.
N. *Dwiemaset, trzemaset, czteremaset* ludźmi, pułkami i t. d.
M. *Dwustu* l. *dwóchset, trzystu* l. *trzechset, czterystu* l. *czterechset* ludziach i t. d.

b) *Z osobowemi męzkimi niezbiorowemi.*

M. D. B. W. *Dwustu* l. *dwóchset, trzystu* l. *trzechset, czterystu* l. *czterechset* żołnierzy, panów
C. *Dwomset* l. *dwóchset, trzemset* l. *trzechset, czteremset* l. *czterechset* żołnierzom, panom
N. *Dwomaset, trzemaset, czteremaset* żołnierzami, panami
M. *Dwustu* l. *dwóchset, trzystu* l. *trzechset, czterystu* l. *czterechset* żołnierzach, panach.

139. Liczebniki od *pięćset* do *dziewięćset* skłaniają się jak niezłożone *pięć, sześć* i t. d. a dopełniacz *set* niezmienny zostaje (75), np. *pięciuset, pięćset, pięciuset* kobiet, żołnierzy.

140. 1) *Tysiąc, milion, bilion, trilion* i t. d. spadkują się według pierwszego skłonienia rzeczowników, ale *tysiąc* w dopełniaczu l. mn. ma zawsze *tysięcy*. L. podw. *dwatysiąca* (104), teraz niewłaściwie *tysiące*.

2) *Dwatysiące, trzytysiące, czterytysiące* i t. d. aż do *statisięcy*, spadkują obie części. Mówi się więc: *dwóchtysięcy, dwomtysiącom, stotysięcy, stutysięcy, stemtysięcy*. Podobnie od *dwieścietysięcy* aż do *milijona* i t. d. każda część osobno się odmienia.

3) W liczbie z kilku liczebników w całość połączonej, dla krótkości i uniknienia nie miłego zbiegu zakończeń, odmieniamy tylko jedności i dziesiątki, jeżeli się z *dziesiąt* nie składają, np. Było *trzy tysiące sześćset dwudziestu trzech*. Zapisano kwatery dla *osiem tysięcy dwieście dwudziestu dwóch* żołnierzy.

Odmiana liczebników zbiorowych.

141. 1) Liczebniki zbiorowe (130, 1), *dwoje, troje, czworo, pięcioro* i t. d. dawniej kończyły się w mianowniku na *go: dwojgo, trojgo* i t. d., i stądto powstała, niby niewzorowa, następująca ich odmiana:

M. B. W.	<i>Dwoje,</i>	<i>troje,</i>	<i>czworo,</i>	<i>pięcioro</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,	sanek
D.	<i>Dwojga,</i>	<i>trojga,</i>	<i>czworga,</i>	<i>pięciorga</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,	sanek
C.	<i>Dwojgu,</i>	<i>trojgu,</i>	<i>czworgu,</i>	<i>pięciorgu</i>	ludziom,	dzieciom,	cielętom,	sankom
N.	<i>Dwojgiem,</i>	<i>trojgiem,</i>	<i>czworgiem,</i>	<i>pięciorgiem</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,	sanek
M.	<i>Dwojgu,</i>	<i>trojgu,</i>	<i>czworgu,</i>	<i>pięciorgu</i>	ludziach,	dzieciach,	cielętach,	sankach.

2) Podobnie skłaniają się nieoznaczone liczebniki *kilkoro, kilkanaścioro*, tudzież liczebnik przymiotny *oboje*, dwie osoby różnej płci lub dwie rzeczy różnego rodzaju wyrażający.

Nie właściwie mówiono i pisano *obojga* narodów.

3) Od liczebników zbiorowych *dwoje, troje* i t. d. *oboje*, odróżnić należy liczebniki gatunkowe, *dwój, ja, je; trój, ja, je*, które znaczą ze dwóch lub ze trzech złożony, jako też *obój, oboja, oboje*, należenie do dwóch rzeczy znaczący, gdyż te odmieniają się według skłonien przymiotników. M. *Dwój, ja, je*, D. *Dwojego, dwójej, dwojemu* i t. d. *Obój ja, je, obojego, obojój*, C. *obojemu* i t. d., np. *Obój* urząd tak świecki jak duchowny. *Król obojój* Sycylii. *Wierny przyjaciel w obojój* fortunie statecznie służy.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZAIMKI.

142. ZAIMKAMI nazywamy wyrazy imiona rzeczowne w mowie zastępujące, określające je, lub też to oboje razem czyniące.

I tak *ja* zastępuje moje imię, *ty* twoje i t. d. W wyrażeniu *ten* dom, zaimek *ten* określa wyraz *dom*, dla oznaczenia tylko tego, o którym mówię. Człowiek, *który* przyszedł, zaimek *który* określa wyraz *człowiek* i t. d. W przykładach: Czyj brat? *Mój*. *Mój* brat przyszedł, zaimek *mój* w pierwszym zastępuje imię *brat*, w drugim je określa.

143. Przez zaimki skracamy mowę i zrozumią ją czynimy, bo same rzeczowniki nie mogą wydać tych rozlicznych względów, które przez zaimki wyrażamy.

I tak bez zaimków powiedzielibyśmy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmy *Krasickiemu* (nie wiadomo czy temu, o którym wyżej mówiliśmy, czy innemu) wszystkie *Krasickiego* (którego?) zaszczyty, niemniej *Krasicki* dla tego sławnym być nie przestanie; lecz odejmy *Krasickiemu* ten jedyny, już *Krasickiego* wiecznie nie masz.

Za pomocą zaimków tak się wyrażamy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmy **mu** wszystkie **jego** zaszczyty, niemniej **on** dla tego sławnym wiecznie być nie przestanie; lecz odejmy **mu** ten jedyny, już **go** wiecznie nie masz.

144. Zaimki są: 1) *Pierwotne* (10, 2), np. *mnie, ciebie, siebie, nas, was*. 2) *Pochodne*, np. *mój, twój, swój, nasz, wasz*. 3) *Niezłożone*, np. *ten, ta, to; kto, co, jaki*. 4) *Złożone*, np. *tamten, tamta, tamto; ktokolwiek, cokolwiek, jakikolwiek* i t. p.

145. Zaimki zastępujące imiona rzeczy *rzeczownikami* czyli *właściwymi zaimkami*, te zaś, które je tylko określają lub też razem określają i zastępują, *przymiotnikami* nazywamy dla tego, że podobnie jak przymiotniki, zgadzają się z rzeczownikami do których się odnoszą. *Rzeczownikami* są: *ja, ty, on, ona, ono; siebie, się; kto, co* i z niego złożone *ktoś, ktokolwiek, ktobądź, coś* i t. d. *nikt* za *ni kto*, *nic* za *ni co*; a *przymiotnikami*: *ten, ta to; tamten, tamta, tamto; on, ona, ono; ów, owa, owo; mój, twój, nijaki, owaki* i t. p.

Tylko zaimki *mój, twój, swój, nasz, wasz* i *czuj? czyja? czyje? który, która, które*, zastępują i określają rzeczowniki.

146. Tak rzeczowne jak i przymiotne zaimki ze względu na ich znaczenie dzielimy na *szczególne* czyli *oznaczone*, które osoby lub rzeczy szczegółowo czyli bliżej oznaczają, np. *ja, ty, on; ten, ów*, i *ogólne* czyli *nieoznaczone*, które ich w szczególności nie wyrażają, np. *kto? co? ktobądź, nikt, wszystek, taki, owaki*.

ZAIMKI RZECZOWNE OZNACZONE.

147. Zaimki rzeczowne oznaczone są:

- 1) *Osobiste*: *ja, ty, on, ona, ono*.
- 2) *Zwracające*: *siebie, się*.

1) Zaimki osobiste, kładą się za imiona osób do mowy wchodzących i różnicę ich oznaczają.

Trzy osoby wchodzą do mowy: pierwsza, która mówi, a jej imię zastępuje w l. p. zaimek *ja*, w mnogiej *my*; druga do której mówi, a jej imię wyręcza w l. p. zaimek *ty*, w mnogiej *wy*; trzecia, o której mówi, a za jej imię kładzie się w l. p. zaimek *on*, *ona*, *ono*, w l. mn. *oni* za osobowe męzkie, a *ony* za wszystkie inne.

Imiona osób trojakiemu są rodzaju, więc i zastępujące je zaimki trojaki rodzaj mieć powinny. Atoli zaimki osoby pierwszej i drugiej nie odmieniają się przez rodzaje; bo rodzaj osoby mówiącej i tej do której mówimy nie może być wątpliwy. Ale rodzaj osoby trzeciej, nie zawsze mowie obecnej, może być niewiadomy tej, do której mówimy: dla tego też przez zaimek oznaczać go zwykliśmy, I ta jest przyczyna odmiany zaimka osoby trzeciej przez rodzaje, np. *on*, *ona*, *ono*, *oni*, *ony*.

2) Zaimki osobiste dla zgody z imionami osób, które zastępują, odmieniają się przez liczby i spadki.

148. Zaimek osoby pierwszej.

Zaimek osoby drugiej.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

M.	Ja	Ty
D.	Mnie mię	Ciebie cię
C.	Mnie mi	Tobie ci
B.	Mnie mię	Ciebie cię
W.	—	Ty
N.	Mną	Tobą
M.	Mnie	Tobie

L i c z b a m n o g a.

M.	My	Wy
D.	Nas	Was
C.	Nam	Wam
B.	Nas	Was
W.	My	Wy
N.	Nami	Wami
M.	Nas	Was

Zaimek osoby trzeciej.

149.

Liczba pojedyncza.

Postać M. zwyczaj. krótsz. poprzyim. Ż. zwyczaj. poprzyim. N. zwyczaj. krótsza. poprzyimk.

M. On			Ona		Ono		
D. Jego	go	niego	Jój	niój	Jego	go	niego
C. Jemu	mu	niemu	Jój	niój	Jemu	mu	niemu
B. Jego	go	niego	Ją	nię	—	je	nie
W. —	—	—	—	—	—	—	—
N. —	—	nim	—	nią	—	—	niem
M. —	—	nim	—	niój	—	—	niem

Liczba mnoga.

M. Oni	ony	—	Ony		Ony		
D. Ich		nich	Ich	nich	Ich		nich
C. Im		nim	Im	nim	Im		nim
B. Ich		nich	Je	nie	Je		nie
W. —		—	—	—	—		—
N. —		nimi niemi	—	niemi	—		niemi
M. —		nich	—	nich			nich

Uwagi nad temi zaimkami.

150. 1) Spadki *mnie, ciebie, tobie, jego, jemu*, używają się:

1) W odpowiedziach, np. *Komu obiecał? Mnie, jemu.* 2) Kiedy z dobitnością mówimy, a wtedy się przed słowem kładą, np. *mnie, jemu winienes twoje szczęście.* 3) Po przyimkach, np. *do mnie, do ciebie, ku mnie, ku tobie.* 4) W zdaniach rozłącznych, np. *tobie, jemu, nie mnie kazał pisać.*

2) Krótsze wyrażenia *mię, cię, mi, ci, go*, kładą się po słowie, np. *wzięto mię, go; dano ci, mu.* Mogą się jednak kłaść i przed słowem, jeżeli je jaki wyraz poprzedza, oprócz *nie* i spójnika *i*, np. *gdy mię wzięto; wiele ci dano; gdy go proszono; skoro mu doniesiono; ja go widziałem; nie jego prosiłem; i mnie dał.*

3) Względne spadki od *ni* zaczynające się tylko po przyimkach kładziemy, i dla tego tę formę *poprzyimkową* nazywamy, np. *do niego, za nię, ku nim.*

4) Celownik *ci* często skraca się na *ć*, a wtedy łączy się z jakimś wyrazem na samogłoskę zakończonym, np. *Milszać złość niż cnoty święte, milszyć kłamca niż prawdziwy.* SĘPA *Rymy* str. 16. *Nie radzęć, za nie radzę ci. Coć przystoi, za co ci przystoi.*

5) Zaimek osoby trzeciej nie ma wołacza, bo spadek ten odnosi się tylko do osoby drugiej, czyli do *tój* do której mówi-

my. Ale zaimek osoby pierwszej może mieć ten spadek w liczbie mnogiej dla tego, iż mówiący częstokroć, dla złagodzenia rozkazu, i siebie włącza do ogółu, do którego mówi, np. *My trwajmy stale do końca.*

6) Mianownik l. mn. *oni* stoi za imiona męskie z mocnym zakończeniem, *ony* zaś służy dla męskich ze słabym zakończeniem, nieosobowych i dla żeńskich i nijakich, np. *Oni przyszli; ony przyszły. One* jest zaimkiem wskazującym (155, 2).

7) Narzędnik, we wszystkich rodzajach obu liczb, zwyczajnie zaczyna się od *n*, np. *Gardzę nim, nią, niemi.* Ja *nim* jestem.

9) Zaimek *niego* skrócony na *ń* w dopełniaczu i bierniku l. p. zrasta się z przyimkiem i służy tylko rodzajowi męskiemu, np. *idź poń, weź zań, nań, przedeń, nadeń,* zamiast *po niego, za niego* i t. d.

10) Przyimki na spółgłoski zakończone, przed spadkami *mnie, mną,* przybierają *e*, np. *beze mnie, ode mnie,* i t. d.

Zaimek zwracający *siebie, się.*

151. 1) Jeżeli chcemy oznaczyć, że działanie jednej z trzech osób do niej samą odnosi się, względ takowy wyrażamy przez zaimek *siebie* lub *się*, który też dla tego zwracającym nazywamy, że czynność osoby działającej na nią samą zwraca, np. *bije się, myje się.*

2) Zaimek ten odmienia się w obu liczbach jak następuje:

M.	—
D.	Siebie się
C.	Sobie
B.	Siebie się
W.	—
N.	Sobą
M.	Sobie

3) Zaimek *siebie, się*, wyrażający zawsze względ do podmiotu czyli mianownika (166), sam podmiotem nigdy być nie może, i dla tego nie ma mianownika.

4) Ponieważ podmiot czyli mianownik wskazuje, która osoba, jakiego rodzaju, czy jedna, czy więcej, własne działanie do siebie odnosi, przeto zaimek podmiotowy *siebie, się*, nie

odmienia się według osób, liczb i rodzajów, ale wszystkim jeden służy, np.

ja maluję	} siebie	ja jestem zajęty	} sobą
ty malujesz		ty jesteś zajęty	
on, ona maluje		on jest zajęty	
my pisaliśmy	} sobie	ty masz ufność	} w sobie
wy pisaliście		ona ma ufność	
oni pisali		oni mają ufność	

5) Co się wyżej powiedziało (150, 1. 2) o używaniu dłuższych i krótszych form zaimków *ja*, *ty*, *on*, to samo służy i dla zaimka *się*; tylko że po przyimku *przez* w wyrażeniu *samo przez się* i w słowach *przedsiębrać*, *przedsięwzjąć*, krótszego wyrażenia używamy.

ZAIMKI RZECZOWNE NIEOZNACZONE.

152. Nieoznaczone zaimki rzeczowne są:

1) *Pytające*: *Kto?* pytając się o osoby, a *co?* o zwierzęta, rzeczy lub czynność, np. *Kto? Ojciec, matka, dziecię. Co? Koń, owca, jagnię. Co robisz? Co mówił?*

2) *Twierdzące*: *ktokolwiek, cokolwiek; ktobądź, cobądź.*

3) *Z niepewnością twierdzące*: *ktoś, coś.*

4) *Zaprzeczające*: *nikt* (o żywotnych), *nic* (o nieżywotnych) skrócone z *nikto, nico.*

153. 1) Zaimki te odmieniają się jak następuje, tylko że w złożonych, przyrostki *ś*, *kolwiek* i *bądź*, przyczepiają się do względnych (66, 5), a w *nikt* głoska *t* odrzuca się. Zaimek *nikt* i *nic* oraz z niepewnością twierdzące *ktoś*, *coś*, nie mają wołacza, bo nie ma do kogo mowy zwrócić.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

M.	Kto?	Co?	Nikt	Nic
D.	Kogo?	Czego?	Nikogo	Niczego
C.	Komu?	Czemu?	Nikommu	Niczemu
B.	Kogo?	Co?	Nikogo	Nic
W.	Kto?	Co?	—	—
N.	Kim?	Czém?	Nikim	Niczém
M.	Kim?	Czém?	Nikim	Niczém.

2) Zaimki te nie mają liczby mnogiej, bo nieoznaczają rzeczy, ale tylko w ogóle o nich mówią.

3) Zaimek *kto* nie jest pytającym ale względnym, kiedy się odnosi do zdania mającego zaimek *ten*, wyraźnie położony lub domyślny, np. *Kto* mocniejszy, *ten* lepszy. *Kto* mówi, *ten* się domówi.

ZAIMKI PRZYMIOTNE OZNACZONE.

154. ZAIMKI przymiotne oznaczone ze względu na ich znaczenie są:

- 1) *Wskazujące*: *on, ona, ono; ów, owa, owo; ten, ta, to, tamten, tamta, tamto.*
- 2) *Względne*: *który, która, które; co.*
- 3) *Dzierżawcze*: *mój, nasz; twój, wasz; jego, jej, ich, swój.*
- 4) *Dzierżawczo-pytający*: *Czyj? czyja? czyje?*

1. Zaimki wskazujące.

155. 1) ZAIMKI WSKAZUJĄCE wskazują przedmiot, o którym jest mowa. Odmieniają się jak przymiotniki, ale w bierniku rodzaju żeńsk. liczby pojedyn. kończą się na *ę*: *tę, tamtę, oneę, owę*. Nie mają też wołacza w obu liczbach, bo wskazują osobę trzecią, a spadek ten tylko do drugiej osoby zwykle się odnosi.

2) Zaimek *on, ona, ono*, licz. mn. *oni*, tylko w tych spadkach podobny jest do zaimka osobistego; ta atoli między nimi zachodzi różnica, iż *on* i t. d. jako zaimek przymiotny i wskazujący, zawsze się łączy z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, który wskazuje; *tamten* zaś, jako osobisty czyli rzeczowny, sam zawsze stoi, np. *on* poszedł; *on* piękny dom i t. p. Odmienia się jak następuje:

Licz. pojed.	M.	On	Ona	Ono	L. m.	Oni	One
	D.	Onego	Onój	Onego		Onych	
	C.	Onemu	Onój	Onemu		Onym	
	B.	Onego	Onę	Ono		Onych	One
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Onym	Oną	Oném		Onymi	Onemi
	M.	Onym	Onój	Oném		Onych	

Podobnie odmienia się: *ów, owa, owo.*

156. Zaimek *ten, ta, to*, odmienia się w ten sposób:

Licz. pojed.	M. Ten	Ta	To	L. m.	Ci	Te
	D. Tego	Téj	Tego		Tych	
	C. Temu	Téj	Temu		Tym	
	B. Tego	Tę	To		Tych	Te
	W. —	—	—		—	—
	N. Tym	Tą	Tém		Tymi	Temi
	M. Tym	Téj	Tém		Tych	

Podobnie odmienia się zaimek złożony *tamten, tamta, tamto*, w którym pierwsza część, tojest *tam*, wcale się nie zmienia, np. *tamtego, tamtym, tamtemi*.

Między zaimkami *ten, ów, tamten*, ta zachodzi różnica, że *ten* bliższą, *ów* zaś i *tamten*, dalszą osobę lub rzecz wskazuje.

2. Zaimki względne.

157. 1) ZAIMKI WZGLĘDNE wyrażają wzgląd na osobę lub rzecz już poprzednio jakimś imieniem lub zaimkiem oznaczoną, np. *Oto książka, o której mówiłeś. Brat, którego tak kochasz. On, dla którego wszystko straciłem i t. d.*

2) Tylko zaimek *który, która, które*, na wzór przymiotników odmieniający się, jako téż w miejscu jego na wszystkie rodzaje i liczby nieodmiennie używane *co*, które się odnosi tylko do rzeczownika lub zaimka wyraźnie położonego, są zaimkami względnymi, za pomocą których myśli nie pomieszczone w jedném zdaniu do jego imion lub zaimków odnosimy.

3) Zaimek *co*, kiedy stoi zamiast *który, która, które*, jest nieodmienny, i dla tego na oznaczenie rodzaju, liczby i spadków przybiera spadki względne (62, II.) zaimka osobistego *on, ona, ono*, z którymi się kładzie jak następuje:

L i c z b a p o j e d y n c z a .

M. Męż.	Co	Żeń.	Co	Nij.	Co
D.	Co jego	co go	Co jej		Co jego, co go
C.	Co mu		Co jej		Co mu
B.	Co go		Co ją		Co je
W.	—		—		—
N.	Co nim		Co nią		Co niém
M.	Co (na, o,) nim		Co (na, o,) nią		Co (na, o,) niém

L i c z b a m n o g a.

M. Męż.	Co (do osob. męzk. z mocn. zak.)	Co (do wszys. trzech rodz.)
D.	Co ich	Co ich
C.	Co im	Co im
B.	Co ich	Co je
W.	—	—
N.	Co nimi	Co niemi
M.	Co (na, o,) nich	Co (na, o,) nich.

4) Jeżeli do zaimka *co* odnosi się słowo rządzące jakimś przyimkiem, natenczas przyimek ten kładziemy między *co* i spadki względne zaimka *on, ona, ono*, postaci poprzyimkowej, jak to w miejscowniku obu liczb widzieć można, np. *Co do niego, co ku niemu, co z nim, co w niej, co przed nią* i t. d., *co w nim widzę, co przy niej stoisz, co o nim mówisz.*

3. Zaimki dzierżawcze.

158. ZAIMKI DZIERŻAWCZE stoją za imiona osób i przyznają im posiadanie czyli dzierżenie jakiej rzeczy, z której imieniem zgadzają się w rodzaju, liczbie i spadku.

Ponieważ trzy osoby wchodzą do mowy i liczbowaniu ulegają, zatem każdej z nich odpowiedni zaimek przez liczby odmieniać się musi. Że zaś imiona rzeczy trojakiego są rodzaju, przeto i zaimki dzierżawcze te imiona do osób odnoszące, przez rodzaje odmieniamy. Są zatem zaimki dzierżawcze:

dla osoby pierwszej:	l. p. <i>Mój</i>	<i>moja</i>	<i>moje</i>
	l. m. <i>Nasz</i>	<i>nasza</i>	<i>nasze</i>
drugiej:	l. p. <i>Twój</i>	<i>twoja</i>	<i>twoje</i>
	l. m. <i>Wasz</i>	<i>wasza</i>	<i>wasze</i>
trzeciej:	l. p. <i>Jego</i>	<i>jój</i>	<i>jego</i>
	l. m. <i>Ich</i>	<i>ich</i>	<i>ich</i>

159. Zaimki dzierżawcze osoby trzeciej wyrażamy w obu liczbach dopełniaczem zaimka osobistego *on, ona, ono*, bez względu na rodzaj, liczbę i spadki imion, których dzierżenie wskazują. Zaimki te kładą się zawsze w rodzaju i liczbie osób, do których się odnoszą.

np. Brat,	siostra,	dziecko,	<i>jego, jój, ich</i>
Bratu,	siostrze,	dziecku,	<i>jego, jój, ich</i>
Braciom,	siostrze,	dzieciom,	<i>jego, jój, ich</i>
Braciach,	siostrach,	dzieciach,	<i>jego, jój, ich</i>

160. Prócz powyższych, jest jeszcze zaimek dzierżawczy *swój, swoja, swoje*, którego we wszystkich osobach obu liczb używamy.

Zaimek ten, podobnie jak i zaimek zwracający *siebie, się* (151), zawsze odnosi się do *podmiotu zdania* (166), w którym się znajduje, i dla tego zaimkiem *dzierżawczo-zwracającym* nazwaćby go można.

161. Zaimki dzierżawcze *mój, twój, swój*, odmieniają się jak przymiotniki, i we wszystkich rodzajach i spadkach, więcej niż jedną zgłoskę mających, prócz *moi, twoi, swoi*, ściągać się mogą.

W bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego zaimki te na *ę* zakończamy: *moję, twoję, swoje, naszą, waszę*; ale ściągnięte formy mają *a*: *mą, twą, swą*.

L i c z b a p o j e d y n c z a .

M.	Mój		Moja ma	Moje me
D.	Mojego mego		Mojój méj	Mojego mego
C.	Mojemu memu		Mojój méj	Mojemu memu
B.	Mojego mego	Mój	Moję mą	Moje me
			Moję mą	Moje me
W.	Mój		Moja ma	Moje me
N.	Moim mym		Moją mą	Mojém mém
M.	Moim mym		Mojój méj	Mojém mém

L i c z b a m n o g a .

M.	Moi przy osob. męzk. z mocn. zak.	Moje me na wszys. trzy rodz.
D.	Moich mych	Moich mych
C.	Moim mym	Moim mym
B.	Moich mych	Moje me
W.	Moi	Moje me
N.	Moimi mymi	Mojemi memi
M.	Moich mych	Moich mych

Skrócona forma nie różni się w znaczeniu od pełniejszej, i dla tego tam się tylko używa, gdzie tego potrzebę pełność mowy wskazuje.

L. p.	M.	Nasz	nasza	nasze	L. m.	Nasi	nasze
	D.	Naszego	naszej	naszego		Naszych	
	C.	Naszemu	naszej	naszemu		Naszym	
B.	Naszego	Nasz	naszę	nasze	Naszych	nasze	
			naszę	nasze			
W.	Nasz	nasza	nasze	Nasi	nasze		
N.	Naszym	naszą	naszém	Naszymi	naszemi		
M.	Naszym	naszej	naszém	Naszych			

Podobnie odmienia się zaimek: *wasz, wasza, wasze*.

Użycie zaimków dzierżawczych.

162. 1) Gdy rzecz dzierzona odnosi się do osoby, która nie jest podmiotem, natenczas dzierzącą osobę pierwszą wskazujemy zaimkami *mój, nasz*; drugą zaimkami *twój, wasz*; a trzecią dopełniaczami *jego, jej, ich*, zaimka osobistego *on, ona, ono*, według liczby i rodzaju osoby dzierżącej, do których niekiedy dla dobitności przymiotnik *własny* dodajemy, np. To są *moje, twoje, nasze, wasze, jego, jej, ich* konie. Ten dom jest *nasz, wasz, ich*. To jest *moja własna* książka. *Twoje własne* dzieci opuściły cię.

2) Jeżeli rzecz dzierzona należy do podmiotu, natenczas bez względu na jego osobę, liczbę i rodzaj używamy dzierżawczo-zwracającego zaimka *swój, swoja, swoje*, a to według rodzaju, liczby i spadku rzeczy dzierzonej, np. Ja byłem, ty byłeś, on był u *swojego* brata.

UWAGA. Języki obce nie za pośrednictwem dzierżawczo-zwracającego, ale za pomocą zwyczajnego zaimka dzierżawczego (*mój, twój, nasz, wasz*) rzecz dzierzoną odnoszą do podmiotu. Według ich bowiem wyrażenia mówi się, np. *ja mam mój, ty - twój; my mamy nasz; wy - wasz*. W tłumaczeniu takich wyrażen z obcych języków szczególnie na uwadze mieć należy właściwość mowy naszej, żebyśmy przez naśladowanie tej obczyzny z czasem *jeź* nie zatarli. W duchu bowiem polszczyzny mówi się: *ja mam swój, ty masz swój; on ma swój; my mamy swój; wy macie swój, oni mają swój* i t. p. według rodzaju, liczby i spadków rzeczy dzierzonej.

163. Zaimek dzierżawczo-pytający *czyj? czyja? czyje?* którym się o niewiadomego właściciela rzeczy pytamy, odmienia się na wzór przymiotników, tylko w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego kończy się na *ę*: *czyję*, a mianownik liczby mnogiej z mocnym zakończeniem *czyi* rzadko się używa.

ZAIMKI PRZYMIOTNE NIEOZNACZONE.

164. Zaimki przymiotne nieoznaczone ze względu na ich znaczenie są czworakie: 1) Pytające. 2) Twierdzące. 3) Z niepewnością twierdzące. 4) Przeczające.

1) Pytające są: *jaki? jaka? jakie?* w pospolitej mowie przed imionami męzkimi w mianowniku obu liczb na *ki* skracający się, np. *ki kaduk? który? która? które?*

Jaki, jaka, jakie, nie jest zaimkiem pytającym ale względnym, gdy się odnosi do wyraźnego lub domyślnego zaimka twierdzącego *taki, taka*,

takie, np. *Jaki pan, taki kram; jaki ojciec taki syn. Jaki kto sam, za takie ma i drugie. Szczęśliwość (taka), o jakiej ani ucho słyszało.*

2) Twierdzące: *jakibądź, jakikolwiek, którybądź, którykolwiek, czykolwiek, ladajaki, niektóry, inny, inszy, każdy, niejaki, nijaki, owaki, sam, taki, wszelaki, wszy, wsza, wsze, dopełniacz wszego, wszój i t. d. w l. m. dopełniacz wszech, celow. wszem za wszym, wszystek, wszystka, wszystko.*

3) Z niepewnością twierdzące: *czyjś, czyjaś, czyjes; jakis, jakaś, jakies; któryś, któraś, któreś.*

4) Przeczące: *niczyj, niczyja, niczyje; nijaki, nijaka, nijakie; żaden, żadna, żadne.*

Wszystkie te zaimki odmieniają się na wzór przymiotników i dla tego żeńskie w bierniku l. pojed. kończą się na *a*: *inną, którą, każdą* i t. d. np. *na każdą rzecz nie skwapliwy. SKARGA Kaz. 1610. str. 147; na każdą ćwierć lata. Tamże str. 152., na każdą noc. Tamże 293.*

Następujące mają *e*: *czyjekolwiek, niczyje, samę, wszystkę.*

Przyrostki wiążące się z zaimkami.

165. 1) PRZYROSTKAMI zowią się głoski lub zgłoski, które nigdy same stać nie mogą, ale się zawsze wiążą z jakimś wyrazem czyli się z nim zrastają i znaczenie jego jedne wzmacniają, drugie zmieniają.

2) Przyrostki z zaimkami łączyć się mogące, są: *ć, ś, ź*, po samogłosce, *ci, siś, że*, po spółgłosce, *to* utworzony z rodzaju nijakiego zaimka osobistego *ten*, nakoniec *li, kolwiek* i *bądź*.

3) Przyrostki *ć, ci, to*, łączą się tylko z zaimkami osobimi i ukazującymi, którym mocy i dobitności przydają, np. *jać, mnieć, tobieć, oneć, oncito, tenci, tencito: tegoć, jato, mnieto, wyto, tento, tato, toto*; z zaimkami zaś dzierżawczymi *ć, ci*, tylko w połączeniu z przyrostkiem *to* wiązać się może, ale *to* i samo z niemi spajamy, np. *mojaćto* praca, *twojećto* siostrze, *waszaćto* matka, *wasito, nasito* przyjaciele.

4) Przyrostki *ś, siś, kolwiek* i wyraz *bądź* wiążą się tylko z zaimkami pytającymi *kto, co, który, a, e*; *jaki, a, e*; *czyj, ja, je*, i znaczenie ich zmieniają. Jakoż je *ś, siś*, na z niepewnością, a *kolwiek* i *bądź* na z pewnością twierdzące zamieniają, a tak związane zaimki nie mogą już przybierać przyrostka *ź, że*, który pyta-

nie wyraża, np. *Kto* powiedział? *Ktoś* powiedział. *Jaki* człowiek? *Jakiś* człowiek. *Czyja* książka? *Czyjaś* książka. *Z jakimś*, *w kimś*, *w czemś*, *któryś*; *ktokolwiek*, *cokolwiek*; *ktobądź*, *co-bądź*; *czyjokolwiek*, *czyjokolwiek*, *czyjabądź*, *czyje-bądź*, *którykolwiek*, *którybądź*.

5) Od przyrostka *s* odróżnić trzeba zakończenie osoby drugiej liczby pojed., które od słowa oderwane, często się z imionami, zaimkami lub innymi częściami mowy łączyć zwykło, np. *Ktoś* jest? zamiast *Kto jesteś?* *Coś* przyniósł? *Co przyniosteś?*

6) Przyrostek *li*, *lito*, także *z*, *że*, *żto*, *żeto*, z zaimkami osobistymi i dzierżawczymi wyrażają pytanie, np. *Mnieli?* *z tobąli?* *onli?* *naszli?* *jaż?* *jażto?* *wyżto?* *tyż?* *tyżto* lub *tyżeto?* *onażto?* *onymżeto?* *mojażto?* *waszażto?*

7) Z ukazującymi zaimkami związane *li*, *lito*, *żto*, *żeto*, pytanie a *ć*, *ci*, *ćto*, *ćito* tudzież *ż*, *że* dobitność wyrażają, np. *Tenli?* *tali?* *onejlito?* *onemuli?* *tenżeto?* *tażto?* *tożto?* *onegożto?* *onymżeto?* *onemućto*, *téjćito*, *temuż*, *téjże*.

8) Przyrostki *ż*, *że*, *żto*, *żeto*, pytającemu zaimkowi dobitności przydają, np. *Któż?* *któżto?* (49, a), *czyjże?* *czyjżeto?* *czyjażto?* *komużto?* *jakiż?* *jakiżto?* *którażto?*

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

S Ł O W O.

166. SŁOWO czyli CZASOWNIK wyraża bytność, stan lub działanie podmiotu w pewnym czasie, np. *Matka jest* w domu, *ojciec siedzi*, *brat czytał*, *pies ukąsi*, *ptak poleci*.

Podmiotem zwiemy osobę lub rzecz, o której coś twierdzimy, np. *Ja* stoję, *ty* piszesz, *brat* idzie, *koń* rży, *psy* szczekają, *ogień* pali, *lód* ziębi. W tych przykładach wyrazy *ja*, *ty*, *brat*, *koń*, *psy*, *ogień*, *lód*, są podmiotami, bo wyrażają osoby lub rzeczy, o których coś twierdzimy,

Rzecz na którą podmiot swe działanie wywiera *przedmiotem* nazywamy, np. *Uczeń* czyta *książkę*.

Podział słów ze względu na podmiot.

167. Ponieważ działanie ze względu na podmiot może być czworakie, bo :

1) Albo je podmiot wywiera na inną osobę lub rzecz, którą przedmiotem nazywamy, np. *Ojciec niesie syna*, *brat kocha siostrę*.

2) Albo je podmiot od innej osoby lub rzeczy odbiera, np. *Ojciec jest niesiony od syna; brat jest kochany od siostry.*

3) Albo je podmiot na siebie samego wywiera czyli zwraca, np. *Ojciec goli się, brat myje się.*

4) Albo nakoniec taki jest stan lub działanie podmiotu, iż to na żaden przedmiot nie spływa, np. *Ojciec siedzi, brat idzie;* zatem czworakięj natury muszą być słowa, które te czworakie względy działania oznaczają. Z tych:

1) *Czynnemi* nazywamy słowa wyrażające działanie podmiotu, które na przedmiot spływa, np. *Pastérz pędzi trzodę, ptasznik łapie ptaki, brat pisze list.*

Słowa czynne poznajemy po pytaniach *kogo? co?* których tylko przy nich używać można, np. *Kogo? co pędzi? **).

2) *Biernemi* zowią się słowa wyrażające, że podmiot jest biorący działanie, np. *Syn jest ukarany od ojca, rola jest zasiana od rolnika.*

W polskim języku nie ulegają słowa osobnej odmianie na wyrażenie biernego stanu podmiotu, to jest nie masz odmiany biernęj, którą w potrzebie rozmaicie wyrażamy.

3) *Zwrotnemi* nazywamy wszystkie słowa czynne położone ze zwracającym zaimkiem *się*, który wyraża, że podmiot na siebie działanie wywiera czyli zwraca, np. *Brat uczy się. Siostra stroi się.*

Wzajemnie zwrotnemi są słowa czynne wyrażające, iż podmioty działanie wzajemnie na siebie wywierają, np. *Kochają się, biją się.*

Od słów zwrotnych różnią się słowa *zaimkowemi* zwane, to jest takie słowa nijakie, które zawsze z zaimkiem *się* kładziemy; te bowiem zwrotu czynności na podmiot nie wyrażają, np. *Pocę się, boję się.*

4) *Nijakiemi* lub *nieprzechodnemi* są słowa wyrażające stan podmiotu lub jego działanie na żaden przedmiot nieprzechodzące, np. *Ojciec siedzi i spi (stan). Brat idzie i skacze (działanie).*

Słowa nijakie poznajemy po tém, iż po nich kłaść nie można pytania *kogo? co?* I tak, nie można mówić: *Spi kogo? co?*

*) Porównaj przypis na str. 24.

Idzie kogo? co? Bać się jest słowo nijakie, bo się nie mówi: *bać się co* lecz *bać się czego*, a więc i *bać się kogo* nie jest biernik ale dopełniacz.

168. Wszystkie te słowa, podobnie jak i inne części mowy są: albo *niezłożone*, np. *писаł, czytał*; albo *złożone*, np. *wypi-sał, przeczytał*; albo *dwa i trzy razy złożone*, np. *po-wy-pisy-wał, po-od-czytywał, roz-po-życzył, po roz-pożyczał*.

Przymyki w skład słów wchodzące.

169. 1) Słowa złożone składają się z przymków odcień ich znaczenia lub dokonaność wyrażających, np. *писаć, napi-sać, podpisać, wypisać, przypisać, dopisać, zapisać; pisywać, wypisywać, powypisywać, popodpisywać*.

2) Przymyki ze słowami łączyć się mogące są: albo *roz-łączne*, to jest takie, które, lubo się nigdy od słowa nie oddzielają, jednakże z imionami użyte, osobny wyraz stanowią, np. *do, od, przed* i t. p.; albo *nierozłączne* czyli takie, które się tylko w po-łączeniu ze słowami używają, ale same nigdy stać nie mogą, np. *roz, wy* i t. p.

3) Przymyki w skład słów wchodzące są:

Rozłączne: *do, na, nad, o, od, po, pod, przy, u, w, z (s), za*, np. *dopisać, napisać, nadpisać, opisać, odpisać, po-pisać, podpisać, przypisać, upisać, wpisać, spisać* (38), *zapisać*.

Nierozłączne: *ob, prze, roz, wy*, np. *obrobić, przerobić, rozrobić, wyrobić*.

Słowa pierwotne i pochodne.

170. Słowa niezłożone są albo *pierwotne*, np. *biegł, legł*; albo *pochodne*, np. *biegał, legal*.

Słowa pochodne urabiają się:

1) Z rzeczowników, a te najpospoliciej na *owac, ic, ec* (z otwartem *e*) zakończamy, np. *król, królować; pieczęć, pieczę-tować; zima, zimować; hetman, hetmanic; żona, żenic; kamień, kamienic; słup, słupiec; dzień, dzień*.

2) Z przymiotników, a z tych czynne na *ic, yc*, nijakie na *ec* z otwartem *e* lub *owac* zakończamy, np. *biały, bielic, bielec;*

gluchy, gluszyć, gluszeć; chory, chorować; pilny, pilnować; większy, powiększyć; mniejszy, zmniejszyć.

3) Z liczebników, np. *wtóry, wtórować, powtórzyć; dziesiąty, dziesiątkować; dwój, podwoić; trój, potroić.*

4) Z zaimków, np. od *ja, (s)przyjać; ty, tykać; swój, oswoić.*

5) Z innych słów, np. *siać, siewać; pisać, pisywać; tkać, tykać.*

Co się tyczy słów na *ować*, uważać należy, że nietylko swojskie cd imion pochodzące, ale też wszystkie słowa z obcych języków przybrane na *ować* zakończamy, np. *administrować, celebrować, negocjować* i t. d.

Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania.

171. Prócz uważanego dotąd podziału czasowników, który polszczyźnie i innym językom jest spólny, ma nasza mowa tylko słowiańskim dyalektom właściwy podział słów wynikający ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania, które przez nie wyrażamy. Wszystkie słowa polskie dzielimy z tego względu na *dokonane* i *niedokonane*.

1) *Dokonane* wyrażają byt, stan lub działanie skończone czyli *dokonane*. Takie słowa składają się pospolicie z przyimków (205), np. *do-być, u-prosić, za-nieść, wy-wieść, wy-dać, do-biedz, od-bić, o-siwieć, z-lamać, prze-czytać, z-wołać.*

Tylko kilkadziesiąt na *nąć* oraz następujące, lubo niezłożone, są jednak *dokonane*: *chwycić, chybić, dać, jąć, kazać, kupić, leźć, obiecać, paść, puścić, ruszyć, rzec, rzucić, siąść, skoczyć, stać się, stąpić, strzelić, trafić, trącić, wrócić, zdradzić, zwyciężyć, zyskać.*

2) *Niedokonane* malują byt, stan lub działanie trwające, zatem *nieskończone* czyli *niedokonane*. I tak: *jestem, stoję, siedzę, czytam, piszę*, są *niedokonane*, bo kto *jest, stoi, siedzi* i t. d. ten jeszcze *być, stać, siedzieć* nie przestał.

Niezłożone z przyimków słowa, oprócz wyżej wyliczonych, są pospolicie *niedokonane*, np. *prosić, wieźć, gonić, bić, łamać, czytać, wołać.*

Przyimki łączące się ze słowami *niedokonanymi* zamieniają je na *dokonane*, np. *pisać, napisać; bić, wybić; tłoczyć, utłoczyć.*

172. Do słów *niedokonanych* należą też *poczynające* i *częstotliwe*.

1) *Poczynającymi* są słowa nijakie wyrażające ciągle wzmagający się przymiot stanu podmiotu (np. *starzeję się*), a zatem stan niedokonany czyli nieskończony; i témto różnią się od niedokonanych, bo te jednostajność trwającego stanu (np. *siedzę*) oznaczają. Takie słowa kończą się pospolicie na *ęć*, z otwartém *e*, przez które je od słów piątej i szóstej odmiany i niektórych na *rzec* odróżniamy. Niektóre kończą się też na *nąć*, a są i takie co wcale inne mają zakończenie, np. *bieleć*, *kamienieć*; *niknąć*, *gasnąć*, *stygnać*, *słabnąć* i *słabnieć*, *istnąć* i *istnieć*, *tyć*, *gnić* i t. p.

Dodane do poczynających słów przyimki na dokonane je zamieniają, np. *zbieleć*, *skamienieć*, *ostygnać*, *utyć*, *przegnieć*.

2) *Częstotliwymi* zowią się słowa niedokonane, które częste powtarzanie bytności, stanu lub działania wyrażają, np. *bywać*; *stawać*, *siadywać*; *czytywać*, *pisywać*, *jadać*.

Słowa częstotliwe urabiają się z niedokonanych, dokonanych i niektórych poczynających, np. *pisać*, *pisywać*; *siadać*, *siadywać*; *dać*, *dawać*; *chybić*, *chybiać*; *leźć*, *legać*; *skoczyć*, *skakać*, *omdleć*, *omdlewać*. O sposobach ich tworzenia niżej powiemy.

Odmiana słów przez osoby i rodzaje.

173. Względ słów do podmiotu wyrażamy przez ich końcową zmianę, którą odmianą przez *osoby* czyli *osobowaniem* nazywamy.

Trzy osoby wchodzi do mowy:

Pierwsza, która mówi: np. *Ja* piszę. *Ja* czytam.

Druga, do której ona mówi: np. *Ty* piszesz. *Ty* czytasz.

Trzecia, o której mówi: np. *On*, *brat*, *syn* pisze, czyta.

A że imiona osób, to jest rzeczowniki lub w miejscu ich stojące zaimki, odmieniają się przez liczby i różnego są rodzaju, zatem i słowa dla zgody z nimi przez liczby, a w czasie przeszłym i przez rodzaje odmieniamy, np.

Ja piszę, *ty* piszesz, *on* pisze; *my* piszemy, *wy* piszecie, *oni* piszą, *ony* piszą.

Ojciec był, *matka* była, *dziecko* było. *Ojcowie* byli, *matki* były, *dzieci* były, *ony* były.

Zaimki podmioty wyrażające (166): *ja*, *ty*, *on*, *my*, *wy*, *oni*, *ony*, powszechnie opuszczamy dla tego, że słowa polskie w ka-

zdėj osobie obu liczb zakończenie swoje zmieniają, a tak różnicę osób dostatecznie wskazują, np. *kocham, kochasz, kocha, kochamy, kochacie, kochają.*

174. 1) Słowa mające wszystkie zakończenia na wyrażenie trzech osób liczby pojedynczej i mnogiej *osobistemi* nazywamy, np. *kocham, kochasz* i t. d.

2) *Nieosobistemi* zowią się słowa, które się tylko z zakończeniem trzeciej osoby używają, np. *grzmi, marznie, taje, błyska się, cknę się.*

3) *Trzecioosobowemi* są słowa, których tylko w trzeciej osobie liczby pojedynczej używamy, np. *powodzi się, przykrzy się.* Niektóre w trzeciej osobie obu liczb kładziemy, np. *boli, bolą; tyczy się, tyczą się; przystoi, przystoją.*

Odmiana słów przez czasy.

175. Ponieważ podmiot może swój byt, stan lub działanie objawiać w obecności, przeszłości lub przyszłości, zatem i słowa te trojaki okoliczności wyrażać powinny.

Zmianę zakończeń w słowach byt, stan lub działanie podmiotu w obecności, przeszłości lub przyszłości wyrażającą nazywamy *czasowaniem* czyli odmianą przez czasy.

176. Trzy są czasy przedniejsze: *teraźniejszy, przeszły i przyszły.*

1) *Teraźniejszy* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w obecności czyli teraz objawiające się, np. *Ojciec jest, siedzi, drzewo zieleni się, kwitnie, schnie; brat czyta.*

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną, a co się skończyło, to dzieć się teraz nie może, np. *Świeca zgasła, więc nie może gasnąć; brat umarł, więc nie może umierać.*

2) *Czas przeszły* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości objawiające się, np. *byłem, stałem, czytałem; nastalem się, wystalem się, przeczytałem, odpisałem.*

Słowa polskie w czasie przeszłym odmieniają się przez rodzaje, np. *byłem, byłam, byłom; czytałeś, czytałaś, czytałoś* i t. d.; dla tego też, kiedy się odnoszą do rzeczowników osobowych męzkich w liczbie mnogiej stojących (85), podobnie jak one i przymiotniki mają w nim *mocne* lub *słabe* zakończenie

np. królowie *pomarli* (mocne), króle *pomarły* (słabe). Słabe zakończenie służy dla imion wszystkich trzech rodzajów, a dla osobowych męzkich wtedy tylko, kiedy ze słabem zakończeniem są użyte, np. *panowie jedli*, *pány jadły*; *konie*, *krowy*, *kurczęta jadły*.

3) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, zatem i czas przeszły będzie od tamtych niedokonany, a od tych dokonany, np. *pisatem*, *napisatem*; *jadłem*, *zjadłem*.

a) *Czas przeszły niedokonany* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości trwające czyli niedokonane, np. *byłem*, *spąłem*, *czytąłem*, *pisąłem*, gdy piorun trzął; więc jeszcze nie przestąłem być, spać, czytać i t. d. gdy się to zdarzyło.

b) *Czas przeszły dokonany* wyraża byt, stan lub działanie w przeszłości skończone, np. *przebyłem*, *przespałem się*, *wyleżałem*, *przeczytąłem*, *odpisałem*.

4) Mówiąc o dwóch stanach lub czynnościach już skończonych czyli dokonanych, dla wyrażenia, iż jedna z nich wprzód została dokonana niż druga, używamy odmiany słowa, którą *czasem zaprzeszłym* nazywamy.

Czas zaprzeszły wyraża, iż z dwóch stanów lub czynności dokonanych jedna wprzód się skończyła. Czas ten wyrażamy przez czas przeszły dokonany ze słowem *był*, *była*, *było*; *byli*, *były*, np. *napisałem był*, *napisałeś był*; *napisaliśmy byli*, *przysłały były*. Częściej jednak opuszczamy słowo *był*, *była*, *było*; *byli*, *były*, bo sam związek zbiegających się dwóch czynności dokonanych wskazuje, która z nich wprzód się skończyła, np. *Zebrał wielki majątek, ale go stracił. Zgubił książkę, którą mu darowałeś*.

5) Stan lub działanie w przyszłości objawić się mające, dwojako uważamy: jako w przyszłości trwające lub skończone. Odmianę słów wyrażającą te dwojaki okoliczności *czasem przyszłym* nazywamy.

6) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, więc i czas przyszły od tamtych będzie niedokonany, a od tych dokonany.

a) *Czas przyszły niedokonany* wyraża byt, stan lub działanie w przyszłości trwające czyli niedokonane. Na oznaczenie go używamy dwóch słów, to jest tego, przez które stan lub działanie wyrażamy i słowa *będę*, *będziesz*, *będzie* i t. d. I po

tymto czasie słowa niedokonane najłatwiej poznać się dają, np. *będę czytał* lub *czytać będę*; *będziesz pisała* lub *pisać będziesz*; *będą siedzieli* i t. p.

b) Czas przyszły dokonany wyraża byt, stan lub działanie, które, lubo jeszcze nie nastąpiły, w myśli naszej za skończone uważamy. np. *przybędę*, *przeczyta*, *wygrasz*, *zasiędą*.

Tego czasu używamy: α) Mówiąc o dwóch stanach lub działaniach zdarzyć się mających, z których jedno skończyć się musi, nim drugie nastąpi, np. Gdy *umrze*, pochowaj go. Skoro *napiszę* list, oddam go na pocztę. Tu skon musi poprzedzić pogrzeb, a list przed oddaniem go na pocztę musi być napisany. β) Kiedy stan lub czynność za skończoną w przyszłości uważać chcemy, np. *przyjdę* do ciebie; *napiszemy* wypracowanie.

Odmiana słów przez sposoby czyli tryby.

177. Byt, stan lub działanie podmiotu pod sześciorakimi względami uważać i tylż sposobami słuchaczowi objawiać je możemy. Jakoż:

a) Albo je za rzeczywiste czyli pewne uważamy, a zatem z pewnością o nich mówimy, np. *Brat jest*, *siedzi*, *pisze*.

b) Albo je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie, a zatem jako niepewne przedstawiamy, np. *Ojciec chce, żeby brat był*, *siedział*, *żeby pisał* (ale niepewna czyli *będzie*, *będzie siedział*, *pisal*). *Ogrodnik pragnie, żeby drzewo rosło*, *zakwitło* (nie wiadomo jednak czy *będzie rosło*, *zakwitnie*).

c) Albo twierdzimy, iż pod pewnym warunkiem wydarzyćby się mogły, np. *Brat byłby*, *siedziałby*, *gdyby miał* krzesło. *Pisałby*, *gdyby miał* pióro. *Drzewo rosłoby*, *gdyby je podlewano*.

d) Albo życzymy sobie, żeby się zdarzyły lub działały, np. *Oby brat był* szczęśliwy; *oby siedział*; *obyście pisali*. *Oby drzewo rosło*, *oby kwitło*.

e) Albo chcemy i nakazujemy, żeby się działały, np. *Bracie bądź!* *siedź!* *pisz!*

f) Albo nakoniec mówimy o nich bez względu na okoliczności osoby, czasu i liczby, a wtedy bezokolicznie je wyrażamy, np. *być*, *siedzieć*, *pisać*.

178. Te sześciorakie sposoby wyrażania bytu, stanu lub działania podmiotu sposobami czyli trybami nazywamy. I tak;

a) Jeżeli o podmiocie coś z pewnością mówimy, wyrażamy to przez odmianę słowa, którą *sposobem* czyli *trybem oznajmującym* nazywamy, np. *Brat pisze. Ojciec spał.*

b) Niepewność bytu, stanu lub działania podmiotu, zatem kiedy je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie uważamy, wyrażamy *sposobem*, który *łączącym* nazywamy dla tego, iż słowa w nim położone, tylko przez połączenie ich ze słowami sposobu oznajmującego czynią myśl zupełną.

Sposób ten, w innych językach osobną odmianę mający, wyrażamy za pomocą wyrazów: *by, aby, iżby, żeby, ażeby*, które tylko z czasem przeszłym, a niekiedy i z trybem bezokolicznym kładziemy, i zakończenia osoby pierwszej i drugiej obu liczb z nimi łączymy, np. *chce, żebym siedział, a nie żeby siedziałem; żebyś pisał, a nie żeby pisałeś* i t. d.

c) Warunkowy byt, stan lub działanie podmiotu wyrażamy *sposobem*, który *warunkowym* nazywamy.

Na oznaczenie tego sposobu używamy wyrazu *by*, który, po przydaniu mu oderwanego od słowa zakończenia pierwszej i drugiej osoby obu liczb, zawsze ze słowem lub innym wyrazem łączymy, np. *Byłbym, a nie byłemby; byłabyś, a nie byłaśby; siedziałbym, a nie siedziałemby; pisałbyś, a nie pisałeśby; jabym, tybyś, ojciecby pisał, bratubym dał, zlemubyśmy zapobiegli, ranobyście wstali.*

d) Na wyrażenie życzenia *żeby* podmiot był, zostawał w jakimś stanie lub coś działał, używamy spójników *oby, bodaj*, i *bodajby*, z czasem przeszłym, np. *obyś spał; bodajesz zginął; obyście czytali; bodajście byli szczęśliwi.* Taki sposób wyrażania się *sposobem życzącym* nazywamy.

e) Skłaniając podmiot do bycia, zostawania w jakimś stanie lub czynienia czegoś, używamy odmiany słów, którą *sposobem rozkazującym* nazywamy i dwojako go wyrażamy: *bez nalegania: bądź! niech będzie! siedź! pisz!* i z *naleganiem*, kiedy ze słowem, lub wyrazami *niech, niechaj*, przyrostek *ż, że* wiążemy, np. *bądźże! siedźże! niechże będzie; niechajże powie.*

f) Byt, stan lub działanie żadnej osobie nie przysądzone przez *sposób bezokoliczny* wyrażamy, np. *być, siedzieć, pisać.* Nazywa on się *bezokolicznym* dla tego, że nie wyraża okoliczności czasu, osoby, jęj liczb i rodzaju.

179. Z tego, cośmy dotąd mówili, wynika, że na oznaczenie wyżej wyszczególnionych okoliczności powinny mieć słowa sześć sposobów czyli trybów:

a) oznajmujący, np. *jestes', siedzisz, piszesz.*

b) łączący, np. *żebyś był, żebyś siedział, żebyś pisał.*

c) warunkowy, np. *byłbyś, siedziałbyś, pisałbyś.*

d) życzący, np. *obys' był, obys' siedział, obys' pisał.*

e) rozkazujący, np. *bądź! siedź! pisz.*

f) bezokoliczny, np. *być, siedzieć, pisać.*

Atoli słowa polskie tylko *sposób oznajmujący, rozkazujący* i *bezokoliczny* przez różne odmiany wyrażają; trzy zaś inne sposoby, to jest *łączący, warunkowy* i *życzący*, jedynie przez czas przeszły sposobu oznajmującego, za pomocą stosownych spójników oznaczamy, jak to wskazują wyżej przywiedzione przykłady.

Imiesłowy.

180. Często dla skrócenia mowy dajemy słowom pewne zakończenia. Te zakończenia są:

ąc, np. *będąc* na wsi widziałem go, zamiast *gdym był.*

spiąc nie słyszę, zamiast *gdy śpię*, nie słyszę.

mówiąc płakała, *gdy mówiła*, płakała.

jadąc będę spał, *gdy będę jechał.*

szy, np. *spozstrzegłszy* go zmieszał się, za *gdy* go *spozstrzegł.*

ący, a, e, np. uczeń *piszący*, za uczeń, *który* *pisze.*

any, a, e, np. *kochany* brat czyli brat, *którego* *kochają.*

ony, a, e, np. *proszony* ojciec, za ojciec, *którego* *proszono.*

ty, ta, te, np. *zabity* dzik, za dzik, *którego* *zabito.*

ły, ła, łe, np. *osiwiały* człowiek, za *który* *osiwiał.*

Wyrazy z takimi zakończeniami ze słów urobione, ponieważ, oprócz zakończonych na *ąc* i *szy*, jak imiona odmieniają się na wzór przymiotników przez rodzaje liczby i spadki, a przytém jak słowa i czasy oznaczają, dla téj spólnej im z imionami i słowami własności *Imiesłowami* nazywamy.

Imiesłowy sąto wyrazy podobnie jak i słowa względ czasów oznaczające, a przytém jak imiona spadkujące się.

Imiesłowy nie stopniują się, bo nie przymiot, ale byt, stan lub działanie osób w czasie wyrażają. Ale kiedy względu na czas nie oznaczają, natenczas mają przymiotników znaczenie i stopniowaniu ulegają, np. *ukochany, ukochańszy, najukochańszy; uczony, uczeńszy, najuczeńszy.*

181. Według znaczenia słów (167) są imiesłowy: *czynne*, *bierne* i *nijakie*.

Czynne kończą się na **ący, ąca, ące**, np. *kochający, ca, ce*.

Bierne " " **any, ana, ane**, " (*u*)*kochany, na, ne*.

" " **ony, ona, one**, " (*u*)*proszony, na, ne*.

" " **ty, ta, te**, " (*z*)*bity, ta, te*.

Nijakie " " **ący, ąca, ące**, " *siedzący, ca, ce*.

" " **any, ana, ane**, " *zaspany, a, e*.

" " **ony, ona, one**, " *spocony, na, ne*.

" " **ły, ła, łe**, " *osiwiały, ła, łe*.

Imiesłowy na **any, ony, ty** i **ły**, w rodzaju męzkim skracano dawniej, odrzucając zgłoskę **y**, np. *Umęczon* pod pontskim Piłatem, *ukrzyżowan, umarl i pogrzebion*.

182. 1) Imiesłowy na **ąc** i **szy** zakończone nazywają się *niedomiennemi*, bo się wcale nie odmieniają.

np. Ojciec, matka, dzieci { *pisząc, napisawszy*.
Ojcowie, matki, dzieci

2) Imiesłów na **ąc** oznacza byt, stan lub działanie trwające, a więc niedokonane i spólczesne drugiej czynności przez słowo połączonego z nim zdania w jakimś czasie wyrażonej. I tak w przykładzie *spiąc nie słyszę, nie słyszałem, nie będę słyszał; spiąc* wyraża stan trwający w obecności, przeszłości lub przyszłości: a to stosownie do czasu jaki po nim następuje.

3) Imiesłów na **szy** wyraża byt, stan lub działanie zupełnie skończone w czasie, który wskazuje słowo połączonego z nim zdania, np. *skończywszy* robotę *odpoczywam, odpoczywałem, będę odpoczywał*.

4) Ze znaczenia tych imiesłówów wynika, iż słowa niedokonane mają imiesłów na **ąc**, a dokonane na **szy**, np. *pisząc, napisawszy; czytając, przeczytawszy*.

Czasowanie słów i ich odmiany.

183. *Czasowaniem* nazywamy zbiór wszystkich odmian, jakim słowa ulegają.

Słowa odmieniają się przez *sposoby, czasy, liczby, osoby*, a w czasie przeszłym i przez *rodzaje*.

W czasowaniu słów podobnie jak i w spadkowaniu imion uważać należy na głoskę przybierającą (42) oraz na względne (66, 5). I tak w sło-

wach *kochać, wołać, pytać, grozić, mówić, mnożyć, straszyć, pisać, grodzić*, głoski *ch, r, t, z* i t. d. są przybierającami.

Przybierające głoski w wielu słowach ze względu trybu bezokolicznego w jedną spływają głoskę, z której się w odmianie przez czasy wyrzają, jak to niżej zobaczymy, np. *tluc, tłukę; gnieść, gniotę; wieść, wiodę; grześć, grzebię; módz, mogę*.

Jeżeli przybierającą w słowie nie jest spółgłoska, ale jakaś samogłoska, natenczas względne łączymy z nią za pośrednictwem głoski *j(e)* (41, a) np. *łać, leję; tać, taję; kleić, kleję; stroić, stroję; czuć, czuję; szyć, szyję*.

184. ODMIANĄ nazywamy jednostajne wielu słów czasowanie. Słowa polskie ze względu na jednostajność ich czasowania na sześć odmian dzielimy. I tak:

I. Do pierwszej odmiany należą słowa niedokonane w teraźniejszym, a dokonane w przyszłym czasie we wszystkich względnych (66, 5) głoskę *a* mające, np. *kocham, kochasz, kochać; Kochamy, Kochacie, Kochają*.

II. Według drugiej czasują się słowa przed wszystkimi zakończeniami osób w tych czasach miękczące głoskę przybierającą, np. *skubię, skubiesz, skubią; lupię, lupiesz, lupią*; W czasownikach tej odmiany przybierające *d, s, t*, niewzorowo miękczymy, bo je nie na językowe *dź, ś, ć* (22), ale na podniebienne miękkie *dz, sz, c*, przed wszystkimi względnymi (66, 5) zamieniamy, np. *głodać (gryźć) głodzę, głodzisz, głodzisz; pisać, piszę, piszesz, piszsz; belkotać, belkoce, cesz, ce, cemy, cecie, cę*.

III. Trzecia odmiana służy dla słów, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonany tylko w pierwszej osobie liczby pojedynczej i trzeciej liczby mnogiej twardą głoskę zatrzymują, a we wszystkich innych ją miękczą, np. *kładę, kładziesz, kładą; schnę, schniesz, schną; piekę, pieczesz, pieką; mogę, możesz, może, możemy, możecie, mogą*.

IV. Czwarta odmiana obejmuje słowa, których samogłoskowy rdzeń (66, 1) ze względni (66, 5) od samogłoski *e* zaczynającami się za pośrednictwem głoski *j(e)* wiążemy, np. *czuć, czuję, czujesz, czujemy; siwieć, siwieję, ejesz, lać, leję* (45).

V. Piąta odmiana jest dla słów z przybierającą wargową lub językową miękką (22) na *éć*, z ściśnioném *é*, lub na *ić* (o-

prócz *bić, gnić, pić, wić*) zakończonych, np. *cierpieć, grzmić, widzieć; czynić, gonić, prosić*.

VI. Szósta odmiana służy dla słów z przybierającą podniebienną miękką (22), na *éć* z ściśnioném *é* lub na *yć* (oprócz *szyc, żyć*) także na *rzyć* zakończonych, np. *bieżeć, kłęzcć, uczyć, straszyc, trwożyć, tworzyć, patrzeć, marzyć*.

185. Słowa według jednej z tych sześciu odmian czasujące się *wzorowemi*, odstępujące od nich *niewzorowemi*, nie mające jakiego czasu *ułomnemi*, te zaś, które w czasie terażniejszym lub przyszłym dokonany według dwóch odmian czasujemy, jako też i te, które czas przeszły dwojako mają, *obfitującemi* nazywamy.

186. Słowa zwrotne i zaimkowe czasują się podobnie jak i słowa czynne, tylko że zwrotne i zaimkowe zaimek się we wszystkich osobach i liczbach niezmienny zatrzymują, np. *cieszę się, cieszysz się, cieszyłem się, cieszyć się będę* i t. p.

Czasy główne i z nich urabiane.

187. Sposoby i czasy z których się inne urabiają *głównemi* nazywamy.

W czasowaniu polskiem sposób bezokoliczny i czas przeszły są głównymi, bo się z nich wszystkie inne bezpośrednio lub pośrednio urabiają.

Słowa nie mające czasów głównych, nie mają też i tych odmian, które się z nich tworzą.

188. Z bezokolicznego sposobu urabiają się: 1) *Czas terażniejszy* słów niedokonanych. 2) *Czas przyszły* dokonanych i 3) *Czas przeszły*.

Sposoby tworzenia się dwóch pierwszych czasów przy każdej odmianie dokładniej wskażemy.

189. Z trzeciej osoby l mn. czasu terażn., we wszystkich odmianach na *ą* zakończonój, przez przydanie głoski *e* tworzymy *imiestłów niedokon. nieodmienny*, np. *kochająe, pijająe, pisząe, czyniąe*. Od tego zaś pochodzi *imiestłów czasu terażniejszego* na *y* zakończony, np. *kochająy, pijająy, pisząy, czyniąy*.

190. Z terażniejszego lub przyszłego dokonany urabia się: *Sposób rozkazujący*, który się we wszystkich słowach kończy albo na przybranc *j*, albo na odkrytą spółgłoskę przy-

bierającą. Urabia on się z trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu terażniejszego w niedokonanych, a przyszłego w dokonanych.

A. Na *j* mają go: a) Słowa pierwszej odmiany, bo te przybierają *j*, np. *kocha(j)*, *czyta(j)*, *woła(j)*, *wysłucha(j)*.

b) Słowa trzeciej odmiany na *ąc*, *nąć* z poprzedzającą spółgłoską i *rzec* zakończone, tudzież *łgać*, *rwac*, *ssać*, *tkać*, *źgać*, *zwać*. Wszystkim tym słowom po zamianie *e* na *i* lub *y*, a to według natury spółgłoski przybierającej, na oznaczenie tego sposobu *j* przydajemy, np.

Dmie, dmij; przyjmie, przyjmij; gniew, gnij; zacznij, zacznij; tnie, tnij; pchnie, pchnij; umknie, umknij; drze, drzyj; łże, łzyj; rwie, rwij; ssie, ssij; tcze (od tkać), tezyj; zże (od źgać), zzyj; wyżmie, wyżmij.

Niezłożone *jąć* nie ma tego sposobu, a *wzjąć* ma *weź* lub *weźmij*, np. *Siostrze, weź, rzekła, weźmij mego syna.* KRASZ. *Witolor.* str. 25. *Sięgnij ręką i weźmij go.* 1. Leop. Ex. 4. 4.

c) Słowa czwartej odmiany *chcieć*, *śmieć*, *umieć* i z niego złożone *rozumieć*, także *j* przybierają, np. *chciej, śmiej, umiej, rozumiej.*

d) Podobnie czynimy ze słowami piątej i szóstej odmiany kilka spółgłosek przed *i* mającemi, np. *brzmi(j)*, *mści(j)*, *pomni(j)*, *drzy(j)*, *rzy(j)* i w złożonych z *źrzec* (patrzyć), np. *wejrzy(j)*, *zajrzyj*, *dojrzyj.*

e) Słowa piątej odmiany, które w trzeciej osobie przed względną *i* opuściły *j*, w tym sposobie znowu je przybierają, np. *tai, taj* (41, a); *klei, klej; ukoi, ukój* (49, a).

B. Na odkrytą spółgłoskę przybierającą kończą go wszystkie słowa, prócz powyżej wyszczególnionych, do jakiegobądź odmiany należące, np. *pisz(e)*, *kołys(e)*, *tlucz(e)*, *struż(e)*; *czyni, czyni;* *wodzi, wódz* (49, a); *kosi, koś; tocz(y)*, *susz(y)*, *patrz(y).*

191. Czas przeszły: a) W słowach na *ć* z poprzedzającą samogłoską zakończonych, głoskę tę na *łem*, *łam*, *łom*, a stojące przed nią *e*, *é* (otwarte i ściśnione) na *a* zamieniając, np. *kocha(ć)łem*, *pisa(ć)łem*, *mówi(ć)łem*, *uczy(ć)łem*, *siwieć, siwiałem*; *leżeć, leżałem*; *drzeć, drzałem*. Ale *drzeć, mrzeć, przec*, *rozpostrzeć, trzeć, wrzeć* (zamknąć) i *źreć* mają czas przeszły *darłem*, *marłem*, *parłem*, *rozpostarłem*, *tarłem*, *warłem*, *żarłem*. b) W czternastu słowach pierwotnych na *ś* zakończonych, po zamianie *ć* na *łem*, i po odrzuceniu *ś*, przywracając opuszczoną w wyrazie głoskę *b*, *d* lub *t*, np: *grześć, grzeblem*; *skusć,*

skubłem; kłaść, kładłem; pleść, plotłem (218). c) Zakończenie sposobu bezokolicznego *c* zamieniając na *kłem*, a *dz* na *głem*, np. *tluc, tlukłem; ciec, ciekłem; strzedz, strzegłem; ledz, ległem*. d) W słowach na *nąć* w jednych *ć* na *łem* zamieniając, np. *pchną(ć)łem, ciągną(ć)łem, połkną(ć)łem, mrugną(ć)łem*; w drugich prócz tej zmiany zgłoskę *ną* wyrzucając (249, 3), np. *zamilk(nąć)łem, przywyk(nąć)łem, zgad(nąć)łem, złąknąć się, złąkłem się*; w innych nakoniec obu form używając, np. *pęknął i pękt; zniknął i znikł; trzasnął i trzasł* i t. d.

192. Z trzeciej osoby licz. pojed. czasu przeszłego urabiają się następujące imiesłowy: 1) Nieodmienny na *szy*. 2) Nijaki na *ty* i 3) Bierne i nijakie na: *any, ony, ty*.

1) *Nieodmienny dokonany* na *szy*, do *ł* z poprzedzającą spółgłoską dodając *szy*, a z poprzedzającą samogłoską zamieniając je na *wszy*, np. *usiadł(szy), wywarł(szy), uniosł(szy), zgnioltł(szy); ukochoa(t)wszy, napisa(t)wszy, uczyni(t)wszy*.

2) *Nijaki dokonany* na *ty*, od niektórych gramatyków przymiotnikiem słownym nazywany. Imiesłów ten, właściwy słowom nijakim i poczynającym (167, 4 i 172, 1), urabia się względną *o* trzeciej osoby l. pojed. czasu przeszłego w rodz. nijakim na *y* zamieniając, np. *osiadł(o)y, wybladł(o)y, zeszedł(o)y, zeszedł(o)y, podeszedł(o)y, dojrzał(o)y, okwitł(o)y, podstarzał(o)y, wywiędł(o)y*.

Niektóre imiesłowy tego zakończenia prawie całkiem utraciły ślad swojego początku, przybrawszy stopniowanie, któremu właściwe imiesłowy nie ulegają. Takimi są: *biegły, ciągly, czuły, dbały, okazały, otyły, śmiały, trwały, wysmukły* i inne.

Z tych imiesłówów urabiają się rzeczowniki przymiotowe *y* na *ość* zamieniając, np. *biegłość, trwałość, otyłość, śmiałość, nabrzęłość*.

3) *Bierne i nijakie niedokonane* lub *dokonane* na *any, ony, ty*:

a) Na *any*: w słowach czas przeszły na *ał* mających, zamieniając *ł* na *ny*, np. *czyta(t)ny, pisa(t)ny, cierpia(t)ny, słysza(t)ny, zapłaka(t)ny*.

b) Na *ony*: w wielozgłoskowych na *ił, ył, nął*, samogłoskę wraz z *ł*, a w zakończonych na *ł* z poprzedzającą spółgłoską tylko samo *ł* zamieniając na *ony*, przed którym się miękcą twarde spółgłoski, a syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (22), np. *cofniony, ogarniony, przenikniony, pogrzebiony*,

upleciony, rzeczony, strzeżony, zasmucony, ugodzony, proszony, zagrożony, pomszczony, nauczony.

c) Na *ty*: w słowach na *ął* z poprzedzającą spółgłoską miękką oraz jednozgłoskowych na *ił, ył, ół, uł* i *ról*, zamieniając *ł* na *ty*, np. *ciął, cięty* (51, 3), *zjął, zdjęty*, także *pchnął, pchnięty; zbi(t)ty, pi(t)ty, my(t)ty, szy(t)ty, pró(t)ty, ku(t)ty, dar(t)ty, par(t)ty, mel(t)ty; niewzorowo mielony.*

Z tych imiesłówów urabiają się:

a) Czas przeszły nieosobisty bierny zamieniając *y* na *o*, np. (u)kochany, słyszany, (o)broniony, (z)bity.

(u)kochano, słyszano, (o)broniono, (z)bito.

b) Rzeczowniki słowne *y* na *e* (31, 2) zamieniając: np. (u)kochany, (na)pisany, (s)tłuczony, (na)rodzony, (z)bity.

(u)kochanie, (na)pisanie, (s)tłuczenie, (na)rodzenie, (z)bicie.

CZASOWANIE SŁÓW POSIŁKOWYCH BYĆ I MIEĆ.

193. Słowa *BYĆ* i *MIEĆ* nazywają się posiłkowemi, dla tego, że, gdy które słowo zwyczajnych odmian samo przez się wydać nie może, ony je wyręczają a tak mu posiłkują.

Słowo *być* nazywa się też *rzeczownem*, bo znaczy tylko bytność rzeczy bez względu na ich przymiot, np. *ojciec jest, siostra była*. Wszystkie zaś inne słowa nazywają się *przymiotne*, bo bytność rzeczy z ich przymiotami połączoną oznaczają, i dla tego każde rozebrać można na dwa osobne wyrazy, to jest na słowo *być* i imiesłów przymiot *bycia* malujący, np. *ojciec kocha, mówi*, jedno znaczy co: *ojciec jest kochający, jest mówiący.*

Sposób bezokoliczny.

Być.

Mieć.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. 1. Jestem	2. Jesteś	3. Jest. Mam	Masz	Ma
L.m. 1. Jesteśmy	2. Jesteście	3. Są. Mamy	Macie	Mają

Czas przeszły.

	męż.	żeń.	nij.	męż.	żeń.	nij.
L. p. 1.	Byłem	Byłam	Byłom	Miałem	Miałam	Miałom
	2. Byłeś	Byłaś	Byłoś	Miałeś	Miałaś	Miałoś
	3. Był	Była	Było	Miał	Miała	Miało
L. m. 1.	Byliśmy	Byłyśmy	Mieliśmy	Miałyśmy		
	2. Byliście	Byłyście	Mieliście	Miałyście		
	3. Byli	Były	Mieli	Miały		

Czas przyszły.

L. p.	1. Będę	Będę	} miał	} lub	} b e d e	będę			
	2. Będziesz	Będziesz				} mieli	} miały	} M i e c i	będziesz
	3. Będzie	Będzie							} ia, to
L. m.	1. Będziemy	Będziemy	} mieli	} miały	} M i e c i	będziemy			
	2. Będziecie	Będziecie				} ia, to	} lub	} b e d e	będziecie
	3. Będą	Będą							} ia, to

Sposób rozkazujący.

	<i>bez nalegania</i>	<i>z naleganiem</i>	<i>bez nalegania</i>	<i>z naleganiem</i>
L. p.	1. —	—	—	—
	2. Bądź	Bądźcie	Miej	Miejcie
	3. Niech będzie	Niechże będzie	Niech ma	Niechże ma
L. m.	1. Bądźmy	Bądźmyż	Miejmy	Miejmyż
	2. Bądźcie	Bądźcież	Miejcie	Miejcież
	3. Niech będą	Niechże będą	Niech mają	Niechże mają

Imiesłowy.

<i>Czasu terażn.</i>	Będący ca	Będące.	Mający	Mająca	Mające.
<i>Czasu przeszł.</i>	Były ia	Byłe.	Miany	Miana	Miane.
<i>Czasu przyszł.</i>	Mający ca ce	być.	Mający ca ce	mieć.	
<i>Nieodm. niedok.</i>	Będąc		Mając		
<i>Nieodm. dokon.</i>	Bywszy	(tylko w złoż.)	Miawszy		
<i>Rzeczownik słowny:</i>	Bycie		Mienie		

Imiesłów bierny czasu przeszłego *byty, byta, byte*, używa się tylko w słowach złożonych, np. *dobyty, nabyty, przebyty*.

194. Ponieważ do wyrażenia innych sposobów (178, c) używane spójniki *by, aby, ażeby, iżby, gdyby, oby* i t. p. tylko z czasem przeszłym łączyć się mogą, wszystkie więc te sposoby tym tylko czasem wyrażamy. Będzie zatem:

Sposób łączący	}	L. p. <i>zebym, zebyś, żeby był, była, było.</i>
		L. m. <i>zebyśmy, zebyście, żeby byli, były.</i>
życzący	}	L. p. <i>obym, obys, oby był, była, było.</i>
		L. m. <i>obyśmy, obyście, oby byli, były.</i>
warunkowy	}	<i>bylbym, bylbys, bylbys; bylibyśmy, bylibyście, byliby.</i>
		<i>byłabym, byłabyś, byłaby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.</i>
		<i>byłobym, byłobyś, byłoby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.</i>

Częstotliwe *bywać* i *miewać* czasują się według pierwszej odmiany słów czynnych i nijakich (199), np. *bywam, bywasz; miewam, miewasz* i t. d.

Przekładnia w słowie BYĆ.

195. 1) Słowo *być* w czasie terażniejszym odmieniało się dawniej jak następuje:

L. p. Jesm	L. podw. Jeśwa	L. m. Jeśmy
Jeś	Ješta	Jeście
Jest		Są.

Łącząc te osoby z imiesłowem *był, była, było, byli, były*, tworzone czas przeszły jak następuje:

L. p. 1. Był jesm, ściągn. Byłem	Była jesm	Byłam	Było jesm	Byłom	
2. Był jeś	Byłeś	Była jeś	Byłaś	Było jeś	Byłoś
3. Był jest		Była jest		Było jest	
L. m. 1. Byli jeśmy	Byliśmy	Były jeśmy	Byłyśmy		
2. Byli jeście	Byliście	Były jeście	Byłyście		
3. Byli		Były			

2) Z téjto przyczyny, iż osobowe zakończenia czasu przeszłego *em, eś, śmy, ście* powstały ze ściągniętego *jesm, jeś, jeśmy, jeście*, częstokroć dla dźwięczności mowy odrywamy te zgłoski od imiesłowu *był, była, było* i t. d. i łączymy je z innymi wyrazami, jakoto: rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, spójnikami i przysłówkami; a to *przekładnią* nazywamy, np. u ojca **byłem**, u ojcam **był**; pilny **byłeś**, pilnyś **był**; wy **byliście** **wyście** byli; że nie **byliśmy**, **żeśmy** nie byli; rano **byłam**, ranom **była**.

3) I w czasie terażniejszym słowa *być* także same względne (66, 5) mającym, pospolicie używamy téj przekładni, ale tylko w osobie pierwszej i drugiej liczby pojedynczej, np. ja **jestem**, **jam** jest; ty **jesteś**, **tyś** jest; dobra **jesteś**, dobraś i t. p.

4) Jeżeli w pierwszej i drugiej osobie czasu terażniejszego słowa *być* odjęte zakończenie osobowe do innego dodaje się wyrazu, natenczas słowo *jest* całkiem się opuszcza, np. *wielem winien* zamiast *wiele jestem winien*; nie bój się *bom* ja z tobą. BUDNY Jer. 1. 8. zamiast *bo ja jestem* z tobą.

5) Podobnie używają się z przekładnią i słowem *być* i przez wszystkie czasy odmieniają się niektóre przymiotniki, np. *godzien, wart, winien, powinien, rad* i inne. Przy tych imionach słowo *być* w czasie terażniejszym niekiedy się opuszcza, a niekiedy się kładzie, np. *godzienem, godnam, godnem, godzienes, godnaś* i t. d. albo też *godzien jestem*, lub *godzienem jest; winni jesteśmy* lub *winniśmy; radem, radeś, rad, radziśmy*.

6) Przymiotnik *powinien* nigdy nie ma przy sobie słowa *być*, a w liczbie mn. w rodzaju żeńskim i nijakim zawsze *się* na *y* kończy, np. *myśmy powinni, powinny, wyście powin(ni)y*.

CZASOWANIE SŁÓW CZYNNYCH I NIJAKICH.

Pierwsza odmiana.

196. Według pierwszej odmiany czasują się wszystkie słowa na *ać* z poprzedzającą twardą lub miękką, np. *zalecać, władać, sprawiać, odradzać, wzdymać, rozważać, słuchać, stękać*.

Wyjmują się:

1) Słowa na *bać, pać, sać, chtać, ktać, ptać* i *otać* zakończone, bo te według drugiej odmiany czasujemy.

2) Jednogłoskowe na *ać* z poprzedzającą miękką, np. *siać, lać, wiać*, i t. d. oprócz *chlać*, także *stawać* i tylko w złożonych używane *znawać*, zakończone na *ować*, oraz niżej wyszczególnione (223, 6) na *iwać, ywać*, bo te wszystkie według czwartej odmiany czasujemy.

3) Niektóre słowa na *dać, jać, kać, lać, mać, rać* zakończone, także słowo *stać*, bo te z wyjątku według drugiej (203), a *brać, łąć, prać, rwać, ssać, strugać, tkać* (o tkaczu), *zwać*, według trzeciej, i na koniec *zgać*, według pierwszej i trzeciej odmiany czasujemy.

Szczać należy do szóstej odmiany.

197. Następujące 38 słów, lubo na *bać, pać, sać, otać* i *ować* zakończone, z wyjątku według niniejszego wzoru czasujemy:

bać: *chlebać się* (kołysać), *chybać* (wzruszać), *dbać, gabać* (niepokoić), *podobać się, sarbać, serbać* i *sorbać* (chlipać), *starbać się* (chwiać się).

otać: *grzmotać, motać, niestotać* (narzekać). **ować**: *chować*.

pać: *chapać* i *hapać*, *chlepać* (*chlebać*), *cupać* (z nienacka noga za nogą iść za kim), *hupać* (skakać przez co), *kpać, papać, siepać, stąpać, szczepać, tąpać, tępać, tupać, trupać* (*trudzić*), *zającać* (*zatkać*).

sać: *dąsać, hasać, kąsać, kisać* (*kisnąć*), *kuksać, morusać, pasać* (częstotl. od *paść*; pochodzącą od *pas*, np. *opasać*, należy do drugiej odmiany), *sysać* (w złoż. od *ssać*), *tryksać* bość rogami (o baranach), *trząsać* (od *trząść*), *wałęsać się*.

233. Do tej odmiany należy najwięcej słów pochodnych, to jest z innych czasowników urobionych. Z tych niezłożone częstotliwe, złożone zaś niedokonane mają znaczenie, lubo ich za częstotliwe używamy. I tak z *robić* tworzy się *rabiać* (233), *odrabiać, wyrabiać; mówić, mawiać; ruszyć, ruszać*.

198. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, *ć* zamieniając na *m*, np. *dbać, dbam; wołać, wołam*.

Wzór odmiany.**199. Niedokonane****Dokonane****Kochać**

Sposób bezokoliczny

Ukochać

Sposób oznajmujący.

*Czas terażniejszy.*L. p. **Kocham.****Kochasz.****Kocha.**L. m. **Kochamy.****Kochacie.****Kochają** (48, a)

Słowa dokon. nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną; a co się skończyło, to dzieć się nie może (176, 1).

*Czas przeszły.*L. p. **Kochałem** **śam** **śom****Kochałeś** **śaś** **śoś****Kochał** **śa** **śo**L. m. **Kochaliśmy** **śyśmy****Kochaliście** **śyście****Kochali** **śy****Ukochałem, śam, śom** i t. d. jak w niedokonanych.*Czas przyszły.*L. p. **Kochać** **będę** **Będę****będziesz** **Będiesz****będzie** **Będzie**

lub

L. m. **Kochali** **będziemy** **Będziemy****będziecie** **Będziecie****będą** **Będą****kochał**
kochała
kochało**kochali**
kochaly**Ukocham****Ukochasz** i t. d., jak czas terażniejszy słów niedokonanych.**Sposób rozkazujący.***bez nalegania.**z naleganiem.**bez nalegania.**z naleganiem.*

L. p. 1. —

2. **Kochaj**3. **Niech** **kocha****Niechaj****Kochajże****Niechże** **kocha****Niechajże****Ukochaj****Niech** **ukocha****Niechaj****Ukochajże****Niechże** **ukocha****Niechajże**L. m. 1. **Kochajmy**2. **Kochajcie**3. **Niech** **kochają****Niechaj****Kochajmyż****Kochajcież****Niechże** **kochają****Niechajże****Ukochajmy****Ukochajcie****Niech** **ukochają****Niechaj****Ukochajmyż****Ukochajcież****Niechże** **ukochają****Niechajże***Imiesłowy.**Czasu terażniejszego.* **Kochający** **ca** **ce***Czasu przyszłego.* **Mający** **ca** **ce** **kochać***Nieodmienny.* **Kochając**

— —

Mający **ca** **ce** **ukochać****Ukochawszy**

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym kochał, ta, ta; obym kochał, ta, to; kochałbym, kochałabym, kochałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa tej odmiany.

200. Niewzorowo czasują się:

Dać, słowo dokonane, ma czas przyszły: *dam, dasz, da, damy, dacie, dadzą*. Cz. przeszły: *dałem*. Częstotl. *dawać, dają*.

Jechać. Cz. ter. *jadę, jedziesz, jedzie, jedziemy, jedziecie, jadą*. Cz. przeszły: *jechałem* i t. d. Częstotliwej odmiany nie ma, ale się w niej wyręcza słowem *jeździć*.

Ułomne słowa tej odmiany.

201. Tylko w sposobie bezokolicz. i czasie przeszłym wraz z pochodzącym od niego imiesłowem biernym i rzeczownikiem słownym używają się: *blwać, kłwać* (dziobać), *plwać, szczwać, żwać* (żuć), *gnać, obiecać, stać*.

Z tych pięć na *wać* zakończone w czasie terażn. i od niego pochodnych wyręczają spowinowacone z nimi słowa na *uć* zakończone, np. *kluć* (dziobać) *kluję, pluje, żuje* i t. d.

Gnać, w potocznej mowie a nawet i w piśmie, niekiedy w czasie terażniejszym użyte znajdujemy, np. a mnie za karę na morze *wygnają*. KRASZ. *Witolorauda*. str. 25. Powszechniej jednak za nie w czasie terażn. używa się teraz *pedzę* lub *gonię*; dawniej zaś *żonę* kładziono.

Obiecać słowo dokonane. Czas przeszły *obiegałem*. Imiesł. bier. *obiecany*. Niedokonane jest *obiecywać*. Cz. ter. *obiecuję*.

Słychać i *widac*, które w dawniejszych pisarzach we wszystkich odmianach znajdujemy: *stycham, widam; stychałem, widalem* i t. d. *stychany, widany*, teraz tylko w sposobie bezokol. i imiesłowie używamy. W czasie terażn. i przeszł. *stychać* zastępuje teraz *styszę, styszysz* i t. d. od *styszcć*; a *widam, widzę, widzisz* i t. d. od *widzić*. Imiesłów *stychany* jest jeszcze w użyciu, ale *widany* wyręcza teraz imiesłów *widziany* od *widzić*.

Stać, gdy znaczy stanie, wyręcza się słowem *stojęć* (233), bo się mówi; *stoję, stoisz, stoi* i t. d., nieosobiste (174, 2) *przystoi*. Imiesłów czasu przeszł. w złożonych kończy się na *ly*: *dostały,*

przestały, wystały; ale niezłożony stały ma przymiotne znaczenie i dla tego stopniuje się (117. 6) np. *stalszy, najstalszy*. Dokonane *stać się* t. j. zostać czém, i z niego jako téż ze *stać* złożone, kiedy nie znaczą stania, np. *dostać się, rozstać się, dostać, przestać, przystać, zastać* i t. p. w czasie przyszłym wyręczają się słowem dokonaném *stanąć*, którego sposób bezokół. w złożonych nigdy się nie używa, np. *dostanę się, rozstanę się, przystanę, zastanę*. Imiesłów cz. przeszł. mają tylko: *powstać, powstały, pozostać, pozostały*. Częstotliwe: *stawać się, cz. ter. staję się, stawać, staje*.

O częstotliwych słowach téj odmiany zob. § 209.

Druga odmiana.

202. Według drugiej odmiany czasują się słowa zakończone na: *bać, pać, sać, chtać, ktać, ptać i otać*, np. *dlubać, rąbać; drapać, kapać; pisać, czesać, kasać* (odkazywać się), *kasac się; (kusić się), bechtać, rzehtać* (o srokach i żabach) *lesktać* (lehtać), *łektac; trektac i tresktac* (karać, trapić), *deptać, szeptać; belkotac, rzekotac, szczebiotac*.

Zakończone na *bać, pać, sać i otać*, które z wyjątku według pierwszej odmiany czasujemy zob. wyżej § 197.

203. Tu téż należy 60 następujących słów, które, ze względu na ich zakończenie, według pierwszego wzoru czasowałyby się powinny. Takimi są zakończone na:

dać: *głodać, dzę (gryźć), gwazdać (gwazdź), gwizdać (źdź)*.

jać: *bajać, kajać się (żałować błędu), krajać, łajać, przyjajać (sprzyjać), tajać, ziajać*.

kać: *bełkać (mącić), bełczę; brukać, gdakać, głaskać, iskać (szukać), klaskać, kleskać (klaskać), kwakać, kwokać, łokać (żłopać), płakać, pleskać (wodą oblewać), płukać, skakać, treskać, trestkać (karać, trapić), zyskać*. Słowa te przed wszystkimi względniemi (66, 5) *k* na *cz* zamieniają, np. *bruczę, bruczysz, bruczę*.

łać: *stać* (posłańca), *śle* (27), *ślesz* i t. d., ale *stać* (o posłaniu) powstało ze *stlać*, po wyrzuceniu *t*, które w starosłowiańskim i rosyjskim w *stlat*, czeskim *stlati*, a w częstotliwych polskich, po przybraniu *e*, na *ć* (22 i 31) zamienione widzimy, np. *rozścielać, wyscielać, zaścielać*. Dla tego téż w cza-

sie terazniejszym po wtrąceniu *e* przybywa *ć*, bo mówimy *ściełę, ścielesz* i t. d.

Od *stać* pochodzi *pościel* i *prześcieladło* zwyczajnie *prześcielradło*, podobnie jak mówimy *mularz* i *murarz* od *mur*.

mac: chromać, chromać, drzemać, drzymać, kłamać, łamać, łomać.

rac: babrać, karać, krekorać, mamrać, orać, szemrać, żebrać.

tać: chełtać i chełstać (szumić), chrostać i chrustać (szeleścić), chrząstać, chrzęstać, chwostać (siec biczem), świstać, trestać (karać, trapić).

zac: kazać (w znaczeniu rozkazywać, czas przyszły ma znaczenie czasu terazń.), lizać, mazać, rzezać, wiązać.

Słowa do pierwszej i drugiej odmiany należące.

204. Według drugiej lub pierwszej odmiany czasuje się 35 następujących słów, których używańsze są odmiany nawiasem nie objęte:

kać: głąskać, (am), czę, klaskać, kłąskać, kleskać, krakać, (am), czę, muskać, (am), czę. **lać**: matlać, paplać, plaplać.

łać: wichłać, wikłać. **mać**: kłamać, (am), mię.

pać: chlipać, chłypać, ciupać, kłapać, łapać, szłapać.

rać: bazgrać, (am), rzę, gderać, gdyrać, (ram), rzę, gmerać, gmyrać, (ram), rzę, guzdrać się, (ram), rzę, szemrać.

sać: hasać, kłusać, płaść, plesać, (sam), szę.

stać: chlastać, chłostać.

tać: chwierutać, (am), cę, kołatać, (am), cę, miotać (teraz am, dawniej cę), miecę (45), miecesz, miece; różne od mieść, miotę, mieciesz, miecie i t. d., płatać.

205. Czas terazniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego. Po odrzuceniu jego zakończenia, przybierające głoski miękczą się przed względnymi (66, 5) tak, iż syczące językowe na podniebienne miękkie zamieniamy (22). Przechodzi więc:

s na *sz* np. *pisać, piszę; kołysać, kołyszę.*

z na *ź* np. *mazać, mażę; wiązać, wiążę.*

podobnie *t* na *ć* (29) np. *deptać, depcę; belkotać, belkocę.*

st na *szcz*, np. *chełstać, chelszczę; świstać, świszczę.*

Ale treskać i trestkać (karać, trapić) mają niewzorowo trescę i trestcę, bo w odmianie słów *k* na *cz* przechodzi (24); płatać ma płaczę; smoktać, smokcę i smokczę.

Wzór odmiany.206. *Niedokonane* *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Pisać.

Zapisać.

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	1. Piszę	Słowa dokonane nie mają czasu
	2. Piszesz	terażniejszego, bo wyrażają czyn-
	3. Pisze	ność skończoną (176, 1).
L. m.	1. Piszemy	
	2. Piszecie	
	3. Piszą.	

Czas przeszły.

L. p.	Pisałem łam łom	Zapisałem łam łom
	Pisałeś i t. d.	Zapisałeś i t. d.

Czas przyszły.

L. p.	Pisać będę	Zapiszę i t. d., jak czas terażniejszy
	lub będę pisał i t. d.	słów niedokonanych.

Sposób rozkazujący.

	<i>bez nalegania</i>	<i>bez nalegania</i>
L. p.	1. —	—
	2. Pisz	Zapisz
	3. Niech	Niech
	Niechaj } pisze	Niechaj } zapisze
L. m.	1. Piszmy	Zapiszmy
	2. Piszcie	Zapiszcie
	3. Niech	Niech
	Niechaj } piszą.	Niechaj } zapiszą.

Znaleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiesłowy.

<i>Czasu terażniejszego.</i>	Piszący ca ce	—
<i>Czasu przyszłego.</i>	Mający ca ce pisać	Mający ca ce zapisać.
<i>Nieodmienne.</i>	Pisząc	Zapisawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym pisał, la, to; obym pisał, la, to; pisałbym, pisałabym, pisałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa tej odmiany.

207. *Kłóc* i *próc* są niewzorowymi słowami tej odmiany, bo i w sposobie bezokolicznym odmienne mają od innych zakończenie, i w czasie terażniejszym przekładają *o*, dla odkrycia spółgłoski przybierającej. Jakoż czas terażniejszy mają: *kolę*,

kolesz, kole i t. d.; porzę, porzesz, porze, porzą. Imiesł. bierne *klóty, próty.* Ale *pruć* czasuje się według czwartej odmiany (223, 3). Częstotliwe złożone: *wykatać, wyparać.*

Ułomne słowa téj odmiany.

208. Następujące: *bać się, chrapać, sapać, skrzypać i spać* są ułomne. Używają się bowiem tylko w sposobie bezokolicznym, czasie przeszłym i od nich pochodzących, np. *sapać, sapał, zasapany; zaspać, zaspal, zaspany.* W czasie terażniejszym zastępują je do piątej odmiany należące słowa: *bojć się, chrapić, sapić, skrzypić, spić*, których sposoby bezokoliczne, prócz *skrzypić*, w piśmie wcale się nie używają, np. *boi się, chrapi, sapi, skrzypi, spi.* Ale *dochrapać się* czego czasujemy według drugiej odmiany.

Od *sapać* znajdujemy w dawnych pisarzach *sapa, sapa-jąc, sapał*, skąd się okazuje, że to słowo dawniej nie było ułomne, i że je według pierwszej odmiany czasowano.

Sposób bezokol. *spić*, używający się tylko w czynnym dokonanym *uspić*, nie ma odpowiedniego sobie słowa częstotliwego.

Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszej i drugiej odmiany.

209. Nie wiele jest słów częstotliwych lub niedokonanych, które się z czasowników dwóch pierwszych odmian urabiają. Tworzą się ony wtrącając przed *ać* zgłoski *iw* po *g, k*, a po innych *yw*, albo, inaczej mówiąc, zamieniając *ać* na *iwac* lub *ywac*, np. *podrygać, giwac; wystrzygać, giwac; płakać, kiwac; oszukać, kiwac; wykonać, nywac; obwołać, tywac; podsłuchać, chywac; wyrównać, nywac; zaniedbać, bywac; pisać, sywac; rozkazać, zywac; uczesać, sywac; przekopać, pywac; wykrobać, bywac; wygwizdać, dywac.*

Ale złożone z *bać się, dać, stać, znać, igrać* przed zakończeniem *ać* zgłoskę *aw* przybierają, np. *obawiać się, dawać, stawać, poznawać, najgrawać się i nagrawać* od *igrać* (48, a); *grać* zaś miało dawniej *grawać* teraz *grywać*. *Drgać* ma *drygać; pchać, pychać* tylko w złożonych używane; *posłać, posyłać; tkać, tykać, zatykać; spać, sypiać* dla odróżnienia od *sy-pać*. *Słychać* dawniej *stychywać*, ale się teraz nie używa.

Tak urobione słowa z czasowników pierwszej odmiany jedne według niej, drugie zaś, wraz ze wszystkimi od słów drugiego wzoru pochodzącymi, według czwartej skłaniamy odmiany (223, 6), np. *wykonywam, wyrównywam; zaniedbuje, podryguje, pisuje, rozczesuje, wylamuje.*

Trzecia odmiana.

210. Według trzeciej odmiany czasują się:

1) Wszystkie słowa na *ąć, nąć, c, dz, ść, źć* tudzież jednozłogkowe na *rzć, z* ściśnionem *ć*, zakończone, np.

Miąć, ciąć, cząć, (tylko w złożonych używane), *zacząć, począć, kłąć; stygnąć, mięknać, płynąć; ciec, rzec, tłuc; lądź, módź, biedź, żedź* (palić), *prządź* (tylko w złożonych używane), *zaprządź, wyprządź; trząść, prząść, gąść* (grać na lutni *nieść, leźć, wieźć; drzć, mrzć, przć* (cisnąć, zapierać się); *wrzć, trzć* i złożone *rozpostrzć, żrzć* dawniej a teraz *żrć* (żartocznie jeść), i nakoniec teraz nieużywane *ksieść* (kwitnąć).

Wyjmuje się: *żrzć* (patrzyć) i z niego złożone *dojrzć, wejrzć, zajrzć* i inne, bo te według szóstej odmiany czasujemy, np. *dojrzę, dojrzysz, dojrzy, dojrzał*. Dawniej i *przć* (przeczyć) podobnie czasowano, bo znajdujemy: *przę, przysz, przy, przal*.

2) Następujące słowa lubo się kończą na *ać*, według tej odmiany czasujemy: *lgać, rwać, ssać, strugać, tkać* (o tkaczu *) *źgać* (palić), *zwać*, także *brać* i *prac*. Dwa ostatnie przed *r* przybierają *o*, przed którym *b, p* miękczą, np. *biore, piore*. Ale *zwać* w czasie terażniejszym bez *o*, i z przybranem *o* używamy, a wtedy *w* miękczy się we wszystkich osobach; bo mówimy: *zwę, zwiesz, zwa i zowie, zowiesz, zowia*; lubo w dawnych pisarzach zgodnie z tą odmianą *zowa* znajdujemy.

Żgać czasuje się też według pierwszej odmiany, *żgam, żgasz, żga*, jeżeli je zaś według czwartej skłaniamy, natenczas w drugiej i trzeciej osobie obu liczb *ż* przed *z* na *z* zamieniamy: *żgę, żzesz, żze, żgą, żgący* np. *żgący wiatr*.

Uwagi nad czasowaniem słów do tej odmiany należących.

211. Słowa na *ąć, c, dz* i *ść* zakończone, utraciły w sposobie bezokolicznym przybierającą spółgłoskę, bo ta przed *ć* w jednych w inną się ziała, w drugich zaś całkiem znikła.

*) *Tkać* (wtykać, wpychać), czasuje się według pierwszej odmiany: *tkam, tkasz, tkają*.

Słowa na *qć* zakończone.

212. W słowach na *qć*, których dwanaście liczymy, płynne *m* lub *n*, do ich rdzenia (66, 1) należące, zbiegłszy się w sposobie bezokolicznym z zakończeniem *ć* tworzą brzmienie *qć*, a tak pozornie nikną; bo wynurzają się w czasie terażniejszym lub przyszłym dokonanym, który po odrzuceniu głoski *ć* urabiamy; poczem stojące przed *q* językowe miękkie, oprócz *l*, na twarde przechodzą. I tak:

1) Wynurza się *m* w słowach: *daqć*, *jaqć*, *żaqć* (gnieść, tłoczyć), *zdźqć* (kolnąć) i *źdźqć* (gnieść). Mają więc: *dme*, *źme*, *zdźme*, *źdźme* i t. d.

Jqć (dokonane) ma *ime*, *imiesz* i t. d. Sposób rozkazujący mają tylko złożone (190 1, A. b). W złożonych wraca się *j*, ale *i* niknie (40 i 41) np. *pojme*, *zajme*, *przyjme*, *najme*. Po przyimkach *ob*, *od*, *roz*, *z* i *zdo*, skrócone *zd*, przydaje się *e*, np. *obejme*, *odejme*, *rozejme*, *zejme*, *zdejme*. Jeżeli zaś z przyimkami *wz* jest połączone, natenczas *j* wyrzuca się przed *m*, a pomiędzy przyimki wtrąca się *e* łagodzące brzmienie, np. *wzjć*, *wzeme*; *powzjć*, *powzeme*; *uwzjć* się, *uwzeme* się.

2) Wraca się *n* w następujących: *ciać*, *czqć* (tylko w złożonych) *zaczqć*, *poczqć* i t. d. *giqć*, *klqć*, *miqć*, *piqć* i *żqć* (zboże), np. *tnę*, *zacznę*; *poczne*, *wszczqć*, *weszcznę*; *gnę*, *klnę* i t. d.

Słowa na *nqć* zakończone.

213. 1) Po słowach na *owacć*, najwięcej jest w języku polskim czasowników na *nqć* zakończonych. Są ony trojaki: jedne, które się tylko w połączeniu z przyimkami znajdują, a takich jest około kilkadziesiąt, np. (*prze*)*ścignqć*, (*po*)*psnqć*, (*z*)*lęknqć* się, (*u*)*przqtnqć*, (*za*)*snqć*; drugie zaś jako niezłożone lub złożone używają się, np. *ciągnqć*, *wyciągnqć*; *ginqć*, *zginqć*; *puchnqć*, *napuchnqć*; *minqć*, *wyminqć*; *dźwignqć*, *podźwignqć*; *pęknqć*, *przepęknqć* i t. d. Z tych niezłożone: jedne znaczą czynność niedokonaną i wzmagającą się, np. *cierpnqć*, *gasnqć*, *rosnqć*, a drugie czynność dokonaną jednolitwą czyli doraźną wyrażają, np. *beknqć*, *błysnqć*, *dygnqć*, *runqć*, *psyknqć*, *puknqć*, *kopnqć*.

2) Niedokonane jedne są poczynające, drugie tylko niedokonane. Poczynające urabiają się powiększej części z rzeczowników i przymiotników, np. *chudy*, *chudnqć*; *gesty*, *gestnqć*; *słaby*, *słabnqć*; *twardy*, *twardnqć*; *toń* (głębia), *tonqć*; *nic*, *niknqć*: dokonane jednolite najpowszechniej ze słów tworzymy,

np. *bąkać, bąknąć; drgać, drgnąć; czolgać, czolgnąć się; dzwigać, dzwignąć; pękać, pęknąć; żgać, żgnąć; walić, walnąć; ryczeć, ryknąć* (23).

3) Słowa tego zakończenia różnią się we względzie urabiania czasu przeszłego. Jakoż poczynające wyrzucają w nim zgłoskę *na*, np. *gasnąć, gasł; głuchnąć, głuchł; słabnąć, słabł; schnąć, schłem; ziebnąć, ziebłem* (52, l i 191, d i przypis); niedokonane zaś i dokonane jednotliwe, kończą go na *nęł*, np. *chłonęł, ciągnęł, cisnęł, garnęł, lgnęł*; lubo niektóre z nich zgłoskę *nęł* wyrzucają lub dwojako się kończą, np. *pęknęł i pękł*.

4) Niektóre słowa na *nąć* zakończone, lubo w rodzaju męzkim czasu przeszłego zgłoskę *na* zatrzymują, jednakże wyrzucają *nę* w rodzaju żeńskim i nijakim, np. *prysnęł, prysła, przysło; piknęł, pikła, pikło; szczeknęł, kła, kło; trzasnęł, śła, śło; gwiznęł, zła, zło*.

Zwyknąć ma tylko czas przeszły, który się w znaczeniu teraźniejszego używa, np. nie *zwykłem; zwykło się*. Imiesł. *zwykły* (zwyczajny).

Słowa na c, dz, śc, źc, zakończone.

214. Sposób bezokolicz. $\left. \begin{matrix} c \\ dz \end{matrix} \right\}$ powstał ze zlewku głosek $\left\{ \begin{matrix} k \text{ np. } tlu\acute{c} \text{ } tlu\acute{c} \\ ciek\acute{c} \text{ } ciec \\ g\acute{c} \text{ } móg\acute{c} \text{ } módz \\ ląg\acute{c} \text{ } lądz. \end{matrix} \right.$

Tu miękkie *ć* wpłynęło na brzmienie podniebiennych twardych *k, g*, które się dla tego na miękkie zamieniły (23), a po uchyleniu przyczyny téj zmiany, to jest po usunięciu się *ć* znowu wracają.

215. Czas teraźniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się zamieniając głoskę *c* na *k*, a *dz* na *g*, które się miękczą (23) przed względnymi od *e* zaczynającymi się, np. *lądz* (kłaść się), *łęgę, leżesz, leże* i t. d. *tłuc, tłukę, tłuczesz* i t. d.

216. Dwadzieścia trzy liczymy słów na *ść* zakończonych. Z tych, oprócz *nieść, paść* (trzode), *trząść*, wszystkie przed zakończeniem sposobu bezokolicznego opuszczają przybierające *b, d* lub *t*, a dla uniknienia dwuznaczności w miejsce ich głoskę *ś* przybierają. Jeżeli zaś w odmianie słowa zniknie *ć*, natenczas i *ś* ustępuje, a opuszczona spółgłoska przybierająca znowu się wraca.

Przybierają **b**: *grześć*, *skuść*.

d: *bóść*, *gąść* (grać), *iść*, *jeść*, *kłaść*, *kraść*, *paść* (padnąć), *prząść*, *siąść*, *sieść*, *śnieść* (jeść), *wieść*.

t: *czyść* (czytać), *gnięść*, *ksieść* (kwitnąć), *mieść* (w złożonych, np. *zamieść*), *pleść*, *rość*.

217. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, zamieniając *ć* na *ę*, przed którym wraca się opuszczona głoska a *ś* ustępuje, np. *iść*, *idę*; *kłaść*, *kładę*; *gąść*, *gędę* (51, 3), *ksieść*, *kste*, *kską*.

218. Słowa *gnięść*, *mieść*, *pleść*, *wieść* (prowadzić), *wieźć* (wozem) i *wlec*, w pierwszej osobie l. p. i trzeciej l. m. czasu terażni. oraz we wszystkich osobach l. p. czasu przeszłego głoskę *e* na *o*, *jeść* zaś, tudzież *leźć*, *sieść* i *śnieść* tylko w l. p. czasu przeszłego *e* na *a* zamieniają, np. *gniotę*, *gniota*; *wiodę*, *wiodą*; *niosę*, *niosą*; *lazłem*, *siadłem*, *śniadłem*.

Wzór odmiany.

219. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Miąć Lgnąć Tłuc Łądz (kłaść się, leżeć) Uprząść Wleźć

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	Mnę	Lgnę	Tłukę	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (176, 1).
	Mniesz	Lgniesz	Tłuczysz	
	Mnie	Lgnie	Tłucze	
L. m.	Mniemy	Lgniemy	Tłuczemy	
	Mnicie	Lgniecie	Tłuczecie	
	Mną	Lgną	Tłuką	

Czas przeszły.

Miałem	Lgnałem	Tłukłem	Łąłem	Uprząłem	Wlazłem (218)
Miałam	Lgnęłam	Tłukłam	Łęłam	Uprzędłam	Wlazłam
Miałom	i t. d.	i t. d.	Łętom	i t. d.	i t. d.

Czas przyszły.

Miąć będę	Lgnąć będę	Legę (51, 3)	Uprzędę	Wlezę
lub będę miał l. będę lgnął itd.			Uprzędziesz	Wleziesz i t. d.
Miąć będziesz	Lgnąć i t. d.		jak czas terażniejszy	słów niedokon.

Sposób rozkazujący.

		<i>bez nalegania</i>		<i>bez nalegania</i>	
L. p.	1. —	—	—	—	—
	2. Mnij	Lgnij	Tłucz	Łaż (52, 1)	Uprządź Wleź
	3. Niech	} mnie lgnie tłucze	}	Niech	} leże uprzedzie wlezie
	Niechaj			Niechaj	
L. m.	1. Mnijmy	Lgnijmy	Tłuczmy	Łażmy (52, 1)	Uprządźmy Wleźmy
	2. Mnijcie	Lgnijcie	Tłuczcie	Łażcie	Uprządźcie Wleźcie
	3. Niech	} mną lgną tłuką	}	Niech	} legą uprzedą wlezą
	Niechaj			Niechaj	

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiesłowy.

Cz. terażn. Mnący Lgnący Tłukący — — —

Cz. przyszl. Mający ca ce miąc lgnąc itd. Mający ca ce ładz uprząść wleźć

Nieodmien. Mnąc Lgnąc Tłukąc Łągłszy Uprządźszy Wlazłszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym miął, mięła, to; obym miął, mięła, to; miąłbym, mięłabym, mięłobym.*

Niewzorowe słowa téj odmiany.

220. Niewzorowo czasują się: *czyść* (czytać), *jeść*, *iść*.

Czyść, dawniej pospolite a teraz nieużywane, odmienia się jak następuje: Czas terażn. *czte* (wyrzuca się *y*), *czciesz*, *czcie*, *czciemy*, *czcicie*, *czta*. Czas przeszły w jednych pisarzach *czedłem* i t. d., w drugich właściwiej *czetłem*, bo słowo *czyść* głoskę *t* nie *d* w sposobie bezokolicznym utraciło.

Zamiast *czyść* używano też *czcić*, *czczę* (czytam), *czcisz*, *czci*, *czcij* i t. d. Cz. przeszły: *czcilem*. Imiesłów bierny *czciony*, stąd rzeczownik *czcienie* czytanie i *czcionka* głoska.

Jeść. Czas terażn. *jém*, *jiesz*, *jé*, *jémy*, *jécie*, *jedzą*. Czas przeszły: *jadłem*. Sposób rozkazujący: *jédz*, *niech jé*, *jédzmy*, *jédzcie*, *niech jedzą*. Imiesłów bierny *jedzony* tylko w złożonych. Rzeczownik słowny: *jedzenie*, a od czasu przeszłego *jadł*: *jadło*.

Iść. Czas terażniejszy: *idę*, *idziesz*, *idzie*, *idziemy*, *idzicie*, *idą*. Czas przeszły l. p. *szedłem*, *szłam*, *szłom* i t. d. L. mn. *szliśmy*, *szłyśmy* i t. d. Sposób rozkazujący: *idź*, *niech idzie*, *idźmy*, *idźcie*, *niech idą*. Imiesłów czasu przeszłego tylko w zło-

żonych używany: *przeszły, zeszy* i t. p. Rzeczownik *iście*, w złożonych *przyjście* (41, a), *wyjście*. Złożone *nadejść* (41, b), *zejść, podejść* i t. d. Częstotl. *chodzić*. Imiesłów bierny *chodzony*.

Ułomne słowa téj odmiany.

221. Ułomnemi w téj odmianie są słowa, które jeżeli są niedokonane terażniejszego, a dokonane przyszłego nie mają czasu, ale się w nich spowinowaceniemi słowami na *nąć* zakończonemi lub innemi wyręczają. Takimi są: *biedz, ledz* (padać i leżeć), *zedz, módz; grześć, skuść, kraść, paść* (o upadku), *śnieść* (jeść), *rość, siąść i sieść*, które się nawzajem wyręczają, i na koniec złożone *należć, wynależć, znaleźć*.

Biedz ma tylko *biegę, biegą, biegłem* i t. d. W innych osobach czasu terażniejszego zastępują je *biegnąć* i do szóstej odmiany należące *bieżeć*, które się w sposobie bezokolicznym, szczególnież zaś w złożonych, rzadko używa. Dla tego mówimy: *biegę, bieżysz* lub *biegniesz, bieży, biegnie, biegą, biegną, bieżą*.

Ledz, słowo dokonane, ma czas przyszły *legnę* od *legnąć*, które się w sposobie bezokolicznym nie używa. Czas przeszły *ległem*. Imiesłów w złożonych: *poległy*.

Żedz (żgać) dokonane ma tylko czas przeszły *żegł*; w złożonych *zzedz*, czas przeszły *zżegł*, Imiesłów bierny *zżony, zżżony* (spalony).

Módz nie ma sposobu rozkazującego, ale w złożonych jest używany, np. *pomóż, dopomóż*.

Grześć, skuść, kraść, paść (o upadku), *sieść* (dok.) i *śnieść* mają tylko sposób bezokoliczny i czas przeszły: *grzebł, skubł, kradł, padł, siadł, śniadł*, a w czasie terażn. lub przyszłym sposobu oznajmującego zastępują je słowa: *grzebię* od *grzebać*, *skubię* od *skubać*, *kradnę, padnę*, od nieużywanych sposobów bezokolicznych *kradnąć, padnąć*; *siądę* czas przyszły od *siąść*, *Snieść* nie używa się teraz, ale pozostał jego ślad w częstotliwém *śniadać*.

Rość w czasie terażniejszym, którego teraz nie używamy, ale od słowa *rosnąć* bierzemy, nietylko że miało *t*, ale i zatrzymywało *s*, jako do rdzenia należące. Mówiono bowiem i pi-

sano: *roste, rościesz, roście, rosta*, np. Serce *roście* patrząc na te czasy. JAN KOCHAN. I. 63. Stąd: *porost, wyrost, wzrost*.

Siąść (dokon.) ma tylko sposób bezokoliczny i czas przyszły: *sięde, siędziesz, siędzie, siędziemy, siędziecie, siędą*. Sposób rozkazujący *siądz* (52, 1). W czasie przeszłym wyręcza się słowem *sieść*, które nawzajem w czasie przyszłym zastępuje: *siadłem i t. d. sięde*. Imiesłów czasu przeszł.: *osiadły, zsiadły*.

Złożone słowa *naleźć, wynaleźć i znaleźć* mają czas przyszły i sposób rozkazujący od *isć*: *najde (41, a), wynajde, znajde; najdz, wynajdz, znajdz*, a czas przeszły i imiesłów bierny od *leźć*: *nalazłem, wynalazłem, znalazłem; naleziony, wynaleziony, znaleziony*. Częstotliwe lub niedokonane mają na *ywać* np. *wynajdywać*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

222. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się jak następuje:

1) W zakończonych na *ać*, ale nie *nać*, ze względu na ukrytą w tém zakończeniu przybierającą spółgłoskę, zamienia się *ać* na *imac, ymac, lub inac, ynac*, a to według tego, która z tych spółgłosek w *ą* spłynęła (212. 1. 2), np. *jąć, imać, rozdąć, rozdytać; zząć, zżymać; nadciąć, nadcinać; przekląć, przeklinać; wyżać (zboże), wyżynać; zacząć, zaczynać*.

Złożone z *jąć*, np. *przyjąć, zająć, odjąć*, częstotliwe urabiają na *owac*, np. *przyjmować, zajmować, odejmować*. Ale *wzjąć* nie ma częstotliwej odmiany.

2) Ze słów na *nać* częstotliwości znaczenie przybierać mogących urabiają się częstotliwe zamieniając *nać* na *ac*, a w jednogłoskowych przed przybierającą wtrącając samogłoskę *y*, która im, podobnie jak i słowom na *ać*, częstotliwości nadaje znaczenie, np. *moknać, zamakać (44); zemknąć, zmykać; uschnąć, usychać; odetchnąć, oddychać (37); szczknąć (paznokciem rwać), szczykać*.

(Po)chłonać ma (po)chłaniać (44); (za)garnąć, (za)garniać; płynąć, pływać; sunąć, suwać; zarznąć, zarzynać; cisnąć ma ciskać.

3) Zakończone na *c, dz*, głoski te na *kać, gać* zamieniają, np. *uciec, uciekać; wyrzec, wyrzekać; przypiec, przypiekać; pod-*

zedz (podpalić), *podżegać*; *zaprządź*, *zaprzegać*; *biedz*, *biegać*; *ledz*, *legać*; *wylądź*, *wylęgać*; *dopomódź*, *dopomagać* (44).

4) W słowach na *ść* zamienia się *ć* na *ac*, przed którym występuje przed *ć* opuszczona spółgłoska, np. *rozbóść*, *rozba-dać* (44); *jeść*, *jadać* (44); *sieść*, *siadać*, a od tego *siadywać*; *śnieść*, *śniadać*; *czyść*, *czytać*, a od tego *czytywać*; *wygnieść*, *wygniatać*; *paść*, *pasac*; *(wy)gryźć*, *(wy)gryzac*; *wyrość*, *wyrastać*.

Ze słów *nieść*, *wieść*, *wieźć*, urabiają się częstotliwe *ć* na *ić*, a przed przybierającą spółgłoską stojące *e* na *o* zamieniając, przed którym twardnieją miękkie spółgłoski, np. *nieść*, *nosić*; *wieść*, *wodzić*; *wieźć*, *wozić*. *Lęzić* ma *łazić* (44).

Siąść nie ma częstotliwej odmiany.

5) Jednozgłoskowe na *rzec*, zgłoskę tę zamieniają na *rac*, przed którym *e* przybierają, np. *umrzeć*, *umierać* (31, 3); *wydrzec*, *wydzierać*; *zawrzec*, *zawierać*, *rozpostrzec*, *rozpościerać* (31, 3. 22 i 27); *odewrzec*, *otwierać* zamiast *odwierac*; podobnie *przetwierać się*.

6) Czasujące się według tej odmiany jednozgłoskowe na *ac* z poprzedzającą twardą, przez wtrącenie *y* przed przybierającą spółgłoską zamieniają się na częstotliwe, np. *(wy)lgac*, *(wy)lygac*; *(prze)rwac*, *(prze)rywac*; *(wy)ssac*, *(wy)sysac*; *(na)zvac*, *(na)zywac*.

Brac ma *bierac*; *prac*, *pierac*; *(wy)próc*, *(wy)parac*; *żgac*, *żegac*. *Strugac* ma w złożonych *strugiwac*.

Tak urobione słowa powiększej części według pierwszej, zaledwie kilka według czwartej, a *nosić*, *wodzić*, *wozić*, *łazić*, według piątej czasujemy odmiany.

Czwarta odmiana.

223. Według czwartej odmiany czasują się:

1) Słowa poczynające na *eć* otwarte zakończone *), np.

*) W słowach poczynających należy pisać *e* otwarte i otwarto je wymawiać. Jest ono bowiem cechą odróżniającą te słowa od czynnych i nijakich do innych odmian należących i na *éć* ściśnione zakończonych, np. *drzec*, *brzmiéc*, *cierpiéc*, *milczéc*, *drzec*. Tato właściwość samogłoski *e* w tych słowach jest powodem, iż ją w odmianie czasu teraźniejszjého zatrzymują, np. *siwie(ć)ję*, *biele(ć)ję*, *starze(ć)ję się*.

bieleć, tleć, siwieć, twardnieć, przeć (z gorąca), *źrzeć* lub *źreć*, w złożoném *dojrzeć* (stać się dojrzałym).

2) Dziesięć jednozgłoskowych na *ać* z poprzedzającą miękką: *chwiać, dziać, grzać, lać, piac, siać, śmiać się, śpiał* (nadażać za kim) *wiać, ziać* (dyszec).

3) Wszystkie na *uć*, np. *czuć, kuć, pruć, snuć, kluć* (dziobać), tudzież cztery na *ić*: *bić, gnić, pić, wić*, a osiem na *yc*: *kryć, myć, nyc* (niknać), *ryć, szyć, tyć, wyć, żyć*.

4) Częstotliwe *dawać* (od *dać*), *stawać* (od *stać*), i tylko w złożonych używane *znawać* (od *znać*).

5) Wszystkie na *ować* zakończone, np. *budować, tańcować*. Ale *chować* czasuje się według pierwszej odmiany.

6) Częstotliwe na *wać, ywać* z następujących słów urobione:

Badać, błyskać, chować, chromać, ciosać, czekać, czerpać, czesać, czytać, deptać, drapać, drukować, gadać, kazać, kapać, kapać się, kaszlać, klepać, kopać, krzykać, latać, łamać, łapać, łyskać, mazać, mieszkać, obiecać, pasać (od *pas* w złożonych), pisać, płakać, pytać, rozszczepiać, siadać, siekać, skakać, skrobać, skubać, słuchać, służyć (sługiwać), sypać, szarpać, szczepać, szukać, trąbić, trzepać, trzymać, wiązać, widzieć (widywać), wiedzieć (wiadywać w złożonych), wiercić (wiertywać), wołać, zaniedbać, zyskać, i nakoniec: potakiwać.

Niektóre słowa tej odmiany dawniej nie na *wać, ywać*, lecz na *awać* zakończano, np. *czytawać, wygrawać, przemysławać*. I teraz niektóre z nich z zakończeniem na *ować* używają się, np. *nakazować* i *nakazywać, zasługować* i *zastugiwać*.

224. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego jak następuje:

1) Poczynające na *eć* otwarte i wszystkie na *ać, ić, yc, uć*, głoskę *ć* sposobu bezokolicznego zamieniają na *j*, przez które się ze względniemi wiążą (41, a. i 183), np. *siwie(ć)ję, starze(ć)ję się, chwiać, chwieję* (45); *siać, sieję; bi(ć)ję, pi(ć)ję, szy(ć)ję, my(ć)ję, czu(ć)ję, snu(ć)ję*.

2) Zakończone na *wać* nie tylko że całą tę zgłoskę na *j* przekształcają, ale też stojące przed nią samogłoski, oprócz *a*, na *u* zamieniają, np. *da(wać)ję, sta(wać)ję; budować, buduje; miłować, miłuje; przeskakiwać, przeskakuje; płakiwać, plakuje; odlatywać, odlatuje; czytywać, czytuje*.

Wzór odmiany.

225. *Niedokonane**Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Siwieć, Łać, Bić, Szyć, Czuć, Budować, Wypisywać.

Osiwieć, Złać, Obić, Uszyć, Uczuć, Zbudować, Powypisywać.

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	Siwie	} je	
	Le		} jesz
	Bi		
	Szy		} je
	Czu		
	Budu		
	Wypisu	} jecie	
			} ją.

Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (176, 1).

Czas przeszły.

Siwia	łem	łam	łom
Ła	}	łaś	łaś
Bi		łoś	łoś
Szy	ł	ła	ło i t. d.

Osiwia	łem	łam	łom
Zła	}	łaś	łaś
Obi		łoś	łoś
Uszy	ł	ła	ło i t. d.

Czas przyszły.

Siwieć	} będę lub Będę	} siwiał	Osiwieję	i t. d. jak czas terażn.		
Łać			} będę lub Będę	} łał	Zleję	słów niedokonanych.
Bić i t. d.					} będę lub Będę	} bił i t. d.

Sposób rozkazujący.

*bez nalegania.**bez nalegania.*

L. p. 1. —

2. Siwiej, lěj, bij i t. d.

3. Niech } siwieje, leje, bije i t. d.

—

Osiwiej, zlej, obij i t. d.

Niech } osiwieje, zleje, obije i t. d.

L.m. 1. Siwiejmy, lejmy, bijmy i t. d.

2. Siwiejcie, lejcie, bijcie i t. d.

3. Niech } siwieją, leją, biją.

Osiwiejmy, zlejmy, obijmy i t. d.

Osiwiejcie, zlejcie, obijcie i t. d.

Niech } osiwieją, zleją, obiją.

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).*Imiestłowy.**Czasu terażn.* Siwiejący i t. d.*Czasu przyszł.* Mający ca ce siwieć i t. d.*Nieodmienny.* Siwiejąc i t. d.

—

Mający ca ce osiwieć i t. d.

Osiwiawszy i t. d.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym łał, łała, łało; obym łał, łała, łało; łałbym, łałabym, łałobym.*

Niewzorowe słowa téj odmiany.

226. Za niewzorowe słowa téj odmiany uważać należy jedenastcie następujących, które, lubo nie są poczynające, jednakże w sposobie bezokolicznym na *ec'* otwarte zakończamy: *chcieć*, *wiedzieć*, *śmieć*, *umieć* ze złożoném *rozumieć*, *musieć*, *goręć* i *gorzeć*; *preć* i *przeć* (o gorącu), *wreć* i *wrzeć*.

Chcieć. Cz. ter. *chcę*, *chcesz*, *chce*. Czas przeszły *chciałem*. Sposób rozk. niewzorowo *chciej*, bo *c* zamienia na *ć*. Imiesł. bierny: *chciany*. Czas przeszły nieosobisty *chciano*. Rzeczownik słowny: *chcenie*. Częstotl. złożone nieosob. *zachciewa się*.

Wiedzieć. Czas terażń. *wiem*, *wiesz*, *wie*, *wiemy*, *wiecie*, *wiedzą*. Cz. przeszły *wiedział*. m. Sposób rozk. *wiedz*. Podobnie czasują się złożone: *dowiedzieć się*, *powiedzieć*.

Śmieć. Czas terażń. *śmiem*, *śmiesz*, *śmie*, *śmiemy*, *śmiecie*, *śmią*. Czas przeszły: *śmiałem*.

Umieć jak *śmieć*, ale trzecia osoba licz. mn. *umieją*. Czas przeszły: *umiałem*. Częstotl. *umiewać*.

Rozumieć jak *umieć*, trzecia osoba l. mn. *rozumieją*. Czas przesz. *rozumiałem*. Im. *zrozumiąły*. Częst. *(po)rozumiewać się*.

Musieć (nijakie) czasuje się według piątej odmiany. Czas ter. *muszę*, *musisz*, *musi*, *musimy*, *musicie*, *muszą*. Cz. przesz. *musiałem*. Sposobu rozkazując. nie ma. Ale czynne *musić* i od niego pochodzące częstotliwe lub niedokon. *przymuszać*, *zmuszać* i t. p. wzorowo się czasują; tamto według piątej, a te według pierwszej odmiany.

Goręć, *gorzeć* ma czas ter. *gorę*, *gorę* także *goręję*, *goręjesz*, *goręją*. Imiesł. *goręjący*, dawniej też *gora*, *gorają*. Imiesł. *gorając*. Cz. przeszły: *gorzałem*.

Preć, *przeć*. Cz. terażń. *pre*, *preją*. Imiesł. *prejący*. Czas przeszły: *przałem*.

Wreć, *wrzeć*. Czas terażń. *wre*, *wresz*, *wre*, *wrą*. Imiesł. *wrzący*. W dawniejszych pisarzach *wra*, *wrają*, *wreją*; *wrając*, *wrający*. Cz. przeszły: *wrzałem* i *wartem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

227. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się tylko:

1) W złożonych utworzonych z jednozgłoskowych na *ac'*

z poprzedzającą miękką. W takich słowach *ać* zamienia się na *ewać*, np. *grzać*, *ogrzewać*; *lać*, *wylewać*; *śmiać się*, *naśmiewać się*; *wiać*, *powiewać*; *piać*, *opiewać*, *śpiewać* (38); *ziać*, *ziewać*. Podobnie ze słowa *źrzec* (niewłaściwie *źrec*); urabia się *źrzewać*, *źrewać*, *dojrzewać*. *Omdleć* ma też *omdlewać*; *boleć*, *ubolewać*.

2) Z jednozgłoskowych *bić*, *pić*, *wić*, tworzą się częstotliwe *bijać*, *pijać*, *wijać* (w złożonych). (*Wy/gnić* ma (*wy/gniwać*).

3) Zakończony na *uć*, także słowa *kryć*, *myć*, *szyć*, *żyć*, przed *ć* przybierają *wa* czyli głoskę *ć* na *wać* zamieniają, np. *czuć*, *czuwać*; (*wy/snuć*, (*wy/snuwać* i (*wy/snować*, *osnować*; *myć*, (*u/mywać*. Inne nie mają częstotliwych.

Tak urobione słowa częstotliwe czasują się według pierwszej odmiany, np. *ogrzewam*, *bijam*, *umyвам*, *wysnuвам* i t. d.

Piąta odmiana.

228. Według piątej odmiany czasują się słowa zakończone na *ęć* ściśnione z poprzedzającą miękką wargową *b*, *m*, *p*, *w*, lub językową *dź*, *l*, *ń*, *ś*, *ć* (22), tudzież na *ić*, oprócz *bić*, *gnić*, *pić*, *wić*, np. *świerzbięć*, *brzmięć*, *kipięć*, *myslicęć*, *czynięć*, *robięć*, *nosięć*, *taięć*, *kleięć*, *stroięć*.

229. Następujące słowa do tej odmiany należące w sposobie bezokolicznym kończą się na *ęć* (ściśnione *ę*), a w czasie przeszłym na *ał*: *boleć*, *brzmięć*, *chrapięć*, *chrypięć*, *chrzypięć*, *cierpięć*, *dukwięć* (ślęczyć), *grzmięć*, *kipięć*, *lecięć*, *myslicęć* i *myslicęć*, od którego pochodzą wszystkie złożone, *siedzięć*, *skrzypięć*, *śmierdzięć*, *stojęć*, *świerzbięć*, *szumięć*, *widzięć*, *wolęć* (czynne) bardziej chcieć jedno niż drugie, a więc różne od ni-jakiego *wolięć* tylko w złożonych używanego, np. *zwolięć*, to jest zjednoczyć swoje *wolęć* z cudzą, a stąd *zwolięć się*, *zgodzięć się*, *pozwolięć* i t. p.

230. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznym sposobu. Po zamianie *ić* na *ę*, tylko przybierające syczące językowe miękkie *ć*, *dź*, *ś*, *ź* przed *ę*, *ą*, przechodzą na podniebienne (234, 1), inne zaś miękkie we wszystkich osobach niezmienione zostają, np. *tracięć*, *tracęć*, *tracąć*; *sądzięć*, *sądzisz*, *sądząć*; *prosięć*, *proszęć*, *prosisz*,

proszą (26); *puścić, puszczyć, puszczać* (25); *zagwoździć, zagwoźdźę, zagwoździsz, zagwoźdzą*; *bruździć, bruźdźę*; *jeździć, jeźdźę*; *iścić, iszczyć*; *gonić, gonię*; *stawić, stawię* i t. p.

Słowa mające samogłoskę przed *ić*, np. *taić, kleić, broić*, w pierwszej osobie liczby pojedynczej i trzeciej l. mn. wiążą się ze względniemi za pomocą *j* (41, a i 183), w innych zaś osobach spółgłoska *j* zlewa się w samogłoskę *i*, np. *ta(j)e, taisz* nie *tajisz, tai, ta(j)a; kle(j)e, kleisz, klei, kle(j)a; bro(j)e, broisz, broi, bro(j)a*; ale w sposobie rozkazującym *i* spływa w przybrane *j*, które tu jako cechę tego sposobu (190, A) koniecznie zachować należy, np. *taj, klěj, brój* (49, a).

Wzór odmiany.

231. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny

Czcić	Czynić	Taić	Uczcić	Przyczynić	Zataić
-------	--------	------	--------	------------	--------

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	Czczę	Czynię	Taje	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność lub stan skończony (176, 1).		
	Czczisz	Czynisz	Taisz			
	Czci	Czyni	Tai			
L. m.	Czcimy	Czynimy	Taimy			
	Czcicie	Czynicie	Taicie			
	Czczą	Czynią	Tają			

Czas przeszły.

Czcilem	Czynilem	Taitem	Uzcilem	Przyczynilem	Zatailem
Czcicieś	Czynicieś	i t. d.	Uzcicieś	Przyczynicieś	i t. d.

Czas przyszły.

Czcić	} będę lub Będę	czcił	Uczczę	Przyczynię	Zataję
Czynić		czynił	i t. d., jak w czasie terażniejszym niedokonanych.		
Taić		taił			

Sposób rozkazujący.

bez nalegania

bez nalegania

L. p.	1. —	—	—	—	—	
	2. Czcij	Czyń	Taj	Uczcij	Przyczyń	Zataj i t. d.
	3. Niech	} czi czi czi	} tai	Niech	} uczci przyczyni zatai	
	Niechaj			Niechaj		
L. m.	1. Czcijmy	Czyńmy	Tajmy	Uczcijmy	Przyczyńmy	Zatajmy
	2. Czcijcie	Czyńcie	Tajcie	Uczcijcie	Przyczyńcie	Zatajcie
	3. Niech	} czczą czynią tają	} tają	Niech	} uczzczą przyczynią zatają.	
	Niechaj			Niechaj		

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiesłowy.

Cz. *teraźn.* Czczący Czyniący Tający — — —
 Cz. *przesz.* Mający ca ce czcić i t. d. Mający ca ce uczcić przyczynić i t. d.
 Nieodmien. Czcząc Czyniąc Tając Uczciwszy Przyczyniwszy Zataiwszy.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym czcił, ła, to; obym czcił, ła, to; czciłbym, czciłabym, czciłobym.*

Niewzorowe słowa téj odmiany.

232. Niewzorowo czasują się: *mléć, pléć* i *pomniéć.*

Mléć. Cz. ter. *miele, lesz, le* i t. d. Cz. przeszły: *mellem, mellam, mellom; melles, mellaś, meltoś; mel, mella, melto* i t. d. *melliśmy* i t. d. Dawniej *mioltem*. Sposób rozkazujący: *miel*. Imiesłów bierny: *melty* i *mielony*. Częstotliwe *miełać*.

Pléć. Cz. ter. *piele, lesz, le* i t. d. Czas przeszły: *pellem* jak *mellem*. Imiesłów bierny: *pelty* i *plewiony*. Częstotl. *piełać*. *Plewić* czasuje się wzorowo.

Pomniéć. Czas ter. dziś fałszywie, bo niewzorowo, jakby od *pomiąć*: *pomnę, pomną*. W dawniejszych pisarzach lepiej je skłaniano, bo wzorowo, gdyż podobnie jak we wszystkich słowach téj odmiany miękczono przybierającą spółgłoskę przed *ę* i *ą*. Jakoż znajdujemy: *nie pomnię*. SKARGA Kaz. przyg. 1610 str. 513; *nie pomniąc*. tamże str. 405; *niech zapomnię*. tamże str. 76; *wspomnią*. BIRK. do Nowodw.; *przypomnię* SUSKI Deklar. statutów A. 3. f. v; *pomniąc*. MACZUSKI o przyjaźni str. 2; *zapomnią* CUROŚĆ. Farsal. Suplem. 112; *zapomnią* wszystkiego. PAPER. Herby. Przedm. A 4. Sposób rozk. *pomnij* (190, d).

Ułomne słowa téj odmiany.

233. Ułomne są: *bojéć się, chrapiéć, sapiéć, stojéć* i *widziéć.*

Bojéć się, chrapiéć i *stojéć*, mają tylko czas terażniejszy: *boję się, boisz się, boi się; chrapię, chrapisz, chrapi; stoję, stoisz, stoi* i t. d. W sposobie bezokolicznym i czasie przeszłym zastępują je słowa: *bać się, chrapać, stać; bałem się, chrapałem, stałem*, które ony nawzajem w czasie terażniejszym wyręczają (208).

Lud w niektórych okolicach mówi téż: *bojałem się, stojalem.*

Sapić ma tylko czas terażniejszy i przeszły: *sapię, sapisz, sapi, sapiałem*. W sposobie bezokolicznym wyręcza się słowem *sapać, sapał* (208).

Widzieć nie ma sposobu rozkazującego.

Tkwić jest obfitujące, bo ma czas przeszły *tkwiłem i tkwiałem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

234. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się z czasowników téj odmiany jak następuje:

1) W zakończonych na *ić* z poprzedzającą spółgłoską, po odrzuceniu téj zgłoski, przybiera się *ać*, przed którym syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (26), a w przedostatniej zgłosce stojące *o* zamienia się na *a*, nadające słowom częstotliwości znaczenie (44). Zamienia się więc:

ć, dz, ś, ź, ść, źdź.
na *c, dz, sz, ż, szcz* (25), *źdź*.

np. *wyrobić, wyrabiać; trafić, trafiać; poskromić, poskramiać; zatopić, zatapiać; sprawić, sprawiać; zbogacić, zbogacać; radzić, doradzać; zaprosić, zapraszać; ogłosić, ogłaszać; wyrazić, wyrażać; napuścić, napuszczać* (26, 1 i 25); *namaścić, namaszczać; zagnieździć się, zagnieźdzać się; skropić, skrapiać; mówić, mawiać; ochronić, uchroniać; pozwolić, pozwalać*.

2) Niewzorowo urabiają się od słów następujących: *chwycić, chwytac; drwić* w złożonych *przedrwiwać, wydrwiwać; kupić* (*nabyć*), *kupować; kupić* (*gromadzić*) złożone *skupiać; lecieć, latać*, a od tego w złożonych *latywać; myśleć* ma w złożonych *myślać i myśliwać*, np. *zamyslać przemyślać; pomnieć* w złożonych *zapominać, przypominać; wątpić* w złożonych *powątpiewać dawniej powątpiać*. Z niedokonanego *siedzieć*, tworzy się *siadać*, a z tego *siadywać; widzieć, widać, widywać*.

3) Słowa przed *ić* samogłoskę *a, e* lub *o* mające, po zamianie zgłoski *ić* na *ać* przybierają przed niemi *j*, za pomocą którego względne słów (66, 5) wiążą ze rdzeniem, np. *przyczaić się, przyczajac się; utaić, utajac; nakleić, naklejac; nastróić, nastrajac; napoić, napajac i napawać; kroić, krajac; w złożonych niedokonanych przykrawać, rozkrawać, zakrawać* it. p.

Szósta odmiana.

235. Według szóstej odmiany czasują się słowa z przybie-
rającą podniebienną miękką (22) *cz, sz, ż*, na ściśnione *ćć* lub
yc, oprócz *szyc, żyć*, tudzież na *rzyć* zakończone, np. *męczyć,*
suszyć, łożyć, wierzyć.

236. Następujące słowa do téj odmiany należące kończą
się w sposobie bezokolicznym na *ćć* ściśnione, a w czasie prze-
szłym na *at*: *bączęć* i *bęczęć* (o głosie bąka, pszczoły, osy, ko-
mara), *beczęć*, *bieżęc*, *blyszczęć*, *brzęczęć*, *burczęć*, *charczęć*,
chwarszczęć (chrzęścić), *ciurczęć*, *ćwierczęć* (świergotać), *drzęć*,
dyszęc, *dzierżęc* i *dzierzyć*, *dźwięczęć*, *huczęć*, *jęcęc*, *kawęcęc*
(dukwić nad czém), *kłęczęc*, *krzęczęć* (skrzęczęć), *krzęczęć*
(skrzypiący ton wydawać), *ksyczęć*, *kwiczęć*, *leżęc*, *mamruczęć*
(mruczęć), *miauczęć*, *milczęć*, *mruczęć*, *mżęc* i *mżyć* (oczy zam-
mrużać), nieosob. *mży* (deszcz drobny pada), *należęc*, *piszczęć*,
pluszczęć (z pluskiem ciec), *pryszczęć*, *ryczęć*, *rżęc* i *rżać* trze-
cia osoba czasu terażniejszego *rży* i *rże*, *skowyczęć*, *skrzęczęć*,
skwierczęć, *ślęczęc*, *słyszęc*, *sterczęć*, *świszczęć*, *syczęc*, *trzeszczęć*,
warczęc, *wrzeszczęć* i *zrżęc*, które w złożonych *ż* na *j* zamie-
nia: *dojrżęc*, *wejrżęc*, *zajrżęc*, *obejrżęc*, *przejrżęc*, *ujrżęc*, *wyj-
rżęc* i t. p.

237. Czas terażniejszy w niedokonanych, a przyszły w do-
konanych urabia się ze sposobu bezokolicznego zamieniając
ćć lub *yc* na *ę*, np. *słyszęc*, *słyszę*; *męczyć*, *męczę*, *męczysz*;
suszyć, *suszę*; *łożyć*, *łożę*; *wierzyć*, *wierzę* i t. d.

Wzór odmiany.

238. Niedokonane

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Jęcęc	Łożyć	Drżęc	Położyć	Zadrżęc
-------	-------	-------	---------	---------

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	Jęcę	Łożę	Drżę	Słowa dokonane nie mają czasu te- raźniejszego, bo oznaczają stan lub działanie dokonane czyli skończo- ne (176, 1).
	Jęczysz	Łożysz	Drżysz	
	Jęczy	Łoży	Drży	
L. m.	Jęczymy	Łożymy	Drżymy	
	Jęczycie	Łożycie	Drżycie	
	Jęczą	Łożą	Drżą	

Czas przeszły.

Jęczałem Łożyłem Drżałem Położyłem Zadrzałem łam łom i t.d.
 Jęczałeś Łożyłeś i t. d. Położyłeś Zadrzałeś i t. d.

Czas przyszedły.

Jęczęć } jęczał Położę Zadrzę i t. d., jak czas te-
 Łożyć } będę lub Będę } łożył różniejszy niedokonanych.
 Drżęć } drżał

Sposób rozkazujący.

bez nalegania.

bez nalegania.

L. p. 1. —

2. Jęcz Łóż

Drżyj

Położ

Zadrżyj

3. Niech } jęczy łoży

Niech } drżj

Niech } położj

Niech } zadrżj

Niechaj

Niechaj

Niechaj

Niechaj

L. m. 1. Jęczmy Łożmy

Drżyjmy

Położmy

Zadrżyjmy

2. Jęczeie Łóżeie

Drżjcie

Położcie

Zadrżjcie

3. Niech } jęcza łoża

Niech } drża

Niech } położa

Niech } zadrża

Znaleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiesłowy.

Cz. teraz. Jęczący Łożący Drżący

Cz. przysz. Mający ca ce jęczyć i t. d. Mający ca ce położyć zadrżyć

Nieodmien. Jęcząc Łożąc Drżąc Położywszy Zadrżawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym jęczał, łożył, drżał* i t. d.; *obym jęczał, łożył, drżał; jęczałbym, łożyłbym, drżałbym* i t. d.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

239. Niewzorowo czasują się: *patrzeć, patrzeć* i *szczać*.

Patrzeć i *patrzeć*. Czas terażn. *patrzę* i t. d. Czas przeszły: *patrzał* i *patrzył*. Sposób rozkazujący: *patrz* i *patrzaj*, bo dawniej słowo to według pierwszej odmiany czasowano: *patrza, patrzają, patrzający*. Złożone mają czas przeszły tylko na *ył*, np. *napatrzył się, upatrzył*. Częstotliwe tylko w złożonych używane jest: *patrywać*, np. *upatrywać, przypatrywać się*. *Szczać*. Czas terażniejszy *szcze* i t. d.

Ułomne słowa téj odmiany.

240. *Pry* także *pri* zastarzałe, zamiast *rzecz*, używano tylko w trzeciej osobie czasu terażniejszego, np. *Daj, pry*, najmilszy ojcie. ŻEBR. Owid. 16. JAN KOCHAN. Fr. 25. *Dobrze, pri*, czynicie. MODRZ. BAZ. 190.

Słyszec nie ma sposobu rozkazującego.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

241. Z czasowników téj odmiany urabiają się niedokonane lub częstotliwe słowa jak następuje:

1) Zakończenie *ęć* zamienia się na *ać*, przed którym twardej przybierające spółgłoski miękkie, np. *bączęć, bąkać; ksyzczyć, ksykać; słyszczyć, słychać; dyszczyć, dychać; drzczyć, drgać; świszczęć, świstać.*

Zamilecęć ma *zamilczać*, a pochodzące od *źrzęć, źręć* (patrzyć) mają *zierać; wyjrzczyć, wyzierać; zazierać, dozierać.*

2) W zakończonych na *ęć*, pozostawiając przybierającą spółgłoskę, *ęć* na *ać*, a w przedostatniej zgłosce stojące *o* na *a* zamieniamy, np. *naucz(ęć)ać, zastraszczyć(ęć)ać, wydrążyć(ęć)ać, uderzczyć(ęć)ać; otoczyć, otaczać; rozproszyć, rozpraszać; zatrwożyć, zatrważać.*

I otworzyć miało dawniej *otwarzać*, ale teraz wyręcza je *otwierać*, jako niedokonane od *odewrzczyć* pochodzące; *skoczyć* ma *skakać; służyć, służyć; tańczyć, tańcować; troszczyć, troskać; ulżyć, ulżać, ulżywać.*

Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian.

242. 1) Jak w rzeczownikach tak też i w czasownikach używano dawniej liczby podwójnej, którą we wszystkich czasach na *wa, ta*, a w czasie przeszłym rodzaju męskiego niekiedy na *a* kończono, np. Słowa *któreśwa mówiła* ja i ty. BUDNY. 1. Sam. 20. 23. *Patrzajwa* w duchu, a *myśłwa*. GROCH. *Milujewa, milujeta; robitaśwa, robitaśta; będziewa robita, będzietwa robita; róbwa, róbta; gdybyśta robita.*

Lud i teraz jeszcze używa téj liczby, ale w znaczeniu liczby mnogiej, np. *byliśwa, byliśta; mieliśwa, mieliśta*, zamiast *byliśmy, byliście* i t p.

2) Czasowniki wszystkich odmian, prócz pierwszej, niedokonane w czasie teraźniejszym, a dokonane oraz słowo *być* w przyszłym czasie w osobie pierwszej liczby mnogiej, niekiedy, szczególnie zaś w wierszu, odrzucają końcową samogłoskę *y*. I tak zamiast *będziemy, dajemy, (u)prosimy, (u)słyszemy*, można kłaść *będziem, dajem, (u)prosim, (u)słyszim*. Ale słowa do pierwszej odmiany należące, oraz te, które się w pierwszej osobie

liczby pojedynczej czasu teraźniejszego lub przyszłego kończą na *em*, głoskę *y* zawsze zatrzymują, boby stąd dwuznaczność wynikała. Nie można więc mówić: *kocham*, zamiast *kochamy*, *powiem* nauczycielowi, zamiast *powiemy*; *rozumiem* go, zamiast *rozumiemy* i t. p.

3) Jak z imiesłowem *był*, *ła*, *to*, słowa posiłkowego *być*, tak i z dawniejszemi imiesłowami innych czasowników na *ł*, *ła*, *to*, *li*, *ły* zakończonemi, łączono przedtém czas teraźniejszy słowa *być* (195. 1, 2) i tym sposobem czas przeszły wyrażano, np. *ja spał* *jesm y naspal* *jesm se y wstał* *jesm*, *start* *jes*, *dał* *jes*, *wesele w serce moje*. *Postawił* *jes*. *Nie widzieli* *jesmi*. *Stylali* *iesmy*, *zgrzeszyli* *iesmy*. Z takichto wyrażen, przez ściągnięcie ich w jedno, powstał używany czas przeszły. I tak z *postawił* *jeś* powstało *postawiłeś*, z *naspal* *jesm*, *naspalem*; *zgrzeszyli* *jeśmy*, *zgrzeszyliśmy*.

4) Z powodu, iż ten czas powstał przez połączenie imiesłowu z czasem teraźniejszym słowa posiłkowego *być*, możemy przez *przekładnią* odrywać od słów te zakończenia dwóch pierwszych osób w obu liczbach *em*, *am*, *om*, *eś*, *aś*, *oś*, *śmy*, *ście*, i łączyć je z należącym do nich rzeczownikiem, liczebnikiem, zaimkiem, spójnikiem lub przysłówkiem, a natenczas wyrazy te zawsze kładziemy przed słowem, którego zakończenie osobowe przybrały, np. *Stółeś* *powalał*, za *stół* *powalałeś*; *pięc-eśmy* *wzjeli* za *pięc* *wzjeliśmy*; *myśmy* *przyszli*, za *my* *przyszliśmy*; *choćażem* *był*, za *choćaż* *byłem*; *dobrzeście* *powiedzieli* lub *dobrze* *powiedzieliście*.

Tylko spójniki łączące *i*, *a*, i objaśniające *jakoto*, *tojest* nie mogą łączyć się z temi zakończeniami.

5) Jeżeli wyraz do którego się zakończenie słowa przyczepia, kończy się na samogłoskę, natenczas względna słowa (66, 5) traci samogłoskę, od której się zaczyna, np. *jam*, zamiast *jaem* *piisał*; *tyś* *jest*, zamiast *tyeś* *jest*.

6) Spójnik *by* i z niego złożone *aby*, *gdyby*, *iżby*, *jeżeliby*, *niechby*, *oby*, *żeby*, *skoroby* i t. p. zawsze się wiążą z *przekładnią*, np. *bym* *miał*, *abyśmy* *napisali*, *gdybyście* *dali*.

7) Na wyrażenie względu, że z dwóch czynności dokonanych jedna się wprzód skończyła aniżeli druga, tak słowa *być* jak i innych czasowników używamy w czasie *zaprzeszłym*,

który z przeszłego dokonanego urabia się w ten sposób, iż do każdej jego osoby w obu liczbach i we wszystkich rodzajach przybieramy słowo posiłkowe *być* w czasie przeszłym położone. Będzie więc:

Czas zaprzeszły.

L. p. Byłem 1am 1om } Byłeś 1aś 1oś } Był 1a 1o } L. m. Byliśmy 1yśmy } Byliście 1yście } Byli 1y }	Ukochałem 1am 1om } Ukochałeś 1aś 1oś } Ukochał 1a 1o } Ukochaliśmy 1yśmy } Ukochaliście 1yście } Ukochali 1y }
--	--

Podobnie czas ten wyrażają wszystkie do którejj bądź z powyższych odmian należące słowa dokonane, ale go teraz bardzo rzadko używamy.

Czasowanie bierne.

243. Słowa polskie, prócz imiesłowu biernego na *any, ony, ty* (192, 3) i czasu przeszłego nieosobistego na *no, to* zakończonych, nie mają osobnej innym językom właściwej odmiany przez wszystkie czasy, osoby i liczby *formą bierną* dla tego nazwanej, iż wyraża okoliczność, że podmiot nie jest czyniącym czyli działającym, ale odbierającym działanie, np. ojciec *kocha*, ojciec *jest kochany*.

244. Nie mając właściwej odmiany bierniej, wyrażenia bierne obcych języków rozmaicie oddajemy. I tak:

1) Albo je na czynne przerabiamy, a ten sposób najpowszechniej jest używany. Lepiej więc jest mówić: *ojca kochają dzieci*, niżeli *ojciec jest kochany od dzieci*; *wiatr unosi pióro*, niżeli *pióro jest unoszone od wiatru*.

2) Albo je trojakim sposobem wyrażamy:

a) Przez użycie imiesłowu biernego ze słowem posiłkowym *być*, a na wyrażenie częstotliwości *bywać*, np. niedok. lub dokon. *jestem, byłem, będę (u)kochany*; częstotl. *bywam, bywałem, będę bywał przesładowany*.

b) Przez użycie słowa zwrotnego w trzeciej osobie l. p. lub mn. np. *to, tak się pisze; ptaki się łapią; ziemia dzieli się na kraje*.

Dwa powyższe wyrażania się sposoby osobistemi biernemi nazywamy, bo w nich oznaczona jest osoba czyli podmiot działanie odbierający.

c) Kładąc trzecią osobę l. mn. czasu terażn. w niedokonych, a przyszłego w dokonanych, a w czasie przeszłym czas nieosobisty (*no, to*) z biernikiem rzeczownika lub zaimka osoby, której bierność wyrazić chcemy, np.

ojca, brata, mnie, ciebie, jego ojców, braci, nas, was, ich	}	kochają (czas terażniejszy).
		kochano (czas przeszły niedokon.).
		ukochano (czas przeszły dokon.).
		kochać będą (czas przyszły niedokon.).
		ukochają (czas przyszły dokonany).

Takie wyrażenia nieosobistemi nazywamy, bo nie wskazują działającego podmiotu.

Wzór odmiany biernej.

245. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Być kochanym, ną, ném.	Być ukochanym, ną, ném.
<i>osobiście.</i>	<i>nieosobiście. osobiście. nieosobiście.</i>

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

Jestem	}	kocha- ny, a, e.	Mnie	}	kochają lub Kochają mię.	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (176, 1).
Jesteś			Ciebie			
Jest			Jego			
Jesteśmy	}	kocha- ni, ne.	Nas	}	ukochano lub Ukochano mię.	
Jesteście			Was			
Są			Ich			

Czas przeszły.

Byłem łąm łąm,	}	kocha- ny, a, e.	Mnie	}	ukochano lub Ukochano mię.
Byłeś łąś łąś			Ciebie		
Był łą łą			Jego		
Byliśmy łąśmy	}	kocha- ni, ne.	Nas	}	ukochano lub Ukochano mię.
Byliście łąście			Was		
Byli łą			Ich		

Czas zaprzeszy.

Nie ma, bo słowa niedokonane nie mogą wyrażać czynności skończonej (176, 4).	Byłem łąm łąm	}	ukocha- ni, e, ny, a, e.
	Byłeś łąś łąś		
	Był łą łą		
	Byliśmy łąśmy		
	Byliście łąście		
	Byli łą		

Czas przyszły.

Będzie	} kocha- ni, e. ny, a, e.	Mnie	} kochać będą lub Będą mię koch.	Będzie	} ukocha- ni, e. ny, a, e.	Mnie	} ukochają.
Będziesz		Ciebie		Będziesz		Ciebie	
Będzie		Jego		Będzie		Jego	
Będziemy		Nas		Będziemy		Nas	
Będziecie		Was		Będziecie		Was	
Będą		Ich		Ich			

Sposób rozkazujący.

—	} kocha- ni, e. ny, a, e.	h mię	} kochają.	—	} ukocha- ni, e. ny, a, e.	h mię	} ukochają.
Bądź		c cie		Bądź		c cie	
N. będzie		e go		N. będzie		e go	
Bądźmy		i nas		Bądźmy		i nas	
Bądźcie		was		Bądźcie		was	
N. będą		N. będą		N. będą		N. będą	

Imiesłowy.

Czasu teraźniejszego.

Kochany, na, ne.

Czasu przeszłego.

Ukochany, na, ne.

Czasu przysłego.

Mający, a, e, być	} kochany kochana kochane	Mający, a, e, być	} ukochany ukochana ukochane.	
—		—		—
—		—		—

Imiesłów nieodmienny.

Będąc	} kochany, na, ne i kochani, ne.	Będąc	} ukochany, na, ne ukochani, ne.
—		—	

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w czynnej odmianie (199 i 194), tylko że się tu kładzie czas przeszły odmiany bierniej osobisty lub nieosobisty, np. *żebym był kochany (ukochany)* lub *żeby mię kochano (ukochano)*; *obys' był kochany (ukochany)*, *oby cię kochano (ukochano)*; *bylibyście kochani (ukochani)*, *kochanoby was, ukochanoby was* i t. p.

Uwagi nad używaniem bierniej odmiany.

246. Lubo słowa dokonane i niedokonane mają imiesłów bierny, który ze słowem posiłkowym *być* połączony, według czasów tegoż słowa, czynność bierną wyrażać może, stém-wszystkiém uważać należy, że:

1) Biernie innych języków wyrażenia w czasie teraźniejszym lub przyszłym niedokonanym, lepiej jest wyrażać odmianą

czynną, albo nieosobiście, to jest przez użycie trzeciej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego lub przyszłego z biernikiem zaimków *ja, ty, on, my, wy, oni*, lub jakiego rzeczownika, aniżeli przez użycie słowa posiłkowego *być* i imiesłowu biernego, bo ten sposób wyrażania się, niezgodny z duchem języka, nie miło brzmi dla ucha polskiego. I tak lepiej powiem: Przyjaciele mię wspierają — aniżeli Jestem od przyjaciół wspierany. Wszyscy żądają sprawiedliwości — Sprawiedliwość jest żądaną od wszystkich. Was zaproszą — Będziecie zaproszeni. (kich

2) Na wyrażenie czynności przeszłej niedokonaną lepiej jest użyć nieosobistego czasu przeszłego, aniżeli słowa *być* z imiesłowem połączonego. Lepiej więc będzie: *Zabijano* ich, *topiono, spychano* i rozmaitemi śmierciami *gubiono i wyganiano* tak, iż mało ich co zostawało, SKARGA *Dz. Kościel.* 965; aniżeli: *Byli zabijani, topieni, spychani* i rozmaitemi śmierciami *gubieni i wyganiani* tak, iż mało ich co zostawało i t. d.

3) Czynność dokonaną w odmianie bierną wyrażamy tylko przez czas przeszły nieosobisty, *no, to*, a to dla odróżnienia jej od czynności dawniejszej czyli zaprzeszłej, którą oznaczamy przez imiesłów bierny dokonany z czasem przeszłym słowa posiłkowego *być* położony, np.

Czas przeszły. *Mnie zaproszono, ciebie przywitano, jego przyjęto.*

Czas zaprzeszły. *Byłem zaproszony, byłeś przywitany, był przyjęty.*

4) Z imiesłowem biernym dokonany często używamy słowa *zostać* w czasie przeszłym położonego, kiedy bierność już dokonaną wyrazić chcemy, np. *został zabity, pojmany* i t. d.

Czasowanie omowne.

247. Jeżeli do wszystkich osób, liczb i czasów sposobu oznajmującego słowa posiłkowego *mieć* sposób bezokoliczny *być*, lub innego jakiego słowa dodamy, utworzymy czasowanie omownem zwane dla tego, że stan lub czynność, którą wyrazić chcemy, kilką słowami opisujemy czyli omawiamy.

Słowo w sposobie bezokolicznym przy czasowniku *mieć* położone w gramatyce *słowem celniejszym* nazywamy. I tak w wyrażeniach: *mam czytać, miałem pisać*, słowa *czytać, pisać*, są celniejszymi.

Wszystkie te czasy wyrażają postanowienie, zamiar, a zatem przyszłość niepewną, która się do obecności, przeszłości,

lub przyszłości odnosi. Dla tego téż czasy téj odmiany nazywamy czasami *przyszłemi względem obecności, przeszłości lub przyszłości*.

Na wyrażenie w téj odmianie bierności podmiotu czyli odmiany biernéj, kładziemy przy słowie *mieć* sposób bezokolicznikowy bierny słowa celniejszego.

Wzór czasowania omownego.

248. czynnie

biernie

Sposób oznajmujący.

Czas przyszły względem obecności.

Mam	} <i>niedokon.</i> być, mieć,	Mam	} <i>niedokon.</i> być kochany, a,		
Masz		Masz		e; pisany, proszony,	
Ma		Ma		uczony i t. d.	
Mamy		} <i>dokonan.</i> ukochać, napisać, uprosić, nauczyć.		Mamy	} <i>dokonan.</i> być ukochany, napisany, uproszony, nauczony itd.
Macie				Macie	
Mają	Mają				

Czas przyszły względem przeszłości.

Miałem	} <i>niedokon.</i> być, mieć, kochać itd.	Miałem	} <i>niedokon.</i> być kochany, a, e; pisany itd.		
Miałam		Miałam			
Miałom		} <i>dokonan.</i> ukochać, napisać i t. d.		Miałom	} <i>dokon.</i> być ukochany i t. d.
Miałeś i t. d.				Miałeś i t. d.	

Czas przyszły względem przyszłości.

Będę miał	} <i>niedok.</i> być, mieć, kochać, pisać i t. d.	Będę miał	} <i>niedok.</i> być kochany a, e i t. d.
Będę miała		Będę miała	
Będę miało		Będę miało	
Będziesz miał i t. d.	} <i>dok.</i> ukochać, napisać i t. d.	Będziesz miał i t. d.	} <i>dokon.</i> być ukochany i t. d.

Słowa nieosobiste, trzecioosobowe i nieosobiste wyrażenia.

249. *Nieosobistemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko z zakończeniem trzeciej osoby, a w czasie przeszłym tylko w rodz. nijakim używają, i podmiotu nie wskazują, np. *grzmi, grzmiało; marźnie, marźło; należy, przystoi; dnieje, dniało; świta, switało, switać będzie; gore, gorzało*.

250. *Nieosobistemi* mogą się stać wszystkie słowa czynne lub nijakie, jeżeli w każdym czasie do trzeciej osoby l. pojed. a w przeszłym do jej rodzaju nijakiego zaimek *się* przydamy, np. *robi się, robiło się; idzie się, szło się; spi się i t. p.*

Niektóre atoli i bez zaimka *się* mają nieosobiste znaczenie, np. *bywa, bywało*, jako częstotliwe od słowa nieosobistego *być, bywać; idzie, chodziło, przyszło, należy*.

251. Jeżeli za pomocą słowa *być* nieosobiście wyrażamy zaprzeczenie bytności podmiotu, natenczas w trzeciej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego zamiast *nie jest* kładziemy *nie masz* lub *nie ma*, z dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy, której bytności odmawiamy:

np. *jest, był, będzie* ojciec, syn, brat.

nie masz lub *nie ma, nie było* i t. d. ojca, syna, brata.

Takie wyrażenia odróżniać należy od tych, przez które przeczenie nie do bytności podmiotu, lecz do jego odmienności co do osób lub rzeczy oznaczamy, bo tu słowo *być* ma znaczenie osobiste:

np. *nie jest* ojciec, matka, ale syn, córka.

nie był koń, stół, ale wół, stołek.

252. *Trzecioosobowemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko w trzeciej osobie obu liczb używają.

253. Słowa trzecioosobowe, przy których podmiot wyraźnie jest położony, stosują się do jego rodzaju i liczby, ale je zawsze w trzeciej osobie kładziemy, np.

Boli	} mię, cię, go	{ głowa
Bolą	{ nas, was, ich	{ nogi
Tyczy się	{ mnie, ciebie, jego	{ ten żart, ta przymówka
Tyczą się	{ nas, was, ich	{ te żarty, te przymówki
Bolał	{ mię, cię, jego, nas, was, ich	{ nos, palec, ząb
Bolała		{ ręka, noga, warg
Bolało		{ oko, ucho
Bolały		{ zęby, palce, ręce, dziąsła.

254. Od słów nieosobistych i trzecioosobowych odróżnić należy *nieosobiste wyrażenie słów osobistych*, to jest takich, które przez wszystkie osoby odmieniamy. Każde bowiem słowo osobiste w trzeciej osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego lub przyszłego bez podmiotu stojące nieosobiste przybiera znaczenie, ale przy takich słowach domyślamy się osoby, lubo jej rodzaj nie jest oznaczony, np. *kochają, ukochają*.

Czas przeszły takiej nieosobistej odmiany wyrażamy czasem nieosobistym z imiesłowu biernego urobionym, np. *(u)kochano*.

Nawet słowa nijakie chociaż nie mają imiesłowu biernego przecież nieosobiście używają się, np. *siedziano, spano, narzekano, skakano, ziewano*.

255. *Nieosobistemi wyrażeniami* nazywamy sposoby mówienia, w których rzeczowniki lub przysłówki z trzecią osobą liczby pojedynczej słowa posiłkowego *być*, w czasie teraźniejszym domyślnie, w innych zaś wyraźnie łączymy, np.

Żał mi, żał ci, żał mu i t. d.

Wstyd mię, wstyd cię, wstyd go i t. d.

Trzeba (w potocznej mowie ściagn. na trza) mi, ci, mu

} jest, było,
będzie.

Do tych przydajmy jedno nieosobiste wyrażenie, za pomocą przymiotnika *można*, przy którym się imienia rzecz domyślamy, np. *można* (dawniej *możno*) (*jest*), *było*, *będzie*.

Podobnie czasują się nieosobiste wyrażenia z przysłówek utworzone, np.

Ładnie

Bolesno

Teśkno

Przykro

Nudno

} mi, ci, mu, nam
bratu, przyjacielowi

} jest, było będzie.

256. Jeżeli do nieosobistego wyrażenia *można*, *potrzeba*, *trzeba*, przydaje się słowo przymiotne (193) w sposobie bezokolicznym, natenczas te wyrazy pospolicie opuszczamy, i tylko słowo *być* nieosobiście kładziemy, np. *Milczéć było. Zostać było. Jak go tu było nie chwalić. Jak go tu będzie przyjąć. Było za młodu pracować. Było się nie wdawać. Jakoż się było do takiego mistrza nie cisnąć.*

I po spółnikach *by*, *aby*, *ażeby*, *byle*, oraz *po nie wiedzieć* wyraz *można* opuszcza się, np. *Aby naszą pracę skrócić*, starajmy się wóz wywrócić. *Pojechał nie wiedzieć dokąd.*

257. Nieosobiście używa się słowo *być*:

a) Gdy w znaczeniu *godzi się, należy, przystoi, wypada*, jest użyte, np. *Gdy było robić, próżnowałeś. Bać się było Boga. Nie było grać. Tobie być było żołnierzem.*

b) Jeżeli po niém następuje zaimek *kto, co*, w spadkach względnych (62, II.), oraz sposób bezokoliczny słowa przymiotnego (193), np. *Tu nie ma (251) co robić. Jest co z sobą samym czynić. Było czego żałować. Nie było komu bronić. Jest o co*

się gniewać. *Będzie się czemu dziwować. Było na co patrzeć.* Nie *było co* odpowiedzieć na takowe zagadnienie.

c) Kiedy się kładzie zamiast czasu przeszłego osobistego ze spójnikiem *jak, tylko, skoro, kiedy, jeżeli, gdy*, np. *Było mu nie dać, to płakał. Było cię prosić, toś nie uczynił.* Tylko się rozśmiać *było*, zaraz karał.

Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające.

258. Jak z zaimkami połączone niektóre przyrostki (165, 1. 2) znaczenie ich wzmacniają lub zmieniają, tak i ze słowami spójone ten sam wpływ na nie wywierają.

Przyrostki ze słowami łączyć się mogące są:

ć, ci, li, no, ź, że.

Z tych *ć* po samogłosce, a *ci* po spółgłosce do słowa przydane, dobitniejszemu czynią twierdzenie przez nie wyrażone, np. *piszeć, pisalić; pisalci, daleci*, np. *ej nie trzebać, mówi doktor.*

Dodając samo *ć*, należy je niekiedy kreską od słowa oddzielać, dla odróżnienia sposobu oznajmującego, z przyrostkiem od bezokolicznego, np. *bobrowa-ć* to skóra; dla różnicy od *bobrować; uczyni-ć* on.

li, służy tylko do wyrażenia pytania zamiast *czy? czyli?* np. *byłeśli? dali?*

no, przyrostek ze skróconego przysłówka *jedno, jeno*, których dawniej używano w znaczeniu *tylko*, łączy się z rozkazującym sposobem i wzmacnia go, np. *przynieśno, chodźcieno obróćno* się, uczynno, słuchaj **jeno**.

W trzeciej osobie sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj*, np. *niechbyno* tu kto odważył się wejść, *niechno* krzyknie.

ź po samogłosce, a **że** po spółgłosce, wyraża dobitność lub pytanie, co z ciągu mowy poznajemy, np. *dałże* mu; *powiedziałże* mu; *mamże* mówić? *chceszże?* Połączony z rozkazującym sposobem rozkaz dobitniejszym czyni, i dla tego wyrażenie takie sposobem rozkazującym z naleganiem nazywamy (235), np. *kochajże, kochajmyź*.

W trzeciej osobie obu liczb sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj*, np. *niechże, niechajże* idą.

Złączony z trzecią osobą liczby pojedynczej i mnogiej czasu przeszłego, przybiera zakończenia osób, które słowo ma oznaczać, np. **dałem**, **dałeś**, **dalizście**, **dałażem**, **dałażesz**, **dałożeś**, **dałyżeśmy**.

Niekiedy przyrostek **to**, połączony z przyrostkami **ci**, **li**, **ze**, zrasta się ze słowem, którego znaczeniu dobitności przydaje, np. **byłcito** mąż rzadkiej dobroci; **byłcoto** dobrze.

ROZDZIAŁ SIÓDMY.

PRZYIMKI.

259. PRZYIMKI są wyrazy nieodmienne przy imionach stojące dla oznaczenia kierunku, położenia jednej rzeczy względem drugiej i innych okoliczności, które przez samą imion odmianę wyrazić się nie mogą.

260. Przyimki, jakieśmy wyżej mówili (169, 2) są: *rozłączne* i *nierozłączne*. Tak te, jak i tamte mogą być *niezłożone* i *raz* lub *dwa razy złożone* (10), a takie łącznie się piszą, np. *za*, *poza*, *zpoza*; *poroz*, *porozpo*, *poprze*, *powy*.

261. Przyimki nierozłączne jakimi są: *ob*, *prze*, *roz*, *wy*, żadnym nie rządzą spadkiem i tylko się w słowach złożonych używają (169, 3).

262. Pierwszą częścią w złożonych jest zawsze przyimek *na*, *o*, *po*, *w* lub *z*, np. *koło*, *około*, *naokoło*; *przeciw*, *naprzeciw*; *nad*, *ponad*, *poob*, *powy*; *śród*, *wśród*; *zza*, *zpoza*, *zpopod*, *zponad*.

263. Ponieważ przyimki, podobnie jak i spadki, pewne malują względy rzeczy do rzeczy, mogą się zatem kłaść ze wszystkimi spadkami względnymi (62, II.), np. *książka na stole*, *w stole*, *przy stole*, *pod stołem*, *nad stołem*, *przed stołem*, *za stołem* i t. d.

264. Niektóre przyimki niezłożone i złożone z kilką używają się spadkami, a wtedy według różnicy spadków różne względy malują, np. *pod miasto*, *pod miastem*; *poza góry*, *poza górami*.

265. Przyimki złożone od *z* zaczynające się tylko z dopełniaczem kładziemy, np. *znad góry zza miasta*, *zpod ziemi*, *zprzed nosa*, *zpopod góry*; wszystkie zaś inne kładą się ze spadkiem,

którym rządzi ostatni z połączonych przyimków, np. *naokoło* miasta, *oprócz* siostry, *ponad* skały, *ponad* skałami, *popod* rzeką, *poza* oczy, *wśród* miasta.

266. Przyimki *nad*, *od*, *pod*, *przed*, *w* i *z*, przed niektórymi imionami od kilku spółgłosek zaczynającymi się, tudzież przed względnymi spadkami zaimka osobistego *ja* (150, 10), *bez* zaś i *przez* tylko przed temi spadkami przybierają *e* np. *nade* drzwiami, *nade* dniem, *pode* drzwiami, *we* Lwowie, *ze* mną, *przede* mną, *beze* mnie i t. d.

267. Jednym tylko spadkiem rządzą:

1) DOPEŁNIACZEM: *Bez*, *do*, *dla*, *koło*, *około*, *naokoło*, *krom* (kromia), *okrom*, *prócz*, *oprócz*, *miasto*, *zamiast*, *od*, *podle*, *śród*, *pośród*, *wśród*, *podług*, *według*, *wedle*, *u*, *względem*, także przysłówki: *blizko*, *bliżej*, *obok*, *poprzek*, *wewnątrz*, *zewnątrz*, *wzdłuż*, kiedy w znaczeniu przyimków są użyte, np. *bez* nogi, *blizko* szkoły, *do* domu, *od* miasta, *dla* bojaźni, *podług* stawu grobla.

2) CELOWNIKIEM: *gwoli* lub *kwoli*, *ku*, *przeciw*, *przeciwno*, *wbrew*, np. *Gwoli* wczasowi lepszemu, *kwoli* obecności posłów, *ku* miastu, *ku* wieczorowi, *przeciw* wodzie płynąć trudno; *przeciw* prawdzie; *iść* *wbrew* ustanowionym zwyczajom.

Dawniej zamiast *ku* używano samego *k*, stąd złożone *kwoli*, *gwoli* zamiast *ku* *woli*, *kmyśli*, *ksobie*.

3) BIERNIKIEM: *przez*, np. *przez* most, *przez* rzekę, *przez* okulary, *przez* brata, *przez* przyjaźń, *przez* tydzień.

4) MIEJSCOWNIKIEM: *przy*, znaczący przyległość, np. *Stoi* *przy* stole, *przy* pieniądzach być.

268. Dwoma spadkami rządzą:

1) DOPEŁNIACZEM i CELOWNIKIEM *naprzeciw*, *naprzeciwno*.

Z dopełniaczem wskazują miejsce *naprzeciw* którego coś leży lub się znajduje, np. *Mieszka* *naprzeciw*, *naprzeciwno* *ratusza*, *kościola*.

Po słowach znaczących poruszenie z celownikiem je *kładziemy*, np. *idzie* *naprzeciw* *ojcu*, *naprzeciwno* *matce*, *lekarstwo* *naprzeciw* *zarazie*.

2) DOPEŁNIACZEM i BIERNIKIEM: *mimo*, *pomimo*.

Kładą się z dopełniaczem po słowach poruszenia, a wtedy znaczą mijanie, np. *przejechał* *mimo* *Warszawy*, *mimo* *Lubli*
na, *mimo* *wsi*, *mimo* *kościola*. Mówi się jednak *mimo* *uszy*,

(biernik l. podw. § 105) i *mimo uszu* (dopełn. l. podw.) Z dopełniaczem zaś lub z biernikiem wtedy tylko stać mogą, kiedy ich w znaczeniu *bez względu na to*, że używamy, np. *mimo wielkiej pilności* (*wielką pilność*) żadnego nie uczynił postępu; *mimo tego* lub *mimo to*; *pomimo starania*, *pomimo staranie*; *pomimo mej woli*, *pomimo moje wola*.

3) DOPEŁNIACZEM I NARZĘDNIKIEM: *z*, *ze*. Z dopełniaczem kładzie się na pytanie *z kogo?* *z czego?* *skąd?* np. *cieszy się z pilności ucznia*, *umarł z żalu*, *rodem z Krakowa*, *z serca życzę*, *jedzie z Warszawy*.

Z narzęd. znaczy łączność, np. *ojciec z synem*, *brat z siostrą*.

4) BIERNIKIEM I NARZĘD.: *nad*, *między*, *pomiędzy*, *pod*, *przed*.

Nad. Z biernikiem używa się w porównaniu i znaczy wyższość czegoś, porównanie lub nadmiar, np. *Przedtém między czeladzią nad cię nie bywało*; *nic nad siłę*; *kocha cnotę nad życie*; *lituje się nad nieszczęśliwemi*.

Z narzędnikiem wskazuje położenie jednej rzeczy wyżej drugiej, np. *Poznań nad Wartą*, *nad drogą*, *nad brzegiem*, *siedzi nad książką*, *nad robotą dukwi*; bliskość czasu oznaczono, np. *nade dniem*, *nad wieczorem*.

Między, *pomiędzy*, *pod*, *przed*, na pytanie *dokąd?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z narzędnikiem kładziemy, np. *Idzie między drzewa*, *jest między drzewami*; *pomiędzy góry*, *pomiędzy górami*; *pod miasto*, *pod miastem*; *przed wieś*, *przed wsią*.

5) BIERNIKIEM I MIEJSCOWNIKIEM: *na*, *o*, *po*, *w*.

Na, na pytanie *dokąd?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z miejscownikiem kładziemy, np. *ptak leci na dach*; *siedzi na dachu*.

O rządzi biernikiem, na pytanie *o kogo?* *o co?* *jak daleko?* *o ile?* np. *uderzył o kamień*, *ubiega się o urząd*, *stara się o jej rękę*; *o milę*, *o ćwierć mili*, *o staję*, *o minutę*, *o godzinę*, *o łokieć*, *o stopę*, *o złoty*, *o dukat*.

Z miejscownikiem kładzie się po słowach, *i*, albo ich ogólne wyrażenie ogranicza do rzeczy w tym spadku położonej, np. *mówił o tobie*, *pisze o rolnictwie*, *myśli o synu*, *chodzi o kij*, *o lasce*, *o swój mocy*; albo téż sposób życia wskazuje, np. *pójdę by o żebranym chlebie*, *jadąc o głodzie i pragnieniu*, *pracuje o suchym kawałku chleba*, *siedział w więzieniu o chlebie i wodzie*.

Po z biernikiem wskazuje: kres miejsca, np. *po Wisłę, po uszy, po kostki, po pas, po łokcie*; z rzeczownikami *dzień, wiek, lata*, oznacza kres czasu, np: *po wszystkie dni moje, aż po ten wiek, po wszystkie lata*; z liczebnikami głównymi (131, 1) i zbiorowymi (130, 1) powtarzanie, podział lub cenę wyraża, np. *po trzy razy na dzień, po troje ludzi; dał po dwa złote, po pięć jabłek, po sześć złotych*. Po słowach poruszenia cel wskazuje, np. *poszedł po ojca, po lekarstwo; przychodzi po radę*.

Z miejscownikiem wyraża wzgląd miejsca, w którym się coś znajduje lub porusza, np. *stoją po ulicach, porozrzucił po pokoju, chodzi po łące, poszło mu po nosie*; środek za pomocą którego do czegoś dochodzimy, np. *poznał go po głosie, po mowie, po chodzie, po nici* doszedł kłębka; opuszczenie lub następstwo, np. *majątek po stryju, suknie po siostrze; po dniu następuje noc, po radości smutek*; podział lub cenę, jeżeli nie dodajemy liczebnika bo ten w bierniku kładziemy, np. *po jabłku, po kwarcie orzechów, po koniu, po groszu, po dukacie, po talarze*; ale *złoty ma po złotemu*; dokonanie czynu lub upływanie czasu, np. *po napisaniu, po śniadaniu, już po kazaniu, przyszedł po mszy; po dwóch miesiącach, po pięciu latach, już po wiosnie*.

W z biernikiem kładzie się na pytanie *w kogo? w co? w ile?* np. *uderzył w niego, biją w bębny, iść w las, włożył w kapelusz uzbrojony w cierpliwość, obrócimy się w proch, w pięciu poszli, w sto ludzi, w tysiąc koni*.

W z miejscownikiem stoi na pytanie *w kim? w czym? i kiedy?* jeżeli wyraża środek czasu, np. *Mam w Bogu nadzieję; lepsza cnota w błocie, niż niecnota w zlocie; zostawił majątek w srebrach, w klejnotach; przyjechał w nocy, w zimie, w jesieni*.

269. DOPEŁNIACZEM, BIERNIKIEM I NARZĘDNIKIEM: *Za*.

a) *Za* z dopełniaczem trwający, z biernikiem upływający, a z narzędnikiem ubiegły czas oznacza, np. *Kochanowski żył za króla Stefana Batorego; za króla Jana; za dni naszych, za życia, za dnia, za naszą pamięci, za ciepła sięj; nie za nas się to poczęło; za rok przyjdzie, za tydzień, za sześć miesięcy, za chwilę, za godzinę; dzień za dniem, godzina za godziną, rok za rokiem*.

b) Po słowach znaczących poruszenie, ujęcie, branie lub mienie za coś, wyręczenie, lub gdy za znaczy zamian rzeczy z biernikiem go kładziemy, np. *idę za las, za wieś, za miasto; pojechał za granicę, rzeka rozlała za brzegi, wziął go za rękę, przywiązał konia za nogę, uchodzi za poczciwego człowieka, wzięli go za twego brata, mówił za ojca, pieniądze za robotę, iść (wydać) za mąż, zamiast za męża.*

c) *Za z narzędnikiem* położenie w tyle czegoś lub następstwo oznacza, np. *za miastem, za lasem; za panią matką* pacierz. Pospolicie to jedno *za drugim* chodzi, *za zbytki* (103, 1 b) łakomstwo, *za łakomstwem* a *bogactwem* pycha, *za pychą* wzgardzenie a zwada. REJ. Zw. 68. b. *za rozrywkami* uganiania się, jak *dziecię za motylem. Iść za natchnieniem, za śladem.*

W wyrażeniu *za oczy*, imię *oczy* nie stoi w bierniku, ale w ściągniętym narzędniku, zamiast *za oczami* (103, 1, b).

ROZDZIAŁ ÓSMY.

PRZYŚLÓWKI.

270. PRZYŚLÓWKI, od ich zwyczajnego przy słowach położenia tak nazwane, są wyrazy nieodmienne służące do oznaczenia przymiotu lub okoliczności słów, imiesłowów, a niektóre i przymiotników lub innych przysłówków, np. *bardzo rozpacza, b. płacze, b. zmęczony, b. popsuty, b. dobry, b. smaczny, b. pięknie, b. rano, b. cicho.*

271. Przysłówki pod dwojakim względem uważać należy: a) co do ich znaczenia. b) co do ich kształtu i pochodzenia.

Podział przysłówków ze względu na ich znaczenie.

272. Ponieważ stan lub działanie podmiotu odnośnie do osoby o nich mówiącej pod pięciorakim względem mogą być uważane, bo: albo ta coś o podmiocie twierdzi, albo przeczy, albo się o niego pyta, albo o nim z wątpliwością mówi, albo stan i działanie jego z inném porównywa; ponieważ nadto każdy stan podmiotu lub jego działanie objawia się w pewnym czasie, w pewnym miejscu, w jakimś porządku czyli następstwie, w pewnej ilości, stopniu lub mierze, i nakoniec z jakimś przy-

miotem czyli w pewnym sposobie: zatem te dziesięćorakie okoliczności słów malujące przysłówki dziesięćorakie téż być muszą. Jakoż są przysłówki: 1) twierdzenia. 2) przeczenia. 3) pytania. 4) wątpliwości. 5) porównania. 6) czasu. 7) miejsca. 8) następstwa. 9) ilości. 10) jakości.

Uwaga. Niekiedy ten sam wyraz jest przysłówkiem i przyimkiem, np. *blizko* stoi (przyst.), *blizko* domu (przyimek). I znowu jeden przysłówek kilka wyraża okoliczności, np. *dotąd* rozciąga się ten ogród (miejsce); *dotąd* nie przyszedł (czas).

1) PRZYSŁÓWKI TWIERDZENIA są: *bezwątpienia, istotnie, prawdziwie, rzeczywiście, tak, tak jest, tak i owak, zaiste, zapewnie, w samej rzeczy, oczywiście, niewątpliwie, nieinaczéj.*

2) PRZYSŁÓWKI PRZECZENIA wyrażają zaprzeczenie czegoś. Takimi są: *nie, ni, ani, ba, bynajmniej, inaczej, jakożywo, nigdzie, zniskąd, nigdy, przenigdy, przeciwnie, ni to ni owo, ni tam ni sam (tu), ni tak ni owak.*

3) PRZYSŁÓWKI PYTANIA. Prócz przyrostków *ż, że, żto, żeto, li, lito*, które związane z odmiennymi wyrazami lub niektórymi przysłówkami wyrażają pytanie, są jeszcze następujące przysłówki pytania: a) o stan lub działanie: *aza? azaż? azali? iza? izali? izaliż? abo? albo? czy? czyż? czyliż?* np. *czy byles? czyli napisał? abo to nie boli? albo on dba o twoję łaskę? azaż mi źle było? azali przyjdzie?* b) o miejsce pytamy się przysłówkami: *gdzie? kędy? którędy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?* o czas *kiedy? jak długo?*

4) PRZYSŁÓWKI WĄTPLIWOŚCI są: *podobno, pono, może, zapewne, snadź.*

5) PRZYSŁÓWKI PORÓWNANIA wyrażają porównanie dwóch lub więcej stanów i czynności. Takimi są: *tak, jak, jednako, jednakowo, równie; niż, niżli, niżeli, aniżeli, nie tak, tak dalece.*

6) PRZYSŁÓWKI CZASU odpowiadają na pytanie *kiedy? jak długo?* Z tych jedne oznaczony, drugie nieoznaczony czas wyrażają, np. *dzis, dzisiaj, teraz, ninie; dopiero, dawno, dawniej, niegdys, onegdaj.*

7) PRZYSŁÓWKI MIEJSCA służą do wskazania różnicy jego położenia lub kierunku stanu i działania, i odpowiadają na pytania: *gdzie? kędy? którędy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?*

8) PRZYŚLÓWKI NASTĘPSTWA czyli PORZĄDKU wskazują porządek stanów lub działań w jakim te po sobie następują. Takimi są: *najprzód, wprzód, pierwój, dalej, potem, następnie, znowu, nakoniec.*

9) PRZYŚLÓWKI ILOŚCI: *ile? ilebądź, ilekolwiek, wiele, tyle, dosyć, w trójnasób, nadto, aż nadto, bardzo, nader, mało, zbyt, nazbyt, aż nazbyt.*

10) PRZYŚLÓWKI JAKOŚCI czyli SPOSOBU wyrażają jakim jest stan lub działanie podmiotu lub jakim się sposobem dzieje i odpowiadają na pytanie *jak?* np. *jakoś, jakbądź, jakkolwiek, pokornie, szybko, zrozumiale i t. p.*

Podział przysłówków co do ich kształtu i pochodzenia.

273. Przysłówki jakości i ilości, których najwięcej w języku naszym liczymy, tworzą się z rzeczowników, przymiotników, liczebników i z rzeczownikiem lub przymiotnikiem połączonych przyimków; dla tego też je na rzeczownikowe, przymiotnikowe, liczebnikowe i przyimkowe dzielimy.

1. Przysłówki rzeczownikowe.

274. *Rzeczownikowemi przysłówkami* nazywamy narzędniki tak zwyczajnych jako też w tym tylko spadku używających się imion (107), które przy słowach okoliczność czasu lub sposobu oznaczają, np. *chylkiem, ciurkiem, duszkiem, hurmem, hurtem, nurkiem, obławą, ukradkiem, cwałem, milczkiem, całkiem, latem, zimą, nocą i t. p.* np. *przybył wieczorem, latem mieszka na wsi, wojsko maszerowało sekcjami, miejscami deszcz padał.*

2. Przysłówki przymiotnikowe.

275. *Przymiotnikowemi* są przysłówki urobione z przymiotników przez zmianę ich zakończenia na *e* lub *o*, np. *stały, stale; dobry, dobrze* (31, 2); *wesoły, wesoło; ochoczy, ochoczo.*

1) Jeżeli przymiotnik w rodzaju nijakim przed zakończeniem *e* ma przybierającą głoskę miękką, natenczas urobiony z niego przysówek, dla odróżnienia go od przymiotnika tego rodzaju, na *o* kończymy, np. *tani(e)o, głupi(e)o, letni(e)o, go-*

rąc(e)o, ochocz(e)o, rącz(e)o. Na o kończą się też przysłówki z przymiotników na *gi, ki* lub *owy* urobione, np. *ubogo, chędogo, srogo, tego; wysoko, głęboko, nisko, gładko, płytko; tygodniowo, tymczasowo, surowo.*

2) Na *e* z poprzedzającą głoską miękką kończą się przysłówki pochodzące od przymiotników mających w rodzaju nijakim przed *e* przybierającą twardą, np. *ładne, ładnie; pewne, pewnie, zapewnie; pracowite, pracowicie; niesłychane, niesłychanie; dotkliwe, dotkliwie.* Podobnie kończą się przysłówki urobione z imiesłówów nijakich na *łe* zakończonych, np. *trwałe, trwale; stałe, stale; czułe, czule; biegle, biegle.*

Wiele jednak jest przysłówek na o zakończonych, lubo ich przymiotniki w rodzaju nijakim mają przed *e* przybierającą twardą, np. *blad(e)o, cich(e)o, such(e)o, chud(e)o, pochył(e)o, star(e)o, kus(e)o, bogat(e)o, krzyw(e)o.*

276. Niektóre używają się z obiema zakończeniami, np. *bolesno, boleśnie; miło, mile; srogo, srodze; śmiało, śmieie; chytro, chytrze; leniwo, leniwie; pewno, pewnie* i inne. Z tych następujące ze zmianą zakończenia zmieniają swoje znaczenie:

Dalece, o stopniu działania, łączy się *daleko*, używa się mówiąc o odległości.

dusznie, z duszy, serdecznie. *duszno*, o zaduchu.

jaśnie, dawniej powszechnie używano, dziś tylko w Jaśnie Wielm. *jasno*, to jest pogodnie, nie pochmurno, widno.

pilnie, mówiąc o usilności. *pilno*, o pospiechu.

równie, podobnie jak. *równo*, pod linią.

277. Ale nie ze wszystkich przymiotników tworzą się przysłówki. Jakoż nie urabiają się z przymiotników pochodzących od imion zmysłowych, np. *kamienny, złoty, stalowy, papierowy, ołowiany.* Chcąc zatem wyrazić w słowach przymiot przez nie oznaczony, nie tworzymy z nich przysłówek, ale za pomocą przysłówka *jak* odpowiedni im rzeczownik ze słowem łączymy. I tak zamiast np. *wyduje się kamiennie, skłni się brylantowo, trwa spiżowo, burzy się piwnie*, mówimy: *wyduje się jak kamień, skłni się jak brylant, trwa jak spiż, burzy się jak piwo.*

Stopniowanie przysłówek przymiotnikowych.

278. Przymiotnikowe przysłówki względ czasu, miejsca, ilości, porównania i jakości wyrażające, stopniują się, jeżeli pochodzą

od przymiotników stopniować się mogących (115 i 117). Jakoż względnie stopniują się (118) jak następuje:

STOPIEŃ WYŻSZY mają na *ej*. Urabia on się w ten sposób, iż:

1) Zakończone na *e*, głoskę *j* na końcu przybierają, np. *pięknie, piękniej* (41, *c*), *skromnie, skromniej*.

2) Zakończone na *o*, *oko* lub *ko* z poprzedzającą spółgłoską, oprócz *b*, *k*, *p*, *r*, *n*, w stopniu wyższym głoski te na *ej* zamieniają, np. *śmiało, śmielej* (45); *blado, bledziej*; *drogo, drożej* (22); *blaho, blażej* (22); *głęboko, głębiej*; *szeroko, szerzej*; *rzadko, rzadziej*; *miało, mieliej*; *bogato, bogaciej*.

3) Mające przed *ko* głoski *b*, *k*, *p*, *r*, *rz*, końcową samogłoskę *o* na *ej* zamieniają, przed którym *k* miękczą (22), np. *szybko, szybczej*; *miękko, miękcej*; *krzepko, krzepcej* *).

Mające z przed *ko* na *z* je zamieniają, a zatem odstępują od ogólnego prawidła miękczenia (22), np. *blisko, bliżej*; *nizko, niżej*; *wązko, węziej* (51, 2).

STOPIEŃ NAJWYŻSZY urabia się przez dodanie na początku stopnia wyższego zgłoski *naj* (118, 3), np. *najmilej, najbliżej, najpiękniej*.

279. Niewzorowo stopniują się:

Daleko, dalej	Mało, mniej
Dobrze, lepiej	Prędko, prędzej
Gorąco, goręcej	Wiele, więcej
Krótko, krócej	Wysoko, wyżej
Lekko, lżej od <i>lza</i> łatwo	Źle, gorzej,

oraz przysłówek *bardzo, bardziej*, który lubo nie pochodzi od przymiotnika, jednak stopniuje się.

Raczej, stopień wyższy nieużywanego przysłówka *rado*, dawniej wzorowo, bo przez *radziej*, wyrażano. Pisano też i *radszej*, skąd, przez zastósowanie pisowni do brzmienia, *raczej* powstało.

280. Bezwzględne stopniowanie (116) przysłówków wyrażamy:

a) Zmieniając ich zakończenie *e* lub *o*:

*) Przysłówki na *ko* z poprzedzającą głoską *b*, *k*, *p*, *r*, *rz*, w stopniu wyższym tylko na *cej* lub *czej* kończyć się mogą, dla tego, że po zamianie *o* na *ej*, miękczy się *k* przed *e* stojące (31, 2). Głoska zaś *k* w miękczeniu zamienia się na *c* lub *cz* (23), a nigdy nie przechodzi na *ć*, które ze zmiękczonego *t* powstało. Mylne jest zatem prawidło, że te przysłówki w stopniu wyższym nie tylko na *czej*, ale i na *ćej* zakończyć można.

w stopniu równym na *ucho*, *utko*, np. *mało*, *malucho*, *malutko*.

w stopniu wyższym na *uteńko*, *usieńko*, np. *maluteńko*, *malusieńko*.

w stopniu najwyższym na *uteczko*, *utenieczko*, *usienieczko*, np. *maluteczko*, *malutenieczko*, *malusienieczko*.

b) Kładąc przed ich stopniami względniemi (116) też same przysłówki, przyimki lub inne wyrazy, których przy takim stopniowaniu przymiotników używamy (121) np. *i jak pięknie*, *niezmiernie wysoko*, *daleko piękniej*, *jak najlepiej*, *za wiele*, *za mało*, *co najrychlej*, *co najgłębiej*.

3. Przysłówki liczebnikowe.

281. Liczebnikowe przysłówki, okoliczność liczby przy słowach wyrażające urabiają się z liczebników, jak to wyżej widzieliśmy (131, 2. 3 i 132, 3), i są: gatunkowe, np. *dwojako*, *trojako*, *czworako*, mnożne: np. *pojedynczo*, *podwójnie*, *potrójnie*, *pozwórnje*; wielokrotne, np. *dwukrotnie*, *trzykrotnie*, *stokrotnie*, *wielokrotnie*, *kilkakrotnie* i na koniec porządkowe, ale te do przyimkowych należą (283).

4. Przysłówki przyimkowe.

282. Przyimkowemi nazywamy tak z rzeczowników jak i z przymiotników, liczebników, a nawet i niektórych przysłówków, przez przydanie im jakiegoś przyimka i zmianę ich zakończenia utworzone przysłówki, np. *bezwątpienia*, *naprędce*, *w okamgnieniu*, *poprzeczkę*, (w miarę, od *przeczek* czyli *sprzączka*); *zazwyczaj*, *po łacinie*, *po pańsku*, *z pańska*, *powtóre*, *po trzecie*; *daleko*, *z daleka*, *z nagła*, *z lekka*.

O przyimkowych przysłówkach z rzeczowników utworzonych jużesmy wyżej mówili (106 i 107).

283. Z przymiotników urabiają się za pomocą przyimków *po* i *z*. Takie przysłówki w znaczeniu swém tém się różnią od przymiotnikowych (275), iż te jakoś lub sposób, przyimkowe zaś naśladowanie go oznaczają. W tak utworzonych przysłówkach przyimkowych *po* wyraża zupełne naśladowanie, a z zbliżenie podobieństwa lub sposobu, np. *po chłopsku*, *z chłopska*.

284. Za pomocą przyimka *po* utworzone przysłówki przyimkowe jedne na *u*, drugie na *emu* zakończamy.

Przymiotniki na *cki*, *dzki*, *ski*, *zki*, zakończone przerabiamy na przysłówki naśladowania, *po* przybraniu przyimka *po*,

zamieniając *i* na *u*, np. *hajdamacki*, po *hajdamacku*; *ludzki*, po *ludzku*; *wiejski*, po *wiejsku*; *babski*, po *babsku*; *męzki*, po *mężku*.

Ze wszystkich innych przymiotników tworzymy te przysłówki końcową ich samogłoskę *i* lub *y* zamieniając na *emu*, np. *głupi*, po *głupiemu*; *dawny*, po *dawnemu*; po *staremu*, po *duchownemu*, po *wojskowemu*.

Niewzorowo urabiają się: po *cichu*, po *kryjomu*, po *matu*, po *pijanu*, po *prostu*, po *trzeźwu*.

Podobnie za pomocą przyimka *po* urabiamy z liczebników porządkowych przysłówki tego znaczenia, *i* lub *y* na *e* zamieniając, np. *pierwszy*, po *pierwsze*; *wtóry*, po *wtóre*; *trzeci*, po *trzecie*; *szósty*, po *szóste*.

285. Jeżeli przymiotników na *cki*, *ski*, *zki*, zakończonych, po zamianie *i* na *a*, użyjemy z przyimkiem *z*, natenczas utworzymy z nich przyimkowe przysłówki przybliżenie podobieństwa lub sposobu oznaczające, np. *grecki*, z *grecka*; *pański*, z *pańska*; *francuzki*, z *francuzka* i t. p.

Podobnie używają się i innego znaczenia przysłówki, które to z przymiotników, to z przysłówków urabiamy, np. z *blizka*, z *cicha*, z *daleka*, z *zdala*, z *zgoła*, z *lekka*, z *nagła*, z *nienagła*, z *naprzeciwka*, z *nienacka* i t. p.

Mówi się téż: z *młodu*, za *młodu*, znowu, z *nowotku*, za *nowotku*, na *nowotku*, zrazu; *dawno*, od *dawna*, z *dawna*, z *dawien dawna*; *rano*, do *rana*, od *rana*, zrana.

Przyrostki tak z odmiennemi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące.

286. Przyrostki (165 i 258) tak ze wszystkimi wyrazami odmiennemi, jako téż i z przysłówkami łączyć się mogące odminiają ich znaczenie w przysłówkowym sposobie i dla tego je po przysłówkach kładziemy.

Takimi przyrostkami są: **ć**, **ci**, **ś**, **siś**, **ź**, **że**, **to**, **li** (165, 2), i z nich złożone: **ćto**, **cito**, **lito**, **liź**, **liźto**, **źto**, **żeto** i nakoniec **baź** i **kolwiek**.

Z tych **ć**, **ćto**, **ci**, **cito** łączą się ze wszystkimi wyrazami odmiennemi i przysłówkami i dobitności mają znaczenie, np. ojcie**ćto**, piękna**ćto** rzecz, tenc**ito**, by**ł**o**ćto**, take**ćto**.

ś, siś, kolwiek i **bądź** wiążą się tylko z zaimkami pytającymi i przysłówkami czasu i miejsca. Z tych **ś, siś** niepewność, a **kolwiek** i **bądź** twierdzenie z pewnością wyrażają, np. **ktoś, coś, jakiś**, z **kimsiś, kiedyś, gdzieś, któredyś**; **komukolwiek, komubądź**; **jakakolwiek, gdziekolwiek, gdziebądź**; **kiedykolwiek, kiedybądź, którędykolwiek**.

to z rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, słowem *być* i z przysłówkami dobitność wyraża, np. przyjaciel**to** szczerzy, dobr**to** rzecz, tent**o** zwyczaj, jak**o** głowa, był**o** mąż, do**brzeto** mówić, t**uto**, tam**to**, naj**lepiejto** w domu.

li, lito, liż, ź, źto, że, zeto związane z jakim **bądź** wyrazem odmiennym lub przysłówkiem miejsca, czasu i jakości pytanie wyrażają, np. ojciec**li**? dobr**lito**? nasz**ażto**? tak**ażto**? był**ożto**? tak**żeto**? długo**żto**? gdzie**żto**? przyszed**li**? czy? czy**li**? czy**ż**? aza, az**ali**, az**aliż**.

ROZDZIAŁ DZIEWIĄTY.

SPÓJNIKI.

287. SPÓJNIKAMI nazywamy wyrazy nieodmienne całe zdania bezpośrednio lub przez jednakie ich części (np. rzeczowniki, słowa, przysłówki) spajające czyli łączące, oraz wyrażające stosunek w jakim te względem siebie, co do myśli, zostają.

I tak w wyrażeniu: Brat niechaj czyta a siostra niechaj się uczy, spójnik *a* łączy dwa zdania bezpośrednio. W przykładach zaś: *Ojciec i syn* czyta; siostra *siedzi i szyje*; brat *pisze dobrze i szybko*, spójnik *i* łączy zdania przez jednakowe ich części, to jest: w pierwszym przez rzeczowniki, w drugim przez słowa, a w trzecim przez przysłówki.

288. Spójniki ze względu na ich znaczenie dzielą się na: 1) łączące. 2) wyłączające. 3) porównywające. 4) przeciwnicze. 5) wnioskujące. 6) warunkowe. 7) celowe. 8) powodne czyli przyczynowe. 9) czasowe. 10) twierdzące. 11) objaśniające.

289. Łączące: *a, i, także, takóž, też, tudzież, oraz, i—i, nietylko—ale i (ale też i), nietylko że—ale i, nietylko że—ale też (lecz i), ba i, nawet i, ani—ani, ani—dopieroż* i inne.

Ostrożność a sekret jest to dusza wojny. Brat *i* siostra przyjechali. W swe miejsca się skryły *i* zwierzęta *i* ptaki na spoczynek miły. Prze-

baczasz mi, ja ci *także* przebaczam. Prosił *oraz* zaklinał. Jedną sobie wszystkich serca skromnością, *tudzież* pilnością. Uczył ich *nie tylko* słowem, *ale i* przykładem. W całej Europie, *ba i* w całym świecie, są źli i dobrzy. Stracisz wszystko, *nawet i* zdrowie. Nie przysłałeś mi, ja ci *tę* nie przysię. Gardzimy tymi, którzy *ani* dla siebie, *ani* dla drugich nie są użyteczni. *Ani* twój wiek, *dopieroż* twoje siły nie wydołają temu. Cnota i nauka jest prawdziwa kotew i prawdziwa żywota podpora, *której ani* gwałty, *ani* nieszczęścia, *ani* rzeczypospolitej odmiany, *ani* przypadki, *ani* wojny szkodzić mogą. STAROWOLSKI Reform. str. 98.

Uw. 1) Spójnik *a* dawniej zamiast *i* używany, teraz jest spójnikiem przeciwieństwa (292), np. My tak *a* Bóg inaczej. Zuchwały *a* tchórz. Suknia nowa *a* splamiona. W tym znaczeniu często go się tylko domyślamy, np. Tyś go obraził, (*a*) nie ja.

2) Niekiedy wiąże on dwa zdania wyrażające czynności społeczne czyli razem trwające, np. Emilijusz jechał w tryjumsie przez miasto, *a* przed jego wozem prowadzono zwyciężonego Perzeusza. Wy się swarzyć, *a* nieprzyjaciel bierze, pali. Ja pracuję, *a* ty próżnujesz.

290. Jak powyższe spójniki tak *tę* niektóre przysłówki powtarzają się dla połączenia zdań, a wtedy stają się spójnikami. Takiemi są: *choć* — *choć*, *częścią* — *częścią*; *to* — *to*; *już* — *już*; *jużto* — *jużto*.

Częścią zazdrość, *częścią* nienawiść, *częścią* niewdzięczność ludziom oczy zastania. *To* strzyże, *to* goli. Chory *to* leżeć, *to* chodzić, *to* siedzieć poczyna; pokoju szuka *to* z tą poduszką, *to* z ową, *to* na tym łożku, *to* na owym, *a* przecię boli. Był więcej trzydziestu lat *już* rotmistrzem, *już* półkownikiem, *już* podhetmanim, *już* hetmanem. Łakomic myśli gdzie co złapać, *choć* gwałtem, *choć* potajemnie, *choć* za uproszeniem, *choć* żartem, *choć* bez żartu, *choć* zdradą, *choć* bez zdrady.

291. WYŁĄCZAJĄCE wiążą dwa lub więcej zdań, z których urzeczywistnienie jednego drugie uchyla czyli wyłącza. Takie spójniki powtarzają się przy zdaniach, a niekiedy przed pierwszym opuszczają się. Są zaś następujące: *abo*, *albo*, *lub*, *bądź*, *choć*, także *czy*, *czyli*, *li*, *czyto*, które lubo są przysłówkami pytania, jednakże jako spójniki wyłączenia często się używają.

Ojciec *albo* przyjedzie, *albo* odpisze. *Bądź* ojciec, *bądź* matka zażąda. *Czy* dobrze, *czy* źle uczyni. *Lub* chciwości mało miał, *lub* serca.

UWAGA. *Albo*, *lub*, rozróżniają dwie rzeczy, np. Robota Piotra *albo* (*lub*) Pawła. *Czyli* jeden wyraz drugim objaśnia, np. Obuwie *czyli* okrycie na nogi. Żlebyś powiedział: Poezyja *albo* sztuka rymotwórcza.

292. PORÓWNYWAJĄCE wskazują porównanie. Takiemi są: *by*, *gdyby*, *jak*, *jako*, *jakby*, *jak* *gdyby*, *jakoby*, *jako-tak* (*taki*), *tak-jak*, *tak-jak i*, *jak-tak*, *jak-tak i*, *tak-że(iz)*, *tak-izby*, *tak-*

jak gdyby, tylko tak-jak, tak dalece-że(iż), ile-tyle, o tyle-o ile, niż, niżli, niżeli, aniżeli, im-tym, raczej-niż.

Śliczna, *gdyby* róża rozkwitła. *Jako* niebo od ziemi, *tak* prawda od tój powieści daleko siedzi. Lepiej umrzeć, *niż* (*niżli, niżeli, aniżeli*) żyć w cierpieniach. Gwałtem wszystkich śmierć bierze *tak* z konia *jak* z wozu, *tak* z łóżka *jak* z krzesła. Czynił *jakoby* nie słyszał. Bądź wola twoja *jako* w niebie *tak* i na ziemi. *Jakby* trzech zliczyć nie umiał. *Jak* kto z kim, wzajem *tak* będzie mu płacono. *Jak* cię widzą, *tak* cię piszą. Łatwiej Tatarzy zholdować, *niż* naturę zwyciężyć. Więcej występnych, *niżeli* cnotliwych. *Tak* jestem znużony, że stać nie mogę. *Ile* głów, *tyle* rozumów. *O* *tyle* mu sprzyja, *o* *ile* ma z niego korzyści. Wiatr *tak* jest słaby i leniwy, że o nim bardzo mało upłynie. Swarzą się, *by* doktorowie o ciało. Uląkł się, *by* go kto z tyłu chwycił. *Im* kot starszy, *tym* ogon twardszy.

293. PRZECIWNICZE łączą dwa zdania, z których następne albo pierwsze ogranicza, albo całkiem przeciwne ma znaczenie, np. Zdanie to nie jest prawdą nieomylną, *atoli* przyznać trzeba. Masz ojca, *a* ja sierota. *Acz* byli liczniejsi, *jednak* nie śmieli nacierać. Takiemi są: *a* (w znaczeniu *zaś*), *acz*, *aczkoli* (zastarzałe), *aczkolwiek*, *ale*, *atoli*, *choć*, *chociaż*, *jakkolwiek*, *jednak*, *jednakże*, *lecz*, *lubo*, *owszem*, *i owszem*, *pomimo że*, *przecie*, *przecię*, *przecież*, *tylko*, *tylko że*, *wprawdzie*, *wszakże*, *wszakóż*, *wszelako*, *wzdy* (*przecię*), *zaś*, *stemwszystkiem*.

Choć rządzić ludźmi mozola, *jednak* to dobrze być władcą. Choroby zwyczajne łatwo rozpoznać można, *ale* nie zwyczajne, *ale* ukryte, *ale* z kilku składane rozpoznać ciężko. Pracował usilnie, *ale* nic nie postąpił. Lubią sławę śmiałkowe, *ale* nie o szkodzie (ogran.). Nie obwiniaj mię o to, *lecz* swoją opieszałość. *Chociaż* chcą wytepić, nie dokażą *jednak* tego. Przychodziło mi to na myśl, *i owszem* nigdy mi z niej nie schodziło. Wesele podobno ma się prywatnie odprawić. *I owszem*, będziemy mieli u siebie prawie całą okolicę. Wszyscy wyszli, on *tylko* został. Nie widział, *a* świadczy. Zapewniają, że tak się stało, *wszakże* świadkowie zaprzeczają. *Pomimo że* ma wiele wad, *jednakże* wszyscy go lubią. *Lubo* pragnąłem widzieć się z tobą, *wszelako* nie mogłem. Zostań w domu, *ja zaś* pójdę do niego. Co ludzi na świecie jest, którzy tego nie godni, żeby im świeciło słońce, *a wzdy* (*przecię*) słońce każdego dnia wschodzi. Wszystko rozdał, *tylko* domek sobie zostawił. Wszyscy twierdzili, on *zaś* przeciwnie utrzymywał.

294. WNIOBUKUJĄCE spajają myśli, z których jedna jest wynikiem z drugiej. Są *zaś* następujące: *a*, *to*, *toć*, *przeto*, *zatem*, *a zatem*, *tedy*, *więc*, *a więc*, *stad*.

Że bardzo jest bojaźliwy, *przeto* łatwo się przestraszy. Kiedy nie dobre, *to* nie bierz. Nie widziałeś, *a zatem* nie zapewnij. Masz żyć, *zatem*

oszczędzaj, co fortuna dała. Jest chory, więc nie przyjdzie. Zabrałeś majątek, to i życie odbierz. Wszystkich łupił, obdzierał, i stąd te jego bogactwa. Skoro Bóg wszystko stworzył, tedy był przed wszystkim. Bądź grzecznym, a wszyscy kochać cię będą.

295. WARUNKOWE wyrażają warunek: *by, kiedy, jeżeli, jeżeli, gdyby, byle, chyba*, a po zdaniu przeczącem *chyba że*.

Kiedy ma być kwaśno, niechże będzie jak ocet. Terazby, *jeżeli* kiedy, płakać na nieszczęście. *Kiedy* nie może być jak chcemy, jako być może chciemy. Przyjdzie *jeżeli* będzie pogoda. Nie przyjadę do ciebie, *chyba że* przyślesz. *Gdyby* nie to ale, bylibyśmy wcale. *Gdyby* nie lada co z niego, byłby greczny. *Byle* poczciwie, choć mało. Per fas, per nefas, *byle* było u nas.

Przypuszczony warunek wyrażają też same spójniki połączone z *by* (194), które też na oznaczenie tej okoliczności i samo ze słowem lub innymi wyrazami wiążemy (178, c), np. *jeżelibyś* chciał; *chybabym* nie żył; *dałbym, gdybym* miał; *jutrobym* ci oddał.

296. CELOWE: *by, aby, żeby, ażeby*, wskazują cel dla którego się coś dzieje, mówi lub czyni, np. *Rozkazano mu, by przyszedł*.

Nie sztukaj, *zebyś* go nie przebudził. Chce, *zebyście* u niego pozostali. Odebrano mu wieś, *aby* reszty majątku nie stracił. Dla tego ci to mówię, *zebyś* wiedział.

UWAGI: 1) Spójnik *by* i z niego złożone używają się po słowach chęć, życzenie, zamiar, cel, przedsięwzięcie, usiłowanie, powód i t. p. okoliczności wyrażających. Co do spójnika *by* uważać należy, że jako warunkowy łącznie z jakimś wyrazem, a jako celowy osobno go piszemy. Co innego więc znaczy: *Przyszedłby* go napomnieć, a co innego: *Przyszedł, by* go napomnieć.

2) *Aby*, jest też przystówkiem, np. Miej cierpliwość *aby* do roku. Zabaw się *aby* przez godzinę.

297. POWODNE CZYLI PRZYCZYNOWE łączą dwa zdania, z których jedno zawiera przyczynę tego, co w drugim jest powiedziane. Takimi są: *bo, bowiem, albowiem, ponieważ, a ponieważ, gdyż, że*, gdy znaczy *ponieważ, a że, a ponieważ, iż, kiedy, skoro* (za *ponieważ*), *dla tego, że*.

Śluchajcie, *bo* osobliwe rzeczy mówić będę. Nie bądź skwapliwy ku gniewaniu, *bowiem* gniew w łonie szalonego spoczywa. Strzeż miary, *albowiem* rzecz jest piękna przy rozumie cnota. Najwięcej szkodował na swęj powolności, *ponieważ* go nie słuchali. *A ponieważ* nie uczyniłeś zadosyć rozkazom, tyś więc sprawcą tej szkody. Nie był w szkole, *gdyż* chorował. Gniewa się, *żeś* go nie odwiedził. Natura nie dała nam lekarstw zamorskich, *iż* nasze ciała nie potrzebowały ich. Tak radzę, *że* cię kocham. Nie pisałem do ciebie *dla tego, żeś* mi na mój list wcale nie odpisał.

298. CZASOWE wyrażają okoliczność czasu i są następujące: *aż, póki, dopóki, póty, pokąd, odkąd, dopokąd, gdy, kiedy, kiedy—wtedy, kiedykolwiek, nim, jak, jak—to, jak tylko, skoro, jak skoro, skoro tylko, od czasu jak, ledwie że—aliści, wtedy, wprzód—nim, podczas gdy, w czasie gdy, tak długo—dopóki.*

Będę czekał, *dopóki* nie przyjdzie. Mniej nam się dała czuć potrzeba rękodzieł, *dopokąd* tyle nie znaleźliśmy potrzeb. Daj mi znać, *jak* przyjdzie. Nie wierzymy złemu, *aż* jest. *Gdy* gomon (kłopot) mam w domu, nie radem nikomu. *Póki* w mieszkaniu twym co czują, *póty* cię wszyscy szanują. *Nim* się obrócimy, *nim* się obejrzymy, śmierć zawita. *Kiedy* zobaczę, *wtedy* uwierzę. *Pókim* grosz miał, każdy mię znał. *Kiedy* przyjdiesz między wrony, musisz krakać jak i ony. *Kiedy* się chłopot przepełni, nie szuka w chlebie ości. Mądry nie mówi, *aż* głupi przestanie.

UWAGA. *Aż* jest spójnikiem oraz przysłówkiem wyrażającym miarę lub granicę miejsca, czasu, stopnia wielkości i innych okoliczności, np. *aż* po rzekę, *aż* do mostu; *aż* za tydzień, *aż* godzinę. Tak się rozrzewnił, że *aż* płakał. Piękny, *aż* miło na niego patrzeć. Taki był tłok, że się *aż* dusili.

299. TWIERDZĄCE. Takimi są: *że, iż, iże, i* potwierdzające *jakoż.*

Widzę, *że* się na mnie gniewasz. Przyrzekł, *iż* wkrótce powróci. Mówi, *że* był chory, *jakoż* zastałem go w łóżku. Z ciekawości król chciał mię widzieć, *jakoż* mię w dziwnej łaskawości przyjmuje. Doświadczenie przeczy, *izby* można być wielkim i prędko, i łatwo.

Że (iż) wyraża pewność twierdzenia, i dla tego kładzie się tylko po zdaniach z pewnością twierdzących. Używamy go po słowach umysłowych, mownych i zmysłowych, jakimi są: mówię, twierdzę, donoszę, głoszę, słyszę, widzę, myślę i t. p. np. Mówi, *że* brat jest chory. Widzę, *że* nie chce. Piszę, *że* nie przyjdzie.

300. OBJAŚNIAJĄCE wyjaśniają to, co się w poprzedniemu zdaniu powiedziało. Takimi są: *ano, a oto, i tak, jakoto, to—jest, oto, prawda że.*

Słucha, *ano (a oto)* grają. Posyłam ci żądane dzieła, *jakoto*: Krasickiego, Orzechowskiego i Książnina. Oto masz dukat, *tojest* osiemnaście złotych polskich. Cóż jest ta piękność ciała? *Oto* wór gnoju! Co jest to wdzięczne śpiewanie? *Oto* lekkie powietrza poruszenie! Co są potrawy? *Oto* trupy zwierząt. *BALSAMA Kazania Niedź.* Wszyscy dziejopisowie zgadzają się na to: *i tak* Naruszewicz pisze. Ukarano go, *prawda że* zasłużył.

UWAGA. Przysłówki następstwa (309, 8) służą też za spójnią szczególnych zdań, a tak stopniowo myśl rozszerzają, np. Był *najprzód* chłopcem do postugi, *potém* wyszedł na pisarza prowentowego, *następnie* na rządcę, *dalej* na komisarza i *nakoniec* kupił sobie wielkie dobra.

ROZDZIAŁ DZIESIĄTY.

O WYKRZYKNIKACH.

301. WYKRZYKNIKI od głośniejszego wymawiania nazwisko swoje biorące, są wyrazy nieodmienne, przez które jakie uczucia albo naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażamy.

Wszystkie wykrzykniki na dwa główne oddziały podzielić można, tojest: 1) na wykrzykniki uczucie i uniesienie umysłu objawiające, np. radości: *o! och! bravo! hejże!* smutku: *biada!* zadziwienia: *ach! dajgo Bogu!* wołania: *héj!* zachęcenia: *dalej!* nalegania: *na!* i 2) wykrzykniki, które zewnętrzne jakiej rzeczy wrażenie przez naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażają, np. *bęc, brum, paf, trzask, miau! mlask! ps! ks!* i t. p. Z takich wykrzykników znajdują się téż słowa urobione, np. *bęc-nąc, miauczyć, trzasnąć, psyknąć, ksyknąć.*

Jeden wykrzyknik może być znakiem rozmaitych uczuć, a natenczas stojące przy nim wyrazy wskazują w jakim znaczeniu brać go należy, np. *O nieszczęśni! O!* jak się uśmiecha do mnie.

SKŁADNIA.

302. Dotąd uważaliśmy szczególne wyrazy pod względem ich zakończenia, znaczenia, i stąd wynikających odmian gramatycznych. Teraz przystępujemy do wykładu zasad według których w całość je łączymy, aby dokładnie myśl wyrażały. Część gramatyki obejmującą te zasady *składnią* nazywamy.

303. SKŁADNIA podaje zasady, według których szczególne wyrazy w zdania, a zdania w ciągłą mowę wiążemy czyli składamy.

Składnia dzieli się na *składnią zgody, składnią rzędu i składnią szyku.*

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O ZDANIACH.

304. ZDANIEM zowiemy myśl słowami oddaną, np. *Ojciec jest nauczycielem. Brat jest chory. Siostra będzie bogatą. Pióro jest lekkie. Nóż nie jest ostry.*

305. Każde zdanie składa się z trzech części, które *podmiotem, orzeczeniem i łącznikiem* nazywamy:

I. *Podmiotem* jest mianownik wyrażający osobę lub rzecz, o której coś twierdzimy. I tak w powyższych przykładach *ojciec, brat, siostra, pióro, nóż*, są podmiotami.

II. *Orzeczeniem* zowie się to, co o podmiocie twierdzimy czyli orzekamy. Zatem wyrazy *nauczycielem, chory, bogatą, lekkie, ostry*, w powyższych przykładach są orzeczeniami.

III. *Łącznikiem* nazywamy słowo *być, bywać*, oraz i te które w sobie znaczenie *bycia* zawierają, jakimi są: *zwać się, nazywać się, zostać, stać się, stawać się, urodzić się, żyć, umrzeć*; słowa te bowiem orzeczenie łączą z podmiotem.

306. Ale to tylko zdania, w których się znajdują te słowa, każdą z tych części osobno przedstawiają; w innych bowiem jest tylko podmiot i słowo, np. *Jan czyta, ojciec siedział*, bo łącznik zawarty jest w słowie, które na łącznik i orzeczenie rozebrać się daje. I tak zamiast *czyta* powiemy *jest czytający*, a zamiast *siedział*, *był siedzący*.

Czasem łącznik całkiem się opuszcza, np. *Cnota skarb wieczny (domyśl. jest), cnota klejnot drogi*.

Jakie wyrazy mogą być podmiotem.

307. **PODMIOTEM** może być: rzeczownik, liczebnik, przymiotnik lub imiesłów rzeczownie wzięte, zaimek i na koniec jakibądź wyraz, oraz całe zdania, gdy są rzeczownie użyte (68, 1), np. *Matka spi. Wielu chciało. Mądry (człowiek) milczy. Spiący nie czuwa. Ja piszę. Kto chce? Nieszczęsne oddaj poróżniła nas. Przekłete nie dam rozgniewało go. Pracować (pracowanie) jest rzeczą chwalebną. Wywdzięczać się (wywdzięczanie się) za otrzymane dobrodziejstwa jest powinnością każdego człowieka. Tu wyrazy *oddaj, nie dam, pracować, wywdzięczać się*, wzięte za rzeczowniki zastępują miejsce mianownika i dla tego są podmiotami.*

Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem.

308. **ORZECZENIEM** może być rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, imiesłów, przysłówce lub słowo.

309. Jeżeli orzeczeniem jest rzeczownik, przymiotnik, liczebnik lub imiesłów, natenczas łączy się z podmiotem za pomocą łącznika *być*, tudzież słów, które mają znaczenie *bycia*

(344. III.), np. Krasicki był *wierszopisem*. Krasicki był *do-wcipny*. Ty byłeś *pierwszy*. Krasicki był *poważany*. Nazywa się *Kochanowski*. Bóg stał się *człowiekiem*. Brat został *księ-dzem*. Urodził się *niewidomym*. Umarł *biedakiem*.

Imię przymiotne z rzeczownikiem bezpośrednio połączone zowie się *przymiotnikiem*; jeżeli zaś łączy się z nim za pomocą słowa *być*, *orzecze-niem* je nazywamy. Tak więc ten sam wyraz może być przymiotnikiem i orzeczeniem, np. *dobry* ojciec, ojciec jest *dobry*, *czarny* stół, stół jest *czarny*.

310. Jeżeli sposób bezokoliczny za podmiot bierzemy, na-tenczas orzeczeniem jest najpospoliciej przysłówek, a niekiedy i rzeczownik, które za pomocą słowa *być* z podmiotem łączymy, np. Rozkazywać jest *łatwo*. *Dobrze* jest siedzieć, ale *lepiej* jest chodzić. Uważać jest *powinnością* ucznia. Czasem i podmiot i orzeczenie przez sposób bezokoliczny wyrażamy, np. Nie rychło *chcieć* jestto jakoby nie *chcieć*.

311. Jeżeli orzeczeniem jest słowo, to je bez łącznika *być* przy podmiocie kładziemy; każde bowiem słowo łącznik i orzeczenie w sobie zawiera, np. Krasicki *pisał*. Podobnie i słowo *być* gdy tylko bytność oznacza, także czasowniki *zostać*, *urodzić się*, *żyć* i *umrzeć*, gdy tylko stan wyrażają są razem łącznikiem i orzeczeniem, np. Bóg *jest*. Brat *został*. Syn się *urodził*. Sąsiad *umarł*. Jeszcze *żył*.

I po słowie nieosobistém *być* orzeczeniem jest przysłówek, np. Jak tu jest *przyjemnie*. *Miło* mi było widzieć go.

Jakie wyrazy mogą tworzyć zdanie.

312. 1) Ponieważ w języku polskim przy każdym słowie w jakim bądź czasie i osobie stojącym domyślamy się zaimka osoby, o której lub do której mówimy; zatem każde słowo w sposobie oznajmującym lub rozkazującym położone czyni zdanie; bo w niém podmiot, to co o nim twierdzimy czyli orze-czenie, jako téż i łącznik są zawarte, np. *czyta* zamiast *on jest czytający*, *mówiliśmy* zamiast *my byliśmy mówiący*, *idźmy* za miast *my bądźmy idącemi*, *nieście* zamiast *wy bądźcie niosący*.

2) Słowo *być*, kiedy tylko w ogólności istnienie wyraża, tworzy zdanie z podmiotem do którego się odnosi, np. *pan jest*, *konie są*, *noc była*.

3) Słowa nieosobiste, czynią też zdania, bo podmiot jest w nich ukryty, np. wczoraj *grzmiało*, (był *grzmot*), *błyskało się*, *gorzało*, *dnieje* (*dzień nastaje*).

4) Sposób bezokoliczny jakiegobądź słowa jako nie mający osobowych zakończeń, zatem samo tylko twierdzenie bez oznaczenia osoby lub rzeczy, o której się coś twierdzi, wyrażający, nie może czynić zdania, chyba że zawisł od domyślnego trzecioosobowego wyrażenia (256) *można*, *trzeba*, które też i wyraźnie kładziemy, np. Jak się *śmiać* (domyśl. *można*), kiedy boli. Jak nie *jeść*, kiedy dają. Jak *częstować*, a nie pić. *Drzcć* mu się przez skały, kto chce na górze pięknej stanąć chwały. NARUSZ. Mnieć tam *być*. REJ.

5) Wszystkie inne części mowy, jakoto: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki i przysłówki kiedy same stoją, tylko w pytaniach, odpowiedziach, wykrzyknieniach lub gdy z przekładnią (242, 4) są połączone mogą czynić zdanie, bo się przy nich domyślamy jakiegoś słowa, które też czasem wyraźnie kładziemy, np. Kto idzie? *Brat* (domyśl. *idzie*). Czy zdrow? *Zdrow* (domyśl. *on jest*). Kto wziął? *Ja* (domyśl. *wzjąłem*). Czy byłeś? *Nie* (domyśl. *byłem*). *Pięknyś!* (zamiast *ty jesteś piękny*). *Dobryś* (*ty jesteś dobry*). *Stabiście?* (*czy jesteście słabi*). Byliście. *Gdzie?* (byliście) tu przysówek pytający *gdzie* czyni zdanie. Jak napisał? *Złe* (on napisał). *Cóż ty na to?* *Ognia!* *Wody!* *Dzień dobry!* *Zginęliśmy!* *Pomału!* *Cicho!*

Zdania gołe i rozwinięte.

313. Zdania składające się tylko z podmiotu, orzeczenia i bądź wyraźnego, bądź w orzeczeniu ukrytego łącznika (306) *gołemi* nazywamy, np. *Bóg jest sprawiedliwy*. *Ojciec czyta*. *Rozwiniętymi* są zdania, kiedy do powyższych istotnych czyli głównych wyrazów i inne dla bliższego ich określenia są przydane, np. *Przedwieczny Bóg jest sprawiedliwym sędzią*. *Mój najukochańszy ojciec czyta bardzo ciekawą książkę*.

314. PODMIOT rozwija się w zdaniu dodając mu:

1) Przymiotnik lub imiesłów, np. *Pilny uczeń napisał*. *Młodszy brat przyjechał*. *Porywająca rzeka pochłonęła*.

2) Liczebnik porządkowy, np. *Drugi uczeń napisał*.

3) Zaimek przymiotny, np. *Ten (mój, twój) uczeń* napisał.

4) Rzeczownik w dopełniaczu, np. *Uczeń brata* napisał. Jeżeli zaś podmiotem jest rzeczownik słowny rozwijające go imię kładzie się w spadku, którym słowo rządzi, np. *ubieganie się o zaszczyty*, *dopomaganie bliźniemu*. Ale od słów czynnych pochodzące rzeczowniki słowne z dopełniaczem kładziemy, np. *wspieranie bliźniego*.

5) Rzeczownik z przymikiem, albo téż w mianowniku jako przydatnia, np. *Ptak w klatce śpiewa*. *Brat, malarz, przyjechał*.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem wziętych, np. *Ten pilny uczeń brata* napisał.

315. ORZECZENIE rozwija się czyli dokładniej oznacza dodając mu:

1) Przymiotnik lub zaimek dzierżawczy, jeżeli orzeczeniem jest imię rzeczowne, np. *Brat jest dobrym uczniem*. On jest *twoim* dobrodziejem.

2) Rzeczownik lub zaimek w jakim bądź spadku względnym. W dopełniaczu, np. *Uczeń jest godzien nagrody*. On jest *nauczycielem brata*. W celowniku, np. *Niedbalstwo szkodzi uczniowi*. *Lekarstwo pomaga choremu*. W bierniku, np. *Nauczyciel kocha ucznia*. *Ojciec prowadzi syna*. W narzędniku, np. *Uczeń pisze piórem*. *Brat podpira się laską*. W miejscowniku, np. *Uczeń siedzi w ławce*. *Brat spi w lesie*. *Pokój jest częścią domu*.

3) Przyimek z należącym do niego spadkiem, np. *Uczeń idzie po książkę*. *Brat chodzi do szkół*.

4) Słowo w sposobie bezolicznym, szczególnie po czasownikach niezupełną myśl wyrażających, jakeimi są: *dać, iść, lubić, chcieć, kazać* i t. p., np. *dziecko chce spać*, *ojciec każe pisać*.

5) Przysłówek, który albo przymiot, albo stan, działanie, miejsce i t. d. dokładniej oznacza, np. *Uczeń jest bardzo pilny*. *Brat jest ciężko raniony*. *Siostra pięknie pisze*. *Stoi tam drzewo*.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem użytych, np. *Niedbaly uczeń chodzi niechętnie do szkoły*.

316. Tak podmiot jak i orzeczenie można razem rozwinać według sposobów wyżej wskazanych. I tak zdanie: *Człowiek umarł*, rozwiniąwszy w niém podmiot i orzeczenie, tak wyrazimy: *Ow ubogi o jednej nodze w lachmanach człowiek umarł dziś nagle z wielkiej nędzy*.

UWAGA. Wyrazy rozwijające mogą być znowu rozwinięte. I tak w powyższym przykładzie wyraz *nędza* określa przymiotnik *wielka*.

317. Wyrazy, któremi w zdaniach podmiot bliżej określamy *przydatkiem*, uzupełniające zaś orzeczenie *dopełnieniem* nazywamy.

PRZYDATKI: *Suchy chleb jest twardy. Czujny pies szczeka. Pióro bez atramentu jest nieprzydatne. Grzywa lwa jest długa. Nasz dom jest nowy. Pilność jęj była chwalebna. Ten nóż jest ostry.*

DOPEŁNIENIA: *Pokarm posila człowieka. Rolnik sprzedaje zboże. Dumny ubiega się o znaczenie. Sędzia odczytuje wyrok obwinionemu. Mróz zamienia wodę w lód. Sąsiad obrócił rolę na ogród. Miłosierny daje biednemu wsparcie.*

Zdania pojedyncze i ściągnięte.

318. Tak gołe jak i rozwinięte zdania są: *pojedyncze i ściągnięte*.

1) *Pojedyncze* są, kiedy mają jeden tylko podmiot i jedno orzeczenie:

Człowiek jest dobry. Ten sędziwy człowiek jest bardzo dobry.

2) *Ściągnięte* są wtedy:

a) Kiedy z jednym podmiotem łączymy kilka orzeczeń:

Brat jest pilny. Brat jest zdatny = Brat jest pilny i zdatny. Siostra siedzi. Siostra czyta = Siostra siedzi i czyta.

b) Kiedy do różnych podmiotów jedno orzeczenie odnosimy:

Brat jest pilny. Siostra jest pilna = Brat i siostra są pilni. Ojciec spi. Matka spi = Ojciec i matka spią.

c) Kiedy z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (317) wiążemy:

*Zielony kolor jest dla oka przyjemny } Nietylko zielony, ale i niebieski
Niebieski kolor jest dla oka przyjemny } kolor jest dla oka przyjemny.*

*Pióra gęsie zdadne są do pisania } Tak gęsie, jak i krucze pióra zda-
Pióra krucze zdadne są do pisania } tne są do pisania.*

*Brat jest przykładny w szkole }
Brat jest przykładny w domu } Brat jest przykładny w szkole i w domu.*

*Dobre dziecię jest uległe rodzicom }
Dobre dziecię jest uległe nauczycielom } com i nauczycielom.*

*Nie losowi winien swe wyniesienie }
Zasłudze winien swe wyniesienie. } nien swe wyniesienie.*

319. Ściągniętém jest zdanie, w którym albo do jednego podmiotu kilka orzeczeń, albo do jednego orzeczenia kilka należy podmiotów, albo nakoniec z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (317) jest połączonych.

I t mto r zni  się zdania  cignięte od złożonych, w których każde ma swój podmiot i orzeczenie, np. *Ptaki latają, a ryby pływają. Brat mi donosi, że ojciec przyjechał. Przyjaciel, z którym wczoraj byłem na przechad ce, odjechał dziś rano. Dzieci dobrze się zachowują, a to cie szy rodziców. Kto jest zdrow, ten nie potrzebuje lekarza. Poczciwy człowiek mówi tak, jak myśli.*

320.  cignięte zdania wi z  się z sobą za pomocą spójników łączących (289), przeciwniczych (293) i wnioskujących (294).

321.  cignięte zdania oddzielają się przecinkiem (,), chyba że za pomocą spójników *i, albo, lub*, są połączone.

322. Zdania uważane co do ich formy mog  być: twierdzące, przeczące, pytające, życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażające. Po zdaniu twierdzącem i przeczącem kropk  (.), po pytaj cem znak zapytania (?), a po zdaniu życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażającem znak wykrzyknienia (!) kł s  si  powinienn, np. *Brat jest zdrow. Brat nie jest zdrow. Czy brat zdrow? Oby brat był zdrow! Bracie, b d  zdrow!*

Oprócz powyższych zdań są jeszcze i inne rozmaicie nazywane, ale o tych niżej powiemy.

ROZDZIAŁ DRUGI.

SKŁADNIA ZGODY.

323. SKŁADNIA ZGODY podaje prawidła według których wyrazy odmienne w zdaniu zgadza  się z sobą powinny, aby tym sposobem jaśniej malowały związek między niemi zachodzący.

Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem.

324. Przymiotnik zgadza się z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, do którego się odnosi, w rodzaju, liczbie i spadku, np. *dobry ojciec, dobra matka, dobre dziecię.*

325. Przymiotnik ścigający się do dwóch lub więcej rzeczowników jednego rodzaju kładzie się w liczbie mnogiej i zgadza się z ich rodzajem, np. *ojciec i syn pracowici; matka i córka stroskane.*

326. Jeżeli między rzeczownikami r znego rodzaju znajduje się téż osobowy mężki, natenczas odnoszący się do nich przymiotnik z zakończeniem mocném w liczbie mnogiej kładziemy,

np. *ojciec i matka staranni; brat i siostra ciekawi; rycerz i koń zabici.*

327. Przymiotnik odnoszący do kilku imion zwierzęcych lub nieżywotnych różnego rodzaju, kładzie się w liczbie mnogiej ze słabém zakończeniem (85), np. *koń i klacz stare; wół, krowa i cielę ludziom pożyteczne.*

328. Wyszczególniając imię zbiorowe, to jest różne jego części osobno oznaczając przymiotnik lub imiesłów nie z imieniem zbiorowém, ale z domyślnym rzeczownikiem *ludzie, kobiety, rzeczy*, zgadzać zwykliśmy, np. *Wkroczyło wojsko do miasta, jedni (domyśl. żołnierze) nieprzyjaciela wypierali, drudzy (domyśl. żołnierze) miasto pustoszyli, inni zamek obsadzali.*

329. Powyższe prawidła służą téż dla liczebników, zaimków i imiesłówów przymiotne zakończenia i odmiany mających, np. *pierwszy człowiek, pierwsza niewiasta, wtóre słowo, mojej ciotce, piszącemu bratu, siostra strapiona.*

330. Z kilku liczebników porządkowych lata oznaczających dla krótkości i uniknięcia niemiłego zbiegu podobnych zakończeń, niekiedy tylko dwa ostatnie z rzeczownikiem zgadzamy, np. *tysiąc ósmset trzydziestego drugiego roku*, zamiast *tysięcznego ósmsetnego trzydziestego drugiego*; *w tysiąc ósmset dwudziestym czwartym.*

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych.

331. Orzeczenie *jakeśmy widzieli* (309) jest *przymiotne rzeczowne i słowne*. Przymiotne i rzeczowne z podmiotem łącznikiem *być, stać się* i t. d. (305. III) wiążemy, który w słowném jest ukryty (306).

332. Orzeczenie przymiotne słowem *być* z podmiotem związane zgadza się z nim w rodzaju, liczbie i spadku, np. *nauzczytel jest dobry; nauka była długa; uczniowie są pilni; córki były przykładne; ludzie są śmiertelni.*

333. Orzeczenie rzeczowne najpospolicij zgadza się w liczbie ze swoim podmiotem, ale może być innego rodzaju, i w innym stać spadku. To orzeczenie dla odróżnienia go od podmiotu w narzędniku kładziemy, np. *Kościół święty jest matką*

naszą. Człowiek jest twórcą swojego losu. Anglija jest krajem przemysłnym. Anglicy są narodem bogatym.

334. Przy łączniku *być*, gdy ma tylko znaczenie *bycia*, orzeczenie rzeczowne w mianowniku, jeżeli zaś w niem znaczenie *stać się* lub *zostać* jest ukryte, w narzędniku kładziemy, np. *Tyś ojciec. Tyś ojcem. Jest żołnierz. Jest żołnierzem. Byli urzędnicy. Byli urzędnikami.* Byś był (został) *panem.*

335. Po czasownikach *stać się, stawać się, zostać, zostawać, zwać, nazywać*, orzeczenie rzeczowne stoi w narzędniku, np. *Bóg stał się człowiekiem. Został zakonnikiem. Zwią go sknerą. Nazwano ją zbawczynią.*

UWAGA. *Nazywać się, zwać się*, kładzie się z mianownikiem imienia i nazwiska, np. *Zygmunta III. kaznodzieja nazywał się Piotr Skarga.* Jeżeli zaś *nazywać się* lub *nazwać się* znaczy przybrać sobie nazwisko, natenczas kładzie się z narzędnikiem, np. *Nazwał się Pskowskim*, gdy do herbu przyjęty został. *Pitagoras nazwał się miłośnikiem mądrości czyli filozofem.*

336. Po czasownikach zaimkowych *czuć się, mienić się, okazać się, uczuć się, urodzić się, wydawać się, zdawać się*, tudzież po słowach *powrócić, umrzeć, uznać, widzieć, wyjechać, znać, żyć*, przy których sposób bezokoliczny *być*, imiesłów *będąc, będącego* lub wyrażenie *gdy był*, są domyślne, orzeczenie rzeczowne i przymiotne w narzędniku kładziemy, np. *Umarł ubogim. Zdaje się być przychylnym. Czuję się (być) słabym. Ogłosili go wozdem. Znałem go dzieckiem. Wielki fałsz, mienić się i ozywać chrześcijaninem*, a uczynków chrześcijańskich nie naśladować. Porównaj § 309.

UWAGA. I po słowach *być, stać się* i t. d. (335) w sposobie bezokolicz. użytych, odnoszące się do nich orzeczenie przymiotne zawsze w narzędniku kładziemy, np. *być bogatym, stać się nieczułym, zostać ubogim, wydawać się chytrym.*

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych.

337. Orzeczenie słowne do kilku podmiotów osobowych należące kładzie się w liczb. mn. w osobie celniejszej, a w czasie przeszłym w rodzaju męzkim, jeżeli jeden z podmiotów jest rzeczownikiem osobowym męzkim. Co do osób uważać należy, że pierwsza celniejsza jest od drugiej, druga od trzeciej, np. *Ja*

i ty *jestesmy* pilni. Ty i siostra (ona) *byliście* w domu. My i oni *przyszliśmy*.

338. Orzeczenie należące do kilku podmiotów liczby pojedynczej nieżywotnych lub żywotnych z nieżywotnemi najpospolicij kładzie się w liczbie mnogiej, np. Praca i nauka *zjednaly* mu chwałę. Przemysł i rolnictwo *zbogacają* narody. *Zachęcają* go przyjaciel i nadzieja.

339. Jeżeli dwa połączone podmioty stoją przed orzeczeniem natenczas to w liczbie mnogiej kładziemy, w liczbie pojedynczej stoi zaś wtedy, kiedy jeden z podmiotów przed orzeczeniem, a drugi po nióm jest położony, np. *Słońce i księżyc świecą*. *Słońce świeci i księżyc*.

340. W zdaniach ściągniętych za pomocą przyimka z z narzędnikiem, a zatém jeden tylko wyraźny podmiot mających, orzeczenie tak w pojedynczej jak i w mnogiej liczbie zwykle kładziemy, np. *Krasicki z Naruszewiczem żyli* w przyjaźni. W tym miejscu widywaliśmy się *ja* z siostrą. *Ja* z tobą *pojadę*. Ty ze mną *pojedziesz*. *Ja* z tobą *pojedziemy*.

UWAGA. Taki sposób mówienia wtedy tylko czyni zdanie ściągnięte, kiedy tak podmiot jak i rzeczownik połączony z nim za pomocą przyimka z, są równoważne, co się stąd poznaje, że obok siebie stoją. Jeżeli bowiem nie są równoważne, to je zazwyczaj słowem przedzielamy, np. *Siostra przyjechała* z synem. *Brat siadł* z książką pod lipą.

Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowemi i liczebnikami.

341. Rzeczowniki zbiorowe na *stwo* tudzież liczebnik *oboje* jako znaczące zbiór osób płci męskiej i żeńskiej, mają przy sobie orzeczenie w liczbie mnogiej w rodzaju męzkim, np. *Oboje*, byliśmy *młodzi*. *Nasi kochani wujostwo przyjechali*. Państwo Senatorstwo *będą raczyli* przyjąć i t. d. Stryjostwo są *dobrzy*. Po innych zaś zbiorowych kładziemy je w liczbie, w jakiej ony stoją i z ich rodzajem zgadzamy, np. tłumy *przyszły*, gmina *zebrała się*, mnóstwo ludzi *wyszło*.

342. Liczebniki rzeczowne jako rzeczowniki rodzaju nijakiego (132, 1) mają przy sobie orzeczenie w liczbie pojedynczej a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim, np. pięć krów *zdechło*; dwoje ludzi *umarto*; było sześć złotych, np. *Czworo* ludzi (tojest mężczyzn i kobiet) *przyszło*; *pięcioro* dzieci (synów i córek)

zacharowało; sześcioro czeladzi (męż. i kob.) *pracowało; siedmio-*
ro bydła (wołów i krów) *zdechło; pięcioro* sanek *połamało się,*
sześcioro skrzypców *było.*

Zgoda zaimka względnego *który, która, które.*

343. Zaimek względny *który, która, które*, odnoszący się do imienia w poprzednim zdaniu wyrażonego, zgadza się zniem w rodzaju i liczbie, kładzie się zaś w spadku rządzonej od słowa swojego zdania, np. *Szanuj ojca, któremu* życie i wychowanie winien jesteś. *Odstąpili mię ludzie, dla których* wszystko poświęcałem. *Spaliła się wieś, w której* się twój brat urodził.

344. Zamiast *który, a, e*, używamy niekiedy zaimka *co*, szczególnież zaś kiedy następujące zdanie nie do imienia, ale do całego zdania poprzedzającego odnosimy, np. *Są mistrze uczeni, co (którzy),* kiedy zechcą, *zoładź* uczynią z czerwieni. *Poszedł do miasta ubogi, co mu* dałeś jałmużnę. *Powściągnął swój język, co mu* zaszczyt jedna. *Przetamaliście trudności, co* jest chwały godne.

Zaimek *on* wskazujący i osobisty.

345. Zaimek *on, ona, ono, onego, onój, onego*, w lic. mn. *oni, one* (155, 2) jest zaimkiem wskazującym i zawsze łączy się z rzeczownikiem wyraźnym lub domyślnym, np. *Odplata i na tym świecie i na onym* (domyśl. świecie). *Jużem ci nie on* (człowiek), *utartoć mi* rogów.

346. Aby wiedzieć gdzie zaimek osobisty *on, oni, ony, jego, jej, ich*, a gdzie wskazujący *onego, onój, oni, one, onych*, kłaść się powinien, uważać trzeba, że zaimek wskazujący zawsze w tym samym stoi spadku co i rzeczownik, który wskazuje, np. *on domu, onego domu, onym domem, ona suknia, onój sukni, onę suknią, onych domów, onych sukien.* Co się tyczy zaimka osobistego ten przy jakim bądź spadku rzeczownika tylko w dopełniaczu kładziemy, np. *jego* dom (źle *onego* dom), *jego* domu a *onego* domu co innego znaczy, *jego* (źle *onego*) domowi; *jej* suknia, *jej* sukni, a co innego znaczy *onój* sukni, *jej* suknią, *ich* (źle *onych*) domom.

Przydatnia.

347. PRZYDATNIĄ nazywa się rzeczownik, sam lub z należącymi doń wyrazami, objaśniający imię lub zaimek osobisty, z którymi się zgadza w liczbie i spadku, a jeżeli być może i w rodzaju, np. Jan III, *król polski, obrońca Wiednia*, umarł r. 1696. *Pierwsi królowie polscy*, Mieczysław I. i Bolesław wielki. O synu, *jedyna moja nadziejo i pociecho*, miłuj cnotę, bo ta prawego szczęścia jest źródłem.

DODATEK.**Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach.**

348. Na wyrażenie względu porównania rzeczy co do ich przymiotu używamy przysłówków porównania: twierdzących *tak—jak* i przeczących *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, oraz przymi-
ków *od, nad, z*.

349. Jeżeli dwie rzeczy z sobą porównane pod względem przymiotu wcale się nie różnią, używamy przymiotnika w stopniu równym, który między przysłówki *tak—jak* kładziemy, np. Brat jest *tak* pilny, *jak* siostra; chleb *tak* lekki, *jak* pióro.

350. Porównując dwie rzeczy za pomocą stopnia wyższego uważać trzeba, której z nich wyższość przymiotu przyznać chcemy; to albowiem wpływa na użycie przysłówków porównania. I tak:

1) Jeżeli rzeczy, którą porównujemy, przyznajemy wyższy stopień przymiotu, aniżeli go ma ta, z którą ją porównujemy, natenczas do porównania używamy przysłówków *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, np. silniejszy, *niż* twój brat; droższe jest życie, *aniżeli* majątek.

2) Jeżeli zaś wyższy stopień przymiotu przyznajemy rzeczy, z którą inną porównujemy, to po stopniu wyższym przysłówek *jak* kładziemy. Ilekroć zatem stopień wyższy stoi w zdaniu przeczącem lub przez przysłówek *mniej* jest wyrażony, porównanie nie przez *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, ale przez *jak* wyrażamy, np. Nie masz lepszego dobra dla ludzi, *jak* prawdziwa wiara. *Mniej* u mnie wazą pochwały przez złych ludzi dawane, *jak* nagany przez dobrych czynione.

351. Zamiast przysłówków, *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, można użyć przyimka *od* z dopełniaczem albo *nad* z biernikiem, np. Ja jestem *młodszy od* ciebie. Pojętniejszy *od* niego. Mają tam chleb lepszy *niż* chleb, żelazo *twardsze nad* żelazo.

Od znaczy tylko proste wyrażenie wyższości, *nad* zaś częścię mieści w sobie znaczenie celującej wartości osoby lub rzeczy, np. Dusza *nad* ciało, życie *nad* śmierć są lepsze rzeczy.

352. Okoliczność, iż rzecz jaka więcej ma przymiotu, niż wszystkie inne z nią porównane, wyrażamy przez stopień najwyższy z przyimkiem *z*, z dopełniaczem rzeczy, z którymi ją porównujemy, np. Miód najśłodszy *z* *napojów*. Salomon najmędrszy *z* *ludzi*.

353. Co się dotąd mówiło o sposobach wyrażania względów porównania przymiotników, toż samo służy i dla przysłówków (278 i 279), np. Ty piszesz wolniej, *niż* siostra. Zaszliśmy dalej, *aniżeli* oni. Wyżej *nad* (*od*) niego wygramolił się.

Stopień wyższy czasem się opuszcza, np. Wznieść człeka *nad* człeka (domyśl. *wyżej*) KRAŚ. Sat. 6, 1. Nie biorę *nad* *potrzebę* (domyśl. *więcej*). Tenże Sat. 5, 2.

Stopień wyższy przysłówków *niżej*, *taniej*, przy oznaczeniu ceny opuszcza się, i tylko zależący od niego przyimek *od* ma przy sobie w dopełniaczu imię cenę oznaczające, np. nie przeda *od* czterech złotych.

ROZDZIAŁ TRZECI.

SKŁADNIA RZĄDU.

354. SKŁADNIA RZĄDU uczy, jak należy wyrazów używać ze względu na zależność jednych od drugich.

Wyrazy od których inne zależą *rzędzycami*, te zaś, które od nich zależą, *rzędzonymi* nazywamy.

355. Imiona rzeczowne jako też niektóre przymiotne, wszystkie przyimki i niektóre przysłówki rządzą spadkami lub przyimkami; słowa zaś rządzą spadkami, przyimkami, albo innymi słowami, albo nakoniec pewnymi spójnikami.

UWAGA. Jakiemi spadkami lub przyimkami rządzą słowa, z takimi też kładą się ich imiestowy czynne, np. *pisac* (*piszący*) list; *lecić* (*lecący*) na dach, *błogostawić* (*błogostawiający*) dzieciom. Ale urobione z nich rzeczowniki słowne nie wszystkie stosują się do rządu swoich pierwotników. Jakoż pochodzące od słów czynnych, a zatem biernikiem rządzących, z dopełniaczem kładziemy, np. *pisac* list, *pisanie* listu, *lubieć* praw-

dę, *lubienie* prawdy; urabianych zaś ze słów z innymi spadkami stojących, z temi samemi spadkami używamy, np. *zyczyć* (*zyczenie*) szczęścia, *sprzeciwiać się* (*sprzeciwianie się*) dzieciom, *zdjąć* (*zdjęcie*) z krzyża.

Użycie Mianownika.

356. W mianowniku, dla tego tak nazwanym, iż rzecz bezwzględnie mianuje (62. II.), kładą się:

1) Rzeczowniki i zaimki osobiste (152) na pytanie *kto? co?* (147, 1), np. *Kto przyszedł? On, ja, ojciec, matka, dziecko. Co tam stoi? Koń, krowa, stół, krzesło, kanapa.*

2) Przymiotniki i imiesłowcy na pytanie: *jaki? jaka? jakie?* np. *Jaki ojciec? Dobry. Jaka kanapa? Nowa. Jakie krzesło? Dębowe. Jaki człowiek? Zmęczony, potłuczony.*

3) Liczebniki porządkowe i zaimki wskazujące i względne (154, 1. 2) na pytanie *który? która? które?* np. *Który człowiek? Pierwszy, trzeci, on, ów, ten, tamten, który.*

4) Zaimki dzierżawcze i także przymiotniki (117) w odpowiedzi na pytanie *czyj? czyja? czyje?* *Czyje dobra? Moje, twoje, narodowe, pańskie. Czyj to kapelusz? Mój, twój, nasz, wasz. Czyje masz pióro? Swoje, twoje, pańskie. Czyja trzoda? Wiejska, miejska.*

5) Słowo *być*, także *nazywać się, zwać się*, z mianownikiem a częstokroć i z narzędnikiem kładziemy. Zob. § 332, 334 i 335. Uwaga.

Użycie Dopełniacza.

357. DOPEŁNIACZ ma stąd swoje nazwę, iż jest dopełnieniem myśli.

I tak gdybym powiedział: *Cierpliwość usunęła wszystkie zawady*, myśl ta nie byłaby dostatecznie wyrażona, i dla tego słuchający zapytałby się: *czyja cierpliwość?* Przydany w odpowiedzi zaimek osobisty *jego, jej, ich* lub rzeczownik *ojca, brata, przyjaciela* i t. p., w dopełniaczu położone uzupełniłyby ją, a wtedy powiedziałbym: *Cierpliwość ojca, brata, moja, twoja, jego, usunęła* i t. d.

358. Dopełniacz odpowiada na pytania:

a) *Kogo? czego?* pytając się o przedmiot działania słowem wyrażonego, np. *Kogo? czego szukasz? Ojca, brata, książki, noża. Kogo? czego się boisz? Człowieka, psa, szczura, żaby.*

b) *Jakiego? jakiej? jakiego?* mówiąc o przymiocie imion

w dopełniaczu stojących, np. Jakiego się boisz człowieka? *Złego, układnego.*

c) *Czyj? czyja? czyje?* pytając się o osobę lub rzecz, od której coś pochodzi, do której coś należy lub jest jój częścią, np. *Cierpliwość nauczyciela, korzyść pracy, owoc niezgody, wpływ choroby; dom przyjaciela, siostra sąsiada, piór brata, w książce spółuczni, ręką sprawiedliwości, dzieło wszechmocności, noga tego stołu, kawałkiem kija, ćwierć łokcia.*

d) *Którego? której? którego?* gdy dopełniacz jakimś przydatkiem bliżej określamy, np. *Książka brata? Którego? Starszego, młodszego, tego, tamtego* i t. p. *Suknia siostry. Której? (Siostry) Anieli, Józi.*

359. Względem należenia rzeczy do rzeczy lub ich pochodzenia na pytanie *czyj? czyja? czyje?* wyrażamy albo dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy do której coś należy, np. *książka brata, władza ojca, suknia siostry;* albo bardzo często zamiast dopełniacza rzeczownika, szczególnież zaś gdy nim jest imię własne, na pytanie *czyj? czyja? czyje?* utworzony z niego przymiotnik dzierżawczy (117, 1) w mianowniku kładziemy. I tak zamiast *sprawiedliwość Boga*, mówimy *sprawiedliwość boska; ręka człowieka, ręka ludzka; pogoda jesieni, pogoda jesienna, obywatel Krakowa, obywatel krakowski; miłosierdzie (Boga) bozkie, obrady (sejmu) sejmowe, łaska (pana) pańska, dusza (człowieka) ludzka, urząd (miasta) miejski.*

360. Dopełniacz kładzie się na pytanie *czego?*

1) Po imionach zbiorowych, także miarę, wagę i ilość oznaczających, np. *półk jazdy, szwadron ułanów, tłum ludzi, kawałek chleba, funt kawy, mnóstwo osób, tuzin tyżek.*

2) Po przymiotnikach względnych, to jest niezupełną myśl czyniących, a zatem jój dopełnienia wymagających, jakimi są: *blizki, chciwy, godzien, pełen, pewien, potrzebny, próżen, świadomy, syty, wart, wdzięczny, wiadomy, zwyczajny*, np. *wolen trosk ludzkich, chciwy znaczenia, godzien nagrody, syt lat i chwały.*

Chciwy i łakomy rządzą téż biernikiem z przyimkiem *na*, np. *chciwy na szeląg, łakomy na zbiory.* *Wdzięczny* teraz kładzie się z przyimkiem *za* połączonym z biernikiem, np. *wdzieczzen* za wyświadczoną łaskę.

3) Po liczebnikach rzeczownych *dwóch, trzech, czterech*, po wszystkich głównych, zacząwszy od liczby *pięć*, i nakoniec

po zbiorowych oznaczonych i nieoznaczonych (132, 1) np. dwóch panów, trzech uczniów, pięć koni, dwadzieścia wozów, dwoje ludzi, troje sanek, ośmioro dzieci.

4) Po słowach czynnych, które pospolicie rządzą biernikiem kładzie się dopełniacz, jeżeli się przy nich znajduje *nie*, przysłówki przeczący, lub kiedy zależą od jakiego słowa z przysłówkiem *nie* połączonego;

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
widzę miasta	nie widzę miasta
mają gruszki	nie mają gruszek
czyta list	nie czyta listu
mogę ci powiedzieć prawdę	nie mogę ci powiedzieć prawdy
chcę budować dom.	nie chcę budować domu.

Wszystkie inne słowa nie rządzące biernikiem, ten sam rząd zatrzymują z przeczeniem, jaki miały w twierdzeniu;

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
wierzę ci	nie wierzę ci
ubiegaj się o nagrodę	nie ubiegaj się o nagrodę.
donosi ojcu.	nie donosi ojcu.

5) Po słowie nieosobistém *nie masz (ma)*, *nie było*, *nie będzie*, gdy niém bytności podmiotu zaprzeczamy.

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
jest zgoda	nie masz (ma) zgody
były wojska	nie było wojsk
będą przeszkody	nie będzie przeszkód.

UWAGI: 1. Zaimek rzeczowny *nie* przy słowach z przeczeniem położonych dwójako się używa: jeżeli bowiem słowa z przeczeniem stojące z natury swojej rządzą dopełniaczem, natenczas zaimek *nie* kładzie się w dopełniaczu, np. *niczego* nie pragnę, *niczego* nie żądam; jeżeli zaś słowo przed połączeniem go z przeczeniem *nie*, biernikiem rządziło, zaimek *nie*, mimo przeczenia, w bierniku kładziemy, np. *Nie* nie mam nazbyt. *Nie* nie powiem.

2) Jeżeli przysłówki przeczący *nie*, ściągają się nie do słowa, lecz do innego wyrazu w zdaniu będącego, natenczas biernik przy słowach czynnych, a mianownik przy słowie *być* wcale się nie zmienia, np. Nie drzewo, ale dom widzę. Nie nożyczki, ale scyzoryk mi podaj. To nie jest ojciec, ale brat. Nie był to pałac, ale dworek.

6) Po słowach czynnych kiedy chcemy wyrazić, iż rzecz tylko w jakiej części działaniu uległa, lub na niejakiś czas do użycia jest udzielona, kładzie się dopełniacz dla domyślnych wyrazów *wiele*, *część*, *ilość*, *tylko*, *dosyć*, *trochę*, *mnóstwo*, *użycie*, np. kupić *chleba*, dać *pieniędzy*, urwać *jablek*, będzie tu *krzyku*.

Dla tego téż słowa czynne z przyimków *do, od, na, nad, przy, u,* oraz z dwóch przyimków *naob, naprzy, naz,* złożone, rządzą dopełniaczem, kiedy im te przyimki nadają znaczenie, którymbądź z domyślnych powyższych wyrazów uzupełnić się mogące, np. *dobierać koni, dobywać miasta, nałapać ryb, naszczerbić noża, nabawić niespokojności, nadstawić sukni, nadwątlić sił, przylać wody, przymieszać cukru, przybywa zdrowia, ująć obroku, uciąć pióra, naobcinać gałęzi, naprzynosić drew, nazrywać kwiatów.*

Jeżeli zaś przy tych słowach nie można się rzeczonych wyrazów domyślać, a zatem kiedy działanie przez nie wyrażone rozciąga się do całej rzeczy, o której mówimy, z biernikiem je kładziemy, np. *dopisał złoty, doniósł nowinę, przybywa gość, ujął siostrę, przysłał pieniądze,* (rozumie się wszystkie, które miał lub które były potrzebne).

7) Słowa czynne z przyimka *do* złożone, prawie powszechnie z dopełniaczem kładziemy, bo przyimek *do* nadaje im znaczenie czynienia czegoś tylko w części ostatniej, np. *dopaść konia, doczekać się śmierci, doorać pola.*

8) Z dopełniaczem kładą się:

a) Słowa zaimkowe: *bać się, badać się, chronić się, chwycić się, doczekać się, domagać się, domyślić się, dorobić się, dowiedzieć się, dzierżyć się (trzymać się), imać się, jąć się, kajać się (żałować występku, błędu), lękać się, naprzec się, obawiać się, obezrzyć się, odprzysiądz się, odrzec się, objeść się, podjąć się, pozbyć się, przec się, pytać się, radzić się, spodziewać się (dawniej nadziewać się), strzedz się, tyczyć się, tknąć się, tykać się, trzymać się, uczyć się, ustrzedz się, wstydzić się, wyprzec się, wyrzec się, wystrzegać się, wzdrygać się, zaprzec się, rzec się i nieosobiste chce mi się, zachce mi się, np. *Dwu rzeczy snadno pozbyć się, ale trudno nabyć, grosza i zdrowia; trzymać się prawdy; domaga się nagrody; boisz się ojca; domyślasz się tego i t. p.**

b) Następujące słowa: *bronić, chcieć, chronić, chybić, dobyć, dochodzić (badać), doglądać, dokazać, dokonać, dopaść, dopełnić, dopiąć, doścignąć, dostać, dostąpić, doświadczyć, dotrzymać, dowodzić, doznać, dozwolić, kosztować (smakować), litować (żałować), liznąć, łaknąć, macać (doświadczać), nabyć, nadużyć, niechać, ochraniać, oczekiwać, odbiedz, odjechać, odmówić, odstąpić, oduczyc, odumrzeć, odwyknąć, oszczędzać, patrzeć (pilnować), pilnować, pokusić (próbować), poniechać, poszukiwać, potrzebować, pragnąć, próbować, śledzić, słuchać, strzedz, szanować (ochraniać), szczenić, szukać, tknąć, tykać, uchodzić (unikać), uczyć (ze złożonymi oprócz *przy*), ująć (uniknąć), unikać, ustąpić, używać, win-*

szować, wołać (żądać), wyglądać (oczekiwać), wymagać, wzbronić, wzywać, zabronić, żałować, zaniechać, zaniedbać, zapomnieć, zaprzeczyć, zasięgać, zazdrościć, zabaczyć, żądać, żałować (ale się mówi za grzechy), żebrać, życzyć, tudzież nieosobiste: braknie (brakuje), staje i stawa (gdy znaczy starczy, wystarcza), niedostaje, niestaje, przybywa, ubywa, przyrasta, trzeba, potrzeba, np. śledzić *prawdy*, ochraniać *sukien*, używać *szczęścia*, żałować *pieniędzy*, litując (żałując) *krzywdy mojej*, żałować *sukcesyi*, zasięgać *rady*, braknie *nogi*, zachciało się *zbytków*, wystarcza *drzewa*, przybywa *dochodów*, ubywa *wody*, póki *oczu* stanie płakać będę; nie staje mi *głowy*.

UWAGA. *Dostać* według myśli używa się z dopełniaczem częstkwowym lub z biernikiem, np. dostałem *pieniędzy*, dostałem *zegarek*.

Kupić, nabyć, kładą się z dopełniaczem lub biernikiem, a to według tego czy rzecz nabytą jako część, lub jako całość uważamy, np. kupił *sukna*, kupił *sukno*, kupił *chleba*, kupił *dom*. Niedokonane *kupować, nabywać, przedawać* i dokonane *przedać* rządzą tylko biernikiem. Chcąc wyrazić, że część jaka rzeczy jest sprzedana, dodajemy wyraz ilość oznaczający, np. sprzedał *wiele* mięsa, *trochę* chleba.

W wyrażeniach: *dać drapaka, kulaka, szturehańca; wypłatać (zrobić, wyrzucić) figla, wyrzucić lub skakać koziołka*, nie jest dopełniacz ale biernik, który i w nieżywotnych niekiedy do dopełniacza jest podobny.

9) Dopełniacz kładzie się po niektórych przyimkach. Zob. § 267, 268 i 269.

10) Po przysłówkach obfitość lub niedostatek wyrażających, jakimi są: *mniej, więcej, dosyć, nadto, nazbyt* i inne, np. *dosyć tego, nadto sług, nazbyt potraw, więcej koni i psów*.

361. Własność osób lub rzeczy, które opisujemy, kładzie się w dopełniaczu na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. *Młodzieniec rzadkiej dobroci, człowiek wysokiego wzrostu, niepospolitych zdolności, wesolego oblicza*.

Pod to правило podciągnąć należy wyrażenia: *być dobrej, wesolej myśli, być wesolego humoru, wspaniałego umysłu, dobrego serca*.

362. Po zaimku *co*, gdy jest pytającym, oraz po *co, coś i nic* (153) gdy w mianowniku lub bierniku dopełniają orzeczenie (315) pospolicie przymiotnik w dopełniaczu kładziemy np. *Cóż miłszego nad zdrowie? Cóż droższego nad dobre imię? Wjęgo wejrzeniu jest coś ujmującego, łagodnego*. Ma w swych poruszeniach *coś szlachetnego, poważnego*. Nie ma *nic nowego*. *Nic dobrego* nie słyhać. *Powiedz co nowego*.

363. Wyszczególniając autora jakiego pismiennego utworu, nazwisko jego zamiast w bierniku z przyimkiem *przez* w dopełniaczu kładziemy, np. Bajki *Krasickiego* (zamiast *przez Krasickiego* napisane). Satyry *Opalińskiego*. Sielanki *Zimorowicza*. Wiersze *Jana Kochanowskiego*.

Użycie Celownika.

364. CELOWNIK, którym się odpowiada na pytanie *komu? czemu? jakiemu? jakiej? jakiemu? któremu? której? któremu? czyjemu? czyjej? czyjemu?* oznacza osobę lub rzecz będącą celem działania czyli tę, której się coś robi lub przeznacza, np. posłałem książkę *bratu*, darował dom *przyjacielowi*.

Imię w celowniku stojące w składni dalszym przedmiotem nazywamy ze względu na biernik, który jest bliższym, np. Kupił *konia stryjowi*.

365. Celownikiem rządzą:

Przymiotniki: dłużny, należny, obowiązany (dawniej obowiązały), podległy, posłuszny, pospolity (zwyczajny), potrzebny, powolny, przychylny, przydatny, przygodny (przydatny), przyjaźliwy, przyjazny, przyrodzony (wrodzony), przyzwoity, rad, równy, spółny, szkodliwy, wierny, winien, właściwy, własny (właściwy), zwyczajny, życzliwy, np. posłuszny *rodzicom*, powolny *nauczycielom*, rad *nowinie* i t. p. Następujące zaś tak w celowniku jak i w dopełniaczu z przyimkiem *dla* zarówno kłaść się mogą: chętny, chętny, dogodny, dostępny, miły, pomocny, pożądaný, pożyteczny, przeciwny, przystępny, straszny, uległy, uprzejmy (szczerý), usłużny, użyteczny, wolny, zdrowy, np. chętny *wszystkim* i *dla wszystkich*, dogodny *bratu* i *dla brata*, miły *ludziom*, uprzejmy *wszystkim* i *dla wszystkich*.

Podobny używa się tak z celownikiem jak i z przyimkiem *do*, np. *podobny ojcu* i *do ojca*.

366. Wiele słów z przyimka *od* złożonych, tudzież następujące, tak w znaczeniu dokonaném jak i niedokonaném z celownikiem wiążemy:

brać, dać, dać się, dociąć (o mowie), dogodzić, dogryźć (dokuczyć), dojać, dokuczyć, dopomódz, dziwić się, dziwować się, folgować, grozić, kazać, klaniać się, nadskakiwać, naprzykrzać się, obiecać, ofiarować, odezwać się, okazać, oprzeć się, panować, pochlebić, odebrać, podchmielić sobie, poddać się, podlegać, podobać się, podobać sobie, pomódz, pod-

ochociej sobie, podpadać (podlegać), podpieć sobie, podrzeźniać, polecieć, poruzyć, poświęcić i poświęcić się, potakiwać, pozwolić, pożyczyć, prosić się, przeczyć, przeszkodzić, przewinić, przyganiać, przyglądać się, przyjrzeć się, przykazać, przymilić się, przymówić, przypatrzeć się, przypisać, przypodobać się, przysięgać, przysięgać się, przystać, przysłuchać się, przysłużyć się, przystawić, przywłaszczycie, przyznać, równać się, słubować, sprostać (wydostać), sprzeciwić się, sprzyjać, świadczyć (czynić), szczęścić, szkodzić, towarzyszyć, tykać (mówić ty), ubliżyć, uchylić, udzielić, uledez, ulżyć, upodobać sobie, urągać i urągać się, ustąpić, uwłaczać (ubliżać), wydać, wydrzeć, wyrównać, zabiedz, zapobiedz, zajrzeć (zazdrościć), zapłacić, zaprzeczyć, zaradzić, zaskoczyć, zaszkozić, zastawić się, zazdrościć, zdołać, zlorzczyć, zrównać (wyrównać), życzyć, np. kłaniaj *mu* się, oparł *im* się. Kto *złemu* folguje, cięższe wnet poczuje.

367. Celownikiem rządzi téż wiele słów nieosobistych (249), jakimi są: braknie (brakuje), chce się, ckni się, émi się, godzi się, należy się, nie dostaje, ochapiać się (znaczy zdaje się że zna) potrzeba, trzeba, powodzi się, przykrzy się, przystoi, schodzi (braknie), śni się, szczęści się, trafia się, udaje się, wystarcza, zbywa, zdaje się, zdarza się, tudzież po nieosobistych wyrażeniach utworzonych z przysłówków (255): bolesno, łatwo, miło, markotno, pilno, przykro, smutno, snadno, trudno, tęskno i t. p. np. émi *mi* się w oczach, przykrzyło się *dzieciom*, zdaje się *bratu*, markotno *im*, trudno *wam* będzie, czy *ci* się śniło? trzeba *mu* pieniędzy.

UWAGA. Niekiedy tylko domyślnem jest słowo nieosobiste celownikiem rządzące, np. *Tobie* (przystoi) odgrażać! *Komu* się tu gniewać.

368. Mówiąc o czasie, po słowach nieosobistych *było*, *minęło*, *przeszło*, *skończyło się*, osobę lub rzecz, której czas liczymy w celowniku kładziemy, np. skończyło *mu* się lat dwa; było już wtenczas *Bolesławowi* lat dziesięć; czas zaś uplynionego wydarzenia przez celownik zaimka *ten* wyrażamy, np. jest *temu* lat dziesięć; jest *temu* rok, jakeśmy się widzieli; już *temu* cztery lata, jakeśmy tu byli.

369. Celownikiem rządzą téż przyimki *gwoi*, *kwoli*, *ku*, *przeciw*, *przeciwko*, *wbrew*, oraz *naprzeciw*, *naprzeciwko*; dwa ostatnie tylko po słowach poruszenia, jak to wyżej (267, 2 i 268, 1) wskazaliśmy.

Użycie Biernika.

370. BIERNIK odpowiadający na pytania: *kogo?* *co?* *jakiego* (os. męz.)? *jaką?* *jakie?* *którego* (os. męz.)? *którą?* *które?* *czyjego?*

czyje? czyje? wskazuje osobę lub rzecz, na którą działanie podmiotu jest wymierzone czyli rzecz będącą przedmiotem działania, np. Nauczyciel uczy *ucznia*. Pasterz pędzi *owce*. Kot łapie *myszki*.

Imię w bierniku stojące bliższym przedmiotem nazywamy.

371. 1) W bierniku kładzie się: a) Cena rzeczy na pytania *ile?* np. *Ile* cię kosztuje ta książka? *Cztery, pięć, dziewięć, dwadzieścia* złotych. b) Trwanie czasu na pytanie *jak długo?* np. *Bawił rok* w Krakowie. *Całą drogę* spał. *Całą zimę* nie padał śnieg. *Już godzinę* czekam. Ten biernik kładzie się dla domyślnego przyimka *przez*, który też niekiedy wyraźnie stoi. c) Odległość miejsca na pytanie *jak daleko?* np. *Bielany leżą milę* od Krakowa. d) Opisując rzeczy co do ich wielkości, długości, szerokości, głębokości, grubości i wysokości, np. *Dwie piędzie szeroki; stopę głęboki, trzy sążnie długi*. I tu biernik zawisł od domyślnego przyimka *na*, który też i wyraźnie się kładzie, np. *droga na dwa sążnie szeroka, sznur na dziesięć łokci długi*.

2) Biernikiem rządzą też wszystkie słowa czynne, jeżeli oznaczone przez nie działanie rozciąga się do całego przedmiotu (360, 6) lub kiedy nie mają przy sobie przeczenia (360, 6), np. *Kocham ojca; pisze list; niosą drzewo*.

3) Niektóre słowa nijakie złożone z przyimków biernikiem rządzących z tym spadkiem kładziemy. Takimi są: *przebiegać* (miasto), *obejść* (rynek), *obieżć* (świat), *przespać* (noc), *zaspać* (sprawę), *przeżyć* (niedolę), *przeskoczyć* (strugę); np. *nie rad, jak mówią, gruszki w popiele zaspi*.

4) Niektóre słowa nieosobiste, jakoto: *boli, dolega, dotyka, korci, mierzi, obchodzi, świerzbi, tyczy się*, rządzą biernikiem osoby lub rzeczy, np. *boli mię, boli psa, korci go, obchodzi ich, tyczy się ojca*. I nieosobiste *czuć, słychać, widać, znać*, z biernikiem rzeczy kładziemy, np. *czuć swąd, słychać jęk, widać tęczę, znać ślad*.

5) Przyimki: *między, mimo, na, nad, o, po, pod, przed, przez, w, z, za*, kładą się z biernikiem, o czém się już w §§ 267, 268 i 269 mówiło.

Użycie Wołacza.

372. WOŁACZ służy do oznaczenia osoby lub rzeczy na którą wołamy czyli do niej przemawiamy. Że zaś do drugiej tylko osoby mówić możemy, zatem imię w wołaczu stojące jest osoby drugiej, i dla tego słowo do niego należące w téjże osobie stać powinno, np. *Chłopcze!* słuchaj. *Ludzie!* bądźcie dobrymi. *O losie!* jakże mię prześladujesz.

373. Zamiast wołacza używamy mianownika, kiedy przemawiając do kogoś jego tytuł wspominamy lub wyraz *pan* kładziemy, a wtedy słowo przed mianownikiem stać powinno, np. Chciój *Jenerał* usłuchać mojej rady. Przyjmij *Pan* wyraz rzetelnego poważania. Chodź *siostra*. Pozwól *Ksiądz*. Panie *Professor!* Panie *Majster!*

UWAGA. Unikając poufałości w rozmowie z osobami wyższymi, odnoszące się słowo do mianownika użytego zamiast wołacza, nie w drugiej, ale w trzeciej osobie zwykle kładziemy, np. Pan Prezes *pozwoli* (za pozwolisz). Państwo *przyjdą* (za przyjdziecie).

Użycie Narzędnika.

374. NARZĘDNIK wskazuje osoby lub rzeczy będące przyczyną, sposobem lub narzędziem jakiegoś stanu lub działania i odpowiada na pytania *kim? czém? jakim? jaką? jakim? którym? którą? którém? czyim? czyją? czyjém?* np. nie trzeba straszyć dzieci *kominiarzem*; był mu *blaskiem* w oczach; uwiódł go *obietnicą*; uderzył psa *kijem*; struli się *grzybami*; pisaliśmy *kredą*, przyjechał *twoją* bryczką.

375. Narzędnik stoi często zamiast przysłówka miejsce, czas lub sposób wyrażającego (270 i 274), np.

płynąć *rzeką, morzem*; jechać *łędem, sankami, truchtem*; *piorunem* zrobić, *całkiem* zburzyć, iść *dołem, wierzchem, dniem i nocą*; czytać *wyrywkami*, uciekać *manowcami*, złapać *zywcem*, latać *gromadą, słupem* stanąć, następować *koleją* (kolejno); choroba po ciele *pożarem* idzie.

376. Narzędnikiem rządzą:

1) Słowa czynne, które znaczą obieranie kogo czém, mianowanie, ogłoszenie, okrzyknienie, potwierdzenie, tytułowanie, jakimi są: *mianować, obrac, obwołać, ogłosić, okrzyknąć, postanowić, potwierdzić, uczynić, uznać, zamianować, zrobić*, i niedokonane oraz zaimkowe z nich urobione, także po słowie *pisać się*, np. obrano go *posłem*, ogłoszono *cesarzem*. Jednakże

niektóre z nich kładą się téż z biernikiem i przyimkiem *na* lub *za*, np. wybrano go *na* *posta*, uznać go *za* *sędzię*.

2) Słowa czynne *nazywać*, *nazwać*, *nudzić*, *obdarzyć*, *uraczyć* i pochodzące od nich zwrotne *nudzić się* i t. d. np. nudził mnie *swém* opowiadaniem. Porównaj § 335 i 336.

3) Słowa nijakie znaczące celowanie, pogardzanie, rządzenie, kierowanie, jakimi są: *brakować* (tojest wybierać), *brzydzić się*, *celować*, *cuchnąć*, *gardzić* i z niego złożone *pogardzić*, *wzgardzić*, *kierować*, *opiekować się*, *pachnąć*, *przechodzić* gdy znaczy przewyższać, *przodkować*, *rządzić*, *słynąć*, *śmierdzić*, *szafować*, *trącić* (pachnąć lub śmierdzić), *władać*, *władnąć*, *zarządzać*, *zatrącać*, *zawadywać*, jako téż odpowiednie im niedokonane, dokonane lub częstotliwe, np. Gardzić się *nikim* nie godzi, i najpodlejszy zaszkozi, KNAPSKI Ad. Piwo trąci *beczką*.

Mówi się téż: *kierować* kogo, co.

4) Słowa zwrotne, *bawić się*, *czynić się* (udawać), *parać się*, *świadczyć się*, *usprawiedliwiać się*, *zarazić się*, oraz słowo *pluć*, np. Pan wielki nie ma się *parać* (bawić się) *rzeczami* *małemi*. Na niego *zółcią* pluł. Bez cnoty *szlachcicem* się czynić, taki rozum jest, jak ktoby się bez duszy żywym być mienić (336). SKARGA. Do tych przydajmy zaimkowe dokonane i niedokonane: *okazać się*, *okazywać się*, *pokazać się*, *zdawać się*, np. Człowiek nie może się długo *okazywać* *tém*, *czém* nie jest. Nie *pokazuj się* (*tém*), *czemeś* nie jest. KNAP.

Kiedy się kładzie narzędnik po słowie *być* zob. § 335 i 336.

377. Nakoniec rządzą narzędnikiem przyimki: *między*, *po-między*, *nad*, *pod*, *przed*, *z*, *za*, w okolicznościach wyżej przywiedzionych (268, 4 i 269, c).

Użycie Miejscownika.

378. MIEJSCOWNIK, który się nigdy bez przyimka nie kładzie, wyraża wzgląd miejsca, czasu, osoby lub rzeczy, w której wewnątrz coś się znajduje lub dzieje.

Miejscownik odpowiada na pytanie *gdzie?* mówiąc o miejscu, a *kiedy?* o czasie.

1) Na pytanie *gdzie?* kładzie się z przyimkami, *w*, *przy*, *na*, *po*, np. *w szkole*, *przy matce*. *na polu*, *po mieście*.

UWAGA. Mówiąc o krajach i prowincjach także przyimka *w* używamy, np. *w Polsce, w Litwie, w Niemczech, w Toskańskiem, w Wielkopolsce, w Mazowszu* i t. p. Ale następujące z przyimkiem *na* zwykle kładziemy: *na Białej Rusi, na Podlasiu, na Podolu, na Rusi, na Ukrainie, na Wołoszczyźnie, na Wołyniu, na Żmudzi. Szląsk, Węgry* kładą się z przyimkiem *na* lub *w*, np. *na (w) Szląsku, na Węgrach* lub *w Węgrzech*.

Niekiedy przyimek *na* i *w* bez różnicy kładziemy, np. *na polu, w polu; na chłodzie, w chłodzie*.

Mówimy też *na wsi* i *we wsi*; ostatniego wyrażenia wtedy tylko używamy, kiedy do rzeczownika *wies* przymiotnik lub imię własne przydajemy.

2) Na pytanie *kiedy?* kładzie się z przyimkiem *w* i wyraża chwilę oznaczoną, np. *w przeszłym miesiącu, w tym tygodniu, w zimie, w czwartym roku*.

Odstępują od tego pravidła:

a) Imiona dni tygodnia, rzeczowniki *święto* i *dzień*, kiedy przy nim imię świętego kładziemy, bo te na pytanie *kiedy?* stoją w bierniku z przyimkiem *w*, np. *w niedzielę, we czwartek, w święto, w dzień* ś. Piotra.

b) Następujące kładą się też w bierniku z przyimkiem *w*: *w deszcz, w dzień powszedni, w mróz, w ten moment, w sam czas, w południe*. Do tych przydajmy *na wiosnę*.

c) Imiona *świtanie, północ, godzina*, które na pytanie *kiedy?* stoją w miejscowniku z przyimkiem *o*; np. *o świtaniu, o północy, o godzinie trzeciej*. Mówimy też *o tej dobie, o tym czasie*, kiedy zdarzenie przeszłe do obecnej chwili odnosimy. Tylko *kwadrans* stoi w bierniku z przyimkiem *o*, np. *o kwadrans na piątą*; także *o wpół do drugiej, do trzeciej* i t. d.

Niektóre imiona na pytanie *kiedy?* to w dopełniaczu bez przyimka, to w miejscowniku z przyimkiem *w* kładziemy, np. *roku tysięcznego ośmsetnego piątego*, albo *w roku tysięcznym ośmsetnym piątym*. W dopełniaczu kładą się imiona czasu, kiedy się przy nich wyraz *przeszły* lub zaimek *ten* znajduje, np. *przeszłej zimy, przeszłego roku, tego miesiąca, tej nocy, tej niedzieli*.

Mówimy też *dnia dzisiejszego, na dniu* i *w dniu dzisiejszym*.

Wyrazy niektórymi przyimkami rządzące.

379. Jak przyimki rządzą różnemi spadkami, tak i niektóre z nich od innych wyrazów są rządzone; dla tego też o ich zależności wspomnieć tu należy.

Wyrazy rządzące przyimkiem *do*.

380. Przyimek *do* kładzie się:

1) Po rzeczownikach, kiedy ich przeznaczenie, stosowność

lub przydatność wskazujemy, np. pióro *do czapki, do pisania, do zmiotania kurzu, książka do nabożeństwa, nogi do chodzenia.*

2) Po przymiotnikach: *podobny, sposobny, skłonny, stósowny, zdatny, zdolny*, lub im przeciwne znaczenie mających, jako téż i innych, które pod ich znaczenie podciągnąć można, jakimi są: *ciężki, dobry, nieskory, ochoczy, ociężały, prędkie, zły*, np. *podobny do ojca, sposobny do wszystkiego, ochoczy do pracy.*

3) Po słowach, kiedy chcemy oznaczyć liczbę przybliżoną, kres lub stopień do którego działanie jest lub ma być posunięte, np. *do stu wiosek spalił, do trzydziestu umarło, drzewo zgiął do ziemi, wygubił do szczętu, przyszło do kłótni, wspierał go do śmierci.*

4) Po słowach poruszenie wyrażających, miejsce, osoba lub rzecz, do której idziemy, kładzie się z przyimkiem *do* w dopełniaczu, cel zaś w którym idziemy, stoi w bierniku z przyimkiem *na*, np. *idę do niego na lekcję; siostra poszła do kościoła na mszę; brat pojechał do stryja na polowanie.* Mówimy jednak *ić* lub *jechać do kogo w nawiedziny, w swaty, w zwiady* lub *na zwiady.*

Wyrazy rządzące przyimkiem *od*.

381. *Od* z dopełniaczem maluje względy przeciwne tym, które się przyimkiem *do* wyrażają.

Przyimkiem *od* rządzą:

1) Wszystkie przymiotniki w stopniu wyższym w porównaniu stojące (350), np. *wyższy od brata, bielszy od śniegu.*

2) Przymiotniki: *daleki, inny, inszy, odległy, odmienny, różny, wstrętny*, np. *Te rzeczy są od siebie dalekie.* Mówi *od rzeczy* (domyśl. się: to, co mówi jest dalekie od rzeczy, odległe od rzeczy). *Ja nie jestem od tego* (domyśl. daleki), *żeby* mu nie miał powiedzieć.

3) Wszystkie słowa czynne i zwrotne z tego przyimka złożone, jeżeli w nich oddalenie wyraża, jakimi są: *odjechać, odciągnąć, oddalić, odeprzeć* i t. p. np. *odjechał od przyjaciela.*

4) Słowa cdwracania czegoś lub odporu znaczenie mające, jakimi są: *bronić, ochraniać, oczyścić, różnić się, strzedz,*

usunąć, uwolnić, wybawić, wyłączyć i t. p. np. *bronić od ognia, strzedz od zarazy.*

Z téj zasady wynikają wyrażenia: *lekarstwo od oczu, od głowy, od zarazy, patron od ognia.*

5) Wyrażając czas, miejsce, od którego się coś zaczyna (na pytanie *odkąd?*), osobę lub rzecz od której coś pochodzi, zaczyna się, od niej zależy, od niej się bierze, dostaje, wymaga, żąda i t. p. lub która do czego służy, jest przeznaczona (na pytanie *od kogo? od czego?* z tym przyimkiem w dopełniaczu kładziemy, np. *od piętnastego roku, od tygodnia, od morsa, od północy, od Warszawy, od drzwi aż do okna; zaczynaemy od Boga; licząc od Bolesława wielkiego; idzie od brata; od nas zawisło być cnotliwemi; to nie ode mnie zależy; szczołka od sukien, od butów; pióro od czapki, od kapelusza; pokój od spania.*

6) Po słowach z przeczeniem położonych *od* z dopełniaczem wyraża cenę, której zniżyć nie można; zawisł zatem od domyślnego przysłówka *taniiej, niżej*, np. *nie przedam, nie dam, nie kupisz od dwóch dukatów, od sześciu złotych, od dwudziestu groszy.*

7) Imiesłowy bierne oraz słowa nijakie rządzą przyimkiem *od* z dopełniaczem rzeczy będącej początkiem lub przyczyną skutku przez nie wyrażonego, np. *kochany od nauczycieli, zaproszony od przyjaciół, obdarty od zbójców, umiera od żalu.*

Wyrazy rządzące przyimkiem *na*.

382. Przyimek *na*, kładzie się z biernikiem nie tylko po słowach poruszenia, ale też:

1) Po jakichbądź innych, kiedy sposób lub cel działania przez nie wyrażonego rzeczownikiem oznaczamy, np. *otworzyć na oścież, położyć na bok, przestrzelić na wylot, naciąć na krzyż, brać na rozum, na kredyt, zabił na śmierć, poszedł na polowanie.*

2) Po niektórych rzeczownikach, przymiotnikach i imiesłowach, aby określić ich wzgląd lub przeznaczenie do rzeczy w bierniku stojącej, np. *Paweł skąpy na czeladź, na zbytki utratny, skóra na bóty, sukno na płaszcz, na surdud* i t. p. *słaby na nogi, na oczy, proszony na objad, wysłany na nauki,*

lekarstwo *na* zęby, *na* oczy, środek *na* myszy, papier *na* list, gruby *na* lokiec, głęboki *na* sążeń.

Wyrazy rządzące przyimkiem *nad*.

383. *Nad* używa się z biernikiem: po przymiotnikach w stopniu wyższym stojących, a nawet i bez nich, kiedy wyższość lub większość jednej z rzeczy porównanych *nad* drugą wyrazić chcemy, np. Ma więcej *nad* nas. Nic *nad* siłę. To *nad* ich rozumienie było. Wydatek *nad* przychód. Miał wiele *nad* insze *hetmany*.

Po słowach *litość*, *żał*, *podziwienie*, *zastanowienie* się i *zemstę* wyrażających, kładzie się przyimek *nad* z narzędnikiem. Takie mi są: *litować* się, *plakać*, *użalić* się, *zastanowić* się, *zdumiewać* się, *zmiłować* się, np. Użalić się *nad* kim. Płacze *nad* *nieszczęśliwym*. Boże zmiłuj się *nad* nami. *Nad* *wszystki*em się zastanawia. Pastwi się *nad* nim.

Wyrazy rządzące przyimkiem *w*.

384. *W*, kładzie się z biernikiem po przymiotnikach: *bogaty* (w znaczeniu okwitujący), *hojny*, *obfity* lub *okwity*, *szczodry*, *zamożny*, jako też po słowach znaczących, iż jedna rzecz w drugiej jest jakby zawarta lub ukryta. Takie mi są: *obwinąć*, *ubrać*, *ustroić*, *oblec*, *zamienić*, także po słowie *obfitować* lub *okwitować*, np. Polska bogata *w* lasy. *Szczodry* *w* pochwały. Ci *w* żołnierza *konnego*, a tamci *w* pieszego okwitowali. Ubrał się *w* kontusz. Ustroili ją *w* kwiaty, Zamienił się *w* proch.

Ograniczając przymiotniki dobre lub złe skłonności oznaczające do jakiejś rzeczy, imię jej kładziemy w miejscowniku z przyimkiem *w*, np. biegły *w* prawie, skromny *w* mowie, skrzętny *w* pracy, śmiały *w* boju, stały *w* przedsięwzięciach, dumny *w* szczęściu, zuchwały *w* powodzeniu, nieszczęśliwy *w* nieszczęściu.

Wyrazy rządzące przyimkiem *z*.

385. Przyimek *z*, oznacza kierunek ze wnętrza czyli ze środka czegoś wynikający, i tém się różni od przyimka *w*, iż ten oznacza dążenie do środka.

Kładzie się zatém przyimek *z*, z dopełniaczem:

1) Po imionach rzeczownych, kiedy albo materiją, z której rzecz jest zrobiona, albo pożytek lub szkodę z rzeczy wypływającą, albo téż skąd ta rzecz pochodzi wyrażamy, np. mieszkanie *z drzewa*, stolik *z bukszpanu*, korzyść *z pracy*.

Zamiast przyimka *z* z dopełniaczem rzeczownika, częściej odpowiadaający znaczeniu dopełniacza przymiotnik kładziemy (359), np. stolik *bukszpanowy*, dom *drewniany*.

2) Po przymiotnikach, rzeczownikach słownych, czasownikach lub imiesłowach, chcąc wyrazić początek skąd ruch wynika, przyczynę z której wyrażone czasownikiem działanie lub stan początek wzięły, np. wyruszyli *z miasta*, spadł *z obłoków*, *z ziemi* się wydobył, przybyły *ze wsi*, zdjęć *z krzyża*, *ze ściany*, gnije *z wilgoci*, schnie *z żalu*, naśmiewa się *z niego*, umiera *z głodu*, schnie *z bojaźni*.

Dla tego téż kładą się z przyimkiem *z* słowa złożone:

a) Z nierozłącznego przyimka *wy*, jeżeli ten znaczy kierunek z wnętrza, np. *wydać*, *wydobyć*, *wyrzucić* i t. p. *wylać ze szklanki*, *wydobyć z kieszeni*.

b) Z przyimka *z* (*s*), *ze*, kiedy znaczą ruch z miejsca, np. *zrzucić*, *zepchnąć*, *spędzić*, *spłoszyć* i t. p. *zrzucić ze stołu*, *zepchnąć z ławki*, *spędzić z dachu*.

c) Słowa wyrażające ogołocenie, odzieranie, otrząsanie się, opłonienie, wyzucie, a tém samym jakby wydobyć jakiej rzeczy w czémsiś będącej lub na czémsiś znajdującej się, np. *dźwignąć z błota*, *ogolocić ze wszystkiego*, *drzeć ze skóry*, *opłonąć ze strachu*, *z bojaźni*, *zdarł z niego płaszcz*.

Częstokroć te same czasowniki kładą się z przyimkami *do* lub *z*, według tego czy chcemy wyrazić cel do którego coś zmierza lub początek z którego wynika, np. *wychodzić z domu*, *wychodzić do miasta*, *iść do kościoła* lub *z kościoła*.

3) Kiedy się mówi o części oznaczonej lub nieoznaczonej, którą z jakiej całości wyłączamy, np. trzech *z nich* umarło, jeden *z nas*, który *z was*, każdy *z nich*, nie wielu *z ludzi*, żaden *z nich*, nic *ze wszystkiego*.

4) Po stopniu najwyższym, bo ten znaczy wyłączenie, np. *najpilniejszy z nich*, *najlepszy z ludzi*.

Za pomocą przyimka *z*, tworzą się następujące wyrażenia przysłówkowe (285): *z oka patrzeć* (to jest bokiem), *z pamięci mówić*, *z południa*, *z przygody*, *z razu*, *z słońca iść*, *z trafunku*, *z wiatru stanąć*, *z zimy*, w których znajdujący się przyimek *z*, zawisł od domyślnych słów wyrażających początek, pochodzenie, czerpanie, branie, wyciąganie, występowanie, wynikanie, zbaczanie.

Słowa kilką przyimkami lub spadkami rządzące, oraz te, które ze zmianą rządu i znaczenie zmieniają.

386. Są słowa, które kilką przyimkami lub spadkami rządzą; np.

Dobijać się czego lub *o co*; *dowiedzieć się czego* lub *o czym*; *przywyciąć komu*, *czemu* lub *do kogo*, *do czego* i t. p.

387. Inne znowu słowa ze zmianą rządu zmieniają swe znaczenie, np.

Grać co (o sztukach muzycznych), *grać na czym*, (o instrumentach), *grać w co* (o zabawach), *grać kogo, co* (jego osobę na scenie udawać). *Przodkować komu*, poprzedzać go; *przodkować czym* lub *w czym*, przewyższać, celować. *Śmiać się do kogo*, uśmiechać się; *śmiać się z kogo* lub *z czego* naśmiewać się i t. p.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

SKŁADNIA SŁÓW.

388. Prócz zasad według których słowa z podmiotem łączymy (331) znać jeszcze trzeba prawidła wskazujące, kiedy je w tych lub owych sposobach i czasach kłaść należy, żeby dokładnie wyrażały względy i następstwa czynności lub zależności działania.

Użycie czasów.

389. Wszystkie czasy, o których jużśmy wyżej mówili (176), dwojakie mają znaczenie: *bezwzględne*, gdy je same w sobie uważamy, i *względne*, gdy je odnosimy do czynności przez drugie słowo wyrażonej. I tak gdy powiem np. *Wczoraj pisałem do ojca*, wyrażam bezwzględnie, że się pisanie zajmowałem. Mówiąc zaś: *Gdy pisałem list, kilka razy zagrzmiało*; oznaczam, że moje pisanie odbywało się w czasie, gdy grzmiało, a więc było obecne i równoczesne czynności przez słowo grzmieć

wyraźnej. Po tej uwadze zastanówmy się nad użyciem każdego czasu pod tym dwojakim względem:

1) CZAS TERAŹNIEJSZY wyraża bezwzględnie czynność teraz się odbywającą, np. *Ojciec je objad*, a względnie taką, która się odbywa obok drugiej terażniejszej; np. *Gdy ojciec je objad*, zawsze *gra* muzyka.

W żywym opowiadaniu często czas terażniejszy zamiast przeszłego kładziemy, aby przez to okoliczności wydarzone obecnie przed oczy stawić, np. *Aga*, jako mu nakazano, z półkiem janczarów do smutnej i w bojaźni zostającej matki *zanosi* syna i za jedną drogą, jak szedł, miasto pod straż *bierze*, a za wielkie dobrodziejstwo syna matce żywego *oddaje*, ale jęj natychmiast z miasta ustąpić imieniem Solimana *rozkazuje*. Włyński w Kronice Orzechowskiego str. 116 wyd. wrocł.

2) CZAS PRZESZŁY NIEDOKONANY używa się bezwzględnie do wyrażenia czynności, która się odbywała w przeszłości, bez oznaczenia czy się ukończyła lub nie, np. *wczoraj pisałem nóty*; względnie wyraża czynność, która się odbywała obok drugiej już teraz przeszłej; np. *Wczoraj, gdym nóty pisał, grał* brat na flecie. *Gdym był w ogrodzie, przyjechała* siostra.

3) CZAS PRZESZŁY DOKONANY służy do wyrażenia czynności, która się w przeszłości skończyła czyli dokonaną została, np. *Jużem list napisał. Ktoś wystrzelił. Świeca zgasła*. Jako czas względny wyraża czynność taką samą, ale z oznaczeniem, iż się wprzód odbyła, niż druga, także już przeszła, np. *Gdym list napisał, wyszedłem* na przechadzkę. *Gdyktoś wystrzelił*, uciekliśmy z ogrodu.

Podobnie używamy tej formy do oznaczenia przeszłości ze względu na czynność terażniejszą lub przyszłą, np. *Bawię się*, bom się już lekcyi *nauczył*. *Kiedym skończył* robotę, *będę się* teraz *bawił*.

4) CZAS ZAPRZESZŁY może się tylko używać względnie do wyrażenia czynności, która poprzedziła drugą będącą już teraz przeszłą, np. *Gdym był list napisał*, wyszedłem na przechadzkę.

UWAGA. Czas zaprzeszły rzadko się używa w mowie naszej (176, 4).

5) CZAS PRZYSZŁY NIEDOKONANY, od słów niedokonanych, wystawia czynność, która w przyszłości odbywać się będzie, np. *Jutro będziemy jedli* objad na wsi. Jako czas względny wystawia czynność obecną przyszłej, to jest oznacza, iż się będzie odbywała obok innej czynności przyszłej, np. *Gdy będę przejeżdżał* mimo lasu, *dam* ci znak strzałem.

6) CZAS PRZYSZŁY DOKONANY, od słów dokonanych, bezwzględnie użyty wyraża czynność, która się w przyszłości zupełnie odbędzie, np. *Jutro zjemy sobie objadek na wsi, a potem przejedziemy się; względnie zaś położony oznacza, że z dwóch czynności w przyszłości dokonać się mających, jedna wprzód się ukończy, niż druga, np. Gdy przyjedziesz do miasta, odwiedzisz mnie. Skoro list napiszę, przyjdę do ciebie.*

W opowiadaniu historycznym używano dawniej czasu przyszłego słów dokonanych zamiast przeszłego, np. *Wołochowie też z drugiej strony uderzyli w nie i bardzo im byli silni, tak iż z razu Turcy Wołochom ustąpią. — Lecz Swierczowski postrzegłszy tego, krzyknie na nie. Wrócą się Wołochowie, a Turcy po nich się udadzą, ale się im zeprzść nie dadzą i wstępny bojem z nimi czyniąc mężnie się im opierają. Potem się posilą Turcy i na Wołochy wszystką mocą natrą, do tego strzelbę na nie wywrą i t. d.* Kronika Gwagnina przekład Marcina Paszkowskiego, str. 186. wydan. pierwsze.

390. Czasy słów niedokonanych względnie użyte wyrażają zawsze czynność obecną drugiej, to jest czas terażn. wyraża czynność obecną drugiej terażniejszej, przeszły obecną przeszłej, a przyszły obecną przyszłej; i dla tego też wszystkie trzy imiesłowem czasu terażniejszego wyręczają się, np. *Ojcu jedzącemu objad muzyka przygrywa, przygrywała, będzie przygrywała (tj. gdy ję, jadł, będzie jadł objad).* Czasy zaś słów dokonanych oznaczają zawsze czynność dawniejszą od tej, która jest wyrażona przez słowo zdania głównego, to jest wskazują, iż się coś wprzód stało lub stanie, i stąd przy łączeniu zdań zamieniają się zawsze na imiesłów czasu przeszłego; np. *Napisałszy list przechodzę się, przeszedłem się, przejdę się.*

Użycie Sposobów.

1. Sposób oznajmujący.

391. Sposobu oznajmującego używamy na oznaczenie, że to, co o podmiocie twierdzimy, jest prawdziwe, pewne i rzeczywiste, np.

Znam się ja do tego, iż dziad mój i ojciec w radzie królów nie siedzieli. Ale jako obfite źródło nie jest przez to mniejszej chwały, iż samo od siebie płynie, a wody znikąd w się nie bierze; jako słońce nie jest przez to podlejsze, iż samo od siebie jasność daje, a jasności w siebie nie bierze znikąd: tak senatorski mój tytuł nie jest przez to niższy, iż się ode mnie poczyina. Górń. Dzieje str. 404. wyd. Most.

3. Sposób łączący.

392. Sposób łączący stąd nazwany, iż tylko w połączeniu z innem zdaniem czyni myśl zupełną, używa się, kiedy o czém z niepewnością mówimy, kiedy to nie jako będące rzeczywiście lub się dziejące, ale jako *chęć, zamiar, życzenie lub cel*, a ztém jako coś niepewnego wyrażamy.

W sposobie łączącym najprzód na zwyczaj wyrażania go w polskim języku, a potem na jego użycie względ mieć należy.

a) Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku.

393. Słowa polskie nie mają osobnych odmian na oddanie znajdującego się w innych językach sposobu łączącego (229), ale go zastępują czasem przeszłym użytym ze spójnikami *aby, żeby, ażeby, iżby* oraz *byle* zamiast *żeby tylko, byleby*, a niekiedy z samém *by*, a natenczas spójnik ten z żadnym się innym wyrazem ani nawet ze słowem nie łączy, ale tylko jego zakończenie osobowe przybiera.

394. Ponieważ, jakśmy już wyżej (178, b) mówili, sposób łączący sam nigdy stać nie może, ale zawsze z innem zdaniem jest połączony, wypada zatem, że jako podrzędny czyli zależny w znaczeniu czasu stosować się musi do czasu słowa stojącego w zdaniu, od którego zawisł. Tak więc forma sposobu łączącego, lubo co do kształtu przeszła, może wyrażać czas teraźniejszy, przeszły lub przyszły, a to według tego w jakim czasie użyto słowa w zdaniu przed spójnikiem stojącym i nim rządzącem. Tu tylko dodać należy, że stojące po spójniku słowo niedokonane zawsze wyraża czynność spólcześnieą czynności w zdaniu poprzedniem wyrażonej; jeżeli zaś słowo jest dokonane to oznacza czynność, którą, stosownie do czasów zdania, od którego sposób łączący zależy, za skończoną w obecności, przeszłości lub przyszłości uważamy, np.

Proszę cię, żebyś pisał (cz. terażń.).

Prosiłem cię, żebyś pisał (cz. przeszły niedok.).

Będę cię prosił, żebyś pisał (cz. przyszły niedok.).

Uprosiłem cię, żebyś napisał (cz. przeszł. dokon.).

Uproszę cię, żebyś napisał (cz. przyszł. dokon.).

b) Użycie sposobu łączącego.

395. Ponieważ sposób łączący wyraża niepewność, zatem używa się po wszystkich słowach niepewny czyli wątpliwy wypadek oznaczających. Kładziemy go więc po słowach *wola*, *rozkaz*, *życzenie*, *żądanie*, *zamiar*, *powątpiewanie* a zatem *niepewność* wyrażających, np. *Chce, żebym do niego przyszedł. Wątpię, iżby to było prawdą. Nie donosiłem ci o tém, żebys się nie zmartwił.*

Po niektórych słowach *chęć*, *wola*, *zamiar*, *rozkaz* i *życzenie* wyrażających, tak dobrze sposób łączący jak i bezokoliczny sam lub ze spójnikami *zeby*, *aby*, *izby* i t. d. może być użyty, np.

kazał, żeby konie przyprawiono

kazał konie przyprawzić

kazał, żeby konie przyprawzić.

3. Sposób warunkowy.

396. Warunek jest dwojaki: *pewny*, kiedy zależy od okoliczności, które za pewne i niezawodne uważamy i *niepewny*, kiedy dopełnienie go zawisło od okoliczności, które za wątpliwe uznajemy. Warunek pewny spójnikami *jeżeli*, *jeżeli*, *kiedy*, *chyba że*, niepewny zaś spójnikami *gdyby*, *jeżeliby*, *jeżeliby*, *chyba żeby* oznaczamy.

397. Do pewnego warunku przywiązaną czynność sposobem oznajmującym z przysłówkiem *to* wyrażamy, z niepewnym zaś warunkiem połączoną wskazujemy przez *toby*, a najpospolicij przez samo *by* z czasownikiem lub innym do niego należącym wyrazem związane. I témto właśnie różni się sposób warunkowy od łączącego, w którym *by* samo odrębnie bywa użyte lub z jakimś spójnikiem jest połączone (178 b); np.

Jeżeli przyjedzie, to go zaprosz do mnie. Jeżeliby przyjechał, tobys go zaprosił do mnie. Gdyby żył, cieszyłby się, lub toby się cieszył szczęściem swych dzieci.

4. Sposób życzący.

398. Sposób ŻYCZĄCY podobnie jak łączący i warunkowy wyraża się w języku polskim przez czas przeszły ze spójnikiem *oby*, *bodaj*, *bodajby*, połączony.

399. Zdanie w sposobie życzącym wyrażone nigdy się nie odnosi do innego zdania, bo spójnik *oby* znaczy toż samo co

o! życzę, pragnę, by lub *żeby*, a *bodajby* ściągnięte z wyrazów *Bóg daj* zamiast *niech Bóg da*, zawiera w sobie słowo *daj*, przy którym domyślamy się spójnika *by* lub *żeby*, który też niekiedy wyraźnie kładziemy, np. *Oby ci szczęście sprzyjało. Bodaj takowych było, bodaj było wiele*, co dobrzy gospodarze i obywatele. KRAS. list 47.

5. Sposób rozkazujący.

400. SPOSÓB ROZKAZUJĄCY służy do wyrażenia rozkazu, zakazu, upomnienia, życzenia, przestrogi i prośby, np.

Wstań! Idź! Nie czyń! Nie pisz! Bądź uważny! Strzeż się go! Boże zmiłuj się! Zlituj się nad nami! Przerwij lzy rzewne, ojcze mój kochany, rzekła, daj folgę smutkom i boleści.

UWAGA. Sposób rozkazujący ma często zezwolenia znaczenie, a wtedy stoi zamiast *możesz, możecie*, np. *Śmij się zewnątrz*, a nie *czuj* i *kropi* wesela. NARUSZ.

401. Sposób rozkazujący nie ma pierwszej osoby w liczbie pojedynczej, bo nikt sam sobie nie rozkazuje; ale ma też osobę w liczbie mnogiej, ponieważ niekiedy dla złagodzenia rozkazu, który innym dajemy, i do siebie go rozciągamy, np. *daj, podaj, nieś, przynieś; nieśmy, przynieśmy; nieście, przynieście*.

Trzecią osobę sposobu rozkazującego w l. pojedyn. i mn. wyrażamy kładąc przed trzecią osobą obu liczb czasu teraźniejszego w niedokonanych a przyszłego w dokonanych przysłówkach *niech* lub *niechaj*, które też jest sposobem rozkazującym słowa *niechać*, np. *Niech (niechaj) kocha (ukocha); niech (niechaj) kochają (ukochają)*.

UWAGA. 1) *Niech, niechaj* z pierwszą osobą obu liczb czasu teraźn. lub przyszłego dokonanego nie wyraża rozkazu, ale zezwolenie, życzenie lub dopuszczenie, np. *Niech zginę*, jeżeli to mówię. *Niechaj umrę*, jeżeli zmyślam. *Niech żyje!*

2) *Niech* łączy się też z przysłówkami *no, ze* i spójnikiem *by*, wtedy *niechno* wzmacnienia rozkaz, *niechże* dobitności mu przydaje (258), a *niechby* doradę lub warunek wyraża, np. *niechno* przyjdzie, *niechże* pisze, *niechby* dał; *niechby* on to mnie uczynił.

3) Przyrostek *no* i *ź* po samogłosce, a *że* po spółgłosce, połączone ze wszystkimi osobami sposobu rozkazującego czynią dobitniejszemu jego wyrażenie, np. *pójdźno*, *dajcieno*; *kochajże*, *kochajcież*, *kochajmyż*, *niechże* *kochają*.

402. Często zamiast sposobu rozkazującego używamy:

1) Czasu przyszłego, np. *Będziesz miłował* (za miłuj) pana Boga twego. *Pójdiesz* (za idź) do niego i *powiesz* (powiedz) mu.

2) Słów *proszę, chciej, racz*, ze sposobem bezokolicznym przydanego słowa, gdy z grzecznością lub winnym uszanowaniem wezwanie w sposobie prośby wyrazić chcemy, np. *Proszę mi dać* (daj mi). *Chciej wysłuchać. Racz przyjąć*.

3) Samego sposobu bezokolicznego, przy którym się innego słowa w sposobie rozkazującym domyślamy, np. *stać!* (domyśl. *rozkazuję, zalecam* i t. p.) *stuchać!* W takim rozumieniu i inne części mowy, np. *bacność! naprzód! śmiało!* i t. p. oraz czas przeszły *poszedł stąd* i wyrażenie *precz stąd* mają znaczenie sposobu rozkazującego, bo się przy nich stosownych słów w sposobie rozkazującym domyślamy. I tak przy wyrazie *bacność*, domyślamy się *miejsce*; przy *precz stąd* domyślamy się *idź* i t. p.

UWAGA. W sposobie rozkazującym z przysłówkiem *nie*, używamy prawie zawsze słowa niedokonanego za dokonane, np. *złóż*, nie *składaj*; *przypatrz się*, nie *przypatruj się*; *wywróć*, nie *wywracaj*; *przepisz*, nie *przepisuj*. Przyczyna tego jest, że przysłówek *nie* w tym razie używa się nie jako przeczący, ale jako odradzający, zabraniający; przeto musi po nim następować słowo niedokonane; bo to tylko odradzać lub tego zabraniać możemy, czego jeszcze nie uczyniono; a słowa dokonane wyrażają czynność skończoną. Ale chcąc wyrazić czynność w chwili zaczętej i skończoną czyli czynność jednolitwą, albo czynność jaką pewną i oznaczoną, używamy sposobu rozkazującego słów dokonanych z przysłówkiem *nie*, np. *nie zgub*, *nie zdradź mię*, *nie upuść*, *nie zaduś*. Co innego jest *nie zabijaj*, a co innego *nie zabij*; tamto ściąga się do nieoznaczonych przypadków, to zaś używa się tylko mówiąc o pewnym i oznaczonym.

6. Sposób bezokoliczny.

403. SPOSÓB BEZOKOLICZNY jakśmy wyżej widzieli (178, f) nie odmienia się przez czasy, osoby i liczby, ale się w znaczeniu czasu, osób i liczb stosuje do słów od których zawisł, np. *chcę pisać*, będzie chciała *czytać*, chcieliście *jesć*.

404. Sposób bezokoliczny kładzie się w języku polskim w następujących zdarzeniach:

1) Kiedy go za podmiot bierzemy (307), np. *Milczéć* (tj. milczenie) stanie za rozum. *Pracowac'* (tj. praca) jest rzeczą potrzebną.

2) Po słowach trzecioosobowych i trzecioosobowych wyrażeniach (252 i 255), jako téż po przymiotnikach ze słowem *być* czasujących się (195, 5), jakimi są: *gotów jestem, powinienem* i t. p., np. *powinieneś wiedzieć; gotów jest wszystko poświęcić.*

UWAGA. Często stoi sam sposób bezokoliczny nie mając przy sobie trzecioosobowego słowa, którego się wtedy domyślamy. Zdarza się to szczególniej w pytaniach. *Plakać* mi zawsze (przychodzi), *gdy cię zobaczę.* Nie *widac.* Nie *rozeznac.* Nie *wiedzieć,* jak mu dogodzić. Czy (każesz) *bie* go? Czy (mam) cię lu *czekać?* Czy (trzeba) to *писаć?*

3) Słowa niezupełną myśl wyrażające dopełniamy przydany do nich czasownikiem w sposobie bezokolicznym. Takimi są słowa: *chcieć, dać, iść, kazać, lubić, mieć* (kiedy niepewność wyraża), *módz, musieć, począć, pójść potrafić, pragnąć, prosić, przestać, radzić, śmieć, starać się, uczyć i uczyć się, umieć, ważyć się, woleć, zacząć, zalecić, zwyknąć, życzyć, i z nich złożone.*

UWAGA. Używanie sposobu bezokolicznego po innych słowach, np. Zachęcali do dyjalektyki, bo ta *ułatwiała* z heretykami *wojować* (zamiast wojowanie), (Dzieje bibliotek str. 65); i także: Staranność w pisaniu zawsze zniewalała *wczytywać się* (zamiast do wczytywania się) w starożytne wzory (tamże str. 66); nadto po imionach zamiast dopełniacza rzeczowników słownych (60, 10), np. Turcy wpadli w labirynt porobów bez *możności wyjść* (wyjścia) z niego. (Athenaeum 1845. Oddział V. Zesz. III. str. 111). Zlecenie *pomnożyć ilość* (pomnożenia ilości) czajek zaporozkich (tamże str. 107), sprzeciwia się duchowi języka polskiego.

4) Bardzo często używamy sposobu bezokolicznego w znaczeniu *nie mówię żeby* lub *nie mówię że, nie powiem że, a wtedy tożsamo słowo, w jakimś czasie z przeczeniem nie,* powtarzamy, np. *Spać nie spał,* ale drzymał. *Dać nie dam,* ale pożyczę.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

Z D A N I A.

405. Jużemy wyżej mówili, co jest zdanie (304), kiedy jest gołe, rozwinięte (313), i co są zdania pojedyncze i ściągnięte (318). Pozostaje nam teraz wspomnieć o złożonych i innych, ze względu na ich znaczenie, rozmaicie nazywanych zdaniach.

Zdania złożone.

406. Mowa rzadko się składa z jednego (pojedynczego lub ściągniętego) zdania, ale bardzo często dwa lub więcej zdań łączą się z sobą i tworzą zdanie złożone.

407. ZŁOŻONEM zowie się zdanie powstałe przynajmniej z dwóch pojedynczych, z których każde ma swój podmiot i orzeczenie. I tak dwa zdania: „*Wół ryczy. Baran beczy*“ za pomocą spójnika *a* połączone wyrazimy: *Wół ryczy a baran beczy*. „*Stońce nie świeci. Obloki pokryty niebo*.“ *Stońce nie świeci, bo obloki pokryty niebo*.

408. Zdania złożone mogą być *spółrzędnie* lub *podrzędnie* z sobą połączone. Spółrzędnie wtedy są spojone, kiedy każde z osobna czyni myśl zupełną i rozumiałą, np. *Nauczyciel uczy, a uczniowie uczą się*. Podrzędnie złączone są te zdania, z których jedno czyni myśl zupełną, drugie zaś tylko za pomocą pierwszego jest zrozumiałe, np. *Chory bierze lekarstwo, ażeby ozdrowiał*. Tu pierwsze zdanie jest zrozumiałe, drugie zaś: *ażeby ozdrowiał*, tylko za pośrednictwem pierwszego zrozumieć możemy. W tak złożonem zdaniu, to, które czyni myśl zupełną, dla téj jego własności, oraz ze względu, iż na zrozumienie drugiego zdania wpływa, *głównem*, to zaś, które tylko za pośrednictwem zdania głównego jest zrozumiałe, *podrzednem* nazywamy.

Zdanie podrzędne tém się różni od głównego, że się przed niem zawsze jakiś spójnik znajduje.

409. Zdania spółrzędnie połączone *spółrzednemi*, podrzędnie zaś spojone *związaniem zdaniem* nazywamy dla tego, iż te ściślej, niż spółrzędne są z sobą związane; bo podrzędne albo od głównych zależą, albo je téż wyjaśniają.

Zdania spółrzędne.

410. Jak w zdaniach ściągniętych kilka podmiotów ze spólnem orzeczeniem, lub kilka orzeczeń ze spólnym podmiotem i t. d. (360) za pomocą spójników w jedno łączy się zdanie, tak i w zdaniach złożonych szczególne zdania spójnikami wiążemy.

411. Spójniki, których używamy do połączenia dwóch lub więcej zdań głównych czyli spółrzędnych są: łączące (289),

przeciwnicze (293) wnioskujące (294) i powodne (297); dla tego też spójniki te spółrzednymi nazywamy. Ale i bez spójników można łączyć zdania główne w jedno złożone, np. *Rolnik mówi o gospodarstwie; żołnierz opowiada wyprawę; uczeni rozprawiają o naukach.* Jeżeli zaś w dwóch ostatnich zdaniach orzeczenie (*opowiada, rozprawiają*) opuścimy i połączywszy je z pierwszym tak się wyrazimy: *Rolnik mówi o gospodarstwie, żołnierz o wyprawach a uczeni o książkach,* natenczas tak połączone wyrazy uczynią zdanie ściągnięte a nie złożone; bo nie wszystkie zdania będą miały swoje orzeczenie; dla tego też je nie średnikiem ale przecinkiem odłączamy.

412. Zdania spółrzedne w piśmie średnikiem (;) a krótsze przecinkiem oddzielamy, chyba że za pomocą spójników *i, lub,* są połączone.

Zdania związane.

413. Z dwóch zdań podrzędnie związanych, jakieśmy wyżej wspomnieli (408), jedno jest zawsze *główne*, a drugie *podrzedne*.

Zdania podrzędne łączą się z głównymi za pomocą spójników, które dla tego, iż się przy nich używają, *spójnikami podrzednymi* nazywamy.

414. Zdania podrzędne są dwojakie: 1) *zależne*, to jest takie, które po pewnych zdaniach głównych koniecznie następować powinny, bo jakby spadki są od nich rządzone, i 2) *poboczne*, które jakąś część zdania głównego bliżej określają. Jak bowiem za pomocą przydatku lub dopełnienia (317) bliżej oznaczamy podmiot i orzeczenie, tak podobnie znajdujący się w zdaniu głównym podmiot, przydatek, dopełnienie lub przysłówki miejsca, czasu, sposobu i przyczyny, całym zdaniem bliżej wskazujemy, które według tego *podmiotowem, przydatkowem, przysłówkowem* lub *zdaniem dopełnienia* nazywamy; np.

Pilność jedna uczniowi pochwałę. Jedna uczniowi pochwałę, *że jest pilny.* *Nadzieja wiecznego życia* pociesza nas. Pociesza nas nadzieja, *że wiecznie żyć będziemy.* *Leniwy* zasługuje *na karę* (*żeby go karano*). *Kruki* zlatują się *do ściernia.* *Kruki* zlatują się *tam,* *gdzie jest ściernie.* *Ojciec* wyjechał *ze wschodem słońca* (*gdy słońce wschodziło*). *Udajesz głupiego.* *Udajesz,* *jakobys był głupi.* Nie może pisać z przyczyny *bólu palca.* Nie może pisać, *bo go palec boli.* *Dobre zachowanie się* dzieci cieszy rodziców. Cieszy rodziców, *kiedy się dzieci dobrze zachowują.* *Chrystus* zaleca nam *miłość nieprzyjaciół.* *Chrystus* zaleca nam, *żebyśmy nieprzyjaciół miłowali.* Krótkie zastanowienie się przekonywa nas o szko-

dlivości kłamstwa (że kłamstwo jest szkodliwe). Powodzenie bliznich cieszy człowieka poczciwego. Cieszy człowieka poczciwego, kiedy się bliznim powodzi. Życie jego jest niepewne. Niepewno, czy żyć będzie. Chwalebna jest pobożność. Chwalebna jest, żebyśmy byli pobożni. Człowiek obiecuje sobie długie życie, (że długo żyć będzie). Nie może pracować człowiek słaby, (który jest słaby). Mój przyjaciel umarł z początkiem wiosny (gdy się wiosna zaczynała).

UWAGA. 1) Zdanie główne zawiera zawsze główną myśl mówiącego, poboczne zaś jest tylko dokładniejszém jęj określeniem, bo zawsze się odnosi do jakiejś części zdania głównego, którą albo określa, albo zastępuje, i dla tego według jęj znaczenia nazywa się *rzeczowném, przymiotném lub przysłówkowém* zdaniem, albo, téż jakeśmy wyżej mówili, *podmiotowém, przydatkowém, przysłówkowém* lub *zdaniem dopełnienia*. Ale nie masz zdania *orzeczenia*, bo to jako właściwa treść zdania przez zdanie poboczne zastąpić się nie da.

2) Jak znaczenie zdań spótrzędnych różne jest od znaczenia zdań związanych, tak téż do połączenia jednych i drugich innych używamy spójnników. Jakoż jedne z nich tylko spótrzędne, drugie spótrzędne i związane, a trzecie tylko związane spajają zdania. I tak:

1) Łączące (289)	}	wiążą tylko zdania spótrzędne.
2) Wyłączające (291)		
3) Przeciwnicze (293)		
4) Wnioskujące (294)		
5) Porównywające (292)	}	spajają tak spótrzędne, jak i podrzędne zdania.
6) Niektóre przeciwnicze (293)		
7) Powodne (297)		
8) Celowe (296)	}	służą tylko do łączenia zdań podrzędnych.
9) Warunkowe (295)		
10) Czasowe (298)		

11) Przysłówki pytające (272. 3) w pytaniach zwyczajnych są przysłówkami, np. *Czy był?* w ubocznych zaś są spójnnikami podrzędnymi, np. *Kto wie, czy był?*

Zdania zależne.

415. ZALEŻNEMI czyli rządzonemi zdaniami są: 1) Pytania uboczne. 2) Zdania przedmiotowe. 3) Zdania skutek wyrażające i 4) Zdania cel lub zamiar oznaczające.

1) PYTANIA UBOCZNE są te, które od jakiegoś zdania zawisły, np. *Powiedz mi, czy bogactwa uszczęśliwiają człowieka?* Myśl często o tém, *czyliś się wywdzięczył twym dobroczyńcom.* *Czy wiesz, kiedy powróci?*

2) ZDANIA PRZEDMIOTOWE dla tego tak nazwane, iż je po słowach myślenia, widzenia, czucia i innych zmysłowych lub umysłowych zamiast biernika za pomocą spójnika *że, żeby,* z głó-

wném zdaniem wiążemy. I tak zamiast: „Widzę stojące drzewo. Słyszę śpiewające ptaki. Czuję zimno lodu“ mogę mówić: Widzę, że stoi drzewo. Słyszę, że ptaki śpiewają. Czuję, że lód jest zimny. Nie żąda, żeby mu dać. Nie życzy sobie, żeby przyjechał.

UWAGA. Do zdań przedmiotowych policzyć można zdania przytaczające czyli przywołujące przez które własne słowa lub cudzą mowę, jak była powiedziana, dosłownie przywołujemy; np. Bóg rzekł: „Niech będzie światłość!“ Takie zdania odłączają się dwukropkiem i cudzysłowem.

3) ZDANIA SKUTEK WYRAŻAJĄCE łączą się z głównymi także za pomocą spójnika że, iż, np. Słońce sprawia, że wszystko kwitnie. Dokazał swą wytrwałością, że się przy swoim utrzymał. Tak jestem słaby, że stać nie mogę.

4) ZDANIA CEL LUB ZAMIAR OZNACZAJĄCE mają przed sobą spójniki: by, aby, żeby, ażeby, iżby, np. Żyj cnotliwie, żebyś spokojnie mógł umierać. Ucz się, ażebyś nabył potrzebnych nauk. Rozkazano mu, by przyszedł. Proszę cię, żebyś jutro napisał. Okna służą do tego, żeby przez nie światło do mieszkania wchodziło, a zimne powietrze przystępu nie miało.

Zdania poboczne.

416. Pobocznemi są zdania: 1) Objaśniające. 2) Względne. 3) Warunkowe. 4) Czasowe. 5) Powodne czyli przyczynowe. 6) Wylączające. 7) Przypuszczające. 8) Wnioskujące. 9) Porównywające, i nakoniec 10) Przeciwnicze; dwa ostatnie wtedy tylko, kiedy tak główne, jak i poboczne zdanie ma swoje słowo czyli orzeczenie.

1) OBJAŚNIAJĄCE zdania służą do objaśnienia rzeczownika lub zaimka *to, owo, w tém, w owém, z tego, dla tego*, i t. p. w zdaniu główném wyraźnie położonego albo téż domyślnego, z którym się wiążą za pomocą spójnika *że*, np. Gniewa go (*to*), że mu odmówił. Jestto największe szczęście, żeś go zastał przy życiu. Nie pisał do ciebie *dla tego*, że jutro przyjedzie.

2) WZGLĘDNE zdania bliżej określają rzeczownik, przymiotnik rzeczownie wzięty, zaimek lub przysłówek czasu i miejsca stojący w główném zdaniu, z którym się wiążą za pomocą zaimka względnego, *który, która, które, kto, co, kiedy, kiedykolwiek, gdy, dokąd, dokądkolwiek, któredy, skąd, skądkolwiek, gdzie, gdziekolwiek, gdziekolwiek*. Takie zdania to

w środku głównego, to przed niém, to po niém zwykle kładziemy; np. *Ulewa, która była w przeszłym tygodniu, wielkie szkody poczyniła. Kto smaruje, ten jedzie. Pochlebstwo szkodzi temu, który mu wierzy. Wyniosła się na wieś, co jej staraniem wzrosła, gdzie cicha spokojność panuje, gdzie wszystko szczęściem i sytem oddycha.*

Czasem opuszcza się zaimek *ten, ta, to*, do którego się zdanie względne odnosi; np. *Szczęśliwy (ten), kto przestaje na swoim.*

UWAGI. 1) Zdanie względne zaimkiem *co* z głównym połączone i po niém stojące, nie ściąga się do jego rzeczownika lub innego wyrazu, ale do całej myśli przez nie wyrażonej; np. *Przystał mu pięknego konia, co go wielce uradowało. Mój ojciec zachęcał mię do zamitowania cnoty, za co dozgonnie wdzięczem mu będę.*

2) Niekiedy zdanie względne przez inne także zdanie, a nawet i przez więcej zdań bliżej oznaczamy; np. *Nierodzieź, która do szkoły, co dla jej dobra przez zwierzchność jest zaprowadzona, pilnie nie ucześnie, nie wielkie w naukach, o których nabycie starać się powinna, uczyni postępy.* Porównaj § 424.

3) Zdanie względne dla jasności myśli, szczególnież zaś kiedy się w zdaniu głównym kilka jednorodzących imion znajduje, jak najbliżej kłaść należy przy imieniu, które określa. I tak nie jasno wyraziłbym się mówiąc: *Syn jest pociechą ojca, który się dobrze zachowuje*; ho tu są dwa rzeczowniki rodzaju męskiego. Jaśniej będzie, gdy zdanie względne umieści się w środku głównego: *Syn, który się dobrze zachowuje, jest ojca pociechą.*

4) Zdania względne za pomocą zaimka *który, która, które, co* lub spójnika *gdy* z głównym związane mogą się skracać za pomocą imiesłów, jak to niżej (417 i 419) zobaczymy.

5) Do zdań względnych można też policzyć zdania *nawiasowe* to jest takie, które między wyrazy zdania głównego wtrącamy bez żadnego połączenia i dla tego je przecinkami, nawiasami lub cudzysłowem, albo rozłącznikiem oddzielamy od wyrazów zdania głównego, z którego bez naruszenia myśli mogą być wyłączone, np. *Mój przyjaciel, znasz go dobrze, doniósł mi o tém. Syn mądry, mówi Salamon w swych przypowieściach, rozwesela ojca, ale syn głupi smutkiem jest matki swojej.*

3) **WARUNKOWE** zdania zawierają warunek czyli to, bez czego okoliczność jaka zdarzyć się nie może, np. *Jeżeli nie jesteś pilny (warunek), nie uczynisz w naukach postępu* (okoliczność od warunku zależąca). Okoliczność od warunku zawisłą w głównym a warunek w pobocznym zdaniu kładziemy; ale je według upodobania lub potrzeby szykujemy.

Zdania warunkowe łączymy za pomocą spójników *jeżeli, jeżeli, kiedy, gdy, chyba że*, przed którymi przecinek kładziemy, np. Będziesz ukarany, *jeżeli* się nie poprawisz. Porównaj § 295.

4) CZASOWE wskazują okoliczność czasu, w którym się czynność w zdaniu głównym wyrażona zaczyna, trwała lub dzieć będzie. Przykłady zob. w § 298.

5) POWODNE czyli przyczynowe zawierają przyczynę dla której się coś dzieje. Przykłady zob. w § 297.

6) WYŁĄCZAJĄCE zdania albo znoszą część orzeczenia w zdaniu głównym zawartego, albo je z niejakiemś wyłączeniem przypuszczają. Spójniki takie zdania wiążące są: *tylko, tylko że, jednakże, lecz, ale, oprócz że, wyjąwszy że*, np. Staś jest bardzo dobry chłopiec, *tylko że* *niekiedy* *bywa* *roztargniony*.

7) PRZYPUSZCZAJĄCE zdania, wyrażają pewne lub niepewne przypuszczenie, mimo którego przeciwność zdarza się to, co w zdaniu głównym jest powiedziane. Do łączenia takich zdań używamy spójników przeciwnicznych (293): *acz, aczkolwiek, choć, chociaż, jakkolwiek, lubo, wprawdzie*. Jeżeli te spójniki stoją w zdaniu poprzednim, to w następnym kładą się: *ale, atoli, jednak, lecz, przecię, wszelako*, np. Pojechał, *chociaż* *deszcz pada*. Zob. przykłady w § 293.

8) WNIOSKUJĄCE zawierają wniosek czyli wynik z tego, co się w głównym zdaniu powiedziało, np. Milczy, *więc* *zezwała*. Zobacz przykłady w § 294.

9) PORÓWNYWAJĄCE zdania wyrażają porównanie i wtedy tylko są pobocznymi, kiedy ony równie jak i związane z niemi zdania główne mają swoje słowo czyli orzeczenie. Przykłady zob. w § 292.

10) PRZECIWNICZE zdania także wtedy tylko są pobocznymi, kiedy tak główne jak i ony mają osobne orzeczenie; przeciwnym bowiem razie, tak te jak i porównywające są spółrzednymi. Przykłady zob. w § 293.

UWAGI. 1) Zdania poboczne mogą też stać między wyrazami zdania głównego, a wtedy je *pośrednimi* nazywamy, np. *Kula*, ponieważ jest okrągła, *łatwo się toczy*. *Struś*, lubo ma skrzydła, *latać nie może*. Wszystkich więźniów, *czy byli osądzeni lub nie*, wolnymi uczynił.

2) Niekiedy dla krótkości mowy opuszczamy *łatwo* domyślny spójnik to przed głównym, to przed pobocznym zdaniem stać mający, np. Nie

mogę chodzić, *(bo)* nogi mię bolą. Kiedy się chłop przepości, *(wtedy)* nie szuka w chlebie ości.

Skracanie zdań pobocznych.

417. Zdania względne zaimkiem *który, która, które, co* z głównym związane wtedy się tylko skracają, kiedy te zaimki stoją w mianowniku lub bierniku. Skracanie to dzieje się w ten sposób, iż w zdaniu z mianownikiem zaimka względnego *który* lub *kto* zamieniwszy czasy niedokonane na terażniejszy, dokonane zaś na przeszły imiesłów, zgadzamy je w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się zaimek odnosi,

np. Człowiek, *który* pracuje. Człowiek *pracujący*. Matki, *która* czyta. Matki *czytające*. Ciotkę, *która* idzie. Ciotkę *idącą*. Dzieciom, *które* spią. Dzieciom *spiącym*. Piórami, *które* leżą. Piórami *leżącemi*. Siostra, *która* ma przyjść. Siostra *mająca* przyjść. *Kto* spł, *ten* nie myśli. *Spłacy* nie myśli. *Kto* nie chce słuchać. *Nie chcący* słuchać. Chwalił uczniów, *którzy* się uczyli. Chwalił uczniów *uczących się*. *Zawsze* będę rad gościom, *którzy* mię odwiedzą (*odwiedzającym* mię).

418. W skróconem zdaniu opuszcza się zaimek wskazujący *ten, ta, to*, przez zdanie względne określony; np. *Wszystkim tym, którzy* przybyli. *Wszystkim* przybyłym. *Na korzyść tych, którzy* chcą. *Na korzyść* chcących.

419. Podobnie skracają się zdania poboczne złożone ze spójników *bo, chociaż, gdy, kiedy, ponieważ* i słów niedokonanych, *gdy* się odnoszą do zaimka osobistego w zdaniu głównym w spadku względnym stojącego. W takich bowiem zdaniach, po opuszczeniu spójnika, słowo zamienia się na imiesłów czasu terażniejszego czynny, który się kładzie w spadku zaimka osobistego. Jeżeli zaimek jest osoby pierwszej i drugiej to w zdaniu głównym pozostaje, ale osobę trzecią wyrażający często się opuszcza, np.

Pomagał mi, *gdym* cały dzień pracował. Pomagał mi cały dzień *pracującemu*. Widziałem was, *gdyscie* szli z kościoła. Widziałem was *idących* z kościoła. Posłałem mu pieniędzy, *bo był* w niedostatku. W niedostatku *będącemu* posłałem pieniędzy. Nie wierz mu, *chociaż się* zaklina. Nie wierz mu *zaklinającemu się*. Skoro się położył, zaraz go sen ogarnął; *bo był* bardzo znużony. Bardzo *znużonego* zaraz sen ogarnął.

UWAGI: 1) Ponieważ wszystkie słowa czynne i wiele nijakich nie mają imiesłowu czasu przeszłego, zatem zdania z mianownikiem zaimka względnego w czasie tym stojące na imiesłów zamieniać się nie mogą; np. brat, *który* kochał; dziecko, *które* spało.

2) Słowo *być* znajdujące się w zdaniu względniem w skraccaniu go bez użycia imiestowu całkiem się opuszcza, np. *Ci, którzy są zdadni, nie zawsze czynią w naukach postępy. Zdadni nie zawsze* i t. d.

420. Tak też skraccają się zdania względne z zaimkiem w bierniku stojącym, z tą atoli różnicą, iż tu słowo czynne zamienia się na odpowiadający jego czasowi imiesłów bierny zgadzający się w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się odnosił zaimek względny; np.

Brat, którego kocha. Brat kochany. Matce, którą kochamy. Matce od nas kochanej. Drzewa, które ściął. Drzewa przez niego ścięte. Koźmi, które zmęczył. Koźmi zmęczonemi. Kaleka, którego wszyscy opuścili. Kaleka od wszystkich opuszczony. Miasta, które zwiedziłem. Miasta przezemnie zwiedzone.

UWAGA. Podobnie skraccają się też zdania względne z dopełniaczem zaimka *który, która, które*, gdy ten od słowa jest rządony, np.

Książka, której szukałeś. Książka przez ciebie szukana. Przechadzka, której użyliście. Przechadzka przez was użyta.

421. Zdania mające przed sobą spójniki *gdy, skoro*, skraccają się na imiesłów nieodmienny *ąc* i *szy*, ale to wtedy tylko, kiedy tak główne jak i poboczne zdanie ma ten sam podmiot. Skraccanie to dzieje się w ten sposób, że po opuszczeniu spójnika *gdy, skoro*, słowo zamienia się na imiesłów nieodmienny jego znaczeniu odpowiadający, a zatem na *ąc*, jeżeli było niedokonane, a na *szy*, kiedy było dokonane, np.

Gdy to mówił, płakał; przez imiesłów wyrazimy: To mówiąc płakał. Gdy się o tém dowiedział, zemdłał. Dowiedziawszy się o tém zemdłał. Gdy go widzieć będziesz. Widząc go. Skoro go spostrzegł. Spostrzegłszy go. Skoro sobie przypomnisz. Przypomniawszy sobie. Gdy się dowiedział. Dowiedziawszy się. Odpisał mu, gdy nie mógł przyjechać. Odpisał mu nie mogąc przyjechać.

UWAGA. Składnia imiestowu i wtedy może być użyta, kiedy zdanie główne nieosobiście jest wyrażone, np. *Gdy się jedzie, spi się dobrze. Jadąc spi się dobrze.*

422. Jeżeli z dwóch zdań przez spójnik *gdy* lub *skoro* z sobą połączonych każde ma inny podmiot, wtedy nie można kłaść imiesłowu nieodmiennego, np. *Sposobność* trafiając się, *(ja)* piszę do ciebie. *Ja* w ogrodzie będąc, *(on)* przyszedł do mnie. *Francuzi* odebrawszy tę wyspę nazad, *handel* się tam znowu powrócił. Pam. polit. hist. r. 1783. I. 108.

Łączenie więcej niż dwóch zdań.

423. Jak zdanie pojedyncze rozwinięte (313 i 314) przez różne przydatki rozszerza się coraz bardziej, tak i zdanie złożone rozwija się, jeżeli do zdań głównych przydamy względne lub poboczne. I tak zdanie złożone: „*Upiory żyją w gorących krajach i ze spiących ludzi i zwierząt krew wysysają*“ rozszerzyć można jak następuje: *Upiory, dawniej za gatunek nietoperzy uważane, są na stopę długie; znajdują się w gorących krajach, gdzie się owocami żywią; wysysają też krew z ludzi spiących i zwierząt, raniąc ich swemi kolcowatemi językami.*

OBJAŚNIENIE: Zdanie to składa się z trzech głównych następujących:

1) *Upiory są na stopę długie*; 2) *znajdują się w gorących krajach*; 3) *wysysają krew ze spiących ludzi i zwierząt*. W członkach pierwszego zdania głównego stoi względne jako ściągnięcie: *dawniej za gatunek nietoperzy uważane* (tj. *które dawniej za gat. nietop. i t. d.*). Drugie zdanie główne bliżej określa się pobocznem miejsce oznaczajacem *gdzie się owocami żywią*. Trzecie zdanie główne bliżej określa zdanie poboczne ściągnięte: *raniąc ich swemi kolcowatemi językami*.

Tymto sposobem Autor *Śpiewów historycznych* w dumie o Michale Głińskim gołe zdanie (313) „*Głiński liczył dni w więzieniu*“ rozwiniąwszy podmiot i dopełnienie (317), oraz przydawszy zdania okoliczności miejsca określające, pięknie rozszerzył i wyraził jak następuje:

W okropnych CIENIACH pieczarów podziemnych,
Gdzie promień słońca nigdy nie dochodził,
Kędy kaganiec, z środka sklepień ciemnych
Zwieszony, blade płomienie rozwodził,
GŁIŃSKI, znajomy z zwycięstw i niecnoty,
LICZYŁ DNI smutne ciężkimi zgrzyzoty.

424. Zdanie złożone może więcej niż dwa zawierać zdania. Jakoż bardzo często trzy, cztery, pięć a nawet i więcej zdań w jedno większe wiążemy. Dzieje się to łącząc:

- a) Kilka zdań głównych.
- b) Dwa główne a jedno poboczne.
- c) Jedno główne a dwa poboczne i t. p.

Co do pobocznych zdań uważać należy, że te: 1) Albo się odnoszą do różnych części zdania głównego; 2) Albo téż ich kilka należy do téj saméj części zdania głównego, a takie zdania są względem siebie spólrzędne; albo nakoniec 3) Jedno poboczne odnosi się do jakiegóś części zdania głównego, a drugie ściąg-

ga się do poprzedzającego je pobocznego, a tak jest jego zdaniem podrzędném.

Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych.

425. Trzy zdania główne:

Bóg jest wszędzie obecny; cały świat jest jego tronem; jego wszechmocność wszystko ogarnia.

Dwa zdania główne a jedno poboczne:

Ziemia, *na której mieszkamy*, jest wielka; ale daleko większe jest słońce. Mniejszy jest księżyc, aniżeli gwiazdy; ale zdaje się być większym dla tego, że *jest bliżej ziemi*. Sumnienie wskazuje człowiekowi, *co jest sprawiedliwe a co niesprawiedliwe*; ale nie wszyscy ludzie idą za jego głosem.

Jedno zdanie główne a dwa poboczne:

Mowa, *która jest wyrazem naszego myślącego ducha*, odróżnia nas od zwierząt, *które myśleć i mówić nie umieją*. Myśl, że *Bóg jest ojcem miłującym ludzi*, powinna nas pocieszać, *gdy jesteśmy w nieszczęściu*. Porucz sobie i wszystko, *co cię dolega*, niewątpliwéj opiece Wszechmocnego, *który wszystkiém rządzi*.

Zdanie główne z dwoma pobocznymi, które się do téjże samej jego części odnoszą; a zatem są względem siebie spółrzedne.

Badacze przyrody dostrzegli; *że zielone liście w czasie gdy słońce świeci okwicie wyziewają powietrze do życia potrzebne; ale że z tych samych liści po zachodzie słońca wywiewuje się powietrze zabijające*. W głębokich jaskiniach i starych piwnicach, *do których powietrze nie ma przystępu i gdzie szkodliwe wydobywają się wyziewy*, światło zwykle gaśnie.

Zdanie główne z dwoma pobocznymi, z których jedno odnosi się do iakiejś części głównego, drugie zaś ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, względem którego jest podrzędném.

Pocziwym jest ten, co sumiennie wypełnia powinności, *które zawsze pełnić powinien*. **Otwartym jest**, kto nawet wtedy mówi prawdę, *kiedy mu za nią cierpieć przychodzi*. **Nie unikaj niebezpieczeństwa**, kiedy powinność nakazuje, *żebyś się na nie narażał*. **Nie dla tego na tak daleką wojnęśmy jechali**, abyśmy tylko mieli ten głos lichesy, *żeśmy pogańską ziemię zwojowali*.

UWAGA. W powyższych przykładach widzieliśmy, że i zdania poboczne mogą być względem siebie spółrzednymi i podrzędnymi (408). To połączenie ich dzieje się za pomocą tych samych spójników, których używamy do łączenia zdań złożonych i związanych.

426. Zdanie z kilku złożone, składa się ze zdań ściągniętych (319), złożonych (407) lub związanych (409). Zdanie zwią-

zane może być podrzędném względem jednego tylko zdania głównego lub pobocznego.

427. Jak w zdaniach złożonych i ściągniętych, tak i w tych, które ich wiele obejmują, używają się też same znaki przestankowe, tojest: przecinek i średnik.

Okresy.

428. OKRESEM nazywamy zdania spólrzędne lub związane tak z sobą połączone, iż jedną myśl wyrażają, np.

Ponieważ jesteście w naszym domu, do naszych więc stosujecie się zwyczajów. Unikaj złych towarzyszt, bo te każą dobre obyczaje.

429. Każdy okres składa się przynajmniej z dwóch członków tojest: z *poprzednika*, który w ogólności wyraża myśl logicznie podrzędną, i *następnika*, w którym główna myśl jest zawarta.

1) Poprzednik i następnik zowią się *członkami* okresu, który według ich liczby dwuczłonkowym, trzyczłonkowym, czteroczłonkowym, pięcioczłonkowym i t. d. nazywamy.

2) Dwuczłonkowy okres składa się z jednego poprzednika i następnika. I wtedy dwuczłonkowym być nie przestaje, kiedy się do poprzednika lub następnika ściągają inne podrzędne zdania poboczne, np.

Jeżeli ciało kruche, jakim jest szkło i porcelana, nagle z ciepła do zimna lub z zimna do ciepła przeniesiemy: natenczas pęka; albowiem w cieple nagle się rozszerza, w zimnie zaś prędko się skupia.

3) Trzyczłonkowy okres ma dwa poprzedniki i jeden następnik, albo jeden poprzednik i dwa następniki, np.

Jak burza z dziką wściekłością druzgoce drzewa i oszpeca postać przyrodzenia; jak trzęsienie ziemi w swych nagłych i gwałtownych wstrząśnieniach całe miasta pogrąża: tak wściekłość rozjuszonego roznosi wokoło nieszczęścia, niebezpieczeństwa i zagładę.

4) Czteroczłonkowy okres składa się z dwóch poprzedników i tyłuż następników, albo z trzech poprzedników a jednego następnika, albo nakoniec z jednego poprzednika a trzech następników, np.

Kiedy człowiek skruszony stałym jest w swoim postanowieniu; kiedy szkodę przez siebie wyrządzoną według możności nagradza; kiedy się odzwyczajają od złego, a do dobrego nawyka: natenczas nawraca się; na nowo żyć zaczyna i skłonności swe zmienia.

430. W okresie wieloczłonkowym jak poprzedniki, tak i następniki są względem siebie spółrzedne. Spółrzedne członki (poprzedniki lub następniki) średnikiem przedzielają się, następniki zaś w wieloczłonkowym okresie dwukropkiem (:) odłączają się od swoich poprzedników, np.

Kto rzeczy, o których wie, że są skradzione, kupuje lub w zastaw bierze; kto skradzione rzeczy przechowuje lub ukrywa, albo się ich sprzedażą zajmuje; kto środki kradzieży wskazuje lub ułatwia; kto w czasie czynionej kradzieży na straży stoi, aby złodziej nie miał przeszkody; kto mu narzędzi do dopełnienia kradzieży udziela lub przy niej jest pomocny; kto znanych złodziei i rozbójników w dom swój przyjmuje i gospodą podejmuje: ten jest uczestnikiem kradzieży, i równie jak złodziej karany będzie.

431. Jeżeli okres jest dwuczłonkowy ze związanych zdań (409) złożony, to je przecinkiem oddzielamy; średnik zaś łączy się tylko w dwuczłonkowym okresie ze zdań spółrzednych złożonym.

UWAGA. Zdania pojedyncze zamieniają się w okres, jeżeli istotne i przypadkowe cechy do jakiegoś pojęcia przywiązane (np. *jesień*) przez zdania wyrazimy. I tak pojedyncze zdanie *W jesieni ptaki wędrowne odlatują do cieplejszych krajów* zamienimy w okres jak następuje: Kiedy dni są coraz krótsze; kiedy słońce już słabo grzeje; kiedy chłodne wiatry po ścietém ścierniu ponuro wieją; kiedy się zimowit na łąkach ukazuje; kiedy się drzewa w sadach pod dojrzałym owocem uginają; kiedy liście na nich żółknąć zaczyna a krzewiny świeżą zieloność utracają: wtedy zbierają się stada wędrownego ptactwa, by razem odlecieć w owe dalekie kraje, gdzie i powietrze jest łagodniejsze, i mroźna zima nie przerywa wesółych śpiewów tych swobodnych wędrowców.

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

SKŁADNIA SZYKU.

432. SKŁADNIA SZYKU zawiera prawidła należytego porządkowania wyrazów ze względu na ich zależność, jasność myśli, gładkość mowy i jej dźwięczność.

433. Szyk jest *prosty* lub *zmienny*. Prosty zależy na wiązaniu wyrazów według ich zależności i porządku następujących po sobie pojęć, np. *Kupił konia bratu. Napisał list do siostry mieszkającej w Warszawie*; w zmiennym zaś szyku układają się ze względu na gładkość mowy lub jej dobitność. I tak zamiast: *Praca jest zasadą dobrego mienia*, mogę powiedzieć: *Dobrego mienia zasadą jest praca* lub *Zasadą dobrego mienia jest praca*.

434. W szyku prostym ze względu na gładkość mowy unikać należy:

1) Zbiegu wyrazów od jednakowych zgłosek zaczynających się, na jednakowe zakończonych lub też samą samogłoskę mających; np. *We wszystkich tych moich nieprzerwanych zatrudnieniach. Ze wszystkimi waszemi małemi i grzecznemi dziećmi. W ciemności ścigał gatgana. Nie taj lajdaka. Ach! jaka straszna burza być musiała, ona wszystkie drzewa połamała i pozawałala całe drogi.* Tu częste brzmienie samogłoski a czyni mowę nie gładką.

2) Zbiegu wyrazów równiej długości; np. *Jakie drzewo, taki zawsze owoc bywa.*

3) Zetknięcia się wielu wyrazów jednozgłoskowych, np. *Ach! jak dziś wiatr dął, deszcz lał, grad łukł.*

4) Umieszczania blisko siebie wyrazów z jednego źródła pochodzących lub też samo znaczących, np. *Nie naśladowców twoich.* Ale ze względu na moc wyrażenia, jeżeli dobitność mowy tego wymaga, dobrze powieśz: *Oko za oko, głowa za głowę* i t. p.

5) Rymowania w prozie oraz częstego używania tych samych sposobów mówienia; np. *Ludzkie cnoty są to przymioty, zasługujące na twoją uwagę i na uwagę wszystkich ludzi.*

6) Umieszczania na końcu zdań wyrazów jednozgłoskowych bez przycisku wymówić się mających, tudzież wyrazów przydługich a do tego twardo zakończonych; np. *Wczoraj widziałem go. Posłałem książki tam. Postępek tego człowieka nową dla mnie przyczyną zmartwienia był. Przenajchwalebniejszy, nieoceniony Konstantynopolitańczyku.*

UWAGI. 1) Szczególniej wzgląd mieć należy na skrócone formy zaimków osobistych *mi, ci, się,* i t. d., które w niewłaściwem miejscu położone nie miłą czynią mowę, jak się o tém z następujących przykładów przekonać możemy. (Bib. Ossol. 1848. zes. I.) str. 17. *I mu zaraz nagrodę zapewnić;* (tamże) *bo też zadanie i trudy kniazia się z utworzeniem wsi nie kończyły;* tamże str. 16. *dokumentów wsi Ustrzyk się tyczących.*

2) Dobrze się kończy zdanie na wyraz jednozgłoskowy, gdy ten z przyciskiem wymawiamy, bo przez to mowa staje się dobitniejszą; lub gdy go poprzedza wyraz dwuzgłoskowy, bo wtedy przycisk pada na zgłoskę trzecią od końca; np. *W gruzach swoich legnie bój. Ciąggle spi.*

435. Wskazany wyżej niedogodnościom zapobiegamy używając takiego układu wyrazów, który nie wynika z właści-

wego następstwa pojęć, ale zależy od względu na moc wyrażenia, gładkość mowy i jej dobitność.

Taki układ, zmiennym szykiem nazywany, nie da się ująć w ogólne prawidła i dla tego też pomijamy tu jego przepisy, bo te, równie jak zasady zamienni, dodatni i wyrzutni, które najwięcej się przyczyniają do gładkości mowy, jej mocy i dobitności, nie należą do gramatyki, ale w nauce o stylu zwykle się podają.

WIERSZOWANIE.

436. Układ pewnej liczby wyrazów według następstwa wybitniej lub słabiej wymawiających się zgłosek, albo według ich ilości w całość związanych, nazywamy *mową związaną* czyli *wiérsem*, który ze względu na to dwojaki połączenie zgłosek jest albo *rytmiczny*, kiedy ma jednaką ilość zgłosek i przycisków, albo *zgłoskowy*, kiedy się w jego układzie tylko do pewnej ilości zgłosek ograniczamy. Wiérz zaś jestto pewna, piękna, ograniczona całość brzmień i wyrazów. Zasady według których wyrazy w wiérse wiążemy WIERSZOWANIEM zowiemy.

WIERSZE ZGŁOSKOWE.

437. Zastanawiając się nad powierzchownym wiérzy polskich układem, cztery w nich rzeczy spostrzegamy; 1) Liczbę zgłosek; 2) Środek wiérza; 3) Koniec wiérza; 4) Jednakość lub różność czyli gatunek wiérzy.

1. Liczba zgłosek.

438. Wiérze polskie mogą mieć od czterech aż do trzy-nastu zgłosek, od których też mają swoje nazwiska tak, iż są wiérze czterozgłoskowe, pięcizgłoskowe i t. d. Dłuższe wiérze nad trzynastozgłoskowe są bardzo rzadkie. Wiérze dwu i trzyzgłoskowe znajdują się tylko w większych wrotkach.

Krótsze wiérze używają się w przedstawieniu treści lekkiej i wesołej, dłuższymi zaś (11—13 zgłos.) poważne rzeczy opiewają się.

Najpowszechniej używają się wiérze 8, 10, 11 i 13sto zgłoskowe.

Przykłady wierszy według liczby zgłosek.

1) <i>Czterozgłoskowy.</i>	2) <i>Pięćozgłoskowy.</i>	3) <i>Sześćozgłoskowy.</i>
Panie Janie!	Tygrys wylata,	Ach! róży, ach! róży,
W każdym stanie	Spoziera zdala	Wśród ziemi rozłogów
Zyskać można.	I kłami błyska,	W tej życia podróży
Myśl ostrożna.	Język wywala.	Tak wiele jest głogów.

4) *Siedmiozgłoskowy.*
 Włosy jego w węza splecz,
 Dwie obrączki razem złącz.

5) *Ośmiozgłoskowy.*
 Góra, góra, zielony las
 Dzisiaj razem nie będzie nas.

6) *Dziewięćozgłoskowy.*
 Czyż ja u ojca nie dziecina!
 Czyż ja u ojca nie jedyna!
 Czemuż, czemu w moje rano,
 Cały świat mi zawiązano?

7) *Dziesięćozgłoskowy.*
 Drzym sobie duszo! co ci do tego,
 Że tam myśl czyjaś po niebie lata,
 Że ktoś ciekawy początku swego,
 Ze starych grobów kurze obmiata.

8) *Jedenastozgłoskowy.*

Kraków — stolica pyszna co się zowie.
 Ile jest grodów wspaniałych na ziemi,
 Kraków najpierwszy pomiędzy wszystkimi,
 I mało ludzi — co byli w Krakowie!

9) *Dwunastozgłoskowy.*

Lecisz miły ptaszku przez olszowe gaje,
 Zaśpiewaj mi przecię, gdzie mój Jaś zostaje.

10) *Trzynastozgłoskowy.*

Ludzi we mgle nie widać, tylko sierpy, kosy,
 I pieśni brzmią, jak muzyk niewidzialnych głosy.

11) *Czternastozgłoskowy.*

Hej hetmańska zbroja sławna po świecie szerokim!
 Hej hetmański koń, sierota, rzy smutnie; wię po kim.

12) *Piętnastozgłoskowy.*

W czczą jakąś trzeźwość ziemia ta, że aż mi strach, popadła,
 Ni mowa duchem świętym tchnie, ni pierśby go już zgadła.

13) *Szesnastozgłoskowy.*

Gdzie nad wielką wodą sierpy w wybujalęj trzcinie hręczą,
 Gdzie liś klonu cukrowego igra z piór papuzich tęczą, i t. d.

UWAGA. Wiersze dłuższe nad trzynastozgłoskowe przechodzą granicę rozmiaru uczuciem naszym zakreślonego, i dla tego bardzo są rzadkie.

2. Środek wiersza czyli średniówka.

439. Rozmiar wiersza, zależący od uczucia oraz od tchu potrzebnego do wymówienia go w całości, wymaga podziału

wiérszy na dwie połowy. Miejsce, gdzie się kończy piérwsza połowa z końcem wyrazu, nazywamy środkiem wiérsza czyli *średniówką*. W wiérszach mniej niżeli dziesięć zgłosek mających rzadko wiérszopisowie nasi zachowują *średniówkę*, względem której uważać trzeba: 1) Żeby na ostatnią wyrazu zgłoskę przypadła; 2) Żeby się we środku albo blisko środka wiérsza znajdowała, to jest w samym środku, kiedy wiérz ma parzystą liczbę zgłosek 8, 10, 12; w nieparzystych zaś wiérszach, żeby jedną więcej nad połowę miała zgłosek. Niezachowanie tego prawidła czyni wiérz mniej gładkim i mniej melodyjnym, np.

Rok się kochali — a wiek się nie widzieli.

Nakoniec uważać należy: 3) Żeby *średniówka* czyniła przejęstanek logiczny, a zatém żeby nie przypadła po wyrazie, który ze związku mowy należy do następującego, bo wtedy niepodobna wytchnąć w połowie wiérsza; np.

Myśliwiec krąży koło | puszczy litewskich łoża.

albo Po wielu latach piérwszy | raz miała rodzina.

Mniej razi niestosowne jój położenie, kiedy blisko nieznajduje się inny logiczny przestanek, np.

Brał dom żałobę, ale | powiedzieć nie śmiano

Po kim była żałoba, tylko zgadywano

W okolicy, i tylko | cichy smutek panów i t. d.

Koniec wiérsza czyli rym.

440. RYMEM nazywamy podobieństwo wyrazów w idących po sobie lub odpowiednich wiérszach. Rym wiąże dwa lub więcej wiérszy w jedną całość, np.

Czemu, czemu w moje rano

Cały świat mi zawiązano?

—
Gdy ja pójdę z domu

Kiedy powędruję,

Komuż wtedy komu,

Pięknie podziękuję?

441. Rym jest dwojaki: *męzki* i *żeński*. Mężki stanowią dwie końcowe podobnie brzmiące głoski wyrazów jednozgłoskowych, np.

Co wy mówicie mnie?

Ja waszych nie stucham mów.

Wy ludzie jesteście w śnie
Mnie wschodzi życia nów.

Rym żeński, powszechniej używany, zależy na zgodności brzmienia zgłosek końcowych wraz z poprzedzającą je samogłoską, np.

Tędy, tędy leciał ptaszek,
Och świecący, krasnopióry,
Stąd od gniazdka śród igraszek,
Wiał się, wiał i wiał do góry.

442. Rym albo jest *ścisły* czyli zupełnie jednaki, gdy i jednakie ma głoski i jednakowe brzmienie, np. *nagroda, szkoda*; albo jest *wolniejszy*, gdy nie ma zupełnie tych samych głosek, np. *dwiema, oczyma*; *rano, dostaną*; *zbroi, mojej*; albo ma głoski inaczej wymawiane, np. *w mowie, powie*; *nazwisku, zysku*; *obiema, oczyma*. W przestarzałych wierszach polskich ledwie znać rymy, np. *mówił, narodził*; *mieście, ubóstwie*.

443. Chcąc w wierszach rymów używać, uważać trzeba, żeby były dobre. Do dobroci ich należy:

1) Aby były czyste, to jest, aby zawierały zupełnie zgodne z sobą brzmienia i miały ten sam przycisk czyli akcent. Żeby więc były rymy, gdybyś powiedział: *po co, mocą*; *pisze, słyszę*; *słońce, gorące*; atoli to nie od prawideł, ale od słuchu zależy. Jakoż dobrze rymują: *pychy, lichy*; *bieży, szerzy*; *blahy, zamachy*.

2) Aby jeden wyraz, czy złożony, czy niezłożony, nie kładł się w rym, np. *nami, z nami*.

3) Aby nie rymować dwóch jednozgłoskowych wyrazów z wyrazem dwuzgłoskowym, np. *pis-ał, mi dał*; *i wy, krzywy*; chyba że przycisk jednakowo pada na przedostatnią, np. *skromnie, do mnie*; *na tém, bratem*.

4) Rymy powinny mieć miłe brzmienie. Złe byłyby np. *w nią brnie, krnąbrnie*.

5) Nie powinny być zbyt łatwe i pospolite, np. *pisala, czytała*; *męstwo, zwycięstwo*; *młodości, płochości*.

6) Wiersze z jednakiemi rymami blisko po sobie następować nie powinny, bo rażą ucho swém jednostajnym brzmieniem.

Co się tyczy wierszy: starać się trzeba, żeby, wyjąwszy gdy się powieść jaka czyni, wiersz drugi kończył się na przestanku większym, a przynajmniej na mniejszym. np.

Z niebieskich najrańszą piosnek
 Ledwie zadzwonił skowronek,¹
 Najrańszy kwiatek pierwiosnek
 Błysnął ze złotych obsłonek.

444. Rym już używany, już nie używany, czyni osobny gatunek wiérszy rymowych lub nierymowych. Nierymowym wiérszem pisał żyjący w wieku XVII. Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański († 1655), Satyry wielokrotnie wydane. Oto ustęp z Satyry X. ks. III. nauczający, żeby nikt nie ufał w urodzenie:

Drugi rzecze, że idę z dziadów i pradziadów
 Zacnych i starożytnych. Mam stryja marszałkiem,
 Mam wuja pieczętarzem, abo więc biskupem.
 Cóż z tego? To już przez to gębę odąć trzeba?
 I nic nigdy godnego nie robić na świecie?
 Precz z tą dumą takową! Znam ja ciebie dobrze
 I wiem, co się w cię wlewa. Zacnieś się urodził,
 Ale żyjesz jako flis, albo jako hajduk.

445. Wiérsze ze względu na rymy są: *nieprzekładane* i *przekładane*. Nieprzekładane są, kiedy się z sobą rymują każde dwa wiérsze tuż przy sobie stojące, np.

Lecz cóż widać na wzgórkę? Z blizkiego rozdołu
 Kłęby dymu z iskrami buchają pospołu,
 Wiją olbrzymie stupy, co zgięte u góry,
 W ciężkie, czarne, skrwawione rozchodzą się chmury.

Przekładane są wiérsze, kiedy rymy równobrzmiące w pewnej odległości po sobie następują, przeplecione jednym lub nawet kilką wiérszami innego rymu. Sposób przekładanego rymowania jest rozmaity. Najczęściej jest, że albo wiérsze na przemian z sobą rymują, to jest pierwszy z trzecim, a drugi z czwartym, albo dwa z sobą rymujące wiérsze zamknięte są między innemi dwoma jednakową końcówką mającemi, to jest pierwszy rymuje z czwartym, a drugi z trzecim np.

Wędrowiec śpiewa, gdy go podróż nudzi,
 I żeglarz śpiewa na wezbranėj fali,
 Biedny wyrobnik z piosenką się budzi,
 Żołniérz ponuca oparty na stali.

—
 Ucichł, usnął dwór zamkowy,
 Panna czuwa. — Na zegarze
 Bije północ, — milczą straże.
 Panna słyszy dźwięk podkowy.

We wrotkach (445) mogą być jeszcze inne przekładania, a natenczas nie trzeba zbyt rozdzielać wierszy rymujących, tudzież i na to uważać należy, żeby wszystkie wrotki były z sobą zgodne.

446. Zbiór wierszy o jednakięj liczbie zgłosek *niezłożonym*, a o różnej ich liczbie *złożonym* nazywamy, np.

Skrzypnęły dolne podwoje,
 Stąpa ktoś w przysionkach długich,
 I otwiera się drzwi troje,
 Troje drzwi jedne po drugich.
 Wchodzi jeździec w całej bieli
 I usiada na pościeli.

—
 W czasy gorące
 Na łące
 Pasły się społem
 Osieł z wołem:
 Tamten chróstem, ten trawą;
 A pomiędzy murawą!
 Tam gdzie kwiaty i ziółka
 Pszczółka.

Wrotki.

447. Wiersze albo bez przerwy jedne po drugich następują, albo też dzielą się na pewne ustępy z greckiego *strofami* a po polsku *wrotkami* nazwane, dla tego, że po skończonym ostatnim wierszu jednę część, wraca się pieśń do gatunku pierwszego wiersza, i wszystkie następujące wiersze taki zupełnie mają wymiar, jaki był w pierwszej części. Wrotka zatem jest połączeniem kilku wierszy w jedną rytmiczną i harmonijną całość, jakąś myśl rozwiniętą obejmującą. Wrotki są *jednostajne*, gdy obejmują wiersze tegoż samego rozmiaru, i *niejednostajne*, kiedy albo po parze tylko rozmiarem są równe, albo też pary równe przeplatane są innemi między sobą równemi, albo kiedy nakoniec wszystkie wiersze różnej są długości, co się tylko w większych wrotkach zdarza. Według ilości wierszy w skład wrotek wchodzących dzielimy je na dwuwierszowe, trzywierszowe i t.d. aż do siedmnasto-wierszowych. Liczba wierszy w jednęj wrotce może być rozmaita, zwykle jednak bywa parzysta (4, 6, 8 i t.d.); w nieparzystej (3, 5, 7 i t. d.) ostatnie wiersze dwóch po sobie

idących wrotek wzajemnie sobie odpowiadają. Wyszczególnienie ich z przykładami znajdziesz w dziele CEGIELSKIEGO *Nauka poezji. Poznań. 1845. str. 43 i następne.*

PISOWNIA.

448. Pismo służy do przedstawienia oczom ustnej mowy. Ponieważ głoski są znakami pewnych brzmień, pierwszą zatem pisowni zasadą być powinno: „*Pisz jak mówisz*“. Atoli to prawidło licznym ulega wyjątkom, a zasady na nióm oparte nie mogą być pewne dla tego, że nie we wszystkich stronach kraju jeden wyraz ma toż samo brzmienie i nie mamy dosyć znaków, któreby różnicę brzmień mownych dostatecznie wskazywały.

449. Pewniejsze pisowni zasady są:

1) *Poznanie natury głosek i ich brzmienia.* Na téjto zasadzie piszemy np. dwojakię *e*, ściśnione i otwarte, *a* i *ą*, bo tę różnicę brzmienia i w mowie dostrzegamy.

2) *Mechanizm języka.* I tak z zasad mechanizmu języka wypływa, że jeden i ten sam wyraz według różnicy względów, które oznacza, rozmaicie piszemy, np. *gwoźdźę, gwoździsz; goszczę, gościsz* (22 i 35).

3) *Łagodzenie brzmienia:* dla niego bowiem wyrzucamy, przybieramy, lub zmieniamy niektóre głoski wyrazu. I tak zamiast, np. *weźrzenie* piszemy *wejrzenie; środek* zamiast *śrzedek*, lubo tak dawniej pisano, i dla tego *s* miękczono *miejsce* od *mieściś* i t. p.

4) *Względy gramatyczne*, jakimi są: a) Pochodzenie czyli względ na pierwiastek lub inne wyrazy z tego źródła pochodzące. Na téjto zasadzie piszemy *mężki* od *mąż* (§ 58) *francuzki* od *Francuz*, *objad* od *jeść*, *sąsiedzki* od *sąsiad*, *marzyć* nie *mażyć*, bo pochodzi od *mara*; *wietrzny* nie *wieczszny*, bo pochodzi od *wiatr*; *ludzki* nie *lucki*, bo pochodzi od *lud*; *iskrzyć* nie *iskszyć*, bo pochodzi od *iskra*; *każę* od *kazać*; *karzę* od *kara*; *zwycięzki* od *zwycięzca*, *zwyciężyć* i t. p. b) Składanie czyli względ na to, z czego się wyraz składa. Piszemy np. *jać, jeść*, przez *j(e)*, zatem i złożone z nich *wzjąć, zjeść* przez tę głoskę pisać należy. c) Zmiana końcowa wyrazów. I tak rzeczowniki żeńskie na *ska*, w celowniku na *sce* kończymy, toć i *Polska*

na *sce* kończyć należy. Piszemy *bok* przez *k*, bo się mówi *boku róg*, bo się mówi *rogu*, *nóż* nie *nusz*, bo się mówi *noża* i t. p.

5) *Podobieństwo czyli wzgląd na to, co jest zwyczajem języka; w podobnych razach.* Na zasadzie podobieństwa pisać należy *prośba* (nie *proźba*) od *prosić*, jak się pisze *kośba* od *kosić*.

Żaden atoli z tych względów pojedynczo uważany, nie może rozwiązać wszystkich wydarzyć się mogących wątpliwości; ale jeden drugiemu przychodzi w pomoc, i w połączeniu nakoniec rzecz wyjaśnia. Gdzie zaś wyżej wskazane zasady nie uchylają wątpliwości, tam iść należy za zwyczajem powszechnym, powagą wzorowych pisarzy ustalonym.

Podział pisowni.

450. Nauka pisowni wskazuje: 1) Gdzie jakie głoski pisać należy. 2) Jak się piszą lub w piśmie rozdzielają szczególne wyrazy. 3) Sposoby oznaczania głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub oznaki uszanowania. 4) Zasady oddzielania wyrazów znakami przestankowymi: dla tego też nad każdą z tych części osobno zastanowić się należy.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

PISANIE GŁOSEK.

451. Jak głoski dzielą się na samogłoski i spółgłoski, ostatnie zaś na twarde i miękkie, pojedyncze i złożone czyli dwójki, tak też w tym porządku o pisaniu niektórych z nich w krótkości wspomnimy.

Samogłoski.

452. SAMOGŁOSKI *a, é, e, ó, i, y*, w wymawianiu i pisaniu szczególnie na uwagę zasługują. Z tych:

A w dawnych książkach polskich dwojako pisane znajdujemy, to jest ze znamieniem prawém (') i bez niego. Znamię to, według Kopczyńskiego, wskazywało, iż ta samogłoska otwarcie wymawiać się powinna; ściśnione zaś brzmienie miała mieć wtenczas, kiedy stała bez znamienia, np. *pan* (czytaj *pąn*) jak to lud dotąd, szczególnie zaś w Wielkopolsce, wymawia. Ale ten gramatyk zmienił to правило w ten sposób, że ściśnio-

ném nazwał *á* ze znamieniem prawém. Zwyczaj powszechny już oddawna odrzucił znamionowanie téj samogłoski, jako do rozróżnienia w mowie prawie niepodobne i dla wdzięku języka wcale nie korzystne.

É ściśnione piszemy:

a) W rzeczownikach w § 47 wskazanych.

b) W narzędniku i miejscowniku liczby pojed. przymiotników rodzaju nijakiego i zaimków przymiotnych, np. *dobrém piórem, w piękném ciele, w mojem, twojem, swojem mieszkaniu*.

UWAGA. Przymiotniki rzeczownie wzięte nie mają w tych spadkach *é* ściśnionego, np. *wielkiém pogłównem, podymnem. Pracuj nuđ twojem dobrem* (159. 2).

c) W sposobie bezokolicznym słów do piątej i szóstej odmiany należących, w czasie przeszłym na *atem* zakończonych (229 i 236) także w *mléc, pléc* i rzadko używanych *bojéc się, chrapiéc, sapiéc, stojéc* (233).

d) W sposobie bezokolicz. jednozgłoskowych słów trzeciej odmiany na *rzéc* zakończonych (210, 1), np. *drzéc, mrzéc* także w *źréc* i *patrzéc* (239).

e) W przysłówku *też* dla odróżnienia go od liczby mnogiej zaimka ukazującego, np. *Ja też byłem. Teżto przysięgi twoje*.

We wszystkich innych słowach na *ec* zakończonych, dla odróżnienia cechy ich odmian i znaczenia, *e* otwarte pisać należy, np. *umiec, rozumiec, śmieć* (226), *siwieć* (223, 1). Wszakże co innego znaczy *boleć*, a co innego *boléc* tamto ma *boleje*, a to *boli*.

UWAGA. Niektóre wyrazy jedni piszą przez *é* ściśnione, drudzy przez *y*. Dla ustalenia ich pisowni należy pisać przez *y* te wszystkie, w których odmianie nie objawia się *e* otwarte, np. *badyl, blich, cybuch, cyrkiel, cyrulik, cyrograf, drzymać, gryka, gzyms, gdyrać, mír, pył, rozynek, zbir, zydel, zyz*, nie zaś *baděl, bléch, drzémac* i t. d.

Ę pisze się w środku wyrazów jak i na końcu czasowników, gdziekolwiek jego brzmienie słyszeć się daje. Nadto pisać je należy:

a) W mianowniku, bierniku i wołaczu imion rodzaju nijakiego, które w dopełniaczu liczby pojedynczej *enia* lub *ęcia* przybierają (98. 2), np. *brzemię, imię; kurczę, cielę*.

b) W bierniku liczby pojed. rzeczowników żeńskich, wyjąwszy zakończone na *ni*, cudzoziemskie na *ja*, swojskie na *la* i *nia* z poprzedzającą spółgłoską (95. 2) oraz na *owa* i *na*

z poprzedzającą samogłoską zakończone (128), bo w tych *a* piszemy, np. *cnotę, kanię, zmiję, tęczę, łwicę, strzechę, nogę, mąkę; panią, gospodynią, familiją, stancyją, Szwecyją, liniją, groblą, stajnią, wozownią, królową, senatorową, wojewodziną, sędziną* i t. p.

c) W bierniku następujących wyrazów odmiennych: *jednę, nię (źle nią), tę, tamtę, onę, owę, czyję, moję, twoję, swoję, naszę, waszę, samę, wszystkę*. Wielu piszących spadek ten w powyższych wyrazach mylnie na *a* zakończa, bo wszyscy dawniejsi pisarze a nawet i nowożytni poprawnie piszący zawsze go na *ę* skłaniają, i lud tak wymawia.

I, w języku naszym używa się jako znak miękczenia i jako samogłoska (17). Jako znak miękczenia nie zaczyna ani nie kończy zgłoski. Jako cienka samogłoska pisze się wszędzie, gdziekolwiek samo albo z jakąś poprzedzającą lub następującą spółgłoską czyni zgłoskę, np. *sto-i, wi-dzę, in-ny*.

UWAGA. Po spółgłosce miękkiej na względne czasowników (66, 5) spływającej nie pisze się *i* za znak miękczenia, bo go spółgłoska dla jasności mowy zatrzymuje, np. *kmieciem* twój i ubogi robak, nie *kmieciem*, boby się zatarł ślad, że względna jest przyczepiona (zob § 31), *Choćęsit.d.*

Ó ściśnione pisze się, gdy stojąca po niēm spółgłoska słaba (34 i 49) bądź sama, bądź ze zgłoskami *ka, ko*, na niēm się wspiera. W ostatnim razie i po rozłączeniu z spółgłoską słabą, a nawet i w pochodnych pozostaje *ó* ściśnione, np. *grób, ród, nóż, stót, kłódka, słówko, ziółko, żydówka, dachówka*.

Następujące mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają gloski pochylające:

1) Wyrazy: *od, pod, dob* (doba), *dzieciół, gruczół, kwiczół, mozół, pachół, sokoł, gąsior, jawor, jezior, kaczor, piskorz, por, sikor, sobor, węgorz, żywiół, chodź, groź, koł, orz, porz, słodź*.

2) wyrazy obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor*.

3) Na przyrostkową spółgłoskę z zakończone, np. *toź, jakoź, wszelakoź, mówionoź, byłozto*.

Nakoniec pisze się *ó* ściśnione w następujących wyrazach:

Ból, bóstwo, bót, brózda, chór, chróst, córa, córka, czółno, dtóto, dowództwo, drót, dwóch, główny, góra, Józef, Jakób, kłóć, kłócić, kłótnia, król, krótki, który, lóźny, lóźować, łót, młócić, mnóstwo, mól, mówić, mózg, mrówka, nóra, obróz, ochędóstwo, ogół, ogórek, ósmy, ósmak, pióro, płókać, płótno, podróz, pójsć, póki, póty, powrósto, późny, próba, próchno, prócz, prószyc, próźny, robótka, równy, różga, róża, różny, siódmy, siódmak, skóra, sobótka, sójka, spółny, spółka,

śrót, stós, stróż, szczegół, szósty, tchórz, twórca, ubóstwo, włóczega, włóczka, włóczyć, włókno, wojewódzki, województwo, wójt, wróbel, wrócić, wróżyć, wskórać, wskrósć, wtóry, zółć, Żółkiew, zółty, zółw, zóraw, źródło.

UWAGA. W pisaniu ó ściśnionego wielka niejednostajność dostrzegać się daje. Jedni bowiem piszą tam ó ściśnione, gdzie drudzy u używają. Dla ustalenia pisowni takich wyrazów, idąc za zdaniem Deputacyi od król. Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk do ustalenia zasad pisowni polskiej wyznaczonój, piszmy u statecznie tam, gdzie w gramatycznych odmianach wyrazu nigdzie się nie ukazuje o otwarte, i jeżeli bliższe pochodzenie wyrazu nie wymaga koniecznie o ściśnionego. Piszmy zatem: *bankrut, biuro, but, bruzda, całun, chruściel, chrust, dłuto, drut, kłus, krubka* (naczynie drewniane do chowania czego, pudełko, puszka), *luźny, nucić, nuta, opiekun* (zatem *opiekuńczy*), *plukać, pulk, pulka, pulkownik, ślusarz, śruba, sznur, szpunt, tłumacz* i t. p. Wyrazy cudzoziemskie mające u, a mianowicie zakończone na *unek*, nie powinny się pisać przez ó ściśnione; *trunek, werbunek, frasunek, rachunek*; przeciwnie polskie podobnego zakończenia mają zawsze o otwarte: *trzonek, korzonek* i t. p.

Y grube kładzie się zawsze po spółgłoskach twardych, prócz *g i k* (21, 4) tudzież po podniebiennych miękkich (22), np. *my, ty, słynąć, dym; twierdzy, pracy, róży, tłuszczy, suszy*.

Spółgłoski twarde.

453. Właściwe każdej spółgłosce brzmienie wskazuje, gdzie którą pisać należy. Z twardych spółgłosek, w piśmie szczególniej na uwagę zasługują: *f, g, h, ks, x i z*.

F, z pisma łacińskiego wraz z całym alfabetem do polskiego przybrane, pisze się tylko w wyrazach przyswojonych, w których albo się już znajduje, albo w przeniesieniu ich do pisma naszego z *ph* powstało, np. *farba, fałsz, trafić, filozof* (*philosophus*), *fizyka* (*physica*), *filolog* (*philologus*), *Filip* (*Philippus*). Ze swojskich ledwie kilka wyrazów przez *f* piszemy, np. *fujara, krotofila* za *krotochwila* lub *krótkochwila*, to jest zabawka czas czyli chwile skracająca, *obfity, obfitować* zamiast *okwity, okwitować*. Niektóre wyrazy dotąd przez *sf* pisane ze względu na ich pochodzenie przez *sw* pisać należy: *swora, sworność, sworzeń*.

G, używamy tak w swojskich jak i obcych wyrazach. W swojskich stale zachowuje to brzmienie, i dla tego wszędzie

się pisze, gdziekolwiek jego dźwięk słyszeć się daje. Ale przed *e* bezpośrednio stać nie może (21, 4), np. *głowa, gęsty, ginąć, ogień, bagien*. Co się tyczy wyrazów obcych uważać należy, że w niektórych z nich przed *e* głoskę tę jak *j(e)* wymawiamy, w innych właściwie jój zachowujemy brzmienie. I tak mówimy: *jenerał* (generalis), *rejestr* (registrum), *ewangelija* (evangelia), *jeometryja* (geometria), i znowu: *Genewa, Gerwazy, Gertruda*. Dla jednostajności w piśmie wszystkie wyrazy obce to brzmienie mające przez *g* pisaćby należało; atoli, kiedy w niektórych z nich dźwięk *j* zamiast *g* zwyczaj upowszechnił, i w piśmie zachować je wypada. Dla tego też piszemy: *jenerał, jeografia, rejestr* i t. p.

H, nie uważa się za spółgłoskę, bo się nie urabia narzędziami mownymi, ale jest tylko tchem przez gardło płynącym, który się zlewa na jakąś samogłoskę i jój brzmienie wzmacnia; dla tego je też *przydechem* nazywają. Tę własność brzmienia *h*, najlepiej nam wyjaśnia mowa ludu naszego, który, nie mając w języku ojczystym brzmień rodzimych od *a, e*, zaczynających się, wyrazy obce, na początku głoski te mające z przydechem wymawia, np. *Hanka* za *Anka*, *Helźbieta*, *harfa*, *harmata*, *halun* i t. p. W języku polskim piszą się przez *h* następujące wyrazy:

Boh (rzeka), Bohdan (Bogdan), błahy, bohater, braha, buhaj, czyhać, ha! habit, Hadziacz (miasto), haft, haja (ryba), hajduk, hajdamak, hak, halabarta, halerz, Halicz, Halina, Halka, Halszka, hałaburda, hałastra, hałas, hałun, hałernia, hamować, hamulec, han, handel, Haneta, Hanusia, hańbić, hap, haracz, haramza i harandzia (gawiedź), harap, harc, harczyć, hardy, harmider, harmonija, harować (usiłnie pracować), Harpija, hart, hasać, hasło, haubica, hazard, heban, Hebe (bogini młodości u Greków), hybel, Hebrajczyk, heca, heciak od hecia, hej. Hekate (bogini piekła), hektyk, Helena, Helikon (góra), Helespont, hełm, hemoroidy, hecaldyka, herb, herbata, heretyk, Herman, Herod, heroiczny, herszt, hełka, hetman, Hijacynt, hierarchija, hieroglyf, Hieronym, Hilary, himu, hipokryta, historia, Hiszpan, hodować, hojny, holować, Holender, hold, hołobła, hołota, hołubiec, honor, hop, horda, horodniczy; horyzont, hosanna, gospodar, hostyja, hoży, hrabia, hreczka, hu, hubka, huf, hufnal, huk, hukać, hulać; hulełka (laska pasterska), hultaj, Humań, humor, huncfot, hup, hupka, hurmem, hurt, hurtem, hurty, busarz, buta, huzar, Hijacynt, hyberna (danina na żołd wojskowy z dóbr królews. i duchown.), hyc, hycel, byda (ohydzenie), hydra, hydraulika, hydrografija, hydzić, hyjena, hyl (cypel ziemi w wodę wychodzący), Hymen (bożyszcze mał-

żeństw), hymn (zob. himn), hypochondryja, hypokondryja, hypokryta, hipoteka, kurhan, Mahomet, mahoń, puhacz, puchar, Sapicha, wahać się, wahać i t. d.

Ks i *X*. Brzmienia tych głosek są do siebie podobne, albowiem greckie i łacińskie *x* z głosek *ks* powstało, i dla tego niektórzy nasi pisarze i w swojskich wyrazach *x* za *ks* niewłaściwie używają; swojskie bowiem wyrazy, w których brzmienie tych głosek słyszeć się daje, przez *ks* pisać należy, np. *książę*, nie *xiąże*, *książka* nie *xiązka*, *ksiądz* nie *xiądz*. Ale w skróceniu *x* za *ks* czyli *ksiądz* (np. *X. Skarga*), zwyczaj upowszechnił. Podobnie przez *x* piszą się imiona obce tak własne jak i pospolite przyswojone, np. *Xerxes*, *Xenofon*, *Alexander*, *Maxymilian*, *Felix*, *text*, *examen*, *maxyma* i t. p.

Z, jako przyimek dwojako się pisze, to jest przez *z* i *s*. Pisze się *z* bez względu na następującą spółgłoskę (38 i 39) jeżeli ten przyimek nie jest z wyrazem spojony, np. *z szkołą*, *z chatupy*, *z czapki*, *z pracy* i t. p. Kiedy w złożonych *z*, a kiedy *s* pisać należy, zobacz §§ 38 i 39. Ale przyimki *bez*, *roz* zawsze przez *z* piszemy, np. *bezpieczny*, *rozprawa*, *rozkosz*, *rozebrać*, *bezczęścić* i t. p.

Spółgłoski miękkie.

454. Spółgłoski miękkie wszędzie się piszą, gdziekolwiek ich brzmienie słyszeć się daje. Ze spółgłosek miękkich szczególniej na uwagę zasługują wargowe (22) *b*, *f*, *m*, *p*, *w*, które wielu nie zawsze miękczy tam, gdzie z zasad języka miękzyć się powinny. W których imionach miękzyć je należy, poznaje się w rzeczownikach z dopełniacza: w męzkich jeżeli przed *a* lub *u* przybierają *i* jako znak miękczenia (17), a w żeńskich, kiedy w tym spadku na względną *i* (66, 5) wpływają, np. *kielb*, *kielbia*; *karp*, *karpia*; *paw*, *pawia*; *drób*, *drobiu*; *karm*, *karmi*; *krw*, *krwi*. Lubo w żeńskich to *w* powszechnie twardo wymawiamy, jednakże ze względu na podobieństwo skłonienia, miękczyłby je należało, np. *konew*, *konwi*, *marchew*, *marchwi*.

W drugiej osobie licz. pojed. sposobu rozkazującego słów piątej odmiany, dawniej powszechnie głoski te miękczono, np. *rób*, *traf*, *traf*, *nastaw*, *zbaw*. (Zob. *Wujka Nowy Test. w Krak.* r. 1593 str. 20 i 24 i indziej). Także w *kłam*, *łam*, *łom* (203), *kłap* i kilku innych na *pać* zakończonych (204).

Nie miękcą się te głoski, kiedy przez odmianę przybywa zgłoska lub kiedy sposób bezokoliczny z przyrostkami *no*, *że*, jest połączony, np. *róbno*, *róbże*, *róbmy*, *róbcie*.

UWAGA. Lubo z ogólniej zasady należałoby te głoski miękczyć w sposobie rozkazującym, jednakże je w potocznej mowie, szczególniej zaś *ó* i *ów*, powszechnie twardo wymawiamy.

J(e) jako spółgłoska (40) samo nie czyni zgłoski, i dla tego téż tam się tylko pisze, gdzie to brzmienie zaczynające zgłoskę lub ją kończące opiera się na przyległej samogłosce, np. *ja*, *jać*, *je-leń*, *jęk*, *jodła*, *jutro*; *raj*, *klój*, *sejm*, *bij*, *mój*, *kwj*, *stryj* i t. p.

Ponieważ *j(e)*, jakśmy wyżej powiedzieli, w wyrazach swojskich służy do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek (41), zatem i obce imiona na *i-a*, *y-a*, zakończone, ze względu na tę właściwość języka naszego przez *j(e)* pomiędzy te samogłoski wtrącone pisać wypada. Ale w wymawianiu tych imion, które, prócz małej ich liczby, w swoich językach mają przedostatnią krótką, przycisk na trzeciój od końca kłaść należy. Ze względu więc na podobieństwo zakończenia, jak piszemy swojskie *zbroja*, *źmija*, *szyja*, *zgraja*, *kaznodzieja*, *delija*, *nadzieja*, *kniewa*, piszmy i obce własne i pospolite, np. *Anglija*, *Grecyja*, *Fabijan*, *Scypijon*, *manija*, *talija*, *ekwipaż*, *racyja*, *ekwipaż* i t. p. Taki sposób pisania tych imion, nietylko że się zgadza z wymawianiem ich, ale nadto uogólnia zasadę ich spadkowania, jak się o tém z porównania odmiany tych imion z polskimi tegoż zakończenia (zob. *źmija* § 94) przekonać można. Pisanie samego *j(e)* po opuszczeniu samogłoski *i* lub *y*, utrudza skłanianie tych wyrazów, i zmienia ich brzmienie. Wszakże inaczej brzmi *Anglija* a inaczej *Angl-ja* i t. p.

UWAGA. Głoska *j* na końcu słów stojąca jest cechą sposobu rozkazującego. Które słowa w tym sposobie piszą się przez *ej*, a które przez *ij* lub *yj*, zobacz w § 190. A. b. c.

Rz. Głoska *r* z syczącą z połączona trojako się wymawia, co téż i w piśmie odróżnić wypada. I tak jeżeli po *r* stoi *z* bez kropki, to obie głoski łącznie się wymawiają i jedno tworzą brzmienie, np. *drze*, *mrze*, *trzeba*, *trzy*, *trzaska*, *wierząc*. Jeżeli po *r* następuje *ź*, natenczas obie głoski osobno wygłaszamy, np. *drzę* (*dr-źę*), *rży* (*r-ży*). Są znowu wyrazy, w któ-

rych *z* po *r* następujące nie łącznie z niēm, ale osobno wymawiamy; a w takim razie dobrzeby było kłaść kreskę nad *r*, np. *marźnąć* nie *marznącć*, *mierzć*, *zmarźlak* i t. p. Tym więcj baczyc należy na tak różne tych głosek wymawianie, że z mylnego wygłoszenia ich wątpliwosc powstać może. I tak co innego znaczy *drzyj* od *drzć* (190. A. b.), a co innego *drzyj* od *drzć* (236).

UWAGA. Jak dwójkę *rz* (4. b) w niektórych wyrazach rozłącznie wymawiamy, a wtedy, dla usunięcia wątpliwosci względem brzmienia tych głosek, niektórzy łącznik (471) pomiędzy nie kładą, tak podobniez wiele jest słów z przyimków złożonych, które się zaczynają od podobnych głosek jak i inne wyrazy niezłożone, np. *oborać*, *obozować*; *ziścić*, *zimować*; *worać*, *worek*; *odłamać*, *odlużyć* i t. p. Że zaś w niezłożonych spółgłoski łącznie się wymawiają, a w złożonych odbijają się, zatem niektórzy dla wskazania tej różnicy, w złożonych słowach, za przykładem Jana Śniadeckiego, przyimek łącznikiem od nich przedzielają, np. *ob-orać*, *w-orać*, *z-iscić*, *z-orać*, *zmar-znąć*, *zmar-zły*.

Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego.

455. Cechą sposobu bezokol. w języku naszym są miękkie głoski syczące: *c*, *dz*, *ć*. Aby poznać, którą z tych głosek słowa w tym sposobie przybierają, uważać należy na głoskę stojącą przed *ł* w trzeciej osobie liczby pojed. czasu przeszłego. Jeżeli bowiem tę cechę czasu przeszłego poprzedza *k*, sposób bezokoliczny kończy się na *c*; na *dz* zaś wtedy, kiedy przed nią *g* stało; we wszystkich innych kończy się na *ć*, które po odrzuceniu *ł* przybieramy. Tylko słowa w tym czasie *b*, *d* lub *t* przed *ł* mające odstępują od tego ogólnego prawidła, bo po przybraniu *ć*, głoski te przed niēm na *ś* zamieniają (216), np. *thukł*, *thuc*; *włókl*, *wlec* (45); *ciekl*, *ciec*; *mógl*, *módz*; *biegl*, *biedz*; *legł*, *ledz*; *lągl*, *lądz*; *kochał*, *kochać*; *piisał*, *pisac*; *czynił*, *czynić*; *uczył*, *uczyć*; *grzebl*, *grześć*; *skubł*, *skuść*; *bódl*, *bóść*; *kradł*, *kraść*; *padł*, *paść*; *jadł*, *jeść*; *plótl*, *pleść*.

Podwajanie spółgłosek.

456. Jak w polskim, tak i w innych językach często się zdarza, że się w tym samym wyrazie tak w mowie jak i w piśmie spółgłoski podwajają, np. *zrucć*, *oddać*, *wwinąć*, *senny*, *lekki*, *miękki*, *ssać* i t. p.

Takie wyrazy polskie zawsze podwójne głoski w piśmie mieć powinny, bo je i w mowie podwajamy. Toż samo czynimy z nazwiskami osobowemi litewskimi, np. *Jagiello, Radziwill* (64, A. f.). Ale imiona cudzoziemskie własne i pospolite, wyjąwszy te, w których wyraźnie podwojenie spółgłoski w mowie słyszeć się daje, lubo w językach, z których są przybrane przez podwojone piszą się głoski, my tylko przez jedną pisać powinniśmy; bo w mowie podwójnego ich brzmienia nie wyrażamy, np. *afekt, komisya, kolegijum, hipika, Izabela* i t. p.

ROZDZIAŁ DRUGI.

PISANIE SZCZEGÓLNYCH WYRAZÓW.

457. Jak wyrazy pojedyncze dla wygodnego czytania osobno piszemy, tak znowu składane dla uniknienia dwuznaczności łącznie pisać należy, np. *wielkomysłny, dobrowolny, oddzielny, wielkanoc, sztukamięsa*. Przydłuższe wyrazy złożone, szczególnież zaś przymiotniki, kiedy się pierwsza ich część składowa kilka razy zmienia, co się najpospoliciej z liczebnikami dziać zwykło, niekiedy kreską przedzielamy, np. *Komisya-cywilno-wojskowa, wiatr południowo-zachodni, kolor niebiesko-czerwony, więrsze trzy-cztęro-pięcio i sześćo-zgłoskowe*.

458. Przyimki *bez, nad, od, pod, przed, w i z*, mające po sobie łagodzące *e* (266), podobnie jak wszystkie inne, jeżeli w skład wyrazu nie wchodzą, odłącznie piszemy, chyba że do nich przyczepia się *ń*, jako skrócona forma zaimka *niego* (156, 9), np. *ode mnie, beze mnie, pode drzwi, przezeń, nadeń* i t. p.

459. Przyimki, przysłówki i spójniki z kilku wyrazów, szczególnież zaś z rzeczowników, zaimków i przyimków złożone, dla wskazania różnicy ich znaczenia łącznie piszemy, np. *Złoty, to jest trzydzieści groszy. To jest ten złoty, któregoś szukał*. Wyrazy tak piszące się są:

Dlaczego, dlatego, dokąd, dopóki, dopokąd, dotąd, dopóty, dopotąd, dotychczas, gdzieniegdzie, naco, nadewszystko, nadto, nakoniec, nakształt, naostatek, naówczas, nareszcie, natenczas, natomiast, natychmiast, niemniej, odkąd, odtąd, oto, poco, poczem, pokąd, pomiędzy, potąd, potem, przedewszystkiem, skąd, stąd, stémwszystkiem, takjest, tojest, tymczasem, wkoło, wokoło, wówczas, wprawdzie, wreszcie, wtedy, wtem, wtenczas, zaco, zaczem, zatem i t. p.

460. Przyrostki, które nigdy osobnych wyrazów nie czynią (165 i 258), piszą się łącznie; osobno pisane czyniłyby niekiedy mowę wątpliwą, np. *pisatże tak?* i *писаł, że tak*.

461. Przysłówek *nie*, gdy znaczy przeczenie, pisze się zawsze osobno: *nie daj, nie mów, nie rozum, ale głupstwo*; i t. p. Gdy zaś nie znaczy przeczenia, ale niedostatek, ubycie czegoś z przedmiotu, lub zmianę własności jakiej rzeczy, pisze się łącznie, np. *niemowa, niemoc, niechęć, niezgoda, nieczułość, nierozsądek* i t. p.

Pisanie imion własnych cudzoziemskich.

462. Imiona własne cudzoziemskie należące do narodów, które używają alfabetu łacińskiego, pisać się u nas mają tak, jak je cudzoziemcy piszą w swych własnych językach.

Wyłączają się z tego ogólnego pravidła:

1) Imiona własne starożytne, które zwyczaj powszechnie przyjęty dozwala wyrażać podług polskiej pisowni: *Wirgili, Tacyt, Babilon, Sydon* i t. p. chyba że pisarz dla szczególnych powodów, w nazwiskach starożytnych w postaci swęj nieprzeistoczonych, chce zachować ich pisownią cudzoziemską.

2) Kilka imion wielkich ludzi z późniejszych nawet wieków, w których powszechny zwyczaj spolszczenie pisowni za-
twierdził, np. *Wolter, Szekspir, Rasyń, Kornel, Kondeusz*.

Zwyczaj powszechny.

463. W pisaniu niektórych wyrazów, pomijając ich pochodzenie, wymawianie i inne względy gramatyczne, stosujemy się do powszechnego, powagą poprawnie piszących ustalonego zwyczaju. I tak pomimo zasady, iż *s, z*, w odmianie wyrazów przed miękką spółgłoską miękko wymawiamy (27) nie miękczymy ich w wyrazach, *bolesny, nazwie, pasmie, pismie, spi, spieka, spieszyć, cudzoziemczyźnie, gotowiznie, mieliznie, ojczyźnie, przyjaznie* (przysł.), *siwiznie, starszycznie, więznie, zwierzę*.

Ale miękczy się *ś* w wyrazach: *jaśnie, maśle, pośle, powściągnąć, ściągnąć, słaz, śle, ślub, śluza, śpiew, śrubsztak, trzaśnie, ukośnie, wiośle, wiosnie, właśnie, zazdrośni*.

Po głoskach *ś, ź*, dawniej pisano *rz*, np. *śrzodek, śrzuba, źrzenica, źrzebie* i t. p., teraz piszemy *środek, śruba, żrenica, żrzebie*.

Następujące przez sz pisać należy: *szklanka, szkło, szła, szlachcic, szlak, Szląsk, szpik, szpital, szpinak, szrot*. Ale lepiej pisać *spinka* lub *spilka* od *spiąc* (38), niż *szpinka, szpilka*, bo tu przyimek z zamienił się na s.

Że nie należy pisać *szcz* zamiast *szcz*, np. *szczęśliwy* nie *szczęśliwy* i t. d., o tém już wyżej (25) mówiliśmy.

Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiersza na drugi.

464. Gdy się wyraz cały w jednym wierszu nie kończy, natenczas, na znak jego przeniesienia, łącznik w końcu wiersza położywszy (471. 7), pozostałe zgłoski do drugiego przenosimy. Tu na następujące okoliczności wzgląd mieć należy:

1) Że wyraz jednozgłoskowy nie może się rozdzielać i przenosić, np. *nieść, pójść, dzwon*.

2) Że przyimki *w, z*, łączące się zawsze z wyrazem do którego należą, nie mogą stać na końcu wiersza, chyba że dla złagodzenia zbiegu spółgłosek głoskę *e* przybrały, np. *we* Lwowie, *ze* wschodu.

3) Spójnik *i*, nie powinien stać na końcu wiersza, boby stąd wyniknął niejaki przedział między nim a następującym wyrazem, który łączy z poprzedzającym, np. *przyszedł i-wzjął*.

4) Wyrazy złożone, w przenoszeniu każdy osobno piszemy, np. *od-kopać, zpo-za, roz-głosić, pod-skoczyć*.

5) Jeżeli w środku wyrazu znajdują się dwie lub więcej spółgłosek, natenczas albo się dzielą, to jest, że pierwsza łączy się z poprzedzającą, a drugie z następującą samogłoską, szczególnie zaś, jeżeli się spółgłoska podwaja, np. *spół-głoska, kończyć, lek-ki*; albo jeżeli się znajduje w mowie wyraz niezłożony od podobnych spółgłosek zaczynający się, wtedy obiedwie opierają się na następującej samogłosce, np. *z-gło-skować*, bo się mówi *skoro, skop*. Ale nie mogą dzielić *oko-li-czność, wszystkie*, bo nie masz w języku wyrazów, któreby się od *czn* lub *stk* zaczynały; powinno więc być: *okolicz-ność, wszyscy-ście, naj-dobro-tliwszy*.

6) Unikać należy takich podziałów, w którychby przez rozłączenie głosek pierwsza połowa wyrazu przybrała zakończenie do jakiegoś innego wyrazu podobne, np. *każ-dy*, lepiej

według powszechnego zwyczaju *ka-żdy*. Na téj zasadzie dzielmy téż: *szczęś-łiwy, wszys-cy*.

Skrócenia w piśmie najużywańsze.

465. Często dla oszczędzenia miejsca lub z pospiechu, zamiast wypisania niektórych wyrazów, tylko je przez początkowe głoski w piśmie oznaczamy, a to *skróceniami* nazywamy. Najużywańsze skrócenia w polskim języku są:

b. m. (bieżącego miesiąca).	N. P. (Najjaśniejszy Pan).
b. m. i r. (bieżącego miesiąca i roku).	NN. PP. (Najjaśniejsi Państwo).
ces. król. (cesarsko - królewski).	np. lub n. p. (na przykład).
czyt. (czytaj).	O. OO. (Ojciec, Ojcowie o zakonnikach).
D. lub d. (dnia).	Ob. (Obywatel).
D. lub Dobr. (Dobrodziej).	ob. lub zob. (obacz, zobacz).
Dr (Doktor).	P. PP. (Pan, Panowie).
etc. (<i>et caetera</i> z łacińsk. znaczy i t. d.).	p. (przez).
H. W. K. (Hetman Wielki Koronny).	p. s. (po skończeniu, <i>post scriptum</i>).
J. C. M. (Jego Cesarska Mość).	porówn. (porównaj).
J. K. M. (Jego Królewska Mość).	p. t. lub pod tyt. (pod tytułem).
JMĆ lub JMCI (Jegomość)	r. (roku).
J. O. (Jaśnie Oświecony)	r. b. (roku bieżącego).
J. O. Mci Kżę lub Xżę (Jaśnie Oświecony Mości Książę).	r. z. (roku zeszłego).
JPlub JPan, JmćPan (Jegomość Pan).	R. P. lub r. p. (roku pańskiego lub przyszłego).
i t. d. (i tak dalej).	r. p. d. m. (roku pańskiego, dnia, miesiąca).
i t. p. (i tym podobne).	rękop. (rękopism).
JW. (Jaśnie Wielmożny).	rozd. lub r. (rozdział).
JWP. (Jaśnie Wielmożny Pan).	Rzplita (Rzeczpospolita).
JJWWPP. (Jaśnie Wielm. Panowie).	Ś. ŚŚ. (Święty, Święci).
JX. (Jegomość Książdz).	ś. p. (świętej pamięci).
k. (karta).	str. (strona).
K. W. K. (Kancierz Wielki Koronny).	T. lub t. (tom).
K. W. L. (Kancel. Wielki Litewski).	t. j. lub tj. (tojest).
ks. (księga).	W. (Wielki) po imionach królów i t. d., a przed nazwiskami znaczy Wielmożny.
L. lub l. (liczba).	w. (więrsz).
m. b. (miesiąca bieżącego).	WM. (Waszmość).
M. P. (miejsce pieczęci).	WMci D. (Wielmożny Mości Dobrodzieju).
Mci (Mość, Mitość, Mitościwy).	WMP. (Waszmość Pan).
Mci P. MP. (Mości Panie).	W. K. (Wielki Koronny).
m. p. (miesiąca przeszłego).	
m. p. (<i>manu propria</i> tojest: ręką własną).	
N. K. P. N. M. (Najjaśniejszy Królu, Panie Nasz Mitościwy).	

W. L. (Wielki Litewski).	WP. (Wielmożny Pan).
W. O. X. (Wielebny Ojciec Ksiądz).	WW. PP. (Wielmożni Panowie).
W. X. (Wielki Książe).	wyd. (wydanie).
W. X. L. (Wielki Książe Litewski).	X. (Ksiądz lub Książe).
WW. OO. (Wielebni Ojcowie).	XX. (Księża).

W tych skróceniach widzimy głoski już większe, już mniejsze, i przy nich kropkę. Jeżeli chcemy wyrazić liczbę mnogą, podwajamy te głoski, jakieśmy to wyżej widzieli.

ROZDZIAŁ TRZECI.

OZNACZANIE GŁOSKAMI POCZĄTKU MOWY, ZNACZENIA WYRAZÓW LUB USZANOWANIA.

466. Głosek większych używamy w piśmie: 1) Aby niemi widoczniej oznaczyć początek mowy lub myśli. 2) Aby znaczenie imienia wyraźniejszém uczynić, np. *wieprz*, *Wieprz*; *kociel*, *Kociel*. 3) Nakoniec w pewnych wyrazach kładziemy je na znak uszanowania.

1. Głoski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli.

467. Aby odróżnić początek mowy lub myśli, piszemy głoski większe w następujących zdarzeniach:

1) Na początku pisma i w pierwszym wyrazie odstępów czyli na nowym wierszu, chociażby ten nie po kropce, ale po innym znaku przestankowym następował, oraz w pierwszym wyrazie po kropce, np. Jam jest Pan Bóg twój i t. d.

1) Nie będziesz miał i t. d.

2) Nie będziesz brał i t. d.

3) Pamiętaj dzień i t. d.

2) Po znaku zapytania i wykrzyknienia, jeżeli po nich nowy okres następuje; jeżeli zaś powtarzają się pytania i wykrzyknienia, oraz kiedy pytanie jest uboczne (415. 1) albo też sama myśl dalej się ciągnie, głoskę małą piszemy, np.

A kto Waści zaprosił do Nieświeża na wesele? Sam się zaprosiłem, Księżu Panie! Zateśknitem się w Słonimie.— Czy oni szkodę jaką robili? czy nie chcieli bazarowego optać? Cóżto, czy już nam nie wolno na targu półdrabek przedawać? Kto ciebie, hultaju, do takiej zabawy namówił? zapytał książe Karolka.— Gdzieżes cnoto? gdzieś prawdo? gdzieście się podziały?

3) Na początku przytoczonych wyrazów obcych, gdy je wprost, to jest nie zależnie od jakiegoś poprzedniego słowa w mowę wprowadzamy, np.

Westchnął zatem nieborak i rzekł: Wiem, dlaczego
Były pustki w dziurawym worku stryja mego. (KRAŚ. Baj.)

4) W poezyi na początku każdego wiersza, bo tu każdy wiersz jest pewną całością.

2. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszém znaczenia imion.

468. Aby znaczenie imion wyraźniejszém uczynić, piszemy większą głoskę początkową w imionach własnych narodów, osób, istot pod postacią osób uważanych, w imionach własnych zwierząt, miejsc tak na ziemi, jak i na niebie (konstellacyj), gmachów, świąt i t. d., słowem na początku wszystkich imion ogólnych, przez które szczególne rzeczy oznaczamy, np. *Rzymianie, Cycero, Krakowianie, Gabryjel, Jowisz, Samijel, Bucefał* (koń Alex. wielkiego), *Filus, Azyja, Lublin, Bielany, ulica Długa, ulica Szeroka, Baltyk, Wisła, Sala, Gopło, Tatry, Termopile, Białowieszka puszcza, Kremlin, Belweder, most Waterloo, Pogoń* (herb), *Dębno* (herb), *Wielkanoc, Wniebowstąpienie, Kuczki, Bajram, Baran* (konstel.), *Byk, Rak, Orzeł, Tarcza Sobieskiego* (konstel.) i t. p.

UWAGA: Imiona dni nie są nazwami własnymi, ale tylko oznaczają następstwo dni lub miesięcy tak, jak *zima, wiosna, lato, jesień*, następstwo pór roku wyrażają. Jak w imionach *tej nocy, przeszłej zimy, w jesieni*, małą głoskę piszemy, tak też i imiona dni w tygodniu i miesięcy małą głoską pisać należy, gdyż i te tylko pewną częśćkę czasu oznaczają.

Piszą się głoską większą rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki dla odznaczenia osób przy ich imionach użyte, np. *Kazimierz Wielki, Bolesław Chrobry, Bolesław Krzywousty, Władysław Łokietek* i t. p.; także przymiotniki z imion osób urobione, np. *plemię Jakóbowe, za czasów Zyguntowskich, dobra Radziwiłłowskie, stado Sapiężyńskie*.

3. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania.

469. Zwyczaj upowszechnił, że większych głosek używamy w piśmie na oznakę czci i uszanowania. Z téj więc przyczyny piszemy większą głoskę początkową:

1) W imionach: *Bóg, Bóstwo, Trójca, Pan*, gdy oznaczają prawdziwego Boga; jeżeli zaś imiona te inne mają znaczenie, piszą się głoską mniejszą, np. *Grecy bogom ofiary czynili*.

3) Przymiotnik *święty* pisze się przez większą początkową literę, gdy się łączy z imieniem własnym, np. *Święty Jan Kanty, Świętego Piotra*. W innych okolicznościach pisze się przez literę zwyczajną, np. *Po świętej pamięci ojcu moim. I święci ludzie mają swe wady*.

3) Wyrazy *Najjaśniejszy, Jaśnie Oświecony, Jaśnie Wielmożny, Wielmożny, Przewielebny, Prześwietny, Wysoki* i t. p. które się przydają do imion władz, urzędów i godności, dla oznaki czci lub uszanowania, większemi głoskami pisać należy.

4) Nazwiska same tytułów lub urzędów wtedy tylko większemi głoskami pisać zwykliśmy, kiedy tego wymaga potrzeba okazania względem kogoś oznaki uszanowania. W dziełach zaś drukowanych, gdzie nie mamy na względzie stosunków osobistych z osobami, których urzędy wspominamy, imiona te małemi głoskami zwykle piszemy.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

ZNAKI PISARSKIE.

470. ZNAKI PISARSKIE używane po wyrazach, według mniejszych lub większych przestanków po nich czynić się mających oraz różnego urabiania głosu w ich wymawianiu, najwięcej ułatwiają dobre i zrozumiałe czytanie.

471. Znaki pisarskie teraz używane, są następujące:

1) , *Przecinek* czyli *komma*, oznacza najmniejszy przestanek.

2) ; *Srednik* oznacza przestanek większy, tj. zawieszenie głosu w czytaniu znaczniejsze, niż po przecinku.

3) : *Dwukropek* wskazuje przestanek większy niż ten, który się średnikiem oznacza.

4) . *Kropka, punkt* czyli *peryjod*, wskazuje przestanek największy po końcu zdania.

5) ? *Znak pytania*.

6) ! *Wykrzyknik*.

7) - albo = *Łącznik*.

8) — — *Pauza* czyli znak przerwanej mowy.

9) *Znak opuszczonych głosek lub wyrazów*.

10) () albo [] *Nawias.*

11) „ “ *Cudzysłów.*

12) = i || *Znak rozmowy czyli wskazujący inną osobę mówiącą.*

13) ' *Apostrof, znak skrócenia czyli opuszczonej samogłoski.*

14) *Ustęp (a linea, a capite) czyli ustęp od nowego wiersza oznacza szereg nowych myśli.*

*Znaki przypisowe czyli Odsyłacze († * a, 1), paragraf (§), lub znaki podziałowe (przez litery A, B, C, a, b, c, lub przez liczby porządkowe I. II. III. IV. 1. 2. 3. 4. i t. d. wyrażane), jako środki pomocne do lepszego objęcia całkowitego układu dzieła lub podziału pojedynczej myśli, do znaków przestankowych liczyć się nie mogą.*

472. Wszystkie znaki pisarskie według ich przeznaczenia trojako podzielić można. Jakoż jedne z nich w zdaniu szczególnie jego części oddzielają (przecinek, średnik, dwukropek); drugie zdanie zamykają (kropka, znak zapytania, wykrzyknik); trzecie nakoniec przerwanie mowy oznaczają (nawias, pauza i znak przerwanej mowy). Użycie trzech pierwszych znaków (, ; :) wskazuje stosunek w jakim zostają między sobą części zdania złożone (408, 409 i 412); trzy drugie (. ? !) od osnowy zdania zawisły; trzy zaś ostatnie (() lub [] —, ≠) dla tego tylko do znaków przestankowych liczymy, iż przez nie rozmaity sposób przerwania mowy oznaczamy.

I. Znaki związek zdań wskazujące.

Przecinek (,).

473. PRZECINEK ostrzega o potrzebie małego w mowie przestanku i pisze się:

1) Między krótkimi zdaniami spólrzędnymi (408 i 412), np.

Małe złego początki wznoszą z uporu,

Zawzdy ludzi omamia błahy punkt honoru. **KRAŚ.**

Od Boga poczynamy, Bóg początkiem wszemu. **J. KOCHAN.**

2) Przed zdaniami podrzędnymi. Przykłady zob. w § 414.

3) Wskazując domyślne orzeczenie, szczególnież zaś kiedy łącznik *być* opuszczamy; a wtedy po podmiocie przecinek, a po dopełnieniu średnik kładziemy, np.

Lasek ów i strumień przypominał Julijannę; staw, przypadek w jej oczach; pokoiki, edukacją Damona. **KRAŚ.**

..... są sady, a drzewa w sadzie,

A na drzewach są jabłka w wielkiej obfitości;

Adam, pan; Ewa, jejność; a wąż, podstarość. **KRAŚ.**

4) W zdaniach ściągniętych (318. 2).

Aby dokładnie wiedzieć po jakich wyrazach w zdaniu ściągniętym przecinki kłaść należy, pamiętać trzeba, że kilka zdań wtedy możemy ściągnąć (318. 2): a) Kiedy mają kilka podmiotów a jedno orzeczenie. b) Jeden podmiot a kilka orzeczeń. c) Jeden podmiot z kilkoma przydatkami. d) Jeden podmiot i orzeczenie z kilkoma dopełnieniami, i nakoniec e) Jedno orzeczenie

z kilką podmiotami i dopełnieniami. Stąd wynika, że w zdaniu ściągniętym kładą się przecinki: po podmiotach, orzeczeniach, przydatkach i dopełnieniach z należącymi do nich wyrazami (317), jak się to w następujących okaże przykładach.

UWAGA. Zdarza się, że niektóre z tych części w ściągniętym zdaniu spójnikiem i są połączone.

PRZYKŁADY: a) Pochlebająca mierność, rady niewieście, fałszywa gorliwość, wszędzie wpływ obcy, kierowały krokami Zygmunta III. NIEMC. Cztery wojny na północy, liczne wyprawy szwedzkie, wojna wołoska, turecka, najazdy Tatarów, krwawe zajścia domowe, panowanie nakoniec obfite w zdarzenia, stanie się przedmiotem dzieła, poleconego mi od towarzystwa królewskiego. TENŻE. — Wyteżona duma i chuć panowania, niepowściągniona żądza znaczenia, chciwość nieumiarkowana dostatków, pieniactwo z całą czeredą szalberstwa i wykrętarstwa, wyuzdana zazdrość i zawziętość, w jakież nie rzucają się trudy, mozoły i niebezpieczeństwa, żeby mnożyć cudze nieszczęścia, uciski i niepokoje. ŚNIAD.

b) Przyszła śmierć przez okna nasze, werwała się w domy nasze, po biła przed sienią dzieci i młodzieńce po ulicach. Trupy jako gnój po polu leżą, jako trawa za kosarzem; a nie masz tego, ktoby je pogrzebał. SKARGA. Boże! nie rozpuścisz już dalej gniewu twego; bo się Ty w miłosierdziu kochasz. Obrócisz się do nas, i zmiłujesz się nad nami, i złożysz z nas złości nasze, i wrzucisz w głębokość morską wszystkie grzechy nasze, i uiścisz się nam w prawdzie twojej. TENŻE.

c) Zgięty wiekiem, trudami obozów, a może i obrad tych, złamany dwudziestoletniem strapieniem, król i ojciec wasz, to co świat ten ceni najwyżej, koronę w ręce wasze oddaje. NIEMC.

UWAGA. Tu «król i ojciec wasz» nie są podmiotami, ale przydatnią (303) do domyślnego podmiotu *ja* odnoszącą się.

d) Dzięki wam wszystkim niosę za wasze rady, usługi, przychyłność. NIEMC. Pieniądzy macie dosyć, dostatek żywności, szaty tak kosztowne, sług takie gromady, koni, wozów, takie koszty, dochody pieniężne wszędzie pomnożone. SKARGA. O najmilsza matko, już zbytkują dzieci twoje, źle tych dostatków używają, na grzechy, na utraty, na próżności. TENŻE. Wszystko na tym należy, aby prawa były sprawiedliwe, wszystkim użyteczne, cnoty, a najwięcej bogobojność szczeniące: a nakoniec dobrą eksekucją i karnością opatrzone. TENŻE.

e) Wielkiej mądrości, i biegłości, i umiejętności, i nabożeństwa, stawienie praw i opatrzenie eksekucyjnej ich potrzebuje. TENŻE. — Czytanie czyni człowieka zamożnym, obcowanie rozmownym, a pisanie dobitnym i gruntownym. ŚNIAD. — Wojny, nicurodzaje, im są szkoda, [nam] zyskiem. KRAŚ.

5) Nakoniec przecinkami oddzielamy wsunięte w zdania:

a) Przydatnią (347). b) Wołacza na początku zdania lub gdy w nie jest wciśnięty. c) Zdania nawiasowe (416 Uw. 5). d) Zdania poboczne, gdy je w środku głównych umieszczamy (str. 179. Uw. 1).

PRZYKŁADY: a) Niespokojność wewnętrzna, najdotkliwszy stan człowieka, zwyczajnym jest podziałem zbytecznie ujętych miłością własną. — Kapelan miejsca tego, starszek przystojny, cieszył się częstokroć w utrapieniu. KRAŚ.

b) Ma też, dziatki, swe przymioty chudoba i t. d. — Do ciebie, szkolna młodzi, zwracam mój głos.

c) Więc W Pan byleś, rzekłem, w Anglii i w Chinach? Bynajmniej, odpowiedział, alem się wyuczył tego sposobu.

d) W wieku waszym, który jest porą uprawy i zarobku, starajcie się z czasu korzystać. SNIAD. Dostojność, choćby i najwyższa, upokorzeniem jest dla nich. KRAŚ.

Średnik (;).

474. ŚREDNIK trzyma środek między przecinkiem a dwukropkiem, i znaczy, że przy nim głos zawiesić oraz dłużej go, aniżeli przy przecinku, wstrzymać potrzeba.

475. Średnik kładzie się najpowszechniej między zdaniami mającemi przecinki, szczególnie zaś między spólrzędniemi, jeżeli z podrzędniemi są połączone lub gdy są nieco przydłuższe (408 i 412).

Niech każdy umie dobrze swój język; niech ściśle znaczenie każdego wyrazu ma sobie dobrze znane; niech się strzeże słów niepotrzebnych, źle określonych i tułackich; niech z pilną uwagą roztrząsa i to co myśli, i to co pisze; a z języka pospolitego zrobi sobie język filozoficzny. SNIAD.

Dwukropek (:).

476. DWUKROPEK jest znakiem dłuższego jeszcze, niżeli po średniku, zawieszenia głosu.

Dwukropek kładzie się:

1) W dłuższych okresach między poprzednikiem a następnikiem (429). Przykłady zob. w § 429 i 430.

2) Po skończoném zdaniu, jeżeli po niém następuje inne, które je wyjaśnia lub rozwija, np.

Matematyka jest królowa wszystkich nauk: jej ulubieńcem jest prawda, a prostota i oczywistość jej strojem. SNIAD. Rozkosz, jako pszczoła: miodu troszka, a żądła i boleści wiele. SKARGA. Post na wstrzemięźliwości zasadza się: ta nietylko zdrowiu przeciwna nie jest, ale owszem, według powszechnego wszystkich lekarzów zdania, pomocna. KRAŚ.

3) Jeżeli następujące zdanie zawiera wyobrażenie oddzielne, spólrzędne, np.

Gdzie błędni pasterze, tam błędne trzody: ślepy ślepego daleko nie zaprowadzi. NARUSZ. Kto krok dalej uczynił, ten naturalnie jest pierwszym: opóźniony nie ma sposobu innego naprawienia równowagi, tylko krok swój przyspieszyć. SZWEJK.

4) Kiedy następujące zdanie jest wnioskiem z poprzedzającego, np.

Człowiek pozbawiony od urodzenia jakiego zmysłu, nie może mieć pojęcia rzeczy do tego zmysłu należących: ślepy nigdy o farbach, a głuchy o głosie nie sobie wystawić, ani żadnego czucia mieć nie potrafi. SNIAD. Czuli jesteśmy na życzliwość i przywiązanie drugich, miłe nam jest dane wsparcie w potrzebie, żądamy w nędzy ratunku i pocieszenia: więc i inni ludzie czuli na to wszystko być muszą. DMOCH.

5) Po ostatnim wyrazie zdania, którem wyliczenie zapowiadamy, np.

Trzy są tylko narzędzia do obserwacji astronomicznych potrzebne: teleskop, zegar i koło. SNIAD. Wszystko to uczy nas: Naprzód, że i t. d. Powtóre, że i t. d. Tenże. Nie mogłem w tém miejscu zataić złego używania przysiąg: przysiąg przy odzierzeniu urzędów i t. d.

6) Gdy się przytacza wprost cudze słowa, albo jakoby cudzą myśl, pytanie, zdanie i t. d. (str. 177. Uw.), np.

Najstarszy z stołowników zawołałszy mnie do siebie rzekł: Bracie! bądź z nami, używaj darów przyrodzenia, i t. d. KRAŚ. Romantyczności głównym prawidłem jest: nie krępować imaginacji ludzkiej żadnemi prawidłami sztuki. ŚNIAD.

UWAGA. Przywołując cudze słowa nie wprost, ale za pomocą spójników *iz, ze, by*, przecinkiem je oddzielamy, np. Mówił, że pójdzie. Mamy od Chrystusa obietnicę, iż, o co go prosić będziem, wystucha nas. SKARGA.

II. Znaki zdanie zamykające.

477. Według rozmaitej osnowy zdań (322) trojakiich znaków na ich końcu używamy, jakieśmy to wyżej wskazali np.

Język łaciński ten gani, który go nie zna. Cóż uczynicie? O! jakżeś szczęśliwy!

Kropka czyli punkt (.)

478. KROPKA czyli punkt jest znakiem zupełnego spuszczenia głosu i wstrzymania się w czytaniu z powodu skończonej myśli. Kropka kładzie się na końcu zdania (304) lub okresu (428), po pojedynczych wyrazach w odpowiedzi stojących (312, 5), po głóskach lub zgłóskach skrócenie oznaczających (465), i nakoniec po liczbach, gdy stoją na końcu zdania lub porządek w wyliczaniu wskazują. Co się tyczy liczb, to w innych zdaznieniach takie znaki przestankowe po nich kłaść należy, jakie ze związku myśli i miejsca wypadają, np.

W skromności się kochajmy, a będziemy między sąsiady zacnymi; nie bądźmy do zbytów skłónnymi, a nie będą nas pograniczni zwąc marnotrawcami; małą rzeczą się kontentujmy, a będziemy i bogatymi, i cnotliwymi, i welnymi od frasunków. STAROWOL.

Czy byłeś w szkole? Nie. Ile razy go widziałeś? Raz. Nigdy.

Miesiąc peryjodyczny zamyka w sobie 27 dni, 7 godzin, 43 minut, 12 sekund. ŚNIAD.

Znak wykrzyknienia (!)

479. ZNAK WYKRZYKNIENIA wskazujący podniesienie głosu dla wyrażenia jakiegoś uczucia, kładzie się:

1) Po wykrzykownikach (301), kiedy same tylko stoją lub wyraz nieodmienny po nich następuje, np. *o! ach! hej! gwałtu! o! jakże, ach! gdyby można mieć.*

2) Po wołaczach na początku mowy bądź samych, bądź z wykrzyknikiem stojących, gdy je z mocnym przyciskiem wymawiamy, tudzież po sposobach rozkazujących, np. *ojcze! bracie! o matko! o losie! o nieba! wstań! idź! niech zginę!*

3) Po całych zdaniach, gdy je z przyciskiem wygłaszamy, np. *jako dobrze być pracowitym!*

UWAGA. Wołacz na początku zdania bez mocnego przycisku wymówić się mający lub między wyrazy zdania wtrącony, przecinkiem oddzielamy (537. 5), np. *Dzieci moje, cnota jedna*

Życie wam szczęśliwe zjedna. KARP.

Na rozkaz twój, Boże, góry przejdą z jednego miejsca na drugie.

Znak pytania (?).

480. ZNAK PYTANIA zawieszenie głosu oraz zatrzymanie się w czytaniu oznaczający, kładzie się po każdym zapytaniu, czy to w jednym wyrazie (312. 5) lub całym zdaniu jest zawarte, np. *kto? co? kiedy? gdzie? co mówisz? Zuchwalcze! kto jesteś? skądś? i po coś tu przyszedł?*

W zdaniach związanych (409) znak pytania na końcu okresu kładziemy, np.

Razu jednego prosił księżyc matki, aby mu kazała suknie zrobić, ale żeby były dogodne. A jak dogodne być mogą, rzekła matka, gdy się ty codzień odmieniasz? (KRAŚ. IV. 106).

481. Jeżeli po zdaniu głównym opowiadającym następuje podrzędne pytające jako poboczne (416), natenczas nie można kłaść znaku zapytania lub wykrzyknienia dla tego, że to zdanie jest tylko dopełnieniem głównego:

Poskromisz w sobie chęć obmawiania drugich, jeżeli się zapytasz, czyli i sam takich lub większych wad nie masz, i czyli mówiąc o drugich sam o sobie nie wyrokujesz.

UWAGA. W nawiasie użyty wykrzyknik lub znak pytania raz lub kilka razy, a czasem i z wykrzyknikiem połączony (? , ?? , !?) znaczą objawienie wątpliwości, albo też zdaniu, przy którym je w nawiasie umieszczono, odmówienie wszelkiego podobieństwa do prawdy wyrażają.

III. Znaki przerwanie mowy oznaczające.

Łącznik (- albo =).

482. ŁĄCZNIK, krótka pozioma kręska czyli linijka, dawniej przez dwie poziome lub pochyłe kręski wyrażany, znaczy rozkład wyrazu na zgłoski. Używamy go pospolicie na końcu więrsza, kiedy dla braku miejsca część wyrazu przenosimy; w innych zaś miejscach wtedy go tylko kładziemy, kiedy podział wyrazu na zgłoski oznaczyć chcemy, lub gdy w piśmie przydłuższy wyraz złożony, według części składowych rozdzielamy, np. *miesz-ka-niec, wszech-mo-cny, kolor jasno-czerwony.*

483. Kiedy przyrostek *li* w połączeniu z wyrazem, stałby się powodem jakowej wątpliwości lub dwuznaczności, to go z nim za pomocą łącznika spajamy, np.

Pleć nasza nie ma-li sobie co wyrzucić w sprawie mowy ojczyściej? ŚNIAD. Chrześc Janów był-li z nieba, czyli z ziemi? SKARGA. Ma-li co, wszyscy pytamy; a jak dobry ma-to dbamy. KNAP. Kocha-li brata swego?

Pauza (—).

484. PAUZA składająca się z podłużnej kreski wskazuje znaczny przestanek i kładzie się:

1) Chcąc oznaczyć niedokończoną czyli przerwana albo przerywaną mowę:

a) Przez inną osobę mówiącą, np.

Ponieważ Tymon w igrzyskach zwycięzcą został, w Olimpii zaś — TYMON. Ale ja w Olimpii nie byłem. KRAŚ.

BOLESŁAW. Wiem ja o tém, iż dość wiernie opisali dzieła moje: ale — KAZIMIERZ. Czegóż więcej do chwały potrzeba:

b) Przez samegoż mówiącego, zwłaszcza dla wzruszonego lub pomieszanego umysłu, np.

ADOLF. Może chciałeś jęć ten szal postać?

GRAF. A — tak — właśnie chciałem — przez nią —. BOGUSZ.

2) Gdy, chcąc zwrócić uwagę czytelnika na szczególniejszy obrot myśli lub na wyraz nieoczekiwany, albo na sprzeczność jakową, dłuższą, a zwłaszcza nagłą czynimy w mowie przerwę czyli pauzę, której żadnym innym znakiem przecinkowym wyrazić nie można, np.

..... źle być niewdzięcznikiem.

Więc ci zwykłą monetą zapłacę — wierszykiem. KRAŚ.

..... szuka zgubionego syna.

Jęcząc przychodzi, jęcząc leci znowu biedna;

Wreszcie wraca w rozpacz, wraca — sama jedna. FELIŚ.

Chmury — Twój wóz; Twe konie — wiatry nieścignione;

Duchy — posłańcy; studzy — gromy zapalone.

3) Kładzie się téż pauza między dwoma zdania, które wprowadzie wewnętrzne mają z sobą powinowactwo, ale zewnętrznie ściśle się z sobą nie łączą, np.

Spiesz! — lecz gdzież się podziła? — NOWOROCZ.

Kogut, iż zapał na odmianę,

Zyskał życie pożądane,

Zapał był raz po deszczu — Odmiana.

Więc zaraz z rana

Gospodarz w pole i t. d. KRAŚ.

Znak opuszczonych głosek lub wyrazów (.....).

485. Często różne względy mogą być dla piszącego powodem, że nie mogąc całego wypisać słowa, albo chcąc wskazać opuszczenie jednego lub więcej wyrazów, w miejscu ich kropek używa, np.

Pan S... posłał do P. W..... list przez ...

Gdyśmy się już przeprawili przez rzekę, obróciwszy się Lech do sw..... KRAŚ.

Nawias () lub []).

486. NAWIASEM nazywamy klamry czyli znaki zamykające wyraz albo zdanie tworzące myśl bez naruszenia związku mo-

wy opuścić się mogącą, jako oddzielną od myśli okresu, wśród którego się mieści, i do jakiegoś objaśnienia mu służy. Nawiasem nazywamy także i wyrazy kłamrami zawarte, które zawsze niższym głosem wymawiamy, np. *Zaczyna rzecz swoją od tego, iż tylko mądrzy (tojest tacy, jak on) mają pisać historiją.* KRAŚ.

UWAGI. 1) Ponieważ nawias zamyka wyrazy i zdania uboczne, do ciągu mowy nie należące; przeto bez względu na nawiasowe zdania, takie się przy nim kładą znaki przestankowe, jakich ciąg mowy wymaga, np.

Próżnował kto lecie (mówi mędrzec), będzie zimie zebrał, a nikt mu nie da. SKARGA. Są tacy (bo gdzież się głupstwo nie znajdzie), którzy chcąc wszystko ułatwić, wszystko niszczą. KRAŚ.

2) Zdania nawiasowe zachowują znaki pismienne według swjej treści, np. Ile razy widziałem Archijasza (korzystam tu bowiem, sędziowie, z waszjej dla mnie łaskawości, widząc, że mnie w tym nowym rodzaju mówiącego z taką uwagą słuchacie), ile razy go widziałem i t. d. CYCERO.

3) Niekiedy zamiast nawiasów przecinki kładziemy, (537. 5), np.

Pan Tadeusz ustąpi, jestem tego pewny,
Jako młodszy i jako gospodarza krewny.

Cudzysłów (.,).

487. CUDZYSŁÓW jestto znak z dwóch połączonych przecinków złożony, który kładziemy przed pierwszym i po ostatnim wyrazie jako téż na początku każdej linii obcych słów wiernie przytoczonych. Niektórzy w przydłuższej mowie tylko przed pierwszym i po ostatnim wyrazie cudzysłów umieszczają, atoli lepiej jest kłaść go na początku każdej linii; bo tym sposobem obce wyrazy wybitniej się pokazują, np.

Król Jan Kazimiierz, składając po dwudziestoletniem panowaniu koronę, temi słowy zęgnął (r. 1668) zebrany w sejmie naród: »Zęgnam was i ojcowskiem uściśnieniem do piersi moich przytulam; dochowam słodką pamięć waszję póki mi życia stanie. Aczkolwiek rozległość miejsc rozdzielać nas będzie, nic od was i od tēj ulubioněj ojczyzny serca mego nie potrafi oddalić.«

Znaki rozmowy (=, ||).

488. ZNAKI ROZMOWY sąto dwie linijki pionowe i poziome obok siebie położone, z których poziome (=) wyraz *rzekł*, *powiedział* zastępują, pionowe zaś (||) ukończenie mowy wskazują, oraz ostrzegają, że autor sam dalej rzecz prowadzi, np.

Uprzedził go Mikołaj — ściskają się oba.

= Jak się masz przyjacielu? jak ci się podoba

Dzień dzisiejszy? = Pogodny = Cieszę się = Ja wzajem.

|| Idzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.

Już się sobie zwierzyli, o czém i nie myślą.

Więc obcych wizerunki malują i kręślą.

= Jan? = To oszust. = Bartłomiej? = To szuler wierutny.

= Jędrzej? = Mędrek = Wincenty? = Dziwak balamutny.

= Franciszek? = On ma rozum tylko przy kieliszku.

|| Wchodzi — aż ci do niego: = Witajże braciszku!

|| A Franciszek, co właśnie z nich czynił igrzyska,
— Witajcież kochankowie! || całuje i ściska. (KRAŚ. II. 155).

W pismach naszych, ze szkodą myśli, nie odróżniamy tych dwóch znaków, ale w miejscu pierwszego pospolicie tylko jedną kreskę poziomą (—) czyli pauzę kładziemy; na odznaczenie zaś słów autora od mowy osób rozmawiających, albo żadnego znaku nie używamy, albo pauzę powtarzamy. Gdy tym sposobem jeden znak do wskazania różnych względów użyty niezrozumiałości pisma może być powodem, a wprowadzone powyższe znaki w zagranicznych drukach wszelką wątpliwość usuwają i rozmowę jasną czynią, przeto i w naszych książkach, gdzieby tego zachodziła potrzeba, używać ich należało.

Apostrof (').

489. APOSTROF, znak opuszczonej głośki, nie używa się w języku polskim jak tylko w imionach własnych cudzoziemskich, piszących się u nas według zwyczaju języka, z którego pochodzą, np. *dzieła d' Alemberta, d' Anville, d' Argent. De l' Isle* i t. p.

Niektórzy względne spadek naszych (66. 5) przydane do imion własnych obcych, ich pisownią skreślonych, apostrofem oddzielają, np. *Vilmaine' owi, Chateaubriand' a, Pope' go* i t. p.

U s t Ę p.

490. USTĘPEM nazywamy przejście w pisaniu do nowego wiersza, lubo poprzedzający nie jest jeszcze zapełniony.

Jak w dziełach paragrafy i ich napisy są mniejszemi podziałami rozdziałów, tak ustępy są przerwą czyli przestankiem trzymającym środek między tytułem paragrafu a kropką czyli znakiem okresowym.

491. Ustępy jest dwojaki *mały i wielki*. Mały jest kiedy z niezapełnionego wiersza do nowego przechodzimy; wielki zaś będzie wtenczas, kiedy, prócz przejścia do nowego wiersza, pomiędzy nim a poprzedzającym znaczniejszy przedział czynimy.

492. Ustępy używamy:

1) Gdy w piśmie o rozmaitych rzeczach lub sprawach traktującym, od jednej do drugiej przechodzimy.

2) Gdy dowody twierdzenia lub projektu, albo warunki czyli artykuły umowy wyliczamy.

3) Gdy się zaczyna szereg nowych myśli.

4) W ogóle za każdą razą, gdy po wyłożeniu jakiego rozumowania, do innego przechodzimy.

Jeżeli ściślej jest związek między tém, cośmy napisali i co napisać mamy, to się mniejszy robi ustępy; większy zaś wtedy będzie, kiedy ten związek jest nieco daleki.

1745

100

